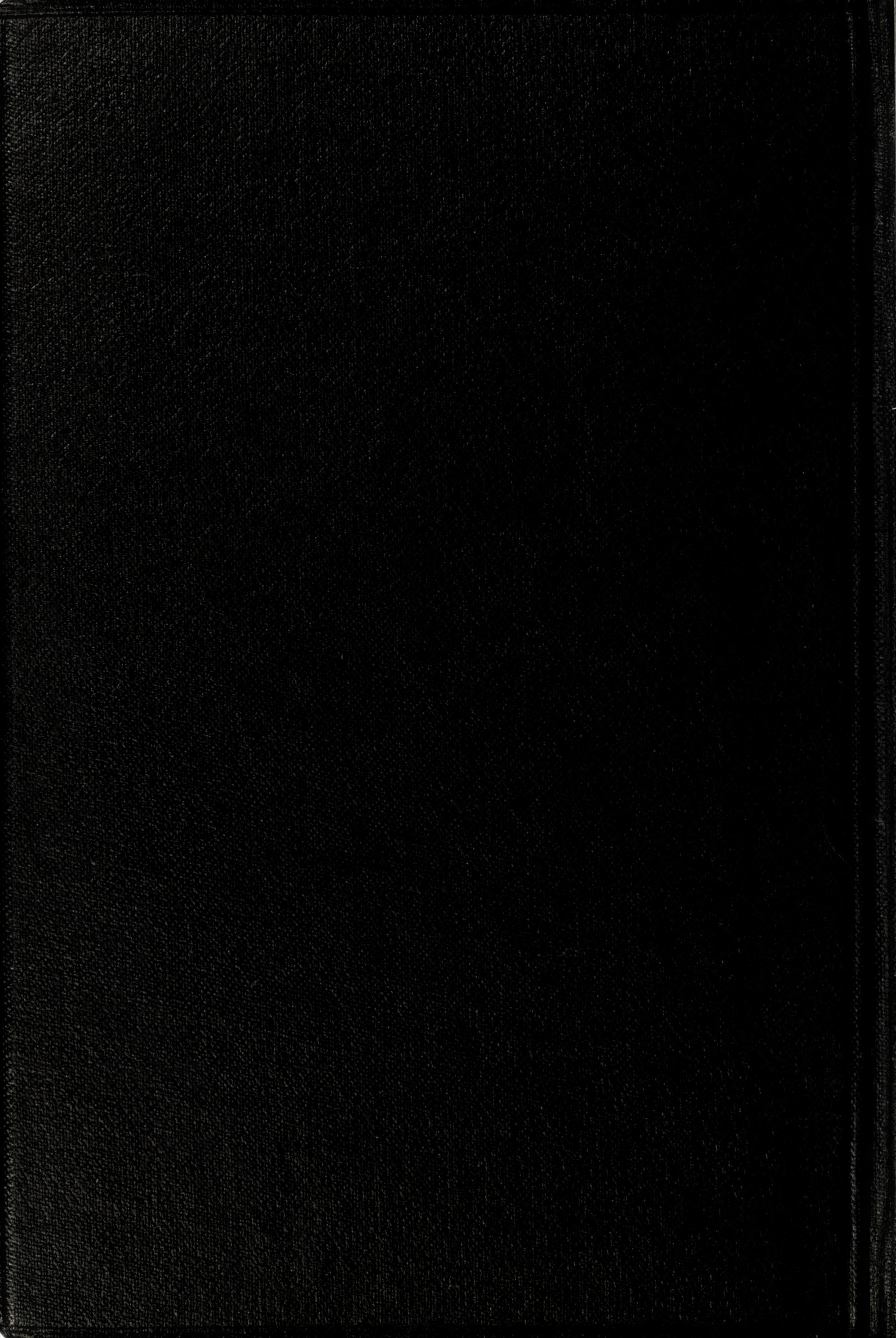

کوپریلی زاده محمد فؤاد — شهاب الدین سلیمان

یکی عثمانلی تاریخ ادبیاتی

منشألرندن نوشهرلی ابراهیم پاشا صدارتنه قدر

برنجی جلد

سلطانیلرك أك صوك پروغراملرینه مطابقدر .

طابع وناشری:

— استانبول —

شرکت مرتبیه مطبعه سی باب عالی جاده سنده

١٣٣٢

LIBRARY
JUL 15 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

مقدّمه

تاریخ ادبیات : تاریخ ادبیات تاریخ مدنیتك مهم بر جزئیدر . — جمعیتده ایلك آثار ادبیه‌نك ظهوری : افسانه‌لر، شرقیلر، ماصاللر، حماسیات . — آثار ادبیه‌نك آثارسائرۀ صنعتله مناسبتی . — تاریخ ادبیات وداستان . — بر دور ادبینك حدودی نصل تعیین ایدیلیر . — بر أثر ادبینك تحلیل داخلی وخارجیسی: أثر ومحرر . — بر أثر ادبینك وجوده کتیردیکی تأثیراتك تدقیق: محیط جغرافی واجتماعی ، شرائط اقتصادیه ، حیات سیاسیه ، حیات عائله وکبارانه، اعتقادات ، اخلاق، صنایع سائرۀ نفیسه .

۱

تاریخ ادبیات : تاریخ ادبیات تاریخ مدنیتك بر جزئیدر . — تاریخ کبی معنای حقیقی وروحیسی پك یقین زمانلرده تعین ایتمش شیلردن بری‌ده تاریخ ادبیاتدر. اسکی زمانلرده تاریخ ادبیات دنیلنجه کلوب کچن اساتذۀ شعرانك یاخود هیئت مجموعۀ شعرانك حالی دوشونیلیر، اوصورتله صحیفه‌لر املا ایدیلیردی. بز بوکون بونلری «تذکرة الشعرا» تسمیه ایدییورز ؛ بر قیمت علمیه وفنیه یاخود بر قیمت مثبته ویره‌مه‌یورز . بونلر اشیانك روحنه نفوذ ایتمکسزین خارجیاتنی کوسترن بر مجموعۀ توصیفاته بکزه‌مکده‌درلر .

تاریخ ادبیات، تاریخ تکامل بشر یعنی تاریخ مدنیت دیمکدر. بر قومك ادبیاتنی مبادیسندن منتهاسنه قدر تعقیب ایتمك او قومك سلسلۀ ازمان آره‌سنده کچیردیکی بوتون انقلابات حسیه وفکریه‌یی ، بوتون تکاملات دماغیه و روحیه‌یی آیری آیری کورمك ، آکلایه‌بیلمك ، الك زیاده ، ألك جانلی نقاطنه نفوذ ایتمك دیمکدر . .

ذاتاً بر فکر أدبی ، بر فکر صنعتکارانه ألده ایده بیلمك ایچون تحریات وتدقیقات صنعتکارانه‌ده بولنملی ، مختلف زمانلرك آثار صنعتنی،

مختلف مسالکك موجوداتی بر بریله مقایسه ایتملیدر ؛ بونلرك خطوط مشترکه‌لرینی تعقیب وتفریق ایتمك لازم ومقتضیدر. چونکه بوصورتله حرکت ایتمه‌یه‌جك اولورسه‌ق عندیات وفرضیاتدن تباعد ایده‌مه‌یز .. «فلسفهٔ صنعت» محرری « تن » بونظریه‌یی وضع ایله صنعت و ادبیات تدقیقاتنه علمی وتجربی بر ماهیت ویره بیلمشدر.

واقعا چیقاردیغی نتایج ایله مطلقیتدن قورتیله‌مامش ایسه‌ده حکمت بدایعك مسندلرندن بری اولان تاریخ ادبیاتك مفروضاتك ایادئ اضلالندن قورتیلمه، دها فنی، دها قطعی بر شکل آلمه‌سنه بر دلیل، بر راهبر اولمشدر.

بز ادبیاتی عندی، فرضی وشکله عائد برطاقم قواعد ونظریاتك بیلینمه‌سندن زیاده گچمش زمانلرك آثارینی تدقیق وهر بری آره‌سنده‌کی مناسبات وارتباطاتی درك وتیقن ایله اوگره‌نه بیلیرز .. تاریخ ادبیات دیمك، ادبیاته وقوفك أك صحیح عاملی دیمکدر.

لکن بونی شمدی‌یه قدر تجارب وتدقیقات اوزرینه مؤسس بر علم حالنده اوگره‌ته‌جکلری یرده بر ترجمهٔ احوال شعرا طرزنده اوقوتدقلرندن مطلوب نتیجه‌یه وصول میسر اوله‌مامشدر. بز حکمت بدایعده، وبونك بر شعبه‌سی اولان ادبیاتده نصل فن وتجربه‌یه استناد ایله یورودیسه‌ك بو أثرده‌ده عینی مقصدی، عینی غایه‌یی تعقیب ایده‌جکز. بوصورتله ممکن اولدیغی قدر عندیاتدن تباعد ایتمش اوله‌جغز..

آثار صنعت، بالنتیجه آثار ادبیه بذاته اجتماعیدر. بر دورك مجموع محصولات صنعتکارانه‌سیله افکاری، اعتقاداتی، احتیاجاتی، تمایلاتی آره‌سنده مناسبت بولمامق عدیم‌الامکان کبیدر. ادبیات ایله جمعیت، جمعیت ایله ادبیات میاننده بر جریان مخصوص

تأثر موجوددر . اساساً بوکا ادبیات ایله جمعیتك تأثیر متقابلی نظریه ـ
سی‌دیرلر .. هیچ بر اثر ادبی یوقدر ، که بر زمان معینك ، بر محیط
معینك ، بر شخصیت معینه‌نك محصولی اولماسون .. هر أثر ادبی
اغدیهٔ اولیه‌سنی وسطدن اخذ واقتباس ایدر .. شواعتبار ایله محیطك
اونك اوزرنده پك نافذ وپك جلی بر تأثیری اولدیغی کبی ایزی‌ده
واردر . بر أثر صنعتکارانه قدر هیچ بر شی کچمش زمانك افکار
واحتساساتنی بزه پر حیات ، پر رعشه کوستره‌مز . بالآخره عریض
وعمیق تدقیق اولنه‌جنی وجهله برباقی، برروحی، برنفعی بزه براقدیغی
آثار واسطه‌سیله یاشادیغی زمانی أك قطعی ، أك جانلی بر صورتده
کوستریبور . باقینك أثرلرنی اوقویانلر بر کمال عهدنده بولندیغنه
درحال اینانیورلر ؛ روحی‌یی ، نفعی‌یی اوقویانلر شان وشرفه
مالك ، غرور ایله مالی، زینت وسفاهتله پر روح برعصرك روحنده
یاشارلر . .

أثرلرك طرز ترتیبی ، حسلر ، فکرلر، کلمه‌لر خلاصه هرشی تولد
ایتدیکی عهدك برر نشانه‌سی ، برر مشعره‌سیدر . بوندن ماعدا آثار
ادبیه‌ده جمعیت اوزرینه اجرای تأثیردن خالی قالماز . بر أثر ادبی
بعضاً بر جمعیتك أفکار واعتقاداتنی دها واضح ، دها قطعی بردستور
داخلنده‌وضع ایله اونلره بر شکل‌معین ویره بیلیر... شرقك افلاطونه،
نویونانیلکه متوجه، میال‌حالت روحیه‌سنی خرستیانلغك سکوننددن
قورتاران ، اوکا بر جوالیت مخصوصه ، بر انکشاف مخصوص ، بر
شکل‌نوین‌وکزین‌ویرن ادبیات‌وشعردر. مولاناجلال‌الدین رومی‌نك ،
یونس امره‌نك ، نسیمینك ، قایغوسز دده‌نك ، سنان پاشانك ،
ندیمك ، شیخ غالبك ، کمالك، حامدك زمانلری اوزرنده‌کی تأثیراتی

بالآخره کوریله‌جکی وجهله غیر قابل انکار بر طرز وماهیتده‌در .
بر ملتك ادبیاتنی، تاریخ ادبیاتنی اوکرنمك، اوملتك حیات اجتماعیه‌سنی، صفحات تکاملیه‌سنی خطوه خطوه تعقیب دیمکدر .

بر ملتك صورت تأسس وتشکلی ، دورهٔ کمال وتوقفی ؛ دورهٔ انحطاطی ادبیاتنده اوقونیر ، کورولیر ، أل ایله تماس ایدیلیرجه‌سنه آکلاشیلیر . صوك عصرك ادبیات تاریخنده پك مهم بر موقعه مالك اولان پول بورژه «حال حاضرك احوال روحیه‌سی» نامنده‌کی أثرنده اضمحلال زماننه عائد آثاری تدقیق ایدرکن شوسوزلری سویله‌یور :

«رفاه وسعادتك، وراثتك تأثیری حیات شخصیه‌یه تمایلی زیاده‌لشدیررسه عضویت اجتماعیه انحطاطه یوز طوتمش دیمکدر . لسان ده‌نیلن دیکر بر عضویتك انکشاف وانحطاطی‌ده عینی قانونلر اداره ایدر . انحطاط دیمك وحدت کتاب موقعنی صحیفه‌نك ، صحیفه جمله‌نك ، جمله کلمه‌نك استقلالنه ترك ایتمه‌سی دیمکدر . »

فی الحقیقه بوبویله‌در ؛ هنوز تشکل ایدن ملتلرده هرشی متردد ، هرشی سرعتله متبدل‌در . بوکبی قوملرك لسانلرنده ، فکرلرنده بر قارغه‌شه‌لق ، بر عدم وضوح ، تردد ، بر تبدل حس اولنور . سلطان عثمانك حکومت عثمانیه‌یی تشکیلندن قانونی سلطان سلیمان دورینه قدر ادبیات عثمانیه‌ده بوصایدیغمز اوصافك ایزلرینه تصادف اولنور . پادشاه مشار الیهك زمان سلطنتنده باشلایان دورهٔ توقف وکمالده ایسه ادبیات عثمانیه‌ده بر تقرر ، مقصد وغایه‌سنه واصل اولمشلره مخصوص بر اطمئنان ، بر وقار حس ایدیلیر . جمعیتك افکارواعتقاداتنده قرارسزلق، تزلزل حصوله کلدیکی زمانده ادبیاتی شخصیتپرست، غرائب‌جو، اك کوچوك بر هوسه بویوك بر وحدتی تارك کوریيورز . .

اختلال دوره‌لرنده حقیقی صنعتکارلرك ، حقیقی آثار صنعتك تولد ایتمه‌مه‌سی‌ده جمعیتك ادبیاته تأثیر ایتمه‌سندن طولاییدر . ادبیاتك نه صورتله تولد ، نه‌صورتله تکامل ایتدیکی‌ده دوشونیله‌جك اولورسه پول بورژه‌نك فکرینك صحتی تماملە آکلاشیلیر . . شعر ابتدای بشریتده بر قومك محصول مشترکی ایدی . . ابتدای بشریتده نظم واردی، نثر یوقدی ؛ اوده منفرداً بر شخصك مولودی دکل ، عمومك مولودی ایدی . چونکه اوزمانده حیات بشریه‌نك الجاآتی مشترکاً ، وبر رئیسك تحت اداره‌سنده یاشامه‌یی آمر بولینیور، ادبیات‌ده جمعیتك تأثیریله او صورتله تجلی ایدییوردی . . زمان ایلروله‌دکجه ، جمعیتلر بویودکجه تقسیم اعمال قانونی‌ده کندینی کوسترمه‌یه باشلادی ، افراد بشر صنف‌صنف، طبقه طبقه‌آیرلدی ، هر بری بر ایش ایله اشتغاله تمایل ایتدی ، شعرده بوحال اجتماعیدن متأثر اولدی، اوده برصنف مخصوصك مال مشترکی اولدی . . نهایت حس شخصیت بشرك حیاتنده بر احتیاج حالنه کلدی ، شعرده شخصی اولدی . دیمك‌که ادبیات طوغریدن‌طوغری‌یه بر زمانك، بر جمعیتك تأثیرندن آزاده قالمایور ، اونك ایزلرینی همان تحمیل ایدییور . شو صورتله تاریخك أك طوغری ، أك زنده ، أك روحی بر معاونی ، بر مجموعهٔ وثائقی اولییور .

فی‌الحقیقه تاریخ ادبیات تاریخك ، بالخاصه تاریخ مدنیتك مهم‌بر جزئیدر، فقط هیچ برزمان قدمادن برمعلم محترمك دیدیکی کبی فرعی دکلدر . بالعکس وثائق تاریخیه‌یه اساس ومنبعدر. تاریخ؛ ادبیات ، صنعت قدر جانلی وقیمتدار معاونه مالك دکلدر . چونکه اونك واسطه‌سیله برزمان‌معینك ، بر جمعیت معینه‌نك‌روحنه نفوذ ایدر . .

اساسی نقطه‌یه ، حسن وهیجان بدیعی‌یه کیرمش اولییورز ، تاریخ ادبیاتی بر ترجمهٔ حال ، بر تذکرهٔ شعرا شکلندن قورتارمش ، اوکا أك بویوك وظیفه‌سنی تحمیل ایتمش بولنیورز . قدمانك نقطهٔ نظری هرنه اولورسه اولسون پك بسیط ، پك ابتدائی ، واساس وروحدن متباعددر. ایضاحات مبسوطه تاریخ ادبیاتك نه‌قدرمهم ، نه‌قدر عالی ، اولدیغنی ایضاح ایتمکله برابر بوتدریساتك حصوله کتیردیکی فوائد بوندن‌ده‌عبارت دکلدر .

او، حسیات وطنپرورانه‌یی تقویه ایدن اسباب وعوامل‌داخلنده‌ده بولنمقده‌در . برقوم ادبیاتیله و اونك واسطه‌سی بولنان لسانیله ، خلاصه آثار ادبیه‌یی ایجاد و ابداع ایدن ، لسانی زنده وپرحیات قیلان ادباسیله بوتون صنعتکارلریله وطننه مربوط اولور .

منقد شهیر « امیل‌فاکه» ادبا، شعرا بالذات وطنپرواولماسه‌لر بیله تولید ایتدکلری آثار اعتباریله حسیات وطنپرورانه‌یی ایقاظ ایدرلر دییورکه بو پك طوغریدر . بر قوم وطننه اوجاغنك دومانندن ، عائله‌سنك اوجاغندن زیاده مفاخر مدنیهٔ ماضیه‌سیله مربوط بولنور . آثار مدنیه قلبلرده ، دماغلرده وطن معنوینك تولدینه باعث اولور. ادبیات ایسه اوآثار مدنیه‌نك بر شعبهٔ تظاهراتی دیمکدر . قوی بر ادبیاته ، واسطه‌سی بولنان قوی بر لسانه مالك ملل واقوام بر مدت اویوسه‌لر ، بر مدت یاتسه‌لر بیله بالآخره اویانیرلر .. بوکونکی یونانیلری یاشاتان پك اسکی برماضیدن منتقل آثار ادبیه‌لری ، آثار صنعتکارانه‌لری ، آثار علمیه‌لریدر .

تاریخده فضولی‌یه ، باقی‌یه ، ندیمه ، حامده بر قیمت مخصوصه ویرن‌بر قوم استقبالنی قصقانیر ، اونك محافظه‌سی ایچون بوتون

« هر ملتده نظم ونثردن عبارت ادبیاتك ابتدای شیوعندن حال حاضره یاخود معین بر زمانه قدر اولان احوال تاریخیه‌سنی بیلدیرن بر فندر. »

بوتون صنعتده اولدیغی کبی تدقیقات تاریخیه‌ده‌ده حائز اهمیت اولان خارجیات ، لسان ، موضوع دکل ، حسن بدیعی ، وشخصیت صنعتکارانه‌در ، ایشته بونقطه طولاییسیله تاریخ ایچون أك قیمتلی بر خزینهٔ وثائق اولییور . تاریخ ادبیاتدن بالذات تاریخ استعانه ایدر . ندیمك أك کوچك بر غزلی قدر لاله دورینی آلتی جلددن عبارت اولان راشد تاریخی کوستره‌مه‌یور .

صوك زمانلرده تاریخ ادبیات یازان ، اولجه ذکری کچن معلم محترم أثرینك مدخلنده تاریخ ادبیاتی شویله تعریف ایدییور :

بوتعریف یك نظرده تام اولمق اوزره کوریله‌بیلسه‌ده تدقیقات اخیرهٔ بدیعیه‌یه وقوف ایله بونك نقصان اولدیغی تظاهر ایدر . تاریخ ادبیات یالکز نظم ونثردن عبارت ادبیاتك احوال تاریخیه‌سیله اشتغال ایتمز . اوعدسهٔ ادبیات ایله برقومك، بر زمانك احوال روحیه‌سنی، تکاملات اجتماعیه‌سنی ، انقلابات فکریه وحسیه‌سنی ، صنعتکارلرك شخصیتنی تمثیل ایدر . بناءً علیه معلم محترمك شوتعریفلرینی توسیع واکمال ایتمك مجبوریتی قارشوسنده بولونییورز دیمکدر :

«تاریخ ادبیات ؛ برقومك ویا بر زمانك بوتون محصولات قلمیهٔ صنعتکارانه‌سنی کرك شکل، کرك اساس اعتباریله تدقیق وتحلیل ایده‌رك اوقومك، اوزمانك روحنه، تکاملات اجتماعیه‌سنه ، انقلابات متعددهٔ ذهنیتنه وقوف ، وصنعتکارلرینك شخصیتلرینه ، حیات خصوصیه وادبیه‌لرینه نفوذ دیمکدر . »

بز بوتعریف ایله معلم محترمك نقصان براقدیغی أك اصلی ، أك

موجودیتیله ، بوتون قوتیله چالیشیر . فضولی کبی بر داهئ ادبك قومك روحنده یاقه‌جغی مشعله نه سونمز برمشعله ، نه حرارتلی بر مشعله‌در .

شو نقطهٔ نظردن‌ده دوشونیله‌جك اولورسه تاریخ ادبیات جداً بویوك ، جداً مهم ، جداً فائده‌لیدر .

وینه بونك ایچوندر، که‌بز أثرمزده‌تدقیق ایده‌جکمز موجودیتلرك سیمای معنویسنه ، شخصیتنه پك زیاده اهمیت ویره‌جك ، اونلرك ایجادات وابداعاتنه‌عائد احترامات مزی کمال تعظیمله‌سرد واتیان ایده‌جکز .

۲

آثار ادبیه‌نك ظهوری ، افسانه‌لر ، شرقیلر ، ماصاللر ، حماسیات .—

صنعت ، حکمت بدایع مسائلنك تدقیقاتیله آکلاشیلدیغی وآکلاشیله‌جغی وجهله عضویت بشریه‌نك بر نتیجهٔ طبیعیه‌سیدر . ادبیات ایسه شعر نام عمومیسی آلتنده ـ شعر ؛ معنای واسع وشاملیله ابداعات صنعتکا- رانه‌نك هیئت مجموعه‌سندن عبارتدر ـ صنایع نفیسه‌نك بر شعبهٔ مخصوصیدر . بناءً علیه‌اویله صنعی ، متفسخ بر جمعیتك محصولی دکل اساساً طبیعتك بشریته اهدا ایتدیکی بر ملکه ، بر خصلت ، بر اساس‌در .

شعر نصل تولد ایتدی ؟ . . شعر ، علم احوال روح نقطهٔ نظرندن باقیله‌جق اولورسه دین ایله برابر ساحهٔ ارضده ظهور ایتمش ، وقورقونك وشکر پرورینك مولودی اولمشدر . آفاق کائنات وحیاته نظرلرینی ایلك دفعه آچان بشر بر طاقم حادثات ووقایع ایله قارشو قارشویه بولنمش ، بونلرك بعضیلری اونك اوزرنده بر ذوق نوشین ، بر حس لطیف اویاندیرمش ، بعضیلری‌ده اعصابنی صارصمش ، ییقمش ، بیتیرمشدر .

حالبوکه بشر او صورتله مخلوق بر حیواندر ، که بوتون حادثات اشیانی هپ کندیسی کبی تصور ایدر ، اونلرك هپسنه کندیسنده موجود بوتون ملکات و خصائلی تودیع ایتمك خصوصنده تردد ایتمز ، کچیکمز..

بونك ایچوندر که بوتون بو حادثات وقایعی کندیسنه بکزه‌تدی ، اونلری اراده واختیار صاحبی بر موجود عالی تلقی ایتدی. بعضیلرینی بدخواهان ، بعضیلرینی‌ده خیر خواهان زمره‌سنه الحاق ایلدی.

بدخواهان زمره‌سنه الحاق ایتدکلرینك غضبنی، انفعالنی دفع ایتمك ایچون قربانلر کسدیکی کبی بر طاقم دعالرده اوقودی . خیر - خواهان زمره‌سنه التحاق ایدنلره کلنجه . . اونلر حقنده تشکرینی ، محمدتنی کوسترمك ایچون ادعیهٔ تشکریه انشادینه باشلادی .

اساساً بو فیزیولوژی‌یه عائد بر حادثه‌در: انسان متأثر ، متهیج اولدیغی زمان حرکاتنه غیر ارادی ، غیر وجدانی اوله‌رق بر انتظام، بر وزن ادخال ایدر. مثلا فوق‌العاده صیقیلدیغمز، فوق‌العاده متهیج اولدیغمز زمانلر یرمزده اوطوره‌مه‌یز، قالقار، سریع عصبی خطوه‌لرله طولاشیرز ، دقت ایدیلیرسه کورولیر، که بو خطوات غایت منتظم ، غایت موزوندر . یاخود اوطوردیغمز یرده باجاغمزی ، قوللرمزی اویناتیرز ، بو اویناتیشلرده اوقدر مکمل ، اوقدر انتظام کارانه‌در .

حرکته کلن اعضا دماغه نه‌قدر یاقینسه اوقدر انتظام سریع اولور . سسمزده عینی صورتله، اوآن تهیجده بر موزونیت مخصوصه اکتساب ایدر ، غیر اختیاری اوله‌رق براهتزاز منتظم آلیر .. اوزمان بیلمکسزین ، آکلامقسزین منظوم سوز سویلرز . بو حاثه فناً انکار ایدیله‌مز بر ماهیتده، بر قیمتده‌در .

ایلك بشرده حادثات ووقایع موجودیتنده بر أثر تأثر وتهیج

براقديغى زمان غير وجدانى اولهرق دعالرينه شكل نظمى ويرمش ، اوصورتله شعرك أساسى تشكل ايتمشدر .

شورايه قدر ويريلن ايضاحات بزه آكلاتييور، كه شعرك مبدأنى قبل التاريخك أك مظلم نقطه‌لرنده آراملى ، بشرك ارضه كوزلرينى آچديغى دقيقه ايله همسن بولمليدر. شعر، اساساً، حساسيتك بر تأثر وتهيج خصوصيسيله مخيله‌نك برنعاسندن ـ نيم اختيارى ونيم غيراختيارى ـ hallucination عبارتدر . بر منظومه‌نك، بر أثر ادبينك مكمليتى حاوى اولديغى حساسيتك وسعتيله ، خيالك حرارتيله متناسبدر .

أسكيلرده شعرك مبدأ و اساسنى آرايه‌رق اونى حضرت آدمه قدر كوتورمك صورتيله ايضاح ايتمشلر، بوصورتله مبدأ بشره ربط ايله‌مشلردر.

قسطمونيلى لطيفى افندى تذكرۀ شعراسنك سكزنجى صحيفه‌سنده تدقيقات اخيره‌يه مطابق شو مطالعه‌ده بولينيور :

« كتب تواريخده مسطور والسنۀ ارباب اسمارده مذكوردر، كه حضرت آدم نبى وابوالبشر صفى ، كه مسجود ملائكۀ مقربين ومحيط لغات اولين وآخريندر، شعر اول آندن صادر اولدى . اول زماندن بوآنه كلنجه‌يه دكين تزايد بولدى . نه‌زمان كه قابل هابلى قتل ايتدى ؛ آنى كوروب آدم صفينك سينه‌دن سكون وقرارى كيتدى . نيجه روزكار واله وزار اولوب مرثيه طرزنده برقاچ بيت عربى اوقودى .

اما برسائل سؤال ايتسه كه آدم عليه السلام خود لسان سريانى تكلم ايدردى . بومستند اولان ادبيات ومنظوم كلمات عربى اولمق نه‌دن كلدى؟ . معترضك سؤالنه ايكى درلو جواب وار : برى بودركه « وعلم آدم الاسماء كلها » مفهومنجه ياحضرت حق وفياض مطلق جميع السنه‌يى على طريق الالهام آكا بيلديرمش اوله وياخود فضلاء ارباب تواريخ لغت سريانيدن لغت عربيه‌يه دونديرمش اوله والله اعلم . »

کورولیيور ، که ادبیات حقنده تدقیقاتده بولنان ، تاریخ ادبیات دکلسه بیله قسماً تاریخ ادبیات ، قسماً ده تذکرة الشعرا یازان قدمادن لطیفی افندی‌ده شعرك مبدأنی خلقت آدمله برابر طوتییور ، حتی بونك برتهیج وتأثر نتیجه‌سی اولدیغنی سویله‌یور .

یالکز بوقدرله‌ده قالمایور ، دها زیاده تدقیقاتده بولنه‌رق اوکا افسانوی ، معظم بردورهٔ تاریخیه آچییور ، شو سوزلری‌ده سویله‌یور:

« وبر قولده کلام موزون یدنجی فلکده بر ملکدن صادر اولدی ، رب عرش اعلایه یعنی حضرت حق جل وعلایه موزون ومنظوم تسبیح وتقدیس قیلدی . دیو بیورمشلردر . » دیيور .

دیمك که لطیفی افندینك مطالعاتیله نظریات جدیدهٔ بدیعیه آره‌سنده‌کی فرق، بونده حقیقتك افسانه ایله ممزوج اولمه‌سی،دیکرنده ایسه حادثات اجتماعیه وتاریخیه‌یه، علم احوال روحه، علم وظائف الاعضایه استناد ایتمه‌سیدر .

شعر عضویت بشریه‌نك برنتیجهٔ طبیعیه‌سیدر دیمش‌دك؛ بونظریه‌دن ایله‌رله‌یه‌رك ابتدای بشریتده آثار شعریه‌نك نصل اولدیغنی استخراج ایده‌بیلیرز. انسان ده‌نیلن مخلوق هرشیئی کندی شکلنده کورمك ایستر.. او هرشیئه بر حیات ، بر روح ، بر اراده ویریر . . اساساً اونده اوچ شی واردر : مخیله، حساسیت، اراده... آغاجده، یرده، کوکده، کونشده، قمرده ، کیجه‌ده ، کوندوزده ، ییلدیرمده ، یاغمورده ، دکزده خلاصه بوتون اشیا وحادثاتده کندیسنده موجود بو اوچ خاصه‌یی کوریر .. اونلری کندینه بکزه‌تمکله آکلایه بیلیر ، ادراك ایدر . بوتون علوم وفنونك منبع اساسیسی اولان خرافات واباطل بوطرز تفکردن تولد ایتمشدر.

انسانیتك مبادیسنده هر شیئه مخصوص بر آله تصوری بو حالت روحیه‌نك نتیجه‌سیدر . هر ملت تاریخنده ، حقیقته تقرب ایدنجه‌یه قدر ، بویله خیال ، افسانه دورلری کچیرمشدر .

مثلا اسکی تورکلر ؛ « ارض ، آغاج ، معدن ، آتش ، وصودن عبارت عناصر خمسـه‌نك بش ذاتده تجلیسنی قبول وبونلری تقدیس ایدرلر ایدی . ذوات خمسه‌ده مرکزده‌کین خان ، « صاری خان » ، شرقده کوك خان ، جنوبده قرمزی خان ، غربده آق خان، شمالده قره خان‌در . » [١] وبومعبود تلقی ایتدکلری شیلره قارشـو دعالر اوقورلردی. اولجه‌ده‌سویله‌دیکمز کبی،مبدأبشرده ابتدا کوریلن اشعار دعالردر، شعر دعا ایله باشلامشدر . مثلا ترکلر کوکه قارشو شویولده تضرع ایدرلردی :

« ای کوك تکریسی ابیاشه
« یری یشیلدیر، آغاجلری یشردر .
« رزق ویروسك
« اولو تکری ، بر رئیس ویر
« خالق خلق ،
« توره تکریسی . » [ ]

ایشته بومصور بشر دینلردن افسانوی شعر تولد ایتدی ، هر قومك تاریخنده پك بویوك بر حصهٔ ذوقیه‌یه ، بر قیمت بدیعیه‌یه‌مالك اولدی .. اسکی یونانیلرك أك اسکی آثار نظمیه وشعریه‌سنده‌ده افسانوی شعرلره تصادف ایدرز، حتی أك اول، أك اسکی برموقعده اونلری بولورز..

لکن زمان ایله بونلر قیمت آلهیه‌لرینی غیب ایتدیلر، ذکای بشر ایلروله‌دی ، بو کبی خرافات و اباطلی دها بسـیط، دهـا عقلی ، دها

[١] تورکك تاریخی: نجیب عاصم، صحیفه « ٨١ » .

منطقی بر شکله وضع ایتدی . و اوزمان اسکی معبودلرده برر قهرمان شکلنده تصور ایدلمه‌یه باشلادی . بونلردن شعر قهرمانانه تولد ایتدی. بونلر حقنده شعرلر یازلدی ، بونلرك مدحیاتیله ، یاد مناقبیله اشتغال اولندی . حربده ، جدالده فوق‌العاده یارارلقلر کوسترنلر مافوق ـ البشر برر مخلوق عد ایدیلیور ، اونلره عادتا تعبد اولنیوردی .

اومه‌ر نامنده‌کی شاعر یونانینك تروا محاربه‌سنی کوسترن « ایلیادا » نامنده‌کی أثری بوقبیل اثاردندر .

امیل فاکه بر أثرنده « قهرمانلر » دورلرینك نه صورتله تولد ایتدیکنی تدقیق ایدرکن طاغ خلقنك مصائب طبیعتله قارشـو قارشویه بولنه بولنه حر ، سربست ، جبار ، شجیع اولدیغنی ، اووالرده سـاکن اولانلرك حلیم ، سلیم ، ساکن بولندیغنی ، طاغیلرك مهاجمات دلیرانه ایله اونلری تدهیش ایله قلبلرده بر احترام ، بر حس تعبد اویاندیردیغنی بیان ایدییور . ایشته تاریخ ادبیاتك قید ایتدیکی قهرماننامه‌لر بو کبی طاغیلرك صحرا خلقی اوزرنده اویاندیردیغی تأثیرات مخوفانه ایله حس پرستشدن تولد ایتمشدر .

حماسیات ایله اشعار قهرمانانه‌یی بربرندن آییرمق ضروریدر . اشعار قهرمانانه آز چوق یاشامش ، مخیلهٔ قومده آز چوق یر ایدنمش وآز چوق اساطیری بر سیمایه مالك اولمش تیپلری کوسترن اشعاردر. « کور اوغلی » حکایه‌سی کبی . .

حماسیات ایسـه جنك وجداله میال ، عسکرلکه عاشـق ذواتك یازدیغی ، یاخود شعرانك حربه دائر ابداع ایتدکلری اشعاردر .

« رأیته میل ایده‌رز قامت دلجو یرینه
« طوغه دل باغلامشز زلف سمنبو یرینه

*
* *

« دشمن هلال رایت اسلامه حرمت ایت
« طوپلر بوغار خطابکی طاغلرده عاقبت

شرقیلره کلنجه ... بونلر قومك روحندن نبعان ایدر، و اسلوب مشترك دەنیلن شیئه شخصیتدن زیاده مربوط بولنور. هرقومیاشادیغی محیطك ، درەلرك ، باغلرك ، طاغلرك ، خلاصـه محاسنك تأثیراتندن آزاده قالەماز ، وبوتأثیری خارجاً اظهار مجبوریتنده قالیر .. چونکه هیجان بدیعی شـدتی نسبتنده تظاهره میالدر . ثانیاً مبادئ مدنیتده بولنان ، یاخود عصرلردنبری جهالتده پویان اولوب برخطوه آتەمایان اقوام شعر ایله موسیقی‌یی تردیف ایدرلر، اوصورتله احتیاج‌بدیعیلرینی تطمین ایتمش بولنورلر . حکمت بدایع مسائلنی تدقیق ایتدیکمز زمان آکلارزکه بر قومك، بر ملتك، بر زمانك احوال روحیەسنی‌اسلوب مشترك ، سجیهٔ عمومیەنك ایزلری قدر هیچ بر شی کوسترەمز . . بر قومك مبادیسندن نهایتنه قدر شرقیلرینی نظر تدقیقدن کچیرەجك اولورسەق اونك نەکبی تکاملاته مظهر اولدیغنی آکلامش ، بیلمش اولورز . . مثلا :

« کماحك یوللری طاغدر کچیلمز
« صوئوقدر صولری بر طاس ایچیلمز
« آبادن کچیلیر ، یاردن کچیلمز
« زینبم ، زینبم شانلی زینبم
« اوچ کویك ایچنده نامل زینبم

« شمشیرك یاپراغی ناریندر نارین
« ایچرم یانییور طیشارم سرین
« کلیور یانمه عنادجی یارم
« زینبم ، زینبم شانلی زینبم
« اوچ کویك ایچنده نامل زینبم »

« زینب بوکوزللك وارمی صوینده
« الوان الوان کوللر قوقار قوینده
« رمضان آینده بایرام کوننده
« زینبم ، زینبم شانلی زینبم
« اوچ کویك ایچندهناملی زینبم

ایشته بوشرقی کاحك روحنی، حسنی تماميله كوستریيور. کاحك یوللری طاغدر کچیلمز دییور . بوسوزله مشکلات وصول و ورودی آکلاتدیغی کبی یاری سودیکی ایچون فدا کارلق یاپه‌جغنی‌ده احساس ایدییور . صولرینك صوئوق اولدیغنی سویله‌مکله مملکتنه مربوطیتنی آکلاتییور . آنادن کچیلیر ، یاردن کچیلمز دیمکله‌ده صله احتیاجنك قادینه ، اوجاغه مربوط بولندیغنی‌ده بیان ایدییور ؛ صکره بر زمان ایچون کویك بر حسن تیپندن بحث ایدییور ، اونك نام ایله، شان ایله کوزللکنی تصدیق ایدییور. ذاتاً ابتدائیلرده ادراك حسن بیله شخصیت عموميه‌یه تابعدر .

شمشیر یاپراغنه کاح خلقنجه فوق‌العاده مفتونیت بولندیغنی آکلا-تدقدن صکره ایچنك یاندیغنی بیان ایدییور ، عشقنی بوکلمه ایله کوستر-ییور ، وینه تمثال عمومی حسنه‌عودت ایله‌یور. دها صوکره « الوان الوان کللر » افاده‌سیله ینه‌قومی، ینه ارثی بر احتیاج پرستش وتقدیری آکلاتییور ؛ رمضان آیی ایله ، بایرام کوننك اك زیاده اجتماعیتی ، مربوطیتی تأمین ایدن بر آی اولدیغنی احساس ایله تمثال حسنه عودت احتیاجنی بوآیلرده یالکز قالدیغنی ذکر ایدییور . بر باشقه مثال دها استانبوله قارشو کویلیلرك روحنده یاشایان کینی ، نفرتی آکلاتییور :

« استانبول ، استانبول ویران قالەسی
« طاشنی ، طوپراغنی سیللر آلەسی
« سندە بجلین یارسز قالەسی
« اویار اولمانجه کوزم قان آغلر »

فی‌الحقیقه بو معنای تحقیری متضمن ایسەدە درین بر نظرله باقیلدیغی زمان بونك روح عمومیدن نبعان ایتدیکی ، بر طاقم اسباب روحیەیە مربوط بولندیغی تظاهر ایدر ، آکلاشیلیر. استانبول ممالك عثمانیەنك منبع علم وعرفانی ، سعی وثروت مرکزیدر. طشرە خلقی عصرلرجه استانبولی بر معیشتکاه ، بر تعالیکاه تلقی ایتمش ، اورایە آقین آقین کلمش ، یاری ، اوجاغی اوضیا ایچون ترك ایتمشدر. فی‌الحقیقه ثروتی ، غدایی اورادن طوپلامقله برابر بوحال بر کین اویاندیرمش ، وبو عصرلردن بری قلبلردە یر طوتمەیە باشلامشدر. طشرەلردە والدەلر چوجقلرینی استانبوله یوللارلارکن قورقارلر ، روحلرندن بر پارچەنك قوپدیغنی حس ایدرلر .

مع‌مافیه ینه اوندن آیریله‌مازلر . .

شـورایه قدر ویریلن معلومات آکلاتیبورکه شعری تدقیق حالت روحیهٔ بشریەیی تدقیق ، بر قومك تکاملات مدنیەسنی ، تحسسات وتفکراتنی خطوه خطوه آکلامق دیمکدر .

٣

آثار ادبیەنك آثار صنعتلە مناسبتی. — تاریخ ادبیات تدقیق یالکز بزی آثار شعریە اوزرندە توقیف ایتمز. آثار ادبیەیی ، بونلر واسطەسیله ازمان مختلفهٔ تاریخیەیی نظر مطالعەدن کچیریرکن موسیقی‌یی ، معماری‌یی ، رسـمی ، هیکلتراشی‌یی ، حتی رقصی اونوتمامق اقتضـا ایدر . حتی

آثار سائرهٔ صنعتده بزم ایچون بر رهبر ، بر شعله اوله‌بیلیر . . بز اونلر طولاییسیله تدقیق ایلدیکمز آثارك تولد ایتدکلری زمانه ، وبونلکه‌ده اونك روحنه دها زیاده نفوذ ایتمش اولورز .

رسام اولسون ، هیکلتراش اولسون ، معمار اولسون ، موسیقی شناس اولسون ، شاعر اولسون صنعتکار نامیله صنعتك سایه‌سی آلتنده برله‌شیرلر .. اساس وروح اعتباریله صنایع نفیسه‌یی بربرندن آییرمق ممکن دکلدر : هپسنك افاده ایتمك ایسته‌دکلری حسن بدیعی ، هیجان بدیعیدر . . رسم بونك الوان وابعاد ، معماری خطوط ، هیکلتراشی اشکال ، رقص اوضاع وحرکات ، موسیقی اصوات ، شعر الفاظ واسطه‌سیله تعیننده عبارتدر . حالبوکه آثار صنعتك تحصل وتولدلری ایسه شوقانونه تابعدر : أثر صنعت اونی محیط اولان عادات وروحیاتك حالت عمومیه‌سیله تعین ایدر . .

بونظریه‌یی ، بوقانونی ایضاح ایده‌بیلمك ایچون صنعتی نباتاته تشبیه ایده‌لم ... هرنبات اساس اعتباریله بر تخمك مولودیدر . فقط او تخمك ، اونوه‌نك حیات بولمه‌سی ، انتشار ایده‌بیلمه‌سی ایچون بر طاقم شرائط خارجیه‌یه احتیاج واردر . بعض نباتات معین بر عرض ، بر حرارت داخلنده پك زیاده قوت وحیات بولدقلری حالده باشقه بر محلده اولورلر ، بیترلر ، محو اولورلر .

مثلا پورتقال کبی .. پورتقال آغاجلری صیجاق مملکتلرك ، یازی چوق مملکتلرك محصولیدر . صوئوق ، یازی آز مملکتلرده چوریر ، محو اولور : یاشاماز . .

آثار صنعتده طبقی بویله‌در . نباتات نصل بر حرارت خارجیه‌یه محتاج ایسه اوده حرارت معنویه‌یه ، یعنی حرارت جمعیته محتاجدر .

بوحرارته كوره فيض بولور ، ياخود اولور . يأسناك ، بدبين ازمان تاريخيه‌ده صنعتك هرهانكى شعبه‌سنه عائد اولورسه اولسون مسرور، شن ، خنده‌ناك آثار تولد ايده‌مز ، ايتسه بيله ياشاماز ، اولور . مسرور زمان‌ده ايسه يأسناك اولانلرينه تصادف اولنه‌ماز ، چونكه حرارت‌معنويه، حرارت جمعيت‌اوزمان‌سروری، نشئه‌يى كوسترمكده‌در. تن«فلسفهٔ صنعت»نده بومسئله‌يى تدقيق ايدركن شو سوزلرى‌سويله‌يور:

« فى‌الحقيقه برحرارت معنويه واردر، كه بوتون عادتلرك، بوتون روحلرك حالت عموميه‌سيدر . نباتات اوزرينه حرارت خارجيه نصل تأثير ايدرسه اوده اوصورتله معنويات اوزرينه تأثير ايدر.»

ايشته بز بوراده آثار صنعتك شكلى دكل — چونكه شكل اعتباريله‌ده يكديكريله آز چوق مناسبتى واردر — اساس اعتباريله مناسبتى نقطهٔ نظرندن تدقيقاتده بولنه‌رق تاريخ ادبياته برر مشعله ، برر رهبر ، برر معاون اولدقلرينى ادله‌سيله كوستره‌جكز . .

هر صنعتكار كرك آلديغى تربيه ، كرك تجارب ذاتيه‌سى اعتباريله بولنديغى جمعيته مربوطدر ، نه‌قدر شخصى اولورسه اولسون دورينى آزچوق انعكاس ايتديرر. بناءً عليه بر دورك ، بر ملتك ، برزمانك مجموع محصولات‌صنعتكارانه‌سى آره‌سنده برقرابت،برصهريت موجوددر.

مثلا اسكى يونانستانى ادبياتيله ، معماريسيله ، هيكلتراشيسيله ، تشكلات حياتيه‌سيله نظر اعتباره آلهلم . .

يونانيلرك تشكلات اجتماعيه‌لرى اوزمانده موجود نه ايرانيلرك، نه مصريلرك، نه‌ده فنيكه‌ليلرك تشكلاتنه بكزه‌يوردى. ايرانيلر بررئيس اطرافنده طوپلانمش ، اوكا تابع بر مجموعه تشكيل ايتمشلر ، مصريلر دين قانونلريله ياشامه‌يى اساس اتخاذ ايله‌مشلر، فنيكه‌ليلر ايسه تجارتى

حیاتلرینك وجمعیتلرینك تشکلنه، تأسسنه اساس دییه قبول ایله مشلردی..
یونانیلره کلنجه اونلرده منفرد بر حیات قبول ایتدیلر . . «سیته‌لر»
تکمیل آیری آیری ایدی .. هر بری کندی قوانیننه، وکندی عاداتنه
تابع بولنیورلردی . یالکز «سیته» لر دکل ، سیته‌ده هر وطنداش‌ده
ایری ومنفرد ایدی.. هر کس کرك خارجه ، کرك کندی همشهریلرینه
قارشو کندینی مدافعه‌یه مجبور ایدی ..

تقریباً اوچ بیك سنه اول بحر سفید سواحلنده طوغیورن بو-
قوم بوتون آطه‌لری ، روما ، تراکیا ، ماکدونیا سـواحلنی ، حتی
آناطولی‌یی بردن بره صاردی، زیرا تشکلی ، تأسسی غایت قولایدی ..
دها صوکره غایت ذکی، قوتلی وکوزل ایدی . .

اساساً جمعیتك شکل مخصوصی طولاییسیله بر یونانلی ایچون کوزل
وقوتلی اولمقدن باشقه اندیشـه یوقدی . . حیاتنه عائد بوتون امور
وخصـوصاتی اسیرلر کافی درجه‌ده ایفا ایدییورلردی . قوتلی اولمه‌یه
احتیاج واردی . چونکه اطرافی غـیر مدنیلرله ، وحشـیلرله محاط
بولنیوردی . حتی هر سیته ، هر مدن دیکرینك دشمنی ، معارضی ،
محاربی ایدی. بر یونانلی حیاتندن قاریسنك ، چولوغنك، چوجوغنك
عرض وحیاتندن ، مالندن آنجق کندینی مدافعه ایده‌بیله‌جك برقوته
مالکیتله امین اوله‌بیلیردی . بونك ایچوندر، که اسکی یونانسـتانده ،
اسپارطه‌ده کوزل چوجق یتیشـدیرمکه فوق‌العاده اعتنا اولنوردی .
بونك ایچون معلول ، سـقط طوغان چوجقلر کنارنده بولنان نهرده
بوغولیر ، اختیار اولانلرك قادینلرینی کنجلره تودیع ایتملری مجبوری
بولنوردی . کنجلر ، قیزلرده داخل اولدیغی حالده، أك شـدید، أك
بی امان ادمانلره تابع طوتیلیر، آزه قناعت ایتملری ، راحتسزیرلرده

اویویه بیلملری ایچون لازم کلن تدابیر نقصان براقیلمزدی .. بوتون یونانستانده عینی حال بر آز دها خفیف بر طرزده کورولییوردی ؛ فقط بوتون یونان ذهنیتی عینی حاله مربوط ایدی .

اونلرك دوشونجه‌لری یکرمنجی عصرك تمامیله معکوسی بولنیوردی. اونلرجه فکر ومعلومات ایکنجی درجه‌ده ایدی. أك زیاده حائز اهمیت اولان حسن وجود ؛ وجودك مکملیتی ... بونك ایچون کرك ارکك ، کرك قادین وجودینی چبلاق بر صورتده تشهیر ایتمکدن اصلا چکنمزلردی. حتی کوزل وجوده مالك اولانلری نیم الوهیتلره قدر اصعاد ایدرلردی..

اولیمپیاد اویونلرنده یونانستانك أك کزیده ، أك قوی، أك چالاك وجودلری بر برلریله مسابقه ایدرلر ، قوت وحسنه قارشو هر طرفدن تقدیرلر ، آلقیشلر قوپاردی .

هیکلتراشلر حرکاتك ، اوضاعك ، عضلاتك بوتون کوزللکلرینی وضـوح ایله ، طوغریدن طوغری‌یه کورییورلر ، اوصـورتله نقل ایدییورلردی .

اولمپیاد اویونلرنده قازانانلرك مطلقا هیکللری یاپیلیر ، شاعرلر اونلره قصیده‌لر اوقورلر ، موسیقیشناسلر بسته‌لر یاغدیررلردی .

شاعر « ســوفوقلیس » اولیمپیاد اویونلرنده برنجیلك قازانان بر همشهریسنی لایموت دهای شاعریتیله تقدیس ایتمشدی .

عریان وجودلری سیر وتماشا یونان آثار صنعتنده حسن مکملی ، غایهٔ خیالیٔ حسنی تحری ایتدیردی، خیالاً اولسون مکملیته صعودی تأمین ایتدی. یونان آثارصنعتنده بر وضوح، بر سادکی، وبو وضوح وسادکی داخلنده عظمت ، علویت موجوددر. اوراده قوت، سادکی، حسن اســاسدر . بناءً علیه صـنعتده‌ده عینی تأثیرات کوریلیر . بر

پارته‌نون قومك روحی اعتباریله نه‌یی افاده ایدییورسه «سوفوقلیس»ك بر « اودیب‌رروواسی » ده اونی افاده ایدر، فیدیاسك بر هیکلی‌ده ... هپسنده قوته ، حسنده سادکی‌یه ، حرکاته قارشو بر تمایل‌موجوددر. چونکه اسکی یونان قومی تشکلاتی اعتباریله بو مزایایه دوشکون ، واساس وروحنده یالکز بونلرك رعشه‌سنه مالکدر . طبیعی حرارت معنویه‌یه ، یعنی جمعیتك تمایلاتنه آثار صنعت‌ده تابع بولینیوردی .. بونك یرینه شرقك صنعی ، قاپالی ، کریزان ، بی حیات حسنلری کتیرلمك ایسته‌نیلسه‌یدی...یاشاماز ، اولوردی؛ چونکه حیات‌جمعیتك تمایلاتی اوکا مانع اولوردی ، وبوحرارت اوکا کافی کلمزدی .

بر مثالده اوروپانك اصالت دورندن آله‌بیلیرز . اصالتك بوتون اینجه‌لکلرینی ، بوتون نفاستنی ، بوتون کمالنی اوروپایه احساس ایدن ، آ کلاتان فرانسه‌نك اون دردنجی لوئی سرایی وزمانیدر . اصالتی دره‌بکلکلری تولید ایله‌مشدر. دره‌بکلرك ایچنده أك زیاده‌ذکی‌وسیاسی اولان بر شخص چیقمش ، صلح عمومی‌یی تأمین ایچون دیکرلریله برله‌شمش ، اطرافنه طوپلامش ، یاواش یاواش اونلری برر ضابطی، برر ندیمی شکلنه قویمه‌یه موفق اولمش ، کندینی قرال ومتبوع ، اونلری تابع قیلمشدی. فقط بوندیملك شرقك‌کنه هیچ بکزه‌مزدی. قرال‌ده ندیملرینه ، دره‌بکی بقیه‌لرینه حرمت ایدردی. چونکه‌اونلرك جدلرینك‌کندیلرینه مساوی اولدیغنی ، یاخود مملکته ، کندیلرینه فوق‌العاده خدمت ایتدیکنی قراللرده بیلیرلردی . فقط بر افندینك اطرافنده، مالك امتیاز اوله‌رق، طوپلانان اشخاص حرمته ، اطاعته، اونك طولاییسیله ظرافته، نازکی‌یه فوق‌العاده مربوط اولمشلردی .. نازکی ، شیقلق حیاتك ، حیات کبارانه‌نك اساس وروحنی تشکیل

ایدییوردی . مع مافیه بوقدر اینجه‌لك ، حساسیت داخلنده قرال ایچون ترك حیات ایتمك‌ده ایشدن دكلدی .. دور اصالت فداكارلق، وقار ، رقت وظرافت اوزرینه مؤسس ایدی. قرال بر خدمتچی قادینه بیله لازمكلن حرمتی ایفا ایتمكله وظیفه‌سنی ایفا ایلمشلره مخصوص بر حظ وسكون طویاردی. . .

تن « فلسفهٔ صنعتنده » بو دوری تدقیق ایدركن زیرده‌كی سوزلری سویله‌یه‌رك آثار صنعتك روح اعتباریله عینی تأثیره تابع اولدیغنی كوسترییور:

«بوصورتله یاشایان انسانلر كندی مزاجلرینه موافق اذواق تحریسنه مجبور اولدیلر . فی الحقیقه اونلرك ذوقی یالكز تولد طولاییسیله دكل ، حسیات اعتباریله‌ده اصیل اولملرینه بناءً اصیل ؛ دائما حسن معاشرت داخلنده بولندقلرینه بناءً طوغری وتام ایدی. ایشته بوذوق اون یدنجی عصرده « پوسه‌ن » ك ، « له‌زوئور » ك جدی ، عالی ، افراطدن منزه تابلولرینی ، « مانسار » ك ، « په‌رولت » ك وقور ، احتشامكار ، مولود تدقیق بنالرینی ، « لونوتری » نك شاهانه، انتظام مبالغه‌كاره مالك باغچه‌لرینی تولید ایتدی. بوعصرك ایزلرینه موبله‌لرده، قوستوملرده ، بنالرك تزییناتنده ، آرابه‌لرنده بیله تصادف ایدرسكز. ورسای، آلهلری مصور هیكللریله ، تناظره مالك كوچك آغاجلریله، اساطیری فسقیه‌لریله ، صنعی وواسع حوضلریله ، بویوك ، منتظم كسیلمش ، معماری آغاجلریله ، او دورك بر شه آفریده‌سیدر: كرك بنا ، كرك طرحلر او زمانك حیثیتلرینه فوق العاده اعتناكار ، آداب معاشرته تماميله رعایتكار انسانلری ایچون یاپلمشدر . فقط ایز ادبیاتده كندینی دها زیاده كوستریر ، اظهار ایلر: هیچ بر زمان نه اوروپاده، نه فرانسه‌ده ، حسن تحریری بودرجه‌یه ایصال

ایده‌مه‌مشلردر . بوسوئه ، پاسقال ، لافونتن ، مولییه‌ر ، قورنه‌ی ، راسین ، لاروشفوقو ، مادام دوســه‌وینیه ، بووالو ، لابروویه‌ر ، بوردالوکبی اعاظم ادبا بوزمانده یتشمشلردر. یالکز بویوك ذوات دکل، بوتون هرکس أیی یازییوردی ، قورنه‌ی بو دورده برخـدمتجی قیز دور اخیر مجلس دانشمندی قدر حائز معلوماتدی، دییور. فی‌الحقیقه اوزمانده حسن اسلوب سمالرده اوچیوردی. دوشونمکسزین اونقش اولینیوردی . مکالمات ، ادبیات جاریه اونی نشر ایدییور ، وسرای اوکره‌تییور وبذاته‌بو ، کبارلرك طرز حیـاتنه داخل اولییوردی . انسان ، اصـالتی ، بوتون خارجیـاتیله مکملیتی تعقیب ایده‌رك یازی وسوز دینیلن ظاهریات ایله اوکا واصل اولییوردی : »

کورولییور، نه دورهٔ اصـالتده صنعت‌ده اصیل اولییور ، بوتون شعبات صـنعت خارجك تأثیراتندن آزاده قاله‌مایور ، عینی تمـایلاتی کوستریور ، بناءً علیه ادبیات ایله صـنایع نفیسهٔ سائره آره‌سـنده ، تاریخ ادبیات نقطهٔ نظرندن، پك بویوك برمناسبت و ارتباط بولونییور.

تاریخ ادبیات عثمانیه‌دن‌ده بوکا دائر مثاللر آله‌بیلیرز. عثمانلیلغك دورهٔ کمالی اولان اونجی عصر هجری‌یی نظر تدقیقه وضـع ایده‌لم . عثمانلیلق بودورده ثروت ، رفاه ، علم وعرفان اعتباریله شاهقهٔ کماله واصل اولمشدی. حدود عثمانی ایران اورته‌لرینه‌قدر کیرمش، آفریقایه طایانمش ، ویانه سورلرینه قدر ایلرولـه‌مشــدی . بدایتدن بوآنه قدر مظفریتدن مظفریته قوشمش ، مؤسسات اجتماعیه‌سی یاواش یاواش تأسس وتقرر ایتمشــدی. اساساً تورکلر رئیسلرینه مربوطیتله یاشار ، اونك آرقه‌سندن عشق ایله ، روح وموجودیتیله سوروکله‌نیر، قوشار، کیدر بر ملت اولمق اوزره وطن اصـلیلرندن آناطولی‌یه کلمشــلر ،

اوراده ینه رئیسلرینی تعقیب ایله یاشار اقوام وملل ایله اختلاط پیدا ایتمشلردی. بناءً علیه خاندان سلطنتدن کوستریلن أك کوچك بر لمعه‌یه بیله قوشـمقله اونلر حیـات وذوق بولدقلرینه قانع اولییورلردی. حالبوکه خاندان سلطنت اوننجی عصر هجریده ماضیدن متوالیاً، متمادیاً آقوب کلن سیل مظفریات وغالبیاتله ممنون ومفتخر، وبوتون بونلرك ثمرات سکون وعظمتنی اقتطافه حاضر ومهیا بولینیوردی.. سلطان سلیم اولك وفاتیله جالس اورنك سلطنت اولان سلطان سلیمان قانونی بو احتیاج وضرورتی تطمین ایده‌جك بر طرز حیات تأسیس ایتمشدی.

دارات، عظمت ومراسم احتشامکارانه بوتون قوت موجودیتیله سرایه، و اونك طولاییسیله استانبوله کیرمشدی. مجارستان سفری اردولرینك سوسی، عظمتی، احتشـامی اوچیوز بوقدر سنه کچدیکی حالده حالا آفاق تاریخده ولوله انداز اولمقده‌در.

ایشته بودور تاریخنك تأثیراتی آثار صنعتده‌ده تجاوز ایتدی.. زمان، معماری‌ده‌سنان، شعرده فضولی، باقی کبی ذواتك مولدی اولدی.

سلیمانیه جامع شریفنك، بو معظم، عالی بنانك روحلره ویردیکی حس خشوع ایله ممزوج حس غرور، حس ثروت ورفاه ایشته اودورك یادکاریدر. معمار سنان اوعظمتی، او وقاری محیطندن اخذ واقتباس ایتدی. محیط کبـار ومغروردی. محیط زنکین وفخور ایدی، و اوکا آنجق بر سلیمانیه یاقیشه بیلیردی.

شعرده عینی تأثیراته تابع اولدی. مغرور، متین، آتیدن امین بر طورله میدانه چیقدی.. حتی منفرداً، مأیوس، نالان بر فضولی بیله أك فریادکار منظومه‌لرنده زمانك بو نشئه واعتمادندن آزاده قاله‌مادی. اوروح رفاه، اوروح غرور اونك نالان، کریه‌ناك روحنه اسـالهٔ

غروردن ، اسالهٔ اعتماددن بر آن خالی قالمادی .. فضولینك آثاری اوقونیلدیغی زمان یأس و نومیدی ایچنده انكساردن آزادکی حس اولینیور. مثلا أك زیاده سفالتندن بحث ایتدیکی بر ترکیب بندنده :

حسود صورت احواله نظر قیلمز
جفا قیلور من بیچاره‌یه حذر قیلمز
صانور که ناله‌وزارم آکا اثر قیلمز
آنی مرور ایله عالمده دربدر قیلمز
زمانه ایچره مجربدر انتقام زمان
همیشه یخشی‌یه یخشی ویرر یمانه یمان
خوشم که خامهٔ تقدیر ایزدمتعال
وجود لوحنه تصویر ایدنده صورت حال
رقم قیلوب اکر ادبار در اکر اقبال
اولور تغیر آکا غیردن بر امر محال
سعادت ازلی قابل زوال اولماز
کونش یر اوستنه کردوشسه پایمال اولماز . »

دییور ... او دورك عظمت ودبدبه‌سنی ادبیاتك بوتون شـکلنده کورمك ممکندر . لســان بیله طنیندار ، دبدبه‌دار بر حال آلییور . باقی‌ولی‌نعمت اعظمی‌سلطان سلیمان قانونینك‌وفاتنه آغلارکن نه‌مطنطن، نه‌مغرور ، نه‌نشئه‌لی ، نه‌عظمتلی بر لسان قوللانییور . دورهٔ عظمت صنعت عظمتکارك والدی اولییور .

« ای پای بند دامکه قید نام ونتك
« تاکی هوای مشغلهٔ دهر بی‌درنك
« أك اول کونی که آخر اولوب نوبهار عمر
« برك خزانه دونسه کرك روی لاله رنك
« آخر مکانك اولسه کرك جرعه کبی خاك

« دوران ألندن ایرسه کرك جام عیشه‌سنك
« انسان اودرکه آیینه‌وش قلبی صاف اوله
« سینه‌کده نیلر آدم ایسه‌ك کینهٔ پلنك
« عبرت کوزنده بجه‌یه‌دك غفلت اویخوسی
« یتمزمی سا که واقعهٔ شاه شیر جنك
« اول شهسوار ملك سعادتکه ، رخشنه
« جولان دمنده عرصهٔ عالم کلوردی‌تنك
« باش اکدی آب تیغنه کفار انکروس
« شمشیر کوهرینی پسند ایلدی فرنك
« یوز یره قویدی لطف ایله کلبرك ترکی
« صندوقه صالدی‌خازن دوران کهر کبی

دیمك که ادبیات ایله آثارساٸرهٔ صنعت آره‌سنده برزمانی کوسترمك اعتباریله مشترك بر وصف موجوددر . شوحالده شعبات ساٸرهٔ صنعته‌عاٸد آثاری ، تکاملاتی، ترقیاتی تدقیق ایله تاریخ ادبیاته آیریجه برر مشعله، برر رهبر احضاری ممکن اوله‌بیله‌جکدر . بز بونقطه‌یی، بودقیقه‌یی‌ده دوشونه‌رك تدقیقاتمزده صنایع نفیسهٔ ساٸره‌نك‌ده ملکمزده مظهر اولدقلری تجلیات وترقیاتی نظردن دور طوتمه‌یه‌جغز .

صنعت عضویت بشریه‌نك برنتیجهٔ طبیعیه‌سیدر : بشریت ترقیاتی اوکا مدیوندر ، اوده معکوساً ترقیاتنی ترقیات بشره بورجلیدر . بناءً علیه برینی تدقیق دیکرینه نفوذدر . تاریخ ادبیات ایسه تاریخ مدنیت اولمه‌سنه بناءً روح بشرك ، فکر بشریتك تظاهراتنی کوسترن هر شیدن، بونك میاننده صنایع نفیسهٔ ساٸره‌دن‌ده استفاده ایلر.

٤

تاریخ ادبیات وداستانلر . — تاریخ ادبیات تدقیقاتنه شعله وراهبر اولان آثار شعریه‌دن بری‌ده داستاندر . داستانلر بر قومك روح مشترکندن نبعان ایدر، اونك بر آن تاریخیسنك، بر آن تهیجنك، ویا بر آن قهرمانانه‌نك وقایعنی نقل وحکایه ایلر.. شعر الهامیدن بونلر تماميله آیری اولدقلری کبی درامل‌ردن‌ده آیریدرلر . شعرالهامی آز چوق شرقی دیمکدر. او، روح بشردن بذاته حس حسنه تبعیتله تولد ایتمش، شخصی ، اولومی ، عشقی ، طبیعتی مترنم، احوال حاضره‌دن، ابدی اسرار حیاتیه‌دن غدایاب آثاردر، بونلر فلوتلره، ربابلره، سورنایلره اکثریا رفاقت ایدرلر . عادتا عوامی شرقیلره الهامی شعرلر دیمك ممکندر .

حالبوکه داستانلر شرقی دکلدرلر ، الهامی شعر دکلدرلر، درامده اولمازلر، چونکه حرکته مالك بولنمایورلر. تاریخ‌ده دکلدرلر، چونکه تماميله حقیقتك ناقلی اولمایوب خیال ایله ، حسیات عمومیه ایله ممزوج بولنمقده‌درلر. اوخارقه‌لرله طولو بر نقل ماجرا، برحکایۀ مخصوصه‌در. وتاریخ ادبیات نقطۀ نظرندن بونلرك قیمتلری حقیقتی طوغریدن طوغری‌یه آلوب افاده ایتمه‌لرنده ، مخیلۀ قومدن ، حسیات عمومیۀ قومیه‌دن پك چوق نقاطی محتوی بولنمه‌لرنده‌در . بر حرب اولور ، بر فلاکت کلیر ، بوتون بر هیئت بشریه بوحادثاتك قارشوسنده تیتره‌ر ، تهیجه کلیر، اوزمانلرده حسیات عمومیه حال غلیانده، حال تهیجده دیمکدر. بشرك ایسه حسیاتنی کتم ایده‌مه‌مسی خارجاً اظهار و افاده‌سی طبیعتی،

خلقتی مقتضاسندندر. حال هیجانده ایسه افادات بشریه موزون، مقفادر، بر آهنك داخلندهدر. بناءً علیه هیئت عمومیه ایچنده أك زیاده حساس اولانلر، أك زیاده قابلیت تهیجیهیه مالك بولنانلر تأثر عمومیدن، تقدیر ویاتقبیح عمومیدن دها زیاده متأثر اولهجقلرینه بناءً سجیهٔ لسانه کوره، موزون، مقفا، خیال وحس ایله مالی، غرور ویأس ایله مشحون آثار ایله لحن وقایعی نقل وحکایه ایدرلر. ایشته بونلر داستاندرلر.

داستانلرك أك بویوك قیمتلری حسیات عمومیهدن تباعد ایتمهملرندهدر. بونلرده شخصیتك رولی پك آز اولمهسنه بناءً زمان تاریخیی، بر آن معینی بوتون روحیله، بوتون زندکیسیله بزه نقل وایصال ایدرلر؛ یالکز اقتضا ایدر، که آثار شعریهدن استخراج تاریخیده بولنهجق قدر تربیهٔ بدیعیهیه مالك اولهلم.

جملهلرك طوغری اولوب اولمادیغیله، معانیٔ کلمات ایله امرار اوقات ایلر، أثرك روحنده تیترهین هیجانه نفوذ ایدهمهیهجك اولورسهق هیچ بر شی آکلایهمایز، بونلری قیمتسز بر شی تلقی ایدرز.

تاریخ قدیمه، ابتدای بشریته یوکسهلهجك، نفوذ ایدهجك اولورسهق داستانلرك ابتدا آلهلر ایچون انشاد ایدلدکارینی، اونلرك خارقهلرینی، خیرکارلقلرینی، سرپدکاری مصایب وبلایایی نقل ایتدکارینی کوریرز. هندك دینی « ودا » سی بو بویوك داستانلردن بریدر. داستانلر بالآخره اقوامك بری بریله واقع اولان مجادلاتنده بعض قهرمانلرك تصویر مزایاسنه حصر ایدلمش، نسلدن نسله انتقال ایتمشدر.

داستان فرانسزجه «épopée» مقابلیدر. «épos» روجه حکایه دیمکدر. برهان قاطعده ایسه داستان شوصورتله تصویر ایدیلیور: « داستان »

تای مثناة ایله پاسپان و زننده افسانه و مثل و حکایت گذشتکان معناسنه‌در.».
اوحالده داستانی «épopée» مقابلنده استعمال ایده بیلیرز.

داستانلرك بوقدر چوق قیمتلری اولدیغی حالده عثمانلی تاریخ ادبیاتنده بونلر سونوك برر کولکه کبی کچمشلر، وقایع مهیجه اثناسنده یازیلان پك چوقلری نابدید اولوب کیتمشلردر. دور سابقده وقوعه کلن یونان محاربه‌سنده یازیلان، اَلدن اَله طولاشان بیکلرجه نسخه صاتیلان داستانلر موجود اولمش اولسه‌یدی اوزمانده‌کی حسیات عمومیه‌یی طانیمق نه‌قدر قولای اولوردی. مع التأسف بونلر طوپلانیلمامش، هیجانانك حیاتیله متناسب بر حیاته مالك اولمشدر.

٩

بر دور ادبینك حدودینی نصل تعیین ایدبلور. — تاریخ ادبیات خصوصنده اَك زیاده مشکل، اَك زیاده تدقیق واحتیاطه محتاج بر شی وارسه اوده ادوار ادبیه‌نك تعیینی کیفیتیدر. بونی بر قانونه ربط ایتمز، کیفی، فرضی، ذوقی، شخصی اصوللره تابع قیله‌جق اولورسه‌ق تاریخ ادبیاتی تاریخ مدنیتك بر جزئی اولمق اعتباریله حائز اولدیغی اهمیتدن اسقاط ایتمش، آثار ادبیه‌نك تدقیق ومطالعه‌سیله حصوله کله‌جك فائدهٔ اجتماعیه‌یی، فائدهٔ تاریخیه‌یی صفره ایندیرمش اولورز.

ذاتاً علملرده اَك زیاده شایان دقت وملاحظه‌یه آلنه‌جق کیفیت اونك بر اصول فنی وثابته مربوطیتیدر. اصول ذهن بشری حقیقته ایصال ایچون طوتیلان یولدر.

بر اصول معینه تابع اولمایان ، اسلافك یاپدیغی کبی صرف ذوقی ، شخصی بر صورتده آیریلان ، تقسیم وتصنیف ایدیلن ادوار ادبیه بزی شاشیرتیر ؛ بزی تاریخ ادبیات تدقیقاتیله الده ایده جکمز فوائددن ، بر قومك حالت روحیهٔ ثابته سنی ، مختلف زمانلر ظرفنده کچیردیکی مختلف صفحات حیاتیه وحسیه سنی ، تکاملات دماغیه واجتماعیه سنی ادراکدن محروم براقیر .

ادوار ادبیه‌نی تعیین و توضیح خصوصنده اك زیاده نظر دقته آلنه جق کیفیت وجهت جمعیتك تعاقبات شکلیه سیدر ، جمعیتك تخالفیله ادوار ادبیه ده تخالف ایدر . جمعیتله صنعتك ، ادبیاتك تأثیر متقابلی فرضیهٔ ثابته سنی هیچ بر زمان اونوتمه مق مقتضیدر .

بر چوجق دنیایه کلدیکی زمان پدرندن ، والده سندن ، اجدادندن ، رشیم حالنده ، بر درجهٔ معینه ده ، بر طاقم ملکاته ، بر طاقم سوائق طبیعیه یه مالك اوله رق دنیایه کلیر . پدرندن ، والده سندن ، اجدادندن اخذ ایتدیکی ، وقان واسطه سیله انتقال ایدن بو قوای مکتومه اونی دیکر معاصرلرندن ، وطنداشلرندن تفریق وتمییز ایده جك بر نسبت ووسعتده کندیسنده موجوددر . بر روح اخلاقی وفطری بر مزاج جسمی یه مربوطدر . بوتون بونلرك هیئت مجموعه سی ابتدائی بر حالتی تشکیل ایدر ، که تربیه ، کوره نك ، تعلم و تدرس ، چوجقلغك ، کنجلکك بوتون احوال وحادثاتی یا بونلری اکمال واتمام ایدر ، یاخود تغییر وتبدیل ایلر . بوتون بو مختلف قوا بر برینه انضمام ایدرسه بونلرك یکدیکریله اجتماعندن انسانك روحنده بر ایز حصوله کلیر ، وبو او شخصك وصف ممتاز ونظر فریبنی اظهار ایلر .

آثار ادبیه ده طبقی بویله در : اونلر معین بر زمان تاریخنك ، معین

بر ذهنیت وحساسیتك مولودی ومحصولیدرلر. حتی طبیعتده هرشی هرشیئك ایچنده بولنمسنه، هیئت عمومیه آره‌سنده پك چوقلرینك نابدیداولمه‌سنه بناءً ادبیات، بوتشوشی ازاله ایتمه‌سی، عینی تأثر ونتیجه‌یه ایصال ایده‌جك شیلری بر آره‌یه طوپلامسی اعتباریله، افکار وحسیات عمومیه‌نك تحلل وتوضحنه بر واسطه، شو صورتله شکل جمعیتك تبدلنده‌کی بر چوق اسباب عمیقه‌یی، عوامل روحیه‌یی کوستریر یکانه بر مشعره‌در.

شوسرد ایدیلن مطالعاته کوره ادوار ادبیه‌یی شکل جمعیتك تبدلی وتغیری ایله تعیین و توضیح ایتمه‌نك اڭ أیی، أڭ سالم، اڭ قطعی بر یول اولدیغی آ کلاشیلیر.

ادوار ادبیه‌بوصورتله تفریق ایدیلیرسه‌طوغری‌اولورمی‌اولمازمی؟ فی‌الحقیقه‌هرعصر، هرزمان، شخصیت یعنی تحسس، تفکر، ادا، خلاصه اسلوب اعتباریله بربرینه بکزه‌مه‌ین، اثرشخصیلری محتویدر؛ شخصی اولمایان آثارك قیمتلری اوله‌ماز؛ غیر شخصی آثار، سویهٔ عمومیه‌نك فوقنه چیقمایان آثار، ادبیاتدن معدود دکلدر؛ اونلری زمان ایرکیچ سیلکر، آثار. شخصیت منفرده‌یه‌مالك اولمایوبده برقیمت صنعتکارانه‌یه مالك اولان آثار ایسه غیر شخصی دکل، شخصیت قومیه‌یی حاملدر: اسکی یونان ادبیاتی کبی..

لکن هرمحررك، هر صنعتکارك، باشقه بر شخصیته مالك بولنمه‌سی، باشقه برلسان وروح تکلم ایتمه‌سی اونك عصرینك نواقص ومزایاسنی حامل اولمه‌سنه مانع دکلدر.

بالعکس اڭ منفرد، أك شخصی کبی کورینان محررلرك آثارینه

نظرلرمزی توجیه ایده‌جك ، اونلرك روحنده تحریاتده بولنه‌جق اولورسه‌ق عصرینك علل و امراضیله متحسس ومتهیج اولدیغنی كوریرز.. بر طاقم احوال والجاآت واردر، كه بر شخصیتی تولید ایتدیكی حالده دیكر شخصیتی اولدیرر، بتیرر. بوقاعده‌دن صنعتكارلرده اوزاقلاشه‌مازلر . انكلتره‌ده‌كی اختلال ، انقلاب اولمامش اولسه‌یدی « قروموه‌ل » ، حق وظلمك تلاقیكاهی ، شدید المزاج بر پدر، بر عائله رئیسی، برچفتجی اوله‌رق قالیردی؛ اون‌التنجی‌لوئی قرال‌بولنمامش اولسه‌یدی ، چالشقان ، زوجه‌سنه ، چوجغنه ، ایشنه مربوط بر آدم اولوردی ؛ فرانسه اختلال كبیری تولد ایتمه‌مش اولسه‌یدی میرابو برسفیه، بی‌معنا، سرکذشت‌جو بر مستحاثهٔ اصالت حالنده‌قالیردی، بودله‌ری ، بوممتاز ، بویوك شاعری حصوله كتیرن آنجق اون طقوزنجی عصرك بر عصر انتقال اولمه‌سیدر .

ندیم‌ده بویوك ابراهیم پاشا دورینك، و اونی‌احضار ایدن سنه‌لرك بر محصولیدر . غالبی بو قدر ممتاز ، بوقدر اینجه ، كریزان ، سیال یاپان عصرینك ایجاباتیدر . او حالده آثار نه‌قدر شخصی اولورسه اولسون ، صنعتكارلر نه‌قدر ممتاز ، بی مثیل بولنورسه بولنسون ، مزاج وطبیعتلرینك تمیسنه مساعد بر زمانك مولودی ، واونك ایزلرینك حاملیدرلر.

بناءً علیه ادوار ادبیه‌یی انقلابات وتكاملات جمعیته كوره تفریق ایتمك أك طوغری‌در .

صنعت وادبیات بر تحلیل وبر تعمیم‌در . بر نتیجه وتأثره ایصال ایده‌جك بوتون عناصر وموادی طوپلامق ؛ اونلری بر برینه مزج

ایده‌بیلمك صنعتده أك بویوك موفقیتدر. تن « فلسفهٔ صنعتنده « صنعت ایکی کلمه‌ده خلاصه ایدیلیر: تکشیف ایله اظهار واراته » دییور.

شو قاعده‌یی اساس اتخاذیله ادوار ادبیه‌نك نصل تشکل ایتدیکنی مختلف مثاللرله ایضاح ایدرز. ینه تن « فلسفهٔ صنعتنده » هر دورهٔ ادبیه‌نك بدایتنده بر دور تمشق واردر: اوزمان صنعت ضعیف، وطفولیتکارانه‌در. زیرا تأثرات ونتایجك بربریله ارتباطی اوزمانلرده غیرکافیدر. استعدادیك زیاده مبذولدر. فقط اصوللر اوزمان غیرمعیندر. فقط بیلنمه‌ین بر شی وارسه یازمق، موضوعك اقسام مختلفه‌سنی تقسیم ایتمك کیفیتیدر. قرون وسطاده یتیشن محررلرك خطالری بوندن تولد ایتمکده‌در. » دییور.

چونکه اوزمانلرده شکل جمعیت تأسس ایتمه‌مش، عادات واعتقادات، لسان، افکار، مؤسسات قارمه قاریشیق بر حاله کیرمش بولونیوردی. قرون وسطاده بولنان ذوات ادبیه‌نك، قورنه‌ی کبی علوی، واضح، نفیس، مکمل آثار وجوده کتیره‌مه‌ملری جمعیتك تعین ایده‌مه‌مسندندر. راسین وقورانه‌یی مکمل یازمه‌یه سوق ایدنده بر دور کمالك محصولی بولنمه‌لریدر.

جمعیت یکی بر انقلابه، ویا یکی بر تأسس وتشکله تابع اولدیغی زمانده ادبیاتك یول بولمق ایچون چالشدیغی، تیتره‌دیکی، قرارسز اولدیغی کورولیر.. اوزمان ادبیات قرا کلقده کزن آدملر کبیدر. یولنی بولمق ایچون اللریله متمادیاً برر استنادکاه آرارلر، بولمه‌یه چالشیرلر. جمعیت تأسس وتکرر ایتدیکی زمان ادبیاتده تأسس وتقرر ایدر.

. انکلیزلرك برنجی فاجعه نویسی « مارلو » ، « شکسپیر » قدر دها صاحبی ، اونك قدر حساس ، اونك قدر روحنده کائناتلر کزدیرر بر آدم ایدی . حالبوکه « شکسپیر » اوله‌مامشدر . چونکه زمانی بر انقلابك بدایتی ، بر دور ادبینك دورهٔ تمشقی بولینیوردی .

فرانسز، انکلیز، ایتالیان ادبیاتلری انقلابات اجتماعیه‌یی نصل تعقیب ایتمشلرسه عثمانلی ادبیاتی‌ده اوصورتله انقلاباتی تعقیب ایتمش، اوصورتله تکاملات وانقلاباته ینه انقلابات ایله‌واصل اولمشدر.. عثمانلیلر آناطولی‌یه کلدیکی زمان آناطولی‌ده بر دور انحلال باشلامش، اسکی مؤسسات، اعتقادیات ، عادات ، افکار برر برر ییقلمه‌یه یوز طوتمش ، یکیدن تأسس ایده‌جکلر رشیم حالنده کورونمك اوزره بولنمشدی . .

بویوك معمافیه قاریشیق برسلجوق دولتی انقراض واضمحلاله اوغرامش،اونك میراثی اوزرنده‌چارپشمه‌یه‌حاضر برچوق مختلف قوای ضعیفه تنبت ایتمشدی. مولانا جلال‌الدین رومی ایله‌ده نوفلاطونیلك، نویونانیلك عجمك، عربك روزکارلریله‌ده ییقاندقدن صکره آناطولی طوپراغی داخلنه یاییلمش، اك پست طبقه‌لره‌قدر کوك صالمشدی[١]. بو دور حقیقةً بر دور انتقال، بر دور تشوش‌در. بواثناده برچوق شاعرلر یتشدی . بونلرك حسلری مبذول ومتصوفانه ایدی . لکن هنوز لسانك میخانیکیتنه ، تأثرات ونتایجه کوره عناصری مزجه واقف دکللردی . بونلرك آثاری بالآخره یتیشنلرك اثرلری قدر مکمل ، هر زمان ومکانده یتیشنلره اسالهٔ تهییج ایده‌جك صورتده

[١] بحث مخصوصنده سلچوق دولتنك فکر تصوفك انتشارینه نه‌صورتله وسیله اولدیغی ایضاح اولنه‌جقدر .

مکمل اوله‌مادی . آنجق بر قیمت تاریخیه و قدیمه‌یه مالکیتله قالدیلر. عاشق پاشا، یونس امره، شیخی، یازیجی اوغلی بو در، بونلرك لسانلرنده بر تردد، بر قرارسزلق، بر عجمیلك، بر تأثیرسزلك كورولیر.

«فاكه» بو كبی دورلر حقنده بیان مطالعه ایدركن «ابتدالری كوزلدن زیاده غایت متین، یوكسك اولمقدن زیاده كستاخ، بعض خصوصاتده متردد، قرارسز ویولنی تعقیب ایتمه‌سی منتظم، قطعی اوله‌جق یرده غایت شدید هجوملرله مالی اولور . »

فی‌الحقیقه یونس امره‌لر، عاشق پاشالر، یازیجی اوغللری، شیخیلر اوقونه‌جق اولورسه بو تعریفك نه‌قدر حقیقت اولدیغی آكلاشیلیر..

سلطان بایزید اول زمانه‌كلنجه ادبیات ایكی‌یه انقسام ایدییودی: بری سویهٔ عمومیه ایله برابر كیدن، بری‌ده سرایك حركاتنی تعقیب ایله‌ین ... اوزمان بیزانس، عجم تأثیریله، خصوصیله نشوهٔ غالبیتله بر حیات كبارانه باشلامش، خلقك طبقات مختلفه‌سی یاواش یاواش تأسس وتشكله یوزطوتمشدی. هله دور فترتده، شهزاده سلیمان چلبی زماننده سرای كبارلغه، سفاهته دها زیاده میال بر حال آلمشدی . سرای ادبیاتی بونك تأثیریله، دها زیاده قوتله تأسس ایتدی. اسكندر نامه‌یی یازان احمد، حمزوی تخلص ایدن احمد، حمزه نامنده‌كی ذاتلر سرایك فریدی اولدیلر . عاشق چلبی تذكرةالشعراسنده سلیمان چلبی حقنده « غایت مرتبه عیاش ومعاشر ایدی، اول سببدن شعر ایله الفت وعشرته مباشر ایدی . حمزه واحمد نام قرنداشلر پیدا اولوب حمزوی واحمد تخلص ایدینوب اسكندر نامه‌یی بحر رمل مسدسده

نظم ایتمشدر . وحمزوی اسکندر وحمزه قصه‌لرین نظم ایله نثر ایله جمع ایدوب محل محل کندی ابیاتن ضم ایتمشدر . حمزه‌وینک کتابلرندن نظمی معلومدر. واما احمدی انشاءالله بحسب‌الاقتضاءالترتیب بو کتابده مرقومدر . ودخی شعرای عهددن احمد داعی ، شیخ اوغلی دیمکله معروف برکیمسه‌که فرح نامه دیرلر بر کتابی‌واردر، بونلرك جمله‌سی شرف صحبت وبساط بوسه‌لریله مشرف ایلدیلر. بخشش وبخشایشلریله موظف ایدیلر . » دییور [۱] .

فاتح سلطان محمد زماننده بو افتراق کیفیتی شکل قطعیته اقتران ایتدی . فاتح اسکی بیزانسك وارث دبدبه‌سی اولمش ، حیات کبارانه تأسس ایتمش ، ذوق اینجه‌لشمش ، صنوف وطبقات بشریه آز چوق واضح قوتلرله آیرلمشدی . شیخی‌نك خرنامه‌سنده‌کی لسان ایله ، خیالات ایله، احمد پاشانك کرم قصیده‌سی آره‌سنده نه‌درین فرق واردر...

حیات جمعیت فاتح زمانیله‌ده عثمانلی ملتنده حال تکامله واصل اولمایور ، بر ایکی پادشاهك دها مقام سلطنتده بولنمه‌سنی بکله‌یوردی. عثمانلی دولتی مطلقیت اداره ایله یاشامه‌یه باشلامش، لکن بونك تجلیسی ایچون سلطان سلیمان قانونی دور عظمت و دور کمالنك ورودینی بکله‌مك اقتضا ایتمشدی .

سلطان سلیمان قانونی‌دوری عثمانلی حدود مظفریاتنك حدطبیعی‌یی آشدیغی بر دور اولمقله برابر ذوق، اصالت، کبارلق اعتباریله‌ده تاریخ عثمانینك قید ایتدیکی الك بویوك دورلردن بریدر . جمعیتك بوکمالندن لسانده استفاده ایتمش ، ادبیاتده ایتمش، لطیفی کبی ناثرلر، یحیی بك، باقی، فضولی، خیالی کبی شاعرلر یتشمشدر. ادبیاتده زمانك کبارلغنی،

[۱] کوپریلی زاده محمد فؤاد : تورك ادبیاتی تاریخنده اصول .

عظمتنی تحمیل ایتمش بولنیوردی. دور کمال تمادی ایتدیکی مدتجه روحی ، صبری ، نفعی ، یحیی کبی شاعرلر ، نعیما ، قوچی بك کبی ناثرلر یتشمش ، ادبیات عثمانیه‌یه آبده‌لر وضع ایتمشلردر. شورایه‌قدر کوستریلن امثله کوستریبورکه ادبیاتلر دائما جمعیتك تکاملنی تعقیب ایدییورلر. بناءً علیه ادوار ادبیه‌یی جمعیته کوره تعیین ایتمك أك فنی، أك قطعی بر تصنیف اولور. دور ادبیلرك منتهاسی‌ده ینه جمعیته تابعدر، جمعیتی اداره ایدن مؤسسات فکریه، اعتقادات، افکار اختیارلادیغی، اسکیدیکی، چورودیکی زمان ادبیات‌ده چوروك، اسکی اولور، ادوار ادبیه‌نك ابتداسنه مخالف اوله‌رق بو دفعه شکل مکمل اولدیغی حالده آثار حسیاتدن‌معری اولور، روحسز ، جانسزقالیر ... عینی افکارك، عینی‌حسیاتك تکررندن عبارت بولنور. سنبلزاده سروری، حتی‌عزت منلا دور ادبیاتی بر دور ادبی انتهاسی ادبیاتیدر.

برشوسرد ایدیلن مطالعاته کوره تاریخ ادبیات عثمانیه‌یی، درت سنه اول محررلردن برینك یازدیغی بر اثرده‌کی ادعاسی خلافنده اوله‌رق اولا ایکی بویوك‌دوره آییره‌جغز.. بری مایهٔ شرق‌ایله بسله‌نن، غداسنی‌عجم، عرب ادبیاتندن‌اخذایدن عاشق‌پاشادن‌باشلایه‌رق، عاکف پاشا ـ شناسی دورینه کلن دور تاریخئ ادبی دیکری‌ده عاکف پاشا ایله باشلایان، مایه‌سنی غربدن اخذ ایدن ، حالا دوام ایدن دور ادبئ تاریخی . . .

بو بویوك آنا خطلری آره‌سنده جمعیتك تشکلاتنه ، تأسساتنه ، انقلاباتنه کوره افکار واعتقادات، نظریات اعتباریله بر طاقم خطوط مشترکه‌یه مالك بولنملرینه بناءً درجهٔ ثانیه‌ده برطاقم دورلر دها آییرمق مقتضیدر .

بونلردن ایلك قسمه عائد دورلر: برنجیسی، عاشق پاشا ایله باشلایارق سلیمان دده‌لری، یازیجی اوغللرینی، شیخی‌لری اخذ ایدن، حسیات عوام ایله نوفلاطونی افکاری اوخشایان، اساسنی جلال الدین رومیدن اخذ ایدن برنجی دور ... ایکنجی حمزویلرله، احمدیلرله باشلایان سنان، احمدپاشالری، نجاتیلری، ذاتیلری، فاتحلری سینه‌سنده صاقلایان دور. اوچنجیسی باقیلری، فضولیلری، خیالیلری، روحیلری، یحیی بکلری، صبریلری، نفعیلری محتوی دور. دردنجیسی نابیلری، ثابتلری، نظیملری یاشاتان دور. بشنجیسی ندیملری، غالبلری، راغب پاشالری، وهبیلری، سروریلری، عزت منلالری سویله‌تن دور.

برنجیسنه دور تصوف، ایکنجیسنه سرای ادبیاتی دوری، اوچنجیسنه دور کمال، دردنجیسنه دور فکری، بشنجیسنه دور شخصیت وانحطاط دیه بیلیرز.

دور تصوف دور تردد وبی‌قراریدر، لسان وادبیات قاتیدر. کوزلدن زیاده متیندر؛ سرای ادبیاتی دورنده‌ده لسان اسکیسنه نسبتله دها متکامل، فکرلر، حسلر دها اینجه‌در. دور کماله کلنجه لسان عظمتلی، فکر عظمتلی، دبدبه‌لی، طنطنه‌لی، کورولتولیدر. دور فکری‌ده ایسه حسن یالکز فکرلرده آرانیر. اك زیاده طاغینیق حادثات بر فکرده تکثیف اولنور، هیئت عمومیه‌نك حسندن زیاده برمصراعده موجود برفکرك حسنی نظر اعتباره آلنیر برحالده‌در. دورشخصیت وانحطاطه کلنجه آرتق بیتمك اوزره بولنان بر حیات جمعیتك بوتون امراض وعللی کورلمکده‌در. آرتق بو دورده شاعرلر یا فوق‌العاده

خصوصی وشخصیدرلر، ویا مقلدك مقلدی بایاغی وعادیدرلر . چونکه مؤسسات اجتماعیه آرتق اسکیمش ، شخصیت جمعیته تحکم ایتمه‌یه باشلامشدر .

ایکنجی بویوك خطه کلنجه عاکف پاشادن باشلایه‌رق ادهم پرتو پاشالری ، رشید پاشالری ، ضیا پاشالری ، شناسیلری احتوا ایدن بر دور تردد وبی قراری ، دها صکره حامد ، اکرم ، کمال ایله باشلایان بر دور تقرر ، ناجی ایله ظهور ایدن بردور فترت، ادبیات جدیده ایله تعین ایدن دور رقت وتکمل کوستریر..

دور تردد وبی‌قراری‌ده تماميله ماضی‌یه وداع ایدیله‌مه‌مش، تجدد بایراغی آچیلمش، بونی یاشاته‌جق قاعده‌لرك تحریسیله اشتغال اولنمشدر. دور تقررده ، خصوصیله بویوك حامدك دهاسیله بوسبوتون تعین وتوضح ایتمش ، دور فترت بر ارتجاع حصوله کتیرمش ، دور رقت وتکمل بوسبوتون غربه نظرلرینی دوندیرمش ، ماضی ایله ادبیاتك علاقه‌سنی بوسبوتون کسمشدر. بوتون بونلر جمعیتك تکاملیله حصوله کلمش ، جمعیتك تحولاتنی تعقیب ایله‌مشدر. ادبیات جدیده‌یی بوسبوتون غرب پرستی ایله اتهام ایدنلره قارشو او زمانده‌کی حالت روحیه‌نك ملیتدن زیاده غرب پروری‌یه میال اولدیغنی کوسترمك، ادبیات جدیده‌نك روح جمعیته موافق بر نتیجه اولدیغنی آکلاتمق ممکندر .

مع مافیه شو تصنیفات الك‌زیاده خطوط واساسات مشترکه‌یه مالك اولان نقاط اعتباریله‌در. بو اساسلی ، بویوك خطلردن ماعدا درجهٔ ثالثه ورابعه‌ده قالان دیکر برطاقم خطوط مشترکه‌یی حاوی بر چوق

مسالك ادبیه بر عصرده بولنه بیلیر، لکن حائز اهمیت اولان اك زیاده نظر فریب، عصرك تمایلاتنی محتوی بولنانلردر. هردورده بر جدوله قیم واردر، بعض دوره‌لرده مسالك حیاتیه‌دن، افکار و تحسسات اجتماعیه‌دن بری دیکرلرینه کوره اك یوکسك بر نقطه‌ده بولنور. او عصرك رنکی، خصوصیتی ایشته بونده‌در. ناپولیون دوزینك بردور عسکری اولمه‌سی دیکر مسالکك اولو قالمه‌سنی انتاج ایتمه‌مشدر. دور سابق استبداده‌ده ریانك، خفیه‌لکك موجودیتی ناموسك، حیثیتك اولمه‌سنی مؤدی اوله‌مامشدر. بناءً علیه ناپولیون دورینه دور تجارت و ادبیات دیمك ممکن اوله‌مایه‌جغی کبی دور حمیدی‌یه‌ده دور حمیت دنیله‌مز. بونك کبی بر دور ادبی داخلنده دیکر مسالك ادبیه‌نك بولنمسی‌ده او دور ادبینك عدم موجودیتنه، دیکرلرینه تفوقنه دلیل اوله‌ماز. اوحالده ادوار ادبیه‌یی عصرك تمایلات ممتازه‌سنه، اوصاف ممتازه‌سنه کوره تعیین ایتمك اك طوغری، اك قطعی اصولدر.

٧

بر اثر ادبینك تحلیل داخلی وخارجیسی: اثر، محرر. — آثارعتیقه‌یی، ادبای قدیمه‌یی تدقیق ایدن محررلرك شمدی‌یه‌قدر ارتکاب ایتدکلری خطالردن بری‌ده نظرکاه تدقیقه وضع ایتمش اولدقلری ادبی سیمالرك یالکز ترجمهٔ حاللریله و وجوده کتیردکلری آثارك شکل خارجیلریله اشتغال ایتمش اولملری‌در.

اسکیلر، از جمله معلم ناجی افندی برندیمی تدقیق ایتدیکی اثناده

آنجق اونك نصل مأموریتلره تعیین ایدلدیکی، نه کبی اثرلرنده صحت، سلاست، ویا صنایع لفظیه بولندیغی، نه کبیلرنده بولنمدیغیله اشتغال ایدر ؛ اثرك روح وحیاتنه ، زمانیله اولان مناسباتنه ، محرریله اثر آره‌سنده‌کی ارتباطاته عطف نظر قیلماز ؛ یاخود ویردیکی حکملرده سطحی ، عندی اولوردی. زیرا اونلرجه تاریخ ادبیاتك نه اولدیغی، نه‌یه یارایه بیله‌جکی حقنده ، قطعی ، تام معلومات یوقدی .

معلومات بدیعیه‌نك تدقیقیله آکلاشیله‌جغی وجهله ادبیات ایچون لسان هیچ برزمان بذاته ادبیات اوله‌ماز. رسم ایچون الوان وخطوط، هیکلتراشی ایچون اشکال ، موسیقی ایچون اصوات نه ایسه ادبیات ایچون لسانده اویله‌در . اکر بویله اولمامش اولسه‌یدی . . . ضبط ورقه‌لریله ، شهر امانتی بیاناتنه قدر هر شی ادبیاتدن معدود اولمق لازم کلیردی . وینه بویله اوله‌مش اولسه‌یدی . . . پك طوغری یازان ، مع مافیه اثرلرنده کلفت و تصنعدن ماعدا بر شی بولنمایان کیمسه‌لری ادیب عد ایتمك اقتضا ایدردی . بر چوق ذوات واردر، که قافیه ایله وزنه تصاحب ایتمکله ، لسانی طوغری یازمقله کندیلرینك پك بویوك شاعر اولدقلرینه قانع اولورلر. حالبوکه زمان اونلرك نه‌قدر عادی، نه‌قدر بی‌معنا اولدقلرینی کوستریر، نسیان ده‌نیلن شی اونلرك اثکلرینی تعقیب ایدر .

ادبیاتده اصل اولان اساس وروحدر، وبو اساسك یالکز حسی قسمیدر . بر اثرده فکر بولنه بیلیر، فقط بو فکر عدسهٔ شخصیتدن کچیرلمزسه، بوفکر دماغی برحالده قالیرسه ینه قیمتی حائز اوله‌ماز ، چونکه بر هیجانك ، بر هیجان بدیعینك محصولی دکلدر .

ذاتاً اڭ زیاده جانلی وذیروح اولان قسمده بودر. چونکه روحدن، چونکه عمق روحدن، چونکه اصل حیاتدن نبعان ایدر. انسانلری شکل ظاهریلریله آلنجه نه قدر آلدانیرسه‌ق آثار ادبیه‌یی ده شکل ظاهریسیله آلیرسه‌ق، یالکز خارجده قالیرسه‌ق اوقدر آلدانیرز. انسان روحنده قوپان فورطنه‌لرك، احتراصاتك، هیجاناتك النده اسیردر . . . ـ تربیه دینیلن شی‌ده روحی تمیه ایتدیرمك، اونك تهیجاتنی بر حد معقوله ایصال ایتمك دیمکدر .

ذاتاً حکمت بدایع تدقیقاتیله‌ده کورولدیکی وجهله آثار صنعتده‌کی وحدت، وحدت روحیه، آهنك، آهنك روحی، حقیقت، حقیقت روحیه‌در . هر کس، هر شخص حقیقتی کندی دوربین روحیسیله کورر، کندی نقطهٔ نظرینه کوره ایضاح ایدر، آکلاتیر. بناءً علیه تدقیقات تاریخیهٔ ادبیه‌ده بولنیرکن اڭ زیاده اثرك تحلیل داخلیسیله اشتغال ایتملی، صنعتکارك طویدیغی هیجاناتی تماميله حس ایتمه‌یه چالشملیدر .

بر اثرك روحنده‌کی وحدتی، هیجانی، آهنك هیجانی اوقومق، حس ایتمك صنعتکارك روحنه نفوذ ایتمك، صنعتکارینی تماميله آکلامق، بیلمك دیمکدر. صنعتکاری بیلمك ایسه طوغریدن طوغری‌یه زمانی افکار واعتقاداتنك، تمایلات و تحسساتنك اونك اوزرنده حصوله کتیردیکی تأثیر ویا عکس تأثیره مطلع اولمق، شوصورتله او دوره‌نك روحنه، اساسنه نفوذ ایتمکدر . مثلا :

عجب نه بزمده شب زنده‌دار صحبت ایدك
هنوز نرکس مستکده بوی خواب قوقار.

بیتنی بسیط برنظرله کوره‌جك، کلماتك معنالریله اکتفا ایده‌جك

اولورسەق اثرك روحنە، بناءً علیه محررینك روحنە، زمانك روحنە نفوذ ایدەمەیز. حالبوکە بو بز هیجان حسك ، وبرهیجان تقدیرکارك مولودیدر . زیرا ندیم دلدادەسنك بر مجلسدە شب زندەدار اولمسیله متأثر اولمقلە برابر اونك نرکس مستندە بوی خواب قوقەسیلە ، اویقوسزلغە تحمل ایتمەسیلە فوق العادە محظوظ اولییور . چونکە او دور بر ذوق وسفاهت ، بر ذوق ونشوە ، خلاصە بر تحمل اذواق عصریدر . چونکە او دور شوخینك، ظلم شوخینك بر تجلیکاهیدر. صنعتکارك روحندە تیترەین بر وحدت هیجانە ، بر آهنك هیجانە نفوذ ایتمەیجە اثری آکلامق، تقدیر ایتمك ممکن اولەماز .

روحیٔ بغدادینك :

صانمەك بزی کیم شیرۂ انکورلە مستز..
بز اهل خراباتدنز ، مست الستز

بیتی معنای ظاهریسلە بزی یالکز ادراکی ، دماغی بر ساحەدە براقیر، فقط اساسی، روحی اعتباریلە نە غیر ادراکی، نەغیر وجدانی نقاطە ، اعماق روحیەیە بزی سوق ایدر. بو بر بیتدر، کە روحینك بوتون روحنی کوسترییور ، چونکە اونك روحندن ، روحنك درینلرندن، فورطنەلرندن قوپمشدر. چونکە اونك رند مشربلکنك اك زندە، اك پر حیات ، اك پر حسن بر وثیقەسی، بر دلیلیدر . چونکە زمانی مستینك حتی بوغاز ایچی ساحلرندە، قایقلردن قایقلرە کچدیکی زماندر ، چونکە سلیم ثانینك حیات نشئە و داراتی، وبونك مولدی حیات رندی اونك موجودیتندە یاشامقدەدر . آثار ادبیە تدقیقاتندە بو درینلکلرە ایملی ، بو درینلکلردە حسی آراملی ،

و طویملی ، که اثرلرله مؤثرلر آره‌سنده طوغری مقایسه‌لر یاپیله بیلسین .

بونك ایچون تاریخ ادبیاته وبناءً علیه آثار اسلافه نفوذ مسئله‌سنده بویوك، جدی بر تربیه صاحبی اولمق مقتضیدر. چونکه آثار صنعتك، آثار ادبیه‌نك روحنه کیره بیلمك، شو سرد ایدیلن مطالعاته بناءً ، بر حس مسئله‌سیدر. چونکه ادبیات وصنعتده اك زیاده حائز اهمیت اولان حساسیتدر. بر حسك مولودی ایسه ینه حس ایله آکلاشیلیر. شکله، بر اثر ادبینك تحلیل خارجیسنه کلنجه بو نقطه‌ده لسان‌ده بزم ایشمزه یارار. چونکه لسان عضویت اجتماعیه‌یه تابع بر کیفیتدر، هر زمانك ، هر عصرك کندیسنه مخصوص بر لسانی ، بر طرز تکلمی موجوددر . مراد رابع زمان جدالجوسنك ، قهرمانلغنك لسانیله ابراهیم پاشا دور صدارتنك لسانی آره‌سنده پك بویوك بر فرق واردر. هردور کندی حیات اجتماعیه‌سنه کوره بعض کلمه‌لری ، دیکرلرینك فوقنه اصعاد، بعض اشکال جملی دیکرلرینه ترجیح ایله ، نفعی‌نك، صبری‌نك لسانلرنده بر معدنیت، بر آهنك درشت موجوددر، کرزو سیف سسی واردر .

مثلا : صبری‌نك :

کچدی قیلیچدن فتن روز کار
سیف ید الله اولوب آشکار

بیتیله :

ینه رخك تازه تراش ایتدی یار
کچدی قلیچدن فتن روز کار

بیتی آره‌سنده لسان اعتباریله نه‌قدر فرق واردر . اولکی نه‌قدر

معدنی، نه‌قدر سرت ایسه دیکری اوقدر شوخ، اوقدر رقیق، اوقدر اضمحلالیدر.

بر دور صنعتکارانه‌نك لسانده او دورك مخصوصاتی تماميله کوزوکیر. مثلا نفعی‌نك عاشقانه بر غزلنده بیله مرضیتدن زیاده بر قهرمانلق موجوددر؛ مثلا:

«کوکل آشفته، یار آلفته، چشم بخت ایسه خفته
عجب عاشق، عجب دلبر، عجب اولماز تمنادر

نیجه کشف ایله‌سون دلراینی اول غمزهٔ شوخه
که قت قت پرده‌ده پنهان ایکن بر مست رسوادر

دیمك کوج صاقلامق کوج غمزه‌دن حال دلزاری
بلای اهل عشق کور نه درد حیرت افزادر

بلا اندر بلادر دلده درد عشق یار اما
یازیقلر آکه کیم بر بویله سودادن مبرادر

نهانی بر نکهله چشمی بیك فتنه ایدر پیدا
آنکچون شهر دار الملك دل پر شور و غوغادر

تحمل هیچ ممکنمی غم هجرانه ای نفعی
محبت غالب مطلق دل ایسه نا شکیبادر

بو بر متانت، شجاعت دوری لسان عشقیدر. قهرمانانه‌در. حالبوکه ندیم اولسه‌یدی هیچ بویله سویله‌مزدی.

تاریخ ادبیات نقطهٔ نظرندن بیانك، لسانك بو جهتله اك زیاده اهمیتی واردر. بوندن باشقه لسانك تکاملاتی اعتباریله‌ده آیریجه دقت شایاندر. لکن بر کلمه‌نك صحته‌مالك اولوب اولمادیغنی تدقیق ایتمك تاریخ ادبیات ایله مناسبتدار دکلدر.

باخصوص شکل ایله اساس آره‌سنده بر فرق یوقدر . اکر یازیلان اثر بر حسك، بر هیجانك محصولی دکلسه نه‌قدر کوزل، نه‌قدر علوی ، نه‌قدر بالاپرواز افکاره مالك بولنورسه بولنسون ینه بزده بر تأثیر، بر تهییج حصوله کتیره‌مز .

ذاتاً بز بر هیجان داخلنده بولنورسه‌ق کلمه‌لر هیجانمزك رنك وروحنی اخذه شتاب ایدرلر. کلمه‌لرك عصیانی آنجق حس ایتمدیکمز دقیقه‌لرده‌در. حتی بو اوقدر طوغریدر، که کلمه‌لر هر شخصیته کوره رنکلرینی ، خصوصیتلرینی دکیشدیررلر . نفعی‌نك لسانی ندیمه ویرسه‌یدك ندیم معناسز برشی اولوردی . فکرتك کلماتی ولسانی روحیٔ بغدادی‌ده نه شکلسز ، نه بیچمسز کورونیر . . . هیجانلرمزه کوره کلمه‌لر یا علوی ، یا عاجز ، بیتاب ، ویاخود شدید وعصبی‌در ، جمله‌لرده بویله‌در . « تن » « فلسفهٔ صنعتنده » بوخصوصده « بیانك هر شکلی برحالت روحیه‌یی کوستریر : یا بو بر عصبیتی ، سکونی، یا حدتی ، لاقیدی‌یی ، یا وضوحی ، تشوشی اظهار ایدر. بوکا بناءً طبایع و احوالك تاریخ تأثراتی بیانه کوره یا تشدد ایدر ، یاخود تناقص . . . » دییور . . .

دیمك ، که شکل ایله اساس آره‌سنده فرق بولنمه‌مسی قاعده‌سی تاریخ ادبیات نقطهٔ‌نظرندن‌ده حائز اهمیتدر. بر محررك حس ایتمکسزین یازمش اولدیغی بر اثرینك تمایلات خارجیه‌سیله اشتغال ایده‌جك اولورسه‌ق تاریخ ادبیات خصوصنده آله‌جغمز فائده هیچ دیمکدر . یالکز اساس وحس بولنمق شرطیله شکلك مکملیتی جای دقت اوله‌بیلیر. چونکه بواعتبار ایله بر اثر ادبینك نه‌زمانه عائد اولدیغی آز

چوق کورولیر، آ کلاشیلیر .

اثر ومحرر مسئله‌سنه کلنجه ... بونی ایکی نقطه‌دن دوشونمك مقتضیدر . بعض محررلر واردر، که یازدقلری کبی یاشارلر . اونلر کندی حیاتلرینك ، ویا احوال وحادثاتك حصوله کتیردیکی تأثیرات روحیه‌لرینك اك صمیمی بر ناقلیدرلر. بعضیلری واردر، که یازدقلریله یاپدقلری آره‌سنده پك درین فرقلر کوستریرلر. اونلرك کوستردکلریله فعللری یعنی حیات خصوصیه‌لریله حیات عمومیه‌لری آره‌سنده اوچوروملر موجوددر . مثلا سروری یازیلرنده اوقدر آتشزبان اولدیغی حالده حیات خصوصیه‌سنده غایت ساکن، ومحجوب بر ذات ایمش . . نفعی ایسه یازدیغی کبی شدید المزاج ، کستاخ ، جسور ، قیریجی بر مخلوقدی . بناءً علیه بر اثردن محررینی کوره بیلمك ایچون اونك حیات خصوصیه‌سنی آز چوق بیلمك مقتضیدر . بو خصوصده بزه بر لمعهٔ ضیا ویرلمزسه بز طوغریدن طوغری‌یه اونی کوره‌مه‌یز . .

لکن مسئله‌یی شویله خارجیاتیله آ کلادقدنصکره روحیات اعتباریله اثر ایله محرر آره‌سنده دائما بر مناسبت بوله‌بیلیرز . چونکه آثار صنعتده حیات وحقیقت، حیات روحیه، حقیقت روحیه‌در . ادبیات وتاریخ ادبیات اعتباریله اك زیاده شایان دقت اولان جهت بودر . بر اثر، صنعتکارك بر آن تأثر روحیسنك محصولیدر. بناءً علیه اونك طرز تحسسنی بزه کوستریر. طرز تحسسنی کوسترمك دیمك ایسه محررك روحنك نصل اولدیغنی آ کلاتمق دیمکدر. بر محررك ترجمهٔ حالندن زیاده ترجمهٔ حیات روحیه‌سی دقته شایاندر .

بر محررك شو ویا بو مأموریتده بولنمه‌سی دکل، اومأموریتلرده

بولندیغی زمانده‌کی تأثرات وتحسساتی ، شو ویا بو قادینله ازدواجی دکل ، عشق حقنده مختلف زمانلرده‌کی طروز تلقیاتی ، شو ویا بو تاریخده‌یاشادیغی دکل، او تاریخدن نه‌کبی حسیات، افکار طوپلادیغی، او زمانلرده‌کی وقایع وحادثاتی نه صورتله کوردیکی قیمتداردر. شو مطالعات بزه کوستریور، که روحیات اعتباری ایله اثر ایله محرر آره‌سنده دائما بر مناسبت بولمق ممکندر. چونکه اثر صنعت دیمك روحك حادثات واشیا ایله قارشو قارشویه کلوبده طویدیغی تأثرات وهیجاناتی خارجاً اظهار و افاده‌سی دیمکدر. اثرك روحنه نفوذ ایسه محررك روحنه نفوذدر .

بر محررك حیات خصوصیه‌سنده تدقیقات لزومی ایسه بو روحه، درینلکه نفوذ ایچوندر. وبو حیات خصوصیه‌یی قاریشدیرر، آراشدیرر ایکن دائما محررك اصل روحنه ، اصل هیجاناتنی دها واضح، دها آشکار بر صورتده کوستره‌جك نقطه‌لره شتاب ایتملی، اونلرله اشتغال ایلمیدر . صنعت وادبیاتده عادیات حائز اهمیت دکلدر ، اوله‌ماز . تاریخ ادبیات تدقیقاتی‌ده عینی صورتله عامیاتدن ، حقائق ثابته‌دن مجتنبدر .

٨

براثر ادبینك وجوده کتیردیکی تأثیراتك تدقیقی . — شوآنه‌قدر زمان ومحیطك آثار ادبیه وصنعتکارلر اوزرنده‌کی تأثیراتنی، بناءً علیه آثارادبیه تدقیقاتنده بولنلدیغی تقدیرده برزمان معین‌تاریخنك روحنه دها زیاده نفوذ ایدیله‌جکنی کوردك . بونلری بر چوق مثاللرله ایضاح ایتدك .

لکن بو حقیقتك بر وجهی‌در، حقیقتی بر نقطه‌دن دوشونمکدر. فی‌الحقیقه صنعتکارك تولدی خصوصنده تأثیرات محیطیه‌نك براز سببدن خالی قالمادیغی معلوم بر کیفیتدر. بر محرر، بر رسام، بر موسیقی شناس، بر هیکلتراش نه‌قدر شخصی، نه‌قدر ممتاز اولورسه اولسون، نه‌قدر عمومیتدن اوزاق بولنورسه بولنسون ینه زماننده بر تخمه، بر رشیمه مالکدر. لکن یالکز بر تجربه‌دن آثار صنعتی تدقیق ایتمك کفایت ایده‌مز... چونکه آثار صنعتك‌ده زمانی اوزرینه پك بویوك تأثیری موجوددر.

حتی حکمت بدایع ایله مشتغل اولان علمادن موسیو «هه‌نه‌کن» آثار دهایی، و بونلرك قوت مخیله و حساسیت ایله ممکناتی ابداع ایتملرینی، بر عالم خیال و امکان ایله بشریتی سوروکله‌ملرینی، حیات مستقبله‌یی احضار ایتملرینی دوشونه‌رك آثار ادبیه‌یی، آثار صنعتکارانه‌یی آکلامق ایچون حیات و محیطی تدقیقه احتیاج اولمادیغنی، بناءً علیه آثار ادبیه‌یی تدقیق ایله حیاته نفوذ ایدیله‌میه‌جکنی سویله‌مش، حیاتك، محیطك ادبیات اوزرینه اولان تأثیراتنی کلیاً انکار ایتمشدر. چونکه، اوکا کوره، هر اثر ادبی‌یی اوقویانلر، یا هر اثر صنعتکارانه‌یی تماشا ایدنلر، استماع ایدنلر انجق او اثرك عمقنده‌کی احتساساته روحاً اشتراك ایدنلر دیمکدر. بر زمان معیننده عمومك مظهر التفاتی اولان آثار ایسه هیئت عمومیه‌نك حالت روحیه‌سنی کوسترییور نتیجه‌سنه واصل اولمشدر.

بو نظریه‌نك اولیاتی حقیقتك جهت دیکرینی کوسترییورسه‌ده نتیجه تماميله یا کلش و بی معنادر. چونکه هر کس روحاً اشتراك ایتدیکی

آثاری قبول ایتمدیکنی رد ایتمز. باخصوص تدقیقات حیاتیه « هەنەکن » ك نتیجەسنك تماميله عکسنی کوستریيور. بز صنعتدن حیات روز مرەمزده اخذ ایتدیکمز تأثيراتدن، اعتیاداتدن باشقه برشی ایسترز . بزی حالت وجدانیهٔ معتادەمزك غیری برحالت وجدانیه یه ایصال ایدەجك صنعتدر. بزم روحمزده غیر وجدانی، غیر ادراکی، اعتیادی برشکلده یاشایان‌شیلری، اعتیاداتی کوستریرسه نظردقتمزی بیله جلب ایتمز ، ذوق تولید ایدەجك یرده صیقیندی‌یی موجب اولور . اونك ایچوندر ، که صنعت ممتازه ، مستثنایه قوشار ، اونك ایچوندر،که صنعت حقیقتی دکل ، امکانی اظهار ایلر . .

بز حیاتمزه تماس ایتمه‌ین دیکر حیات کوشەلرینی انجق صنعتك معاونتیله کوره بیلیرز ، بز روح بشره انجق اونك وساطتیله کیره بیلیرز، کوزلرمزك اوکنده مدبدب آرابەلریله کچن زنکینلر ، یاخود اوتەده یرتیقلقلر ایچنده کزینن فقیرلر ، ملکلر ، شیطانلر ، خلاصه حیات معتادەمزك زنجیرلرندن بزی قورتاران هر شیئی بز صنعتده بوله بیلیرز . او حالده « هەنەکن » ك نتیجەسی طوغری دکلدر .

مع مافیه شو مطالعەدن آثار صنعتك ، آثار ادبیەنك حیات اوزرینه تأثیری یوقدر نظریەسنی استخراج ایتمەملیدر. حیاتده ایکی صنف خلق واردر . بری مبدعلر ، دیکری‌ده مقلدلردر . ابداعات داهیانەیه واصل اولانلر، پرحیات، زنده امکاناتی خلق ایله خلق اوزرنده پك بویوك تأثیر ایله اجرای نفوذ ایدرلر .. دها ایله

خلق ارەسندە ملتصق یولی بزە شو یولی نورلو کوستریر .

١ . — داهی‌یی شبهه‌سز کندیسندن اولکی زمان و محیط تولید ایدر .

٢ . — داهی و مبدعك مخیله‌سنده یاراتدیغی عالم امکان وعالم احتراص وخیال . . . وبونکله شکل سابق جمعیتك تعدیلی اشتیاقی . . .

٣ . — داهی ومبدعك تقدیرکار وپرستشکارلرینك، اونك ایجاد وابداع ایتمش اولدیغی عالم امکانی حیات حقیقیه‌ده تقلیده میل ایتملری.

هر اثر دها، هر اثر ابداع بونتیجه‌یه واصل اولور. دها قیدینی بو بحثده متعدد دفعه‌لر ذکر ایتمکدن مقصد عادی محررلرك سویهٔ عمومیه‌نك فوقنه چیقامالری ، یکی بر حیات، یکی بر محیط اجتماعی تولید ایده‌مه‌ملری ، اونلرك اوزرنده محیط حاضرك دها زیاده تأثیرکار بولنمه‌سی طولاییسیله‌در. محیط اوزرینه اجرای تأثیر ایدن آثارادبیه صاحب دها اولانلرله دهایه یقین بولنانلرك آثاریدر.

انسان ده‌نیلن مخلوق اوصورتله یارادلمشدر، که کندیسندن عالی اولانلرك افکار وحسیاتی تحت تأثیرنده قالیر ، تقلیده میل ایدر . چونکه تقدیر بزی دائما تقلیده سوق ایلر. بوخصوصده بعض امثلهٔ تاریخیه‌ده ذکر ایده‌بیلیرز. « کوته » نك « وه‌رته‌ر » نامنده‌کی اثری اون‌سکزنجی عصرده انتشار ایتدیکی زمان بوتون اوروپاده انتحار زیاده‌لشمشدی. چونکه هرکس وه‌رته‌ری تقلید ایدییور، اونك کبی سوه‌رك انتحاره طوغری کیدییوردی .

رومانتیکلر اوروپاده افکار واحتساسات اعتباریله جنتی مؤمن ، حال حاضرده یأسناك ، حقیقت حیاتیه‌دن متباعد برطاقم وجودلر یتیشدیرمشلردر . چونکه رومانتیزم اساس و مایه‌سی اعتباریله هر شیئی ، هر نفاستی ماضیده ویا مملکتك خارجنده بولور، واویله یاشاتیر .

« فلوبه‌ر » ك مادام بوواریسی‌ده عینی تأثیری اوروپاده اجرا ایتمش، « ئه‌مما » نك روحی بوتون قادینلرك روحنی طولاشمش وکزمشدر .

جلال‌الدین رومی حضرتلری ومثنوی شریفلری آناطولینك حیات اعتقادیه وفکریه‌سی اوزرنده بویوك برتبدل حصوله کتیرمش ، اونك ضیاسیله تصوف او دیارك هر کوشه‌سنی طولاشمشدر . « نوافلاطونی » نظریات وافکار هپ اونك یادکاری ، هپ اونك مولودی‌در .

ضیا پاشانك ترجیع و ترکیب بندلری‌ده عثمانلی مملکتنده فکر وحریتك ، حس حریتك ایلك تخملرینی وضع ایتمش، کمالك آثاریله برابربوکونکی انقلابك اساسلرینی احضار ایله‌مش؛ اوفدا کاراولادلر، حسن پاشا قره‌غولنده ایکله‌ین قربانلر هپ بو سیمالرك آثاریله تولد ایتمش، طوغمشدر .

خالد ضیا بکك « مائی و سیاهی »ده کنجلك اوزرنده مریض بر حیات شاعریتك انکشاف وتظاهرینه وسیله اولمشدر . ذاتاً ادبیات جدیده برچوق کنجلرده سنبولیزمك اك مفرط طغیانلرینی حصوله کتیرمش ، اسملریله اثرلری نابدید اولمش بر چوق کیمسه‌لره

« مائی خولیالر ، صاری عشقلر » کبی بر چوق بی معنا تراکیب دیزدیرمشدر .

دیمك ، که آثار ادبیه حیات اوزرینه اجرای تأثیر ایدییور . دیمك ، که ادبیات ایله حیاتك بر تأثیر متقابلی موجوددر. تاریخ ادبیات اعتباریله براثر ادبینك وجوده کتیردیکی تأثیراتی تدقیق ایتمك‌ده ضروریدر. چونکه تاریخ ادبیات، تاریخ مدنیتدر. چونکه تاریخ ادبیات برقومك اسباب وعوامل اجتماعیه وحیاتیه‌سنی عریض وعمیق کوسترمك وظیفه‌سیله مکلفدر.

ذاتاً بر دورك معاقبی بولنان دور اوزرنده پك بویوك تأثیری واردر ، هر دور کندندن اولکی دورلرك او دورلرده تولد ایدن وقایع وحادثات اجتماعیه‌نك ، آثار صنعتکارانه‌نك محصله‌سیدر . « ۱۷۸۹ » اختلال کبیرینی حاضرلایان حکومت مطلقه‌نك اسرافاتی، مظالمی، سفاهتی اولدیغی کبی وولته‌ر، ژان‌ژاق روسو کبی ذواتك‌ده آثاریدر . بناءً علیه بر اثر ادبینك یکی بر دوری احضار خصوصنده نه درجه‌لرده تأثیرکار بولندیغنی تدقیق ایله‌مك او دورك روحنه دها زیاده نفوذ ایله‌مك‌دردر.

دها صکره مسائل ادبیه‌یی یالکز بر نقطه‌دن کورمك کافی دکلدر. یالکز جمعیتك آثار ادبیه اوزرینه واقع اولان تأثیرینی دوشونمك ایله آثار ادبیه‌نك جمعیته ، جمعیتك آثار ادبیه‌یه تأثیرینی دوشونمك آره‌سنده پك چوق فرق واردر . بو بزی حقیقتنه دها زیاده تقریب ایتمش ، حقیقتی دها مونس کوسترمش اولور.

فی‌الحقیقه سویله‌نیلدیکی کبی جمعیتك ادبیات ، ادبیاتك جمعیت

اوزرینه واقع اولان تأثیراتی اینجه‌دن اینجه‌یه تدقیق ایده‌بیلمك خیلی مشکل برمسئله‌در. باخصوص بزم کبی کرك ادبی، کرك تاریخی وثائقی پك آز اولان مملکتلرده بو مشکل دهازیاده کندینی احساس ایدر. لکن ممکن اولدیغی قدر بو نقاط متقابله نظر اعتباره آلنمق شرطیله محررلر، آثار، ادوار ادبیه نظر اعتباره آلنیرسه دها اساسلی، دها منطقی بر اصول تعقیب ایدلمش اولور.

٩

محیط جغرافی واجتماعی، شرائط اقتصادیه، حیات عائله وکبارانه، حیات سیاسیه، اعتقادات، اخلاق؛ صنایع سارهٔ نفیسه. — تاریخ ادبیات تدقیقاتنده حائز اهمیت اولان مسائلدن بری‌ده محیط جغرافی واجتماعی‌در.

نصل اقلیم، وضعیت جغرافیه حیات اجتماعیه‌یی، حالت روحیهٔ بشریه‌یی تعیین وتشکیل ایدییورسه، ینه اویله‌جه، حیات اجتماعیه، حالت روحیه طولاییسیله، آثار صنعتی، آثار ادبیه‌یی حصوله کتیریر... اووالرده، منبت یایلالرده یاشایان اقوام ساکن، ساکت، حضور و سکوندن متولد بر شکران ایله معتقد، آز چوق متوکل، قانعدر. چونکه اونلرك مصائب طبیعت وحیات ایله مجادله‌لری پك آز، وپك نادردر، آز ایش ایله چوق پاره قازانمق اونلر ایچون ممکندر؛ چونکه بو سهولت طولاییسیله آز چوق ثروته مالك اولدقلرندن کوزل بنالری، محکم شهرلری موجوددر.. حالبوکه طاغیلر یایلاده کیلرك وضعیت جغرافیه‌سنه مالك دکلدرلر. اونلر مصائب طبیعتله دهازیاده چارپیشیرلر؛

قار، یاغمور ، فورطنه، صوئوق ، حیوانات وحشیه‌نك هجوملری ، طوپراغك تودیع ارزاق خصوصنده‌کی خستی ، هر شی اونلرك معیشتنی دها قاتی ، دها آجی بر حاله‌وضع ایدر . بناءً علیه اونلرك روحلرنده‌اعتقادلر متین حرارتلرله یانماز، حلم وسکونك مخالفی شدت طبع ، عادتا وحشت اونلری استیلا ایدر، قورقوسزلق ، حیاتك قیمتسزلکی اونلری تهلکه‌لی ، قیوراقلغه محتاج ایشلره سوق ایلر. بونلر اکثریا یایلا خلقنی اضرار ایله یاشارلر . تهلکه‌لی ایشلرله اشتغال، دائما تهلکه‌یه معروض قالمق اونلری‌قیوراق، متیقظ، لازم اولان زمانده کستاخ اوله‌جق بر حاله وضع ایتمشدر . اونلر دها زیاده متین، دها زیاده حدید وعصبی ، دها زیاده روحلری چالاکدر .

شمدی طاغیلرله یایلا خلقنك موسیقیلرینه ، شعرلرینه باقیکز. آره‌لرنده نه درین فرقلر کوریرسکز.. یایلانك حزنلرنده‌بیله بر آز سکون ، بر توکل، بر قناعت، بریکنسقی موجوددر. اونك محصولی اولان آثار صنعتده بربطائت روحیه حس اولنور. حالبوکه طاغیلرك سوزلرنده، موسیقیسنده دها زیاده شدت، دهازیاده‌چالاکی،دهازیاده قیوراقاق‌موجوددر. چونکه‌صنعت، محیط جغرافی‌واجتماعینك‌ویرمش اولدیغی شکل روحی‌یه تبعیته مجبوردر.

ممالك عثمانیه‌ده یاشایان اقوامك شرقیلری تدقیق ایدیله‌جك اولورسه محیط جغرافی واجتماعینك تأثیراتی بوتون وضوح وقوتیله کورولیر.. لازلری دکز وطاغلر چالاك وعجول یاپمشدر . بناءً علیه اونلرك شرقیلری ، یعنی ربابی شعرلری چالاك وعجولدر . تکلملری

بیله اویله‌در. حالبوکه اطنه خلقی سـاکندر، حزیندر . حتی موت قارشوسـنده بیله اونلر سـکونی، اعتدالی محافظه ایدرلر . مثلا آطنه‌لیلرك :

یاصلان حسنم یاصلان
قره طوپراقده یاصلان
هر آنا طوغوره‌ماز
سنك کبی بر آرسلان

* * *

یاتدیغك یر طاشمیدی
کلن دشمن بشمیدی
نیچون چکوب وورمدك
آلتی پاطلار بوشمیدی ؟

* * *

ایوالقده کل بیتر
دالنده بلبل اوتر
آبدال حاللینك اوغلی
وورديغك خنجر یتر

شرقیسیله؛ لازلرك لاعلی التعیین بر کفته و بسته‌سنی قارشولاشدیررسه‌کز آره‌ده‌کی فرق سـکون و استعجالی آکلارسـکز . رقصلر بیله تصـویر محیطِ جغرافی و اجتماعی محصـولی اولدقلرینی کوستررلر . . بناءً علیه تاریخ ادبیات تدقیقـاتنده محیط جغرافی و اجتماعی‌یه، کرك هیئت عمومیه‌یی و کرك شخصیت واحده‌یی نظر مطالعه‌یه آلدیغمز زمان، عطف اهمیته مجبورز . ندیم، اونوتمـاملی، که هر شـیدن اول بر استانبول چوجغیدر .

شرائط اقتصادیه‌یی تدقیق ده‌لازمه‌دندر. غوتیك طرز معماریسندن شرائط عمومیهٔ اقتصـادیه تولد ایتمشدر . روما حکومت عسکریه‌سی ضعیف دوشمش ، هونلرك هجومی هر یری، هر شیئی آتش ، قان، دهشت طالغه‌لریله اورتمشدی . اسکی، یورغون ، ضعیف حکومتك اهالیسی بودهشت آلتنده ازلدکجه ازیلیور، صحت عمومیه‌یه باقیله‌مامه‌سی یوزندن آوروپانك هر طرفنده مستولی، ارانجی خسته‌لقلر حکمفرما اولییوردی . اوزمانی قید ایدن بر محرر انسـان أتینك کمال عافیتله ییندیلدیکنی سویله‌یور. حتی انسان أتی صاتدیغندن دولایی برقصابك دیری دیری یاقیلدیغنی دیکر بر محررده قید ایدییور . مهاجملرك رئیسلری ملتك صاحب یکانه‌لری اولمشلر ، ایسته‌دکلری کبی آت اویناتیرلر ، ایسـته‌دکلری کبی کسر بیچرلردی . زوحلره بر نومیدی ، درین بر یأس ، درین بر کدر دوشمشدی. حیات هر کسك نظرنده عادتا جهنم کبیدی . بو آغیر یوکی یوکله‌نوب طاشیمق نه‌قدر کوجدی . میلادك بیکنجی سنه‌سی عمر ارضك نهایتی تلقی ایدلمش، هرکس مالنی، ملکنی کلیسالره سوینجله ترك ایتمشدی. أك زنکینلر بیله مناسترلره چکیلدی. حیاته وداع ایتمه‌یی أك بویوك سـکون تلقی ایدییورلردی . بو بویوك یأس، نظرلری قادینه چویرمش ، قادین هرشی تلقی اولنمش ، ازدواج قیریلدرق سفاهت اونك یرینه قائم اولمشدی.. بو حالت روحیه‌نك مولدی شرائط اقتصادیه ایدی ؛ سفالت وضرورت ، قحط وغلا ...

بناءً علیه بو حالت روحیه داخلنده بولنان بشریت، بشریت قدیمه کبی منفرد، شخصی معبودلره پرستش ایده‌مزلردی . تهلکه وصیقینتی بوتون بشریتی برلشدیرمشدی. دهاصوکره پهلوانلغی،جدالی،شخصیتی

دوشوبجی بردیندن غیری بردینه محتاجدیلر. خرستیانلق حلیم معنویاتیله بوحالت روحیه‌یه موافق کلدی. هرکس اونك اطرافنده طوپلاندی. او، سکون وسعادت ابدی وعد ایدییور، أك بویوك کناهکارلری بیله عفو ایدییوردی . .

آرتق ماضینك کوچك ، دار معبدلری کفایت ایتمه‌یوردی . قادینی ، چولغی ، چوجغی ، ارککی خلاصه بر محله‌نك ، بر کویك ساکنلرینی استیعاب ایده‌جك بویوك بنالره احتیاج واردی . دها صوکره ماضینك آیدینلق ، منتظم ، ساده ، منطقی بنالری بومأیوس روحلرك احتیاجاتنه جواب ویره‌مزدی. اونلر لایتناهیتله اصغریتی، اشکال متعدده‌یی، نیم ظلمتی، قیریق کمرلری موجودیتنده بولندیره‌جق، دیوارلری ، ستونلری بیکلرجه سوسلرله، رسملرله ، هیکللرله طولو بولنه‌جق بنالر ایستیوردی. غوتیك بوحالت روحیه‌یه جواب ویردی، چونکه اونك مولودی ایدی. چونکه بوحالت روحیه‌نك، اوشرائط اقتصادیه‌نك ایسته‌دیکی هرشیئه مالکدی : قیریق کمرلر، روزاسلر ، سمالره قدر یوکسه‌لن چاتیلر، قلعه‌لر، بونلره مقابل اصغریتی کوسترن أك کوچك شکللر ؛ رنکلی جاملر ، بر مشوشیت ایچنده انتظام ، سمالره یوکسه‌لن امید ، ازیلن بوزیلن نومیدی . . ایشته غوتیك .

دیمك که شرائط اقتصادیه‌یی‌ده ، تولید حالت روحیه خصوصنده بر مؤثر وعامل اولمه‌سندنناشی تاریخ ادبیات تدقیقاتنده دور طوتمامق مجبوریدر . ندیمك مبدعی ابراهیم پاشا زمان صدارتیدر . حیات عائله وکبارانه‌یه کلنجه بونك‌ده آثار ادبیه‌یی تدقیق خصوصنده اهمیتی درکاردر. هر ادیب بر هیئت عمومیه‌نك ، بر کلك محصولی اولمقله برابر بر

عائله‌نك ، بر محیط عائله‌نك‌ده محصولیدر . بناءً علیه صنعتکارك عائله‌سنی تدقیق ایتمك اونی یتشدیرن اسباب و عواملی آکلامق دیمکدر. دها صوکره هر مملکتده عائله‌نك استناد ایتدیکی بر پرنسیپ، بر اساس موجوددر . اوده شرائط عمومیه‌یه مربوطدر . اونی‌ده تدقیق ایله‌مك دها زیاده آثار ادبیه‌نك روحنه ، جمعیتك روحنه نفوذ دیمکدر .

حیات کبارانه‌نك تدقیقی‌ده، صنعت ابدی استثنا اولمه‌سنه بناءً، ضروریدر . صنعت اکثریا حیات کبارانه طرفندن مدافعه ایدلمش ، اونك تمایلاتنی قبول ایله‌مش ، اکثریا اونك مناقبیله ، اونك آمالنی قید واظهار ایله‌مشدر . چونکه صنعت ، اینجه‌لك ، استثنا ، نزاهت ، شخصیت ، افاده دیمکدر . حیات اجتماعیه‌یی تدقیق ایتدیکمز کبی اونك بر شعبه‌سی اولان حیات کبارانه‌یی‌ده تدقیق ایتملی‌یز. باخصوص حیات کبارانه، کرك وراثت، ثروت، کرك معلومات واقتدار طولاییسیله، هیئت عمومیه‌نك حیات مستقبلهٔ فکریه وحسیه‌سنك بر مبشریدر . بناءً علیه اساساً متفکر، حساس اولان شاعرلرده، اکثریا ، وراثت طریقیله اولماسه بیله فکر ومعلومات اعتباریله کبارلردن معدوددر. شو سببله حیات کبارانه‌یی تدقیق ایله‌مك‌ده فائده‌دن خالی دکلدر . فضله اوله‌رق لسانك تکاملاتی مسئله‌سی‌ده حیات کبارانه ایله علاقه‌داردر. نفعی‌یی آکلامق ایچون زمانك حیات کبارانه‌سنی بیلمك ضروریدر.

حیات سیاسیه‌یی‌ده تاریخ ادبیات تدقیقاتنده نظردن دورطوته‌مایز. حیات سیاسیه‌نك ادبیاتلر اوزرینه پك بویوك تأثیراتی واردر. اشکال حکومته کوره ادبیاتلرده آز چوق شکللرینی دکیشدیررلر . انقلاب

زمانلرنده ادبیاتلر آز چوق ساکت ، ویامشوشـدر . ظلم واستبداد زمانلرنده رمزی وقورقاقدر، حکومت مطلقه‌ده ادبیات ده‌مرکزی‌در؛ حکمدار زمانك تمـایلاتنه تابعدر . بویوك مظفریتلرك غروری ، شرفی ؛ بویوك مغلوبیتلرك آجیسی ، املی ادبیات‌ده حس اولنیور . اداری بر اضمحلال جمعیته ، جمعیتدن‌ده ادبیاته سرایت ایدر . بیك سکز یوزیتمش بر محاربه‌سندن صکره فرانسه‌ده مریض بر نسل، مریض بر ادبیات یتشمشدر .

اعتقادات واخلاق مسئله‌سی‌ده آیریجه شایان دقتدر. کرك سیاسی، کرك اجتماعی، کرك علمی عقیده‌لرك روح بشری تشکیل خصوصنده نه‌درجه مهم بر ر عامل اولدیغی معلومدر. وجدان ده‌نیلن اعتقادات واخلاقیاتك هیئت مجموعه‌سندن باشقه بر شی دکلدر . هر شخصیت ، زمانك افکار و اعتقاداتیله بسـله‌نیر و تشکل ایدر ؛ زمانك افکار و اعتقاداتنی کندی شخصیتدن کچیرمك شرطیله نشوونمابولور. اعتقادات اسـلامیه ، اخلاقیات تاریخیهٔ ترکیه‌یه واقف اولمه‌یجه تاریخ ادبیات عثمانیه بحق حس اولنه‌ماز . اعتقادات واخلاقیات تصوفیه بیلنمینجه روحیٔ بغدادینك ترجیع بندی آکلاشـیله‌ماز ، حس اولنه‌ماز . . ندیم دورینك حیات اخلاقیه‌سی ، باخصوص کبار قسمنه عائد اولانی بیلنمزسه دیوانك روحنه تمامیله کیریله‌مز. . واقعا دیوان بزه زمانك اخلاقنی کوستریر، لکن زمانك اخلاقی خصوصنده تدقیقات خصوصیه‌ده بولنمق ینه بزی دیوانك روحنه دهـا زیاده نفوذ ایتـدیرر . جمعیت ایله ادبیاتك تأثیرات متقـابله‌سنی دها زیاده نفوذله آکلامه‌مزه وسیله اولور .

صنایع نفیسهٔ سائره‌نك‌ده ادبیات ایله نه درجه مناسبتدار اولدیغی اوجه سویله‌نمشدی. بر دورك مجموع محصولات صنعتكارانه‌سنی نظردن اوزاق بولندیرمامقله ادبیاته دها زیاده نفوذ ایدلمش اولور.

خلاصه، بر دور ادبیاتك اثنای تدقیقنده محیط جغرافی و اجتماعی‌یی، شرائط اقتصادیه‌یی، حیات عائله و كبارانه‌یی، حیات سیاسیه‌یی، اخلاق واعتقاداتی، صنایع نفیسه‌یی آیری آیری تدقیق ایتمك تاریخ ادبیات تاریخ مدنیتك برجزئی اولمه‌سنه، و شو سرد ایدیلن اسباب ومطالعاته بناءً ضروریدر.

جدی بر تدقیق آنجق بو صورتله اولور. فقط، مع التأسف، وثائقك مجهولیتی بو صورتله مكمل، بوتون شرائطنه تابع بر تاریخ ادبیاتك تحریرینی، شمدیلك، غیر ممكن بر حاله وضع ایدییور. لكن بو نظریاتك سردی آتی‌ده كنجلرك تحریاتنی تسهیل ایچوندر. كنجلك كندی تاریخ مدنیتی ایچون چالشمازسه كیم چالشیر؟

تورکلر

تورکلر - لسانلری - مدنیتلری - تورك ادبیات قدیمه‌سی - آناطولیده تورکلر - حضرت مولانا وسلطان ولد - یونس امره - حکومت عثمانیه‌نك تشکلندن اول آناطولی تورکلری: سلچوقیلر . - مدنیت ولسانلری.

۱

تورکلر . — وسطی آسیاده ، دکزله هیچ رابطه‌سی اولمایان اطرافی یوکسك داغلرله محاط اوزون چوللر و بوز قیرلرده یاشایان تورکلر ، میلادك ایلك عصرندن صوك زمانلره قدر آسیاده چوق مهم بر وظیفه ایفا ایتمشلردر . پك اسکی دورلردن بری آسیانك غربنه ، فرات و دجله حوالیسنه دوغرو مهاجرتده بولنان تورکلر معناً عرب ، چین ، و ایران افکار و مدنیتنی نشر ایتمشلر ، اونلرك یکدیکریله مناسباتده بولنماسنه چوق معاونت ایله‌مشلردر . فقط مادةً ایفا ایتدکلری وظیفه دها بویوك و شایان دقتدر : اوزون عصرلر تورکلر آسیانك حاکم مطلقی کسیلدکلری کبی متمادی آقینلر و مهاجرتلرله اوروپایه بیله القای دهشت ایله‌دیلر . هندك ، چینك ، ایرانك بو - جسور وبهادر حاکملری بر چوق قبیله‌لره ، قسملره آیرلدقلری و اکثریتله حکمدارلرینك اسمیله تلقیب اولندقلری ایچون اونلرك تاریخنی تدقیق ایتمك چوق اوزون وزحمتلیدر ؛ آنجق شوجهتی بالخاصه اونوتمامق ایجاب ایدرکه تورکلرك آسیاده اشغال ایتدکلری ساحه پك واسع و چین ، بیزانس ، ایران ایمپراطورلقلریله مناسبتلری

پك اسكیدر : چین و بیزانس مورخلرینك وقایعنامه‌لری ، ایران عنعناتنك مجمعی اولان « شهنامهٔ فردوسی » باشدن باشه تورکلردن ، « توران » پادشاهلرندن باحثدر .

فطرةً مرد وجنكاور ، ساده و بسیط بر حیات ایله مألوف اولان تورکلرده تخیلات وتمایلات دینیه عربلرده ، ایرانلیلرده اولدیغی کبی شدید و حرارتلی دکلدی . دائما بر اردو کبی ، یالکز قوماندانلرینك امرینه تابع اوله‌رق یاشادقلری ایچون مختلف دینلری مثلا بودیلکی ، مانیلکی ، نسطوریلکی ، حتی صوکرا اسلاملغی عین صورتله هیچ تدقیق ومناقشه ایتمه‌یه‌رك حکمداره اتباعاً قبول ایتمشلردر . تورکلرك اسکی دینی ، کندی بنیهٔ اجتماعیه و روحیه‌لرینه پك موافق بسیط بر دین ایدی : اسکی چینلیلر کبی اونلرده ارض ، آغاج ، معدن ، آتش و صودن عبارت عناصر خمسه‌یه قائل اوله‌رق اونلری تقدیس ایدییورلر و بو عنصرلری یریوزنده بش پادشاهك تمثیل ایتدیکنه قائل بولونیورلردی : شرقده کوك خان ، مرکزده صاری خان ، جنوبده قرمزی خان ، غربده آق خان ، شمالده قره خان . صوکرالری بومسلك ایکی اصله انحصار ایتمشدرکه اوده « یر » ایله برثنائیت تشکیل ایده‌ن « تاکری » یعنی « کوك » دن عبارتدی . غربده‌کی چره‌میسلر و شرقده‌کی التایلیلر حتی بوکون رسماً خرستیان اولدقلری حالده حالا جدلری کبی تاکری‌یی تقدیس و اوکا قربانلر تقدیم ایدرلر . تورکلرك اسکی مذهبلرنده اك چوق حرمته مظهر اولان عنصر اسلحه اعمالنه یارایان معدن یعنی دمیر ایدی . تورکلرك اصللری حقنده‌کی بالجمله روایاته مطلقا دمیر داخل اولور .

هر شیدن اول جسور وعالی جناب اولان تورکلرده تعصب ویا یابانجی ملتلره قارشی دشمنلك حسی یوقدی . تشکیلات اجتماعیه‌لری رئیسك قدرت مطلقه‌سی اوزرینه مؤسس اولان تورکلر ، هرهانکی دینه کیرمشلرسه اونی صفوت و جدیتله قبول ایتمشلردی. آل جنکیزدن «منکوقاآن» آداب واصوله موافق اولمق اوزره اسلام، بودی وخرستیان علماسنی یانته طوپلایوب مباحثه‌لر ایتدیریر و فقط هپسنه قارشی عین بیطرفیٔ حکمدارانه ایله حرکت ایدردی . جنکیز خان، تورکلر هرنه دینده اولورلرسه اولسونلر اهمیت ویرمز ، یالکز تورك وحدت ملیه‌سنی هر شیئك فوقنده طوتاردی . تورکلرده حکمدار دائما بر قدرت لاهوتیه‌یی حائز عد اولونور .

تورکلر هرنه‌ده بر زمین مساعد بولورلرسه اوراده بر مرکز مدنیت تأسیس ایده‌رك اویغورلاشیرلر یعنی مدنی اولورلردی ؛ فقط هر هانکی بر محاربه‌ده مغلوب اولنجه تکرار چوللره ، بوز قیرلره دوشه‌رك اورالرده بر سرسری حیاتی کچیریرلر ، و انتقام امیدینی ، اسکی کوزل یوردلرینی اصلا اونوتمازلردی . بو کوچبه قبیله‌لر دائما سورولرینك حاصلاتیله کچینیرلر ، اونلری دیکر متمدن اقوام ایله پاره ویاخود قماش و یا ارزاق مقابلنده مبادله ایدرلردی. لکن وسائط معیشتی هر هانکی بر سببله اولورسه اولسون اللرندن کیدنجه ، عزمکار تورك قبیله آرقاداشلریله برابر آتنه بینر و اوزمان تورکك نظرنده زر وسیم ایله مالی کورونن چین وایران شهرلرینك ایصسز یوللرنده، تورك آتلرینك آیاقلرندن قالقان توزلر سمانك ده‌رین مائیلکلرینه دوغرو یوکسه‌لیردی .

بوتون مجاور قوملر تورك اسمنی دهشتله آکارلردی . چونکه حال صلحده قوزی کبی مطیع و عالی جناب اولان تورك حرب امرینی آلوب آتنه بیننجه هرشیئی اونوتوردی . بوینوزدن یایلری، کسکین قیلیجلری ، قارغیلری ، ایصلق کبی وحشی سس ویرەن اوقلریله اطرافنه خشیت صالان تورك جنکاورلری وجودلرینه کوکسلك قورلر ، کمرلرینی قابارتمەلرله سوسلرلر، بایراقلرینك اوجنه التوندن بر قورت باشی وآت قیللری طاقارلردی . رئیسلر انتخاب ایدیلیرکن یمین ایدەر ، حکمدار «قورولتای» دینیلن بویوك بر مجلس ملی نك قراریله انتخاب اولنوردی . فقط انتخابدن صوکره آرتق نفوذی مطلق و نامتناهیدی . تورکلرك بوتون حیات اجتماعیەلری « یاساوتوره » یعنی « عرف وعادت » اوزرینه مبتنی ایدی : فساد ، عصیان ، آدم ئولدورمك ، اولی بر قادینه تسلط اعدام ایله مقابله کورور ، سرقت اولونان شی اون مثلیله تضمین اولونوردی . سلسلهٔ مراتب وانضباط فکرلری حیاتك هرساحەسنده کندیسنی کوستەریر. بالخاصه جنکیز خان زماننده تشکیلات اجتماعیه و عسکریه پك مکمل بر حال آلمشدی .

٢

لسانلری . — السنهٔ التصاقیه نك مهم بر قسمی اولان «اورال ــ آلتای» لسانلری بش قسمه آیریلور که بواقسامك أك مهمی «تورك» لسانیدر. بواهمیت تورکجەنك پك اسکی بر لسان تحریر اولمەسندن منبعث اولدیغی کبی تورکجه قونوشان قوملرك کثرت وتخالفندن‌ده منبعثدر . فی‌الحقیقه شرقی بحر سفید قیلرندن سیبریاده لەنا ساحللرینه قدر آسیانك چوق واسع بر ساحەسنی اشغال ایدەن بولسانك بر طاقم

مختلف لهجه‌لره آیرلماسی غایت طبیعیدر . لسانیات متخصصلری بو اعتبار ایله تورکجه‌یی بش لهجه‌یه آییرییورلر : شرقدن غربه وشمالدن جنوبه دوغرو یاقوت، اویغور ، نوغای ، قیرغیز و اصل تورك لسانی استعمال ایدیلیور .

بولهجه‌لر آراسنده أك مهملری اویغورجه ایله تورکجه‌در. اویغورجه أك اسکی بر تورك لسان ادبیسی اولمق و تورکجه بوکون أك متکامل بر رتبه‌ده بولونمق نقطه‌لرندن دیکرلرینه تفوق ایدرلر . فی‌الحقیقه اویغورجه‌نك بر لسان تحریر و ادب اولماسی تخمیناً اون بر ، اون ایکی عصرلق ، بلکه‌ده دها اسکی بر مسئله‌در . اویغور لهجه‌سی‌ده آیریجه چغتای ، تورکمن ، اصل اویغور قسملرینه آیریلیرکه اسکی اویغورجه تکامل ایده ایده نهایت چغتایجه اسمنی آلمش و ماوراءالنهرده زنکین بر ادبیات وجوده کتیرمشدر . تورکمنجه ، بزم آناطولی‌ده قونوشولان لسان یعنی عثمانلی [اصل تورك] لهجه‌سنه چوق یاقیندر . الیوم أك متکامل تورك لهجه‌سی عثمانلیجه یعنی آناطولی تورکلرینك لهجه‌سیدر . آذربایجان ، قافقاس ، قریم لهجهٔ تحریری بزه أك یاقین لهجه‌لر عد اولنور. «تاتار» نامی آلتنده‌کی شمال تورکلرینك لسانی بالخاصه شو صوك اون بش یکرمی سنه ظرفنده شایان دقت بر أثر تکامل کوسترمکله برابر ، لهجه‌مزه هنوز أپی یابانجیدر . اوزبك و چغتای لسانلری یعنی تورکستانده متداول لسان عثمانلیجه‌یه همان‌همان داها یاقین عد اولنه‌بیلیر .

ایشته شو صاییلان اسملردن تورك اقوامنك نه‌قدر واسع بر منطقه اشغال ایتدیکی پك قولای آکلاشیلیر . بوندن باشقه جالب

دقت ایکی نقطه دها واردرکه بونلردن بری تورکلرك محافظهٔ لسان خصوصنده‌کی فرط تعصبلری، دیکری‌ده غایت مختلف جمعیتلر تشکیلنه قابلیتلی بولنمه‌لریدر. تورکلرهر نره‌ده و نه کبی مؤثرات آلتنده اولورلرسه اولسونلر آنالسانلرینی شدتله محافظه ایتدکلری کبی اسکی عائله خاطراتنی، عنعنات ملیه‌یی‌ده اونوتمازلر. دین، محیط جغرافی، اجنبی قوملرله اختلاط بوخصوصده تأثیرسزدر. سلجوقیلر ایکی عصرلق بر مدت ظرفنده بت‌پرستلکدن نسطوریلکه و اوندن اسلامیته کچدکلری حالده لسانلرینی حفظ ایتمشلردر.

تورکجه‌نك پك اسکی زمانلردن‌بری برلسان تحریر حالنه کلدیکنی وکندیسنه مخصوص بر الفبا ایله یازیلدیغنی سویله‌مکده بیزانس و چین مورخلری متفقدر. میلادی آلتنجی عصرده تورك خاقانی بیزانس ایمپراطورینه برنامهٔ مخصوص کونده‌رمش و استانبولده اونی اوقویه‌جق آدم بولنمشدی. اون‌دوقوزنجی عصرظرفنده «ینیسه‌ئی» و «اورخون» ده بولنان بر چوق تورك آثار قدیمه‌سی و بالخاصه اورخون کتابه‌لری بومسئله‌یی میدان ثبوته چیقاردی. اوکتابه‌یی رکز ایده‌ن «توکیو» لر یعنی تورکلر کندیلرینه مخصوص بر الفبا قوللانمشلردی. اسکی اسقاندیناولرك Rune یازیلرینه بکزه‌ین بواسکی تورك یازیسنك منشأی حقنده مختلف مطالعه‌لر درمیان ایدلمشسه‌ده، بو الفبانك تورك فلسفهٔ لسانیه‌سنه کوره موضوع اولمه‌سی اونك ملی بر یازی اولدیغنده وپك اسکی زمانلردن بری استعمال ایدلدیکنده شبهه براقمایور.

تورکلر بو اورخون یازیلرندن صوکرا صیراسیله اویغور یازیسنی، و نهایت اسلامیتك تأثیرات مدیده‌سی نتیجه‌سنده

عرب يازيسنی قبول و استعمال ايتديلر . فقط بالخاصه اويغور يازيسی اوزون مدت محافظهٔ حيات و موجوديت ايلدی . بوكون او يازيله يازلمش بر چوق مؤلفات قديمهٔ ادبيه‌يه مالكيتمز بوجهتی ساحهٔ ثبوته چيقاريیور . اساساً تورك و موغول خاقانلرندن برچوغی‌ده محررات رسميه‌ده، اصدار ايتدكلری فرمانلرده او يازی‌یی استعمال ايتمشلردر .

٣

مدنيتلری . — « اورال ـ آلتـای » عنوان علميسی آلتنده طوپلانان اقوام تورانيه ، آسـيا تاريخ مدنيتنده پك مهم وظيفه‌لر ايفا ايتمشدر . ميلاددن اوچ بيك سنه اول عراقده «سومر ـ آقاد» مدنيت معظمه‌سنی تأسيس ايدن بو تورانيلر آره‌سنده توركلرك‌ده بويوك برتاريخ مدنيتی موجود اولديغی شيمدی‌يه‌قدر مع التأسف ارباب اختصاصـدن باشقه‌سنه معلوم اولمـامش و بوندن توركلر حقنده پك ياكلش فكرلر حاصل اولمشدر . حال بوكه توركلر جنكاور اولدقلری قدر مدنی بر قومدر ؛ او هروقت نهايتسز چوللرك زائر سيارى كبی دولاشماز ، مناسب بر محل وموافق بر زمان بولنجه درحال شهرلر تأسيس ايده‌رك مدنيله‌شير .

اوزون عصرلر دائمی محـاربات‌ه جلوه‌كاه اولان و هنوز علمای حاضره طرفندن لايقيله تدقيق ايديله‌مه‌ين آسياده شيمدی‌يه‌قدر اولديغی كبی بوندن بويله‌ده تورك تاريخ مدنيتی حقنده طبيعی بر طاقم وثائق الده ايديله‌جكدر . بزم بوراده بحث ايده‌جكمز الك اسـكی وثائق مدنيتمز، اون دوقوزنجی عصر اثناسنده ميدانه چيقارلمش اولانلردر .

هجرتك برنجی یاخود ایکنجی عصرلرینه متصادف اولان «اورخون» و «یکی چای» کتابه‌لرنده‌کی یازیلرك مکملیتی ، لسانك مترقی وادیبانه بر صورتده اولیشی ، افاده ایدیلن افکارك علویت وعظمتی تورك قومنك داهـا اوندن اول مسـتقل و مترقی بر مدنیتی موجود اولدیغنی اثبات ایدییور .

اسـکی تورك مدنیتلرندن بری‌ده ، آنجق بوندن دوقوز اون سنه اول میدانه چیقارلمش اولان شرقی تورکستانده‌کی اویغور مدنیتیدر . میلادك سکزنجی عصرنده تشکل و اصل تورکستاندن باشقه مونغو- لستانك برقسمیله چینك « قان ـ صو » ایالتنی‌ده احتوا ایدن بومعظم اویغور ایمپراطورلغی اوراده معظم بر تورك مدنیتی تأسیس ایتمش ، برچوق مآثر مدنیه وجوده کتیرمشدی . بو مدنیتك مراکز مهمه‌سندن بری اولان «طورفان» شهرینه ایکی دفعه ایکی هیئت علمیه ایله کیده‌رك بومسئله‌ده أك زیاده حائز صلاحیت اولدیغنی اثبات ایده‌ن مستشرق «فون لوقوق» تورك مدنیتی حقنده شو صورتله بیان مطالعه‌ایدییور : «بویاغمورسز و قوملق قطعه‌ده عصرجه اورتولو ومحفوظ قالمش اولان معظم بنالر ، هیکللر ، دیوار رسـملری ، جانفس و کاغده ترسـیم اولونمش تصویرلر ، کتابلر وزنکین بر ادبیات بقایاسی عالی بر مدنیتك وجودینه قطعی شاهدلردر .

فی‌الحقیقه اویغور ایمپراطورلغنك مقری اولان طورفان قربنده‌کی « قره خوجه » شهرنده معظم و حیرت بخشـا بر مدنیت واردی . انکلتره ، فرانسـه وآلمانیاده بویله شیلر یوقکن کوزه‌ل وبویوك بر مدنیت صاحبی اولان جدلریله تورکلر افتخار ایده بیلیرلر .» بو اسکی

تورك مدنیتی حقنده «شایان حیرت» صفت تقدیرکارانه‌سنی استعمالدن کندینی آلامایان فون‌لوقوق اوراده بولونان کتابلردن بحث ایده‌رکن دییورکه : « حروفاتی کوزه‌ل ، مکمل اولان بوکتابلرك تحریرنده درلو رنکلر قوللانیلمشدر. کتابلر کاغد ویا دری‌یه یازیلیدر. دریلر شیمدی استعمال ایتدیکمز بیاض کوده‌ری الدیونلرمز کبی اینجه ونازکدر. صحیفه کنارلرینه کمال اعتنا ایله کتابه‌لر چیزلمش، صحیفه باشلرینه تزیینات وتصاویر ترسیم اولنمشدر . بوکتابلردن اوزمان تورکلرنده حس بدایعك یوکسك بردرجه‌ده اولدیغی آکلاشیلیر. رنکلر دائما آهنکدار بر امتزاجله قوللانیلمش‌در. بوکتابلرده اصول‌تنقیطده موجوددر.»

میلادك اون ایکنجی عصرنده‌کی تورکلر حقنده بیان مطالعات ایده‌ن بر چین مورخی اویغورلرك شاعر و مورخلری اولدیغنی ، مکتبلرده اوقویان کبرا چوجوقلرینك انشاد شعره بیله کسب اقتدار ایتدکلرینی، حتی بر زمان چین مشاهیر علماسندن برذاتی تدریساتده بولونمق اوزره تورکستانه یوللامه‌سی ایچون چین ایمپراطوری نزدنده تشبثاتده بولندقلرینی کمال تقدیرله قید ایدییور . فی‌الحقیقه بشنجی عصر هجریدن اعتباراً دوام ایدوب کلن اعصار دیده تورك آثار ادبیه‌سی ، تورك مدنیتنك شکل وحالنی ، اسکیلکنی پك اعلا اثبات ایده بیلیر .

اورخون قیبلرنده قره قورومی پای تخت اتخاذ ایده‌ن جنکیزك اوغلی اوکتای خان زماننده ، اوراسی زنکین وپر حیات بر مرکز مدنیتدی . قره قورومك الیوم مشهود اولان بقایاسی اوراده‌نه محتشم

بر پای تخت وجوده کتیرلدیکنی پك کوزل آکلاتیور . اونی أك
مزهر زماننده کورمکه موفق اولان بر سیاح ، سرای حکمداریده
دنیانك هرطرفندن کلمش صنعتکارلره ، راهبلره ، سرسریلره تصادف
ایدلدیکنی ، حتی قره قروم باغچه‌لرینك ، چشمه‌لرینك تنظیمنده بر
پارسلی‌نك بیله خدمت ایتدیکنی سویله‌یور . مورخلرك متفقاً قبول
ایتدکلری وجهله جنکیز ایمپراطورلغی اویله ضبط وربطدن محروم ،
مدنیتسز بر حکومت دکل ، بالعکس نظامات ملیه و مدنیه‌سی پك
دوزکون واسع بر اداره ایدی . تحریر نفوس ، ویرکو معاملاتی ،
ژاندارمه پك مترقیدی ؛ عمله‌دن ویرکی یرینه ایش ایسته‌نیر ، وتورك
صنایعنك ترقیسی ایچون ایراندن ، هندستاندن ، قافقاسیادن بیکلرجه
اهل صنعت کتیریلیردی .

علم ومدنیته چوق حرمتکار اولان « تیمورلنك » ك زماننده
ماوراءالنهرده پك مهم بر « تورك ــ اسلام » مدنیتی انکشاف ایتمش
و اولاد و احفادینك ، بالخاصه « حسین بایقرا » نك دور سلطنتنده
بومدنیت حد غایه‌سنه واصل اولمشدر . فی‌الحقیقه ، آسیای وسطی
تورکلری چین عنعناتندن قطع علاقه ایده‌رك ماوراءالنهر مدنیتنی قبولدن
صوکرا تمام بر عصر اسلام فلسفه و ادبیاتیله مشغول اولمشلردی :
حتی بو انجذاب ومفتونیت بردرجه‌یه کلمشدی که اون‌اوچنجی عصرده‌کی
ماوراءالنهر تورکلری غیر اسلام ملتداشلرینی طانیدقلری حالده تیمور
زماننده‌کی تورکلر او دینسز عرقداشلرله مناسباتده بولنمه‌یی اصلا
آرزو ایتمیورلردی .

تورکستان ، ماوراءالنهر ، خوارزم تورکلری اسلامیتی بر امر

عسکری کبی بلامناقشه قبول ایتمشلر، و تام بر عصر بخاراده یتیشن علما و کلامیون احکام اسلامیه‌یی تورکلر آراسنده تعمیمه چالیشمشلردی. بو صورتله ماوراءالنهرده دور انتباه عادتا قرون وسطانك باشلامه‌سندن عبارت اولمش و بوتون فعالیت اسقولاستیکه، بلاغته، ادبیاته منحصر قالمشدی. تورکلر مساعیٔ فوق‌العاده‌لریله اوقلیدی، بطلمیوسی، ایپوقراتی احیا ایتمشلر، فقط افلاطونه پك کوچ چیقه‌بیلمشلردی.

فقط هر حالده بو اون بشنجی عصر، تورکلرك ترقی عصری ایدی. آرتق بویوك بنالر انشا و هیکلتراشی‌یه متعلق آثار اعمال ایدیلیوردی. بالخاصه تیمور زینت وثروتدن، علوم وادبیاتدن، صنایعدن، بدایع معماریه‌دن پك محظوظ اولیوردی. تیمور اجرا ایتدیکی محارباتی متعاقب «سمر قند» ه اوقدر صنعتکار کتیرمشدی که اونلری اسکان ایده‌جك یر بولنه‌مادیغی ایچون جمله‌سنی شهر اطرافنده‌کی باغلره یرلشدیرمك مجبوریتی حاصل اولمشدی. او اثناده «کشن» ده تیمورك باباسنك مزارینی، سرایلری، باغچه‌لری، حرم دائره‌سنی و یکرمی سنه‌دن بری انشا ایدیلن سائر مبانی‌یی کورن براجنبی، موزاییقلره، مرمرلره، چینیلره، خلاصه او دبدبه و احتشامه حیران اولمشدی.

مع مافیه سمرقندك احتشامی بوسبوتون باشقه ایدی. «مسجدشاه»، اوفرحفزا باغچه‌لر، فیللر، سوکلونلر، جیلانلرله دولو باغلر، درونده هرکون بیك عمله چالیشان دارالصناعه‌لر، اویمه‌لرله سوسلنمش حماملر، خسته خانه‌لر، اطرافده‌کی أولرك استملاکیله آچیلان کنیش ومنتظم جاده‌لر شهره باشقه بر حشمت ویریوردی. مملکتده زراعت ترقی ایتمش، هر طرفده قانالر آچیلمش، سمرقندجوارنده کاغد فابریقه‌لری

تأسیس ایدلمش، مناقلات منتظم صورتده تأمین اولنمشدی . بو مراق و اعتنای صنعت تیمورك اولادی زماننده‌ده دوام ایتدی : سمرقندده باب‌فیروز جاده‌سی، دیوارلری تیمورك هند سفرلرینی مصور لوحه‌لرله مزین کوشك ، اولوغ بك رصد خانه‌سی ، قرق ستونلی جسیم بر بنایی حاوی باغ میدان أك مهم آبده‌لردن عد ایدیلیوردی. «هرات»ك أك کوزه‌ل مبانیسی شاعر شهیر علی‌شیرك باغچه‌سی، کاغد خانه ، سرای تخت ، سرای بلور ، زبیده باغچه‌سی ، اون ایکی قوله، بازار شاهی، بازار کبیر کبی شیلردی . بالخاصه هرات بر مدینهٔ صنعتدی : سلطان ابوسعیدك ضیافتلرنده مکمل موسیقی هیئتی بولنوردی . هرات خواننده‌لری شرقی اوقومقده فطری بر استعداده مالکدیلر . اساساً موسیقی دیناً‌ده ممنوع اولمادیغی جهتله ماوراءالنهرده بوشعبهٔ صنعت چوق ترقی ایتمشدی .

اون بشنجی عصرده میناتور وبالخاصه انسان رسملری أپی رواج بولمشدی . علی شیرك آثاری نفیس میناتورلرله مزیندی . ماوراءالنهر رساملری آره‌سنده بالخاصه بهزاد بویوك بر استاد تلقی اولنیوردی . قول محمد ، شیخی ، شاه قولی حسین ، ابوسعید کبی معروف بسته‌کارلرده یتیشمشدی .

تورك مدنیتی حقنده ویردیکمز شو معلومات مختصره ، بو بویوك قومك یالکز بر قسمنك یاپدقلری شیلری کوستریور . قومانلر، بلغارلر ، وداها سائر تورك قوملرینك مدنیتی حقنده حتی معلومات مختصره ویرمك بیله موضوعمزدن بالضروره خارجدر . دیکر طرفدن تورك دهاسنك وجوده کتیردیکی شیلری یالکز بوندن

عبارت صانملیدر : عجم مدنیتنی احیا ایدەن ، هندستانده بر مدنیت اسلامیه و بی‌نظیر آبدات معماریه وجوده کتیرەن ، اسلامیتی اهل صلیبه قارشی محافظه ایلەین هپ تورکلر اولدیغی کبی ، أك بویوك متفکرلر ، شوکت ، مولانا ، ظهیر کبی أك بویوك شاعرلر ، حتی علوم فقهیه و قواعد عربیه‌یی تدوین ایدەن أك بنام علماده هپ تورك نسلنه منسوبدرلر. بو اعتبار ایله تورك دهای ملیسنك شرق مدنیتنك تأسس وتکاملنده نه‌قدر مدخلدار اولدیغی و بو وظیفهٔ معنویه‌نك تورکلرك سائر خدمات مادیه‌سیله متناسب بر درجه‌ده بویوك وذی شرف بولندیغی لایقیله تظاهر ایدییور .

٤

تورك ادبیات قدیمه‌سی . — کرك «اورخون»ده کرك «طورفان»ده الده ایدیلن مهم وثیقه‌لر دلالتیله پك اسکی بر لسان تحریر اولدیغی اکلاشیلان تورکجه‌نك ماضیده زنکین بر ادبیات وجوده کتیردیکی محققدر . آنجاق بر چوق اسباب وعوامل تأثیراتیله اونلرك قسم اعظمی محو اولمش ، حتی میدانده هیچ بر ایزلری قالمامشدر . اویغورلرك پك اسکی زمانلردن بری برطاقم آثار وجوده کتیردکلری ، شعرلر یاردقلری حقائق تاریخیه‌دن ایکن ، مع التأسف او آثاره دسترس اولونامادی . بناءً علیه آتیده‌کی مختصر خلاصه‌ده یالکز بوکونه قدر ادامهٔ حیات ایده‌بیلمش قیمتدار اثرلر حقنده معلومات عمومیه ویرمکله اکتفا ایده‌جکز .

اسکی تورك ادبیاتی ــ آز چوق علمی بر اساسه استناد ایتمك شرطیله ــ اولا ایکی دوره آییره بیلیرز . برنجی دور اورخون و یکی چای کتابه‌لری کبی ، صوکرا طورفانده الده ایدیلن دعا کتابلری ، قهرمانلق

حکایه‌لری کبی برشخص معلومك اثر صنعتی اولمقدن زیاده بر قومك محصول مشترکی عد ایدیله‌جك آثاری احتوا ایده‌رکه بودور حقنده‌کی تدقیقات قومك روحنی دها زیاده کوسترمکله برابر لسانی وتاریخی برماهیتی حائزدر . ایکنجی دورده‌کی آثار ایسه معلوم شخصیتلرك محصول فردیسی اولمق اعتباریله دها فضله بر قیمت ادبیه‌یی حائز اولماسنه رغماً تورکلرك روحیاتنی کوسترمك نقطهٔ نظرندن برنجی دور اثرلرندن دها قیمتسزدر . موضوع اساسیمزی تورك لهجه‌لرینك أك زنکین و متکاملی اولان عثمانلی ادبیاتی تشکیل ایده‌جکی جهتله ، بورادە تاریخ اعتباریله عثمانلی ادبیاتندن مؤخر اولان برطاقم آثار ادبیه‌یی‌ده موضوع تدقیق اتخاذ ایله‌یه‌جکز .

اسکی تورك آبده‌لرینك أك مهمی « ۷۳۳ » تاریخنده بری تورکجه و بری چینجه اولارق موغولستانك شمال غربیسنده «قوشوچایدام» کولی ایله یوقاری «اورخون» آراسنده کشف ایدیلن وابتدا دانیمارقه علماسندن «طومسن» طرفندن حل و قرائت اولونان‌در. «کول تکین» اسمنده غایت شجیع و بهادر برتورك خانی نامنه‌قردەشی «بیلکه‌قاآن» طرفندن رکز ایتدیریلن و شهزاده « یولوغ تکین » طرفندن منثور ومنظوم اولارق یازیلان بوستونلر برنجی و ایکنجی عصر هجریه‌ده‌کی تورك جماعتی و اوزمانکی تورك دولتی حقنده أپی تفصیلاتی حاویدر . عرب اردولرینك نشر اسلام مقصدیله هرطرفه هجوم ایتدکلری بر اثناده ، اونلری « سمرقند » قربنده‌کی « دمیر قاپی » ده محو ومنهزم ایده‌رك اسکی تورك عنعناتنی ، ملیتنی محافظه ایدەن بو قهرمان حقنده یازیلان سطرلر، جداً چوق یوکسك افکار وحسیاتی محتویدر.

حکمدار دائما ملتندن ، ملیتدن کمال عشق وحرارتله بحث ایده‌رك ، کندینك بر خدمتکاردن باشقه بر شی اولمادیغنی سویلر . بویوك و نجیب تورك ملتنك نه نجیب و نه علوی خاقانلر یتیشدیردیکنی کوسترمك ایچون محکوکات مذکوره اوزرنده‌کی یازیلری اوقومق کافیدر. بونلر مؤثر برفریاد ایله ملتی اویاندیرمق ایسته‌یورلر .

« کول تکین » ستونلرنده‌کی محکوکاتدن صوکره أك اسکی تورك آثار ادبیه‌سی « طورفان » ده میدانه چیقان و قسماً حل و قرائت ایدیلان برطاقم أل یازمه‌سی کتابلردر. قسماً خراب اولمش، بوزولمش اولان او وثیقه‌لر بالخاصه ایکی جمعیت دینیه‌نك یعنی بودیستلرله مانیخه‌ئیستلرك محصولاتیدر . « مانیخه‌ئیزم » میلاددن ایکی یوز التمش یدی سنه صوکرا « مانی » آدلی تنصر ایتمش بر ایرانلی طرفندن میدانه چیقارلمش و فقط خرستیانلرله زردشتیلرك مهاجمات وتعقیباتیله بوکون ایزی بیله قالمامش بر دیندر . اوکا عائد أثرلرك تورکستانده، یدی قوت شهرینك خرابه‌لرنده شیمدی‌یه قدر بقایاب اوله‌بیلمه‌سی چوق غریب بر شیدر . مع مافیه اویغور ایمپراطورلغی پای تختنده میدانه چیقان أثرلر یالکز بو ایکی دینه عائد دکلدر: اوراده‌نسطوری راهبلرینك نشر ایتدیکی خرستیانلق آثارینه‌ده تصادف اولونیور .

طورفانده ألده ایدیلن آثار یالکز دعالر ، اعترافلر کبی آثار دینیه‌دن عبارت دکلدر ؛ تورکلرك جسارت و شجاعتنی کوستره‌ن قهرمانانه حکایه‌لرده‌ده تصادف اولونیور . هر حالده بو قدر مختلف موضوعلر حقنده اوقدر مختلف أثرلر یازلماسندن ، اینجیلك تورکجه‌یه

ترجمه اولونا بیلمه‌سندن ، لسانمزك او اثناده‌كی تكاملی حقنده بر فكر ألده ایدیله بیلیر . تورك لسانك عرب و عجم لسانلریله اختلاط ایتمه‌دن اول یوكسك و متكامل بر لسان تحریر و ادب حالنی آلمش اولماسی ، اودوره‌كی تورك مدنیتنك درجهٔ تعالیسنی كوستریبور . « فون‌لوقوق » ، « اشتاین » ، « موللر » ، « رادلوف » كبی ذواتك بومسئله حقنده‌كی آثار ومقالاتی خصوصات آنفه حقنده تفصیلات لازمه‌یی حاویدر .

شیمدی‌یه قدر ایلك تورك أثر مدون ادبیسی كبی تلقی اولونان و قیمتی‌بوتون‌مستشرقلرجه‌چوق‌یوكسك طوتولان «قوداتقوبیلیك = سعادت ویره‌ن‌بیلکی » صاف اویغورجه ایله « ٤٦٢ » سنهٔ هجریه‌سنده «كاشغر» امیری «بوغرا» خان نامنه «یوسف خاص‌حاجب » طرفندن یازلمشدر. « ١٠٦٧ » بیت‌ایله منثور برمقدمه‌یی احتوا ایده‌ن بو أثر، « سیاستنامه » یاخود « پند نامهٔ ملوك » طرزنده یازلمشدر .

عربی و فارسی آنجاق دوقسان كلمه قوللانماسی و توركلكدن دائما شوق وحرارتله‌بحث ایتمه‌سی اعتباریله حقیقی برتورك ملیتپروری اولدیغنی كوستره‌ن «یوسف خاص حاجب»، أثرنده، ملكات بشریه‌یی عدالت، اقتدار،ادراك‌وقناعتدن‌عبارت‌بولارق‌عادله«كون‌طوغدی‌بك»، اقتدار ودولته « آی دولدی بك » صاحب ادراكه « اوكتولمش » عنوانتی ویریبور ؛ و زیرك اوغلی نامنی ویردیكی بوصوكنجی‌یه « قناعت » ی قرداش یاپیور ؛ صوكرا اونلر آراسنده درلو درلو مباحثه‌لر یاپدیریور .

«قوداتقوبیلیك» ده اسلام عادات و آدابندن باشقا، او دوره‌كی

تورك هيئت اجتماعيه‌سنك چوق دوغرو تصويرلرينه تصادف اولونيور. عالملر ، قوماندانلر ، صنعتكارلر ، مأمورلر ، طبيبلر ، افسونجيلر ، خلق ، حكمدار ، بونلرك هپسى حقنده أثرده چوق شايان دقت تصويرات ومطالعات وار . بوتورك شاعر طبقى بر چينلى كبى حيات ارضيه قارشيسنده وجده كليور. آسياى و سطانك سيسلى و ايصسز داغلر، اوزون يايلالرله مالى بر اقليمنده بهارك ورودیله مرعالرك يشيلله‌نديكنى ، بوزلرك أريديكنى ، متبدل رنكلى لاله‌لرك آچديغنى، قازلرله اوردكلرك چيچكلى كوللر اوزرنده كزينديكنى كورنجه اونلرى ساده و صميمى بر صورتده ترنمه باشلايور . هجا وزننك اون برليسيله يازلمش و عرب و عجمدن زياده چين تأثيراتى آلتنده وجوده كلمش اولان بو أثرك مكمليتى ، اوندن اول زنكين و اسكى بر ادبياتك موجود اولديغنى آكلاتيور ؛ اساساً محرر، مقدمه‌سنده، اويغورجه بوكبى بر طاقم كتابلر بولنديغنى و فقط كندى أثرينك سائر بوطرزده‌كى تأليفاته فائق اولديغنى سويليور . ينه بوتاريخلرده كاشغرده يازلمش اولان « ديوان لغت تورك » نامنده‌كى أثر مهمده ، بوحقيقت تاريخيه‌يى تأييد ايدر دلائلدندر .

٥

مولانا جلال الدين رومى . — مولانا جلال الدين رومى حضرتلرى يدنجى عصر هجرى‌ده آناطولينك قونيه‌سنده بر نور وضيا شكليله پارلامش، قابليت خارق العادهٔ شعريه‌سيله، وسعت معلوماتيله، ذكاسنك شدت فلسفيه‌سيله بويوك بر انقلاب اجتماعى ، فكرى و اعتقادى‌يى توليد ايتمش بر داهيدر .

« لاروس » ك ادعاسنه کوره مولانای مشار الیه حضرتلری منقرض بر عائلهٔ حکمدارینك انسال و احفادندندر . اصللری اعتباریله خراسانلی اولوب بلخ شهرنده ، « ٦٠٤ » تاریخ هجریسنده ، افاضل علمادن مولانا بهاءالدین ولدك صلبندن دنیایه کلمشلردر.

کوچك مولانا کوزلرینی دنیایه آچار آچماز ، نور انور ، خیالات شاعرانه‌یه‌معکس ایرانك‌سماسنی کوردیکی کبی‌محیطنی‌ده علم‌وعرفان‌ایله، علما ایله‌مستور ومحاط کورمشدر . کندیسنك اسکی بر نسل کبارانه‌یه منسوب اولمه‌سی رقت حساسیتنی تولید ایتدیکی کبی ایران سماسی‌ده مخیله‌سنك ایلك قندیللرینی، ایلك ایشیقلرینی یاقمشدر . پدری زماننك اك بویوك عالملرندن بولندیغی جهتله خلقهٔ تدریسنده بیکلرجه شاکرد بولنور، بر چوق ذوات مشارالیهك‌درسنده بولنمق ایچون مسافه‌لری، فرسخلری طی ایدردی. منقرض بر نسل سلطنته منسوب اولمه‌سی ، علم وعرفانیله اطرافنه بیکلرجه وجود طوپلامه‌سی ، خوار- زمشاهیلردن جلال‌الدین‌محمدك نظر دقت وعداوتنی جلب‌ایتمش اولمغله مولانا بهاءالدین ولداوغلیله‌برابر ترك دیاره مجبوراولمش، یوله‌چیقه‌رق حجازه توجه ایتمش‌در . اوزمان کوچك مولانا پدرینك یاننده بر ذکا پاره کبی یانییور ، هرکسك توجه ودقتنی جلب ایدییوردی . حتی نیشاپور شهرینه‌اوغرادقلری‌زمان فریدالدین‌عطارحضرتلری‌چوجغك پك بویوك‌بر سیمای استقبال اولدیغنی تبشیر ایتمش ، حتی کندیسنه بر خاطره اولمق اوزره « اسرار نامه » نامنده‌کی کتابی هدیه ایتمشدر .

بو اوزون سیاحت چوجغك میال انکشاف روحنی آچمق ، یوکسه‌لتمك ، اونك بالآخره اسرار کائناتی کشف خصوصنده پك زیاده متجسس اوله‌جق دماغ ، عمق موجودیتنده طبیعته عائد اك

متین، أك قطعی ایزلر براقمق خصوصنده بر مؤثر، بر عامل اولمشدر. چوجق طبیعتك محاسن متخالفه‌سیله، شدائد متخالفه‌سیله قارشو قارشویه بولینیور، هر دیار، هر اقلیم اوکا باشقه‌باشقه تحسسات اعطا و اهدا ایدییوردی. باخصوص کچدکلری یوللرده أك ممتاز، أك عالم، أك متفکر ذواته تماس، اونلرك تلقیات حیاتیه‌لریله طبیعتك تودیع ایتدکلرینی مزج، قابلیات اساسیه‌سنك نشو ونمای خارق‌العاده‌سنه پك چوق یاردیم ایدییوردی.

طبیعت واآه ؟ .. بوتون بوعظمت خلقت و اونك مؤثری ؟. چوجغك دماغنده یاشایان بوایدی .. علمای متصوفه‌دن سید برهان‌الدینه تصادف ایتدیلر. کوچك مولانانك دماغنده، روحنده بر عقده شکلنده یاشایان بو سؤاللره اونك تصوفی آز چوق جواب ویره بیله‌جك بر ماهیتده ایدی. کوچك مولانا برهان‌الدینی بوتون روحیله، بوتون موجودیتیله دیکله‌یوردی. طاش، طوپراق، سما، ییلدیز، جسم، روح هر شی اونك دوداقلرنده اریییور، بر بریله مزج اولیور، نهایت بر نقطهٔ وحدتده توقف ایدییوردی. اونك سوزلری یالکز ذکائی، دماغی دکل، روحی ایدی. تصوفدن دها اوزمان ذوق آلمه‌یه باشلادی. چونکه معمای کائناتی بر عدسهٔ وحدانیت وروحیت داخلندن کورمك آنجق اونکله ممکندی.

آرسطونك حسن مطلق، کمال مطلق نظریه‌سنك مولودی اولان بومسلك آسیاده اقلیم و اراضی ایله امتزاج ایتمش، آسیائی بر طاقم عناصری‌ده روح وموجودیتنه قلب ایتمش، دینی بر طاقم اسباب وعوامل‌ایله برله‌شمشدی، [۱] آسیا اعتقادلر دیاریدی. بوتون ادیان،

[۱] نوافلاطونیلکك مؤسسی یهودی «فیلون» بونظریه‌یی ابتدا موسویلکله مزج ایتمشدر.

همان همان اونك روحندن ، اونك موجودیتندن انتشـار ایتمشدی . تصوف حسن مطلقه ، کمال مطلقه تنزیه روح ایله یتشمکدن ، اونکله مزج اولمقدن عبارتدر . تصـوفده أڭ زیاده عامل اولان روحدر ، منطق متصوفه‌جه کافی دکلدر ، یاکیلتیجی بر آلتدر، حیات، وقوانین حیاتیه‌یی آکلامق ایچون روحه احتیاج واردر . جان کوزی، بصیرت آچیلمایـنجه اسرار حیاتی ، اسرار کائنـاتی ، حتی الوهیتی آکلامق ممکن دکلدر .

بوصورتله دوشونیش، حس ایدیش ، کوروش مولانانك قابلیتنه دها زیاده موافق کلیوردی . چونکه او هرشـیدن اول حسـاس ، رقیق‌الروح ایدی . بوتون حادثات و وقایع اونك روحنده اهتزازلر، فورطنه‌لر، طنینلر حصوله کتیرییور ، ایزلر براقییوردی . باخصوص سید برهان‌الدینك پدریله برابر شامه سـیاحتی ، او اوزون مسافه‌یی برابرجه طی ایتملری اوراده دائما برابر بولنملری بوروحك انکشاف وتعالیسی ایچون نه‌بویوك برعامل اولدی. لکن برهان‌الدین شامده‌وفات ایتدی و وفات ایدرکن مولانا بهاءالدین ولده دیاررومه کیتمه‌سنی توصیه ایتمشسه‌ده مشار الیه بونی دیکله‌مه‌یه‌رك ارزنجانه کیتمش دها صوکره لارانده‌یه کلمشدر، وبویکی سیاحتده‌مولانا جلال الدین رومی حضرتلری اوزرنده پك بویوك بر تأثیر براقمشدر . بوتون بوسیاحتلر بویوك بر شاعری ، بویوك بر فیلسوفی یتشدیرمك ایچون نه مهم برر سببدر.

لارنده‌ده بولندقلری اثنـاده مولانا بهاءالدینك شهرت علمیه ووقوفیه‌سنی طویان علاءالدین سلچوقی قونیه‌یه دعوت ایتمش ، مشار الیه‌ده اجابتله محل مذکوره کلمش اختیار اقامت ایتمش، تدریساته باشلامشدر.

« ٦٣١ » تاریخنده وفات ایده‌رك کرسیٔ تدریس مولانا جلال‌الدین رومی حضرتلرینه انتقال ایتمشدر .

مولانا حضرتلری معمـای کائناتی رؤیتلرنده‌کی نفوذ وقوت ، معلوماتنده‌کی وسعت ، حساسیت ومخیله‌سـنده‌کی ثروت ، لساننده‌کی بلاغت طولاییسیله پك آز زمان ظرفنده تدریساتی اطرافنه بیکلرجه کشی طوپلامش ، هرکسه کندینی سودیرمشدر . درسنی بیتیردکدن صـوکره أوینه کیدرکن اطرافنی حقائق اشـیایی اوکرنمك هوسیله چیرپینانلر احاطه ایدرلر ، سؤال سؤال اوستنه متمادیاً صورارلرمش.

لکن علم ظاهری اونك ایچون کفایت ایده‌مه‌یوردی. اودماغك شعرسز ، بلکه یاکلش ادعالرینه متابعتله یاشامازدی . . اونك واسع روحنی تسـکین ایده بیله‌جك تصـوفدی . اساساً اونك تمللری ، اساسلری روحنه پك کوچوك یاشنده ایکن نقش اولنمشدی .

بناءً علیه چلبی حسـام‌الدینه انتساب ایله صوفیه طریقنه داخل اولمش ، «مردان‌خدادن » شمس‌الدین تبریزی حضرتلرینك قونیه‌یه ورودلری موجودیتنده پك کوچك یاشدنبری بسله‌نن حسیاتك بردنبره بوتون شدتیله انکشاف ایتمه‌سنه ، آلولنمه‌سنه سبب تشکیل ایتمشدر . شمس‌الدین تبریزی حضرتلری مشارالیهك جان کوزینی بوتون بوتون آچمشلردی .

مولانا حضرتلری بونك اوزرینه تدریساتی براقمشلر، شمس‌الدین تبریزی حضرتلریله طاغلره چکیلمشلر ، عشق الٰهی‌یه وصول ایچون، هر بری طریق حقده، بر برینه عاشق، معشوق اولمشلردی . حیات آرتق اونلر ایچون بیتمشدی. اونلر عینه واصل اولمشلردی. کشف

قلبی اونلری نزاهت اخلاقیه‌یه ایصال ایتمشدی . لکن مریدانی اونك طاغلره چکیلمه‌سندن شکایت‌ایتمشلر، قونیه‌ده‌برعصیان‌چیقمش، شمس‌الدین تبریزی‌نك وفاتنه یاخود تبعیدینه سبب اولمشدر .

قسطمونیلی لطیفی افندی تذکره‌سنده «سلطان‌علاءالدین سلچوقی مریدارادت پذیری اولوب خداوندکارلغی آکاویرمشدر . خداوندکار کامکار ، ملاخداوندکار دیدکلرینه وجه اولدر . » دییور .

مشار الیه روحنده عشق الٓهی یاندیغی زمان آغاچلره صاریلیر ، دونر ، نی وچنك و دف ایله اوینارمش .

« تذکرهٔ لطیفی » حضرت خداوندکاردن بحث ایتدیکی زمان شو معلوماتی‌ده ویرییور :

« و الدلرینه سلطان‌العلماء بهاءالدین ولد دیرلر . حضرت ملادن اونجی آتا اول‌صادق صدیقه‌یعنی ابوبکر صدیقه چیقر (رضی‌الله‌عنه) مناقب‌العارفین ومسالك‌السالکین تسمیه اولنور بر کتاب‌که حضرت مولانانك مناقب کشف و کراماتن ومأثر خوارق عاداتن بیان ایدر، جملهٔ مناقبندن بری بونی یازارکه اول‌زمان‌که حضرت رسول ختم الرسل معراجه عروج ایتدی ، سیر ملك ملك وتفرج عجایب فلك ایلرکن ساق عرشده سماع ایلر بر شخص پر شوق کوردی. آفتاب تابان کبی نوردن طلیسانی ، ومیان کلاهنده خط استوی کبی چکلمش بر نشانی وار . فلك دوار کبی متصل کردشده وچرخ بی‌قرار کبی مدام جنبشده . . شور سماعندن فلکلر رقصه کیرمش ونداى نای شوقدن فلکلره، ملکلره حیرت‌ایرمش. رسول جمیل جبریلدن‌سؤال ایتدی ، که بوچرخ اوزره چرخ اوران قطب فلك مدار وعرش

یرینه ضیا ویرن مطلع الانوار انبیاءالمرسلین دنمیدر ، یوقسه اولیاء اکملیندنمیدر، که جناب حقه بو قدر قربتی وعرش معلاده عالی منزلتی واردر . حضرت جبریل وپیك رب جلیل بووجهله خبرویردی، که بودر دریای تحقیق کهر صدف صلب ابوبکر صدیقدر . اونك انبیاء عظامندن ، واولاد کرامندن اول ملای مولوی وشیخ معنوی مقرب حضرت قیومی جلال الدین رومی اوله جقدر چونکه رسول رسالت پناه بوسردن آکاه اولدی . بو اشارتك بشارتندن حضرت صدیق بشاشت بولدی. (ع) « بشنوازنی چون حکایت میکند » آکا اشارتدر . . »

تفکرات وتحسساتده حاکم اولان نقاطه کلنجه . . بونی قدمانك علم کلام ایله علم تصوفی آییرمه لرنده بولورز . آنقروی شرح مثنویسنده « علم کلام باصره استدلالیاتدندر . آنکچون بوعلمك اصحابی بربرینه مجادله ومدافعه دن خالی دکلدر. پس بوعلوم استدلالیه نك اصولی مستلزم ـ اصول ایمان ، اخلاص، نیتدر . ـ حق الیقین اولان علم کشفی ووحی قلبیدر.» دییور. جلال الدین رومی حضرتلری علوم استدلالیه نك بوایکنجی قسمنه قانع ومطمئن در. او، کوزله کورینه نی دکل ، قلب ایله ، روح ایله کشف اولنانی، وحيي اساس اتخاذ ایدر. اونجه حیات وحقیقت کائنات روحیه ده کی انطباعات، انعکاساتدن عبارتدر. اونجه دین بیله آنجق وحی قلبی عدسه سندن کچمکله برقیمت مخصوصه یی حائزدر، یوقسه آکلاشیله مامش، کوریله مامش دیمکدر. علم کشفی الهام ایله در،تعلیم وتدرس ایله دکلدر؛ بناءً علیه اسرار وحقائقه مطلع اولمق ایچون فنافی الله اولمق، عشق الٓهی ایله روحك، قلبك طولمه سی مقتضیدر.

ایشته جلال‌الدین رومی حضرتلرینك بر نقطهٔ فلسفیه‌سی دها ! روح اگر تنزیه ایدلمه‌مشسه ، الهام خدا واقع اولمازسه حقایق اشیایه نفوذ ایدیله‌مز .

دها صوکره اونك اعتقاداتندن بری‌ده بوتون متصوفه کبی بر عالم مثالك موجودیتیدر . اوحیات وکائناتك خارجنده بر عالم فکر ، برعالم تمثالی کورپر ، عالم‌فکر ، عالم خیال اونجه هرشیدر ، یوقسه کوریلن‌شیلر هپسی ظاهری ، هپسی‌غلط رؤیتدر . مثنویلرنده شویله بویوربیورلر :

« می رسید از دور مانند هلال
« نیست بود وهست برشکل خیال
« نیست‌وش باشد خیال اندر روان
« توجهانی بر خیالی بین روان »

« اوزاقدن هلال کبی ضعیف ونحیف ایرمشدی ، آنجق خیال اوزره موجودی ، ظاهراً یوقدی . روح ایچنده خیال یوق کبی کورینور . لکن سن جهانی خیال ایچنده روان کور . »

اهل تصوف نزدنده خیال هر شیئه متصرفدر ، اونلر ، متصوفه ، عرفا ، مشایخ عالم مثالله مسمی بر عالمك، بر عالم فکرینك موجودیتنه قانع اولوب شوصورتله بیان مطالعه ایدرلر . « عالم اجسام مادیه ، عالم ارواح مجرده مابیننده بر عالم واردر، که اجسام کثیفه‌دن لطیف ، و ارواح لطیفه‌دن کثیف، قابل تجزی وانقسام اولمقده اجسامه مشابه ، وهیولی وصورتدن مجرد اولمقده ارواحه مساویدر . هر شیکه بوعالمده موجوددر ، البته اونك مثالی اوعالمده مشهوددر.

یاصورتی متحد اولمقلقله نته‌کیم صونك مثالی عالم مثالده سود اوله .. و اخلاق مرضیه واعمال صالحه‌نك مثالی بساتین ریاحین واثمار وانهار لذة الشاربین و اخلاق ردیه و اعمال سیئه‌نك مثالی ظلمات وغیاهب وحیات وعقارب وغصاق اولور . پس ارباب سلوك بومقامی ایکی قسمه منقسم ایتمشلردر عالم ارواحه تعلقی جهتندن خیال مطلق وعالم مثال دخی دیرلر. عالم اجسامه تعلقی طرفندن عالم خیال مقید دیرلرکه بوناسك وجودنده اولان خیالات و دخی عالم رؤیاده کوردکلری خیالاتدر . آنقروی : شرح المثنوی . »

مولانا جلال الدین رومی حضرتلرینك متصوفه‌دن اولمق اوزره فلسفه‌سنی استناد ایتدیردکلری نقاطدن بری‌ده بودر . حقیقتی کورمك ، بولمق ایچون خیال مطلقه ، عالم مثاله یتشمك ضروریدر ، چونکه جهانده هرشی خیالدر ، چونکه او عالم مثالده‌کینك عکسیدر. بناءً علیه بر شیئه باقیلدیغی تقدیرده کوزله کورینه‌نی دکل ، اونك عالم فکریده‌کی ، عالم مثالیده‌کی تجلیاتی کورمك مقتضیدر..

مولانای مشا الیه حضرتلری کائناته ؛ اشیا ، حادثاته ، وقایعه ، بشره ممکناتی ادراك ایتملری طولاییسیله یکرمنجی عصرده کشف ایدیله بیلن بر چوق حقایقی دها اوزمانلرده سویله‌مشلردر . دها ذاتاً هرشیدن اول بر عالم امکان یاراتمقدن باشقه نه‌در ؟ .

« ذره‌ها دیدم دها نشان جمله باز [۱]
« کر بکویم خردکی باشد دراز »

شومطالعات مولانانك سالك اولدیغی تصوفه عائددر ، ذاتاً بوتون

[۱] ذره‌لر کوردم، آغزلرینی آچمش، بربرلرینی افنا ایدییورلر، فقط بن سزه بونلری سویله‌یه‌مم .

اهل تصوف بو اساسلر اوزرنده حرکت ایدرلر، وبونك منبع اساسیسی اسکی یونانیلکك نویونانیلك طرزنده شرقده تجلیسندن عبارتدر. بر آزده خداوندکار حضرتلرینی کائنات روحیه‌لریله قارشو قارشویه کوره‌لم، تدقیق ایده‌لم. واقعا « ٣٠ » بیك بیت دیوان اشعارنده « ٣٧ » بیك بیتدن زیاده مثنویسنده بولنان بر شاعری، بر فیلسوفی اوزون اوزادی تدقیق ایتمك جلدلرله کتاب یازمه‌یه متوقف بر کیفیتدر. بز یالکز بوراده حیات حقنده‌کی بعض کوروشلرینی کوسترەجك، بو قدرله اکتفا ایله‌یه‌جکز.

مولانا جامی حضرتلری بو بویوکلکه، بو وسعت ادراك ورؤیته قارشو:

« آن فریدون جهان معنوی
« بس بود برهان قدرش مثنوی
« من چه کویم وصف آن عالی جناب
« نیست پیغمبر ولی دارد کتاب

بویورمشلردر.

جلال الدین رومی حضرتلرنجه عشق هرشیدر، کائناتده هر شی عشق وعاشقدر، کائناتده هیچ بر شی یوقدر، که ازلی، ابدی، عشقه کرفتار اولماسون، حقیقی، « افلاطونی » بر عشق هرشیئی تنزیه ایدر، حقیقی بر عشق انسانی اللهنه ایصال ایلر. اونك نظرلری طاشده، طوپراقده، آغاجده، صوده، ییلدیزده، سماده، خلاصه موجوداتده درین، ایکله‌ین، نی اوفله‌ین بر عشق کورییور. » قمر، هرکسه دییور، که: اویانیك؛ « باغیرارق سزه محبت بویوکدر، سویکز، سویکز، جمله‌کز یانیکز! « دییور. » یاخود روحلر

ایکیشر ایکیشر دور ایدرلر . روحلر ، باش دونمه‌سنه طوتولمشلردر. محبت کردبادینه دوشرلر . » « محبت ای قادر کل بورا ، هرکسه قوتکی حس ایتدیرییورسون ، بنی آل ، بنی یاق ، بنی ئولدیر ، شمشکله‌رکله بنی وور. » «کیجه‌نك کوکسنده فسونکار برنی ایکله‌یور. دکزك دالغه‌لری قمر آلتنده رقص ایدییور .

بو آقشام بوتون جهان محبت نغمه‌لری «نی هواریله تیتره‌یور» [۱]

« مذهب عاشق مذهبها جداست
« عاشقانرا ملت ومذهب خداست »

دها صوکره حسن واردر ، حسن ؛ حسن مطلقك عکسیدر ، حسن عینك عکسیدر ، حسن سماده هر شیده ، حتی سسده بیله واردر؛ حسن اسرار کائناتك آناختاریدر .

او حسن‌ده بوتون کائناتی کوریر ، او اونك ازلی ، ابدی معشوقیدر .

« من عاشق حسنم عشقست مناجاتم
« ازصومعه بیرونم درکوی خراباتم

« بر چهره‌نك کوزللکی اوکنده نیچون تیتره‌یورسك . بر سسك صداسیله نیچون صارارییورسین . اوح ، قادین کوزلرینی تماشا ایدرکن نیچون باش دونمه‌سی حس ایدییورسك. فانی دوداقلری اوپرکن نیچون اولییور کبی اولییورسك . حسن بشریتك شعشعه‌سی دیمك که مدهش سرلری فاش ایدییور. » دوغرودن دوغرویه کونشه باقامازسك ، فقط کونشك قمره حسن ویرن عکس ضیاسنی تماشا

[۱] «۷٤» اجتهاد : عبدالله جودت .

ایدییورسك.. عینی وجهله روحلرك کونشنه‌ده طوغریدن طوغری‌یه باقامازسك. فقط کوزل بریوز اوزرینه صاچیلان نورینی تماشا ایدرسك. متأثر اولور، آغلارسك، قارشوسنده روحك تحسر واشتیاقلر ایچنده بونالیر. » [١]

اوعشق حسن طولاییسیله اولومه‌ده مربوطدر. او ذاتاً هرشیئك حسننی کورمش، حس ایتمشدر، اونك روحی، خزینۀ حساسیتی اوقدر اینجه‌در. ذاتاً اوکا مخزن الاسرار دیمشلردر. او « سن برحرب کونده اولوم قدر کوزلسك. » دییور. سومك، حسن ؟ اوت . . لکن حرص ونفسانیت..خایر.. او وجودی دکل، روحی سور، ذاتاً وجود دەنیلن شی محدودالنظر اولانلره کورینور، اهل بصیرت ، جمال مطلقه مالك اولانلر اونك آلتنده نه وارسه اونی کوریرلر ، اوکا مفتون اولورلر . یوقسه ظاهریاته دکل . . « سنك روحك ییلاندر ، وجودکه مفتون اولان عاشقلری اولدیرر » . . سوزی بوکا دلیلدر.

اوروحك متمادی اهتزازاتی داخلنده بعضاً اویله شفقلر ، اویله نورلر ، اویله حقیقتلر بولور ، که بوکون ، فن بوتون آلات و وسائطیله آنجق پك یکی زمانلرده بولمش، پك یکی زمانلرده کورمش، آکلامشدر . فقط اونك ، مولانانك بوحقایقی کورمه‌سی آنجق بویوك روحیله ، آنجق ممکناته ، عالم مثاله صعودیله‌در . « وقتیله بر سما چولنده کونش منفرداً یاشایوردی . وعشق ایله بی‌قرار برمنزوی راهب کبی محزونانه طولاشییور و آغلایوردی . الله او زمان اوکا « روحکی صاچ، سنك محبت کوزیاشلرك، مخلوقاتی اروا ایده‌جك اولان

[١] «٨٤» اجتهاد: عبدالله جودت .

زرین شعاعلی اوله‌جق . بن نصل خلق ایتدمسه سن‌ده اویله خلق ایت ، بنم سودیکم کبی سو ... » دیدی . درحال بر سیل خروشان کبی اشتیاقلرینك عظمتی وبوتون مخلوقاتك معظم قافله‌سی کونشك روحندن فشقیردی .» [١] شوسوزلرله لاپلاس نظریه‌سی آره‌سنده فرق یوقدر . یالکز مولانا نهایةالنهایه ینه جناب حقه واصل‌اولیور.

بوطرز ادراکده غایت طبیعیدر، چونکه مولانا أك اول‌روحنی، حساسیتنی اشیا وحادثاته آچمشدر . ذاتاً فکر دینیلن شی نه‌در؟ . حسلرمزك عدسهٔ دماغیه‌ده تعین وتوضحندن باشقه بر شیمی ؟ . صنعت نقطهٔ نظرندن أك طوغری‌حقیقت بوحقیقت حسیه، بوحقیقت روحیه‌در . . او روحیله حس ایدر ، اوندن صوکره اینانیر ، اوندن صوکره باغیریر ، سویلر .. حسن وعشق؟ نره‌ده اولورسه اولسون، نره‌ده بولنورسه بولنسون، اونلری‌بلع خصوصنده‌روحی، موجودیتی صعوبت چکمز. او بعضاً بر اپیکور قدرده‌قوتك، حتی قوهٔ‌تخریبیه‌نك مفتونیدر اورعد و برقی ، روزکار و فورطنه‌یی ، ییرتیجی قوشلره بکزه‌ین قاصیرغه‌لری ، عسکرلری یوتان سام روزکارلرینی‌ده سور ، اوکاده مفتوندر .

کائنات وحیاتده هیچ بر شی یوقدر ، که او ، اونك حسنی کورمه‌سون ، آکلامه‌سون ، اوهرشیدن اول شاعردر ، بلکه شکله اهمیت ویرمز ، فقط طویمش ، حس ایتمش ، یازدقلرینك اساسنده هیجان تیتره‌ر بر شاعردر .

« بوتون بو تقدیراتدن ، بوکوروشلردن ، بوسویشلردن صوکره او صوك نقطهٔ تصوفه چیقار . هر شی آلهدن بر عکسدر ، هرشی

[١] «٨٥» اجتهاد: عبدالله‌جودت.

اونك نورندن بر ذره‌در، هرشی اونی تقدیس وتعبید ایچون دنیاده‌در، هرشی اوکا اونك سوزلرینی نقل و اعاده ایدر. خلاصه هرشی وحدت داخلنده‌در: «آلله‌سن قدوم چالیجی‌سك، بز سنك وورارق چالدیغك قدوملرز. بز نیلرز، سن نفخه‌سك ـ سن بزده ترنم ایدن روحسك، بزسنك سوزلرینی عیناً سکا تکرار و اعاده ایدن عکس صدایز.» [١] مولانا حضرتلری ینه مثنویلرنده شو صورتله سویله‌یورلر: «وحدت مطلقه‌نك سری عیانه کلدکده آنی مشاهده قیلان سالکك وجودی قالمز، کنار ومیانی محو وفنا اولور، وکل شی هالك اولوب وجه‌باقی ظهوره کلور.»

بناءً علیه هر شی عشق ایله، حسن ایله، بالنتیجه الهه منقلب اولییور، بالنتیجه وحدت تولد ایدییور.

بونك ایچون ایسه علائق دنیادن، خارجیات وظاهریاتدن تباعد ایتمك، دوشونمه‌مك، یالکز عشق الهی ایله روحك یاندیغنی دیکله‌مك مقتضیدر. وجودندن تجرد ایده‌مه‌ینلر، زمان ومسافه‌دن علاقه‌سنی کسه‌مه‌ینلر بوتون حقایق کائناتی ادراك ایتمه‌دن یاشارلر، اولورلر. آکلامق ایچون وجودی اونوتمق، حیاتی اونوتمق، اونك لوازم ومقتضیاتندن تجرد ایله‌مك لازمدر:

« صوفی ابن‌الوقت باشدای رفیق
« نیست فردا کفتن از شرط طریق »

«صوفی، ای ارقداش، ابن‌الوقت اولملیدر، یعنی نه کچمشه، نه‌ده کله‌جکه نظر قیلملیدر. طریقتك شرطنده فردا سویله‌مك یوقدر.» بویوریورلر. تجرد، دنیا لباسنی چیقارمق حقیقتده، حقیقت وحدت مطلقه‌یه نفوذ ایچون شرطدر.

« نقشهایی کاندرین گرما بهاست
« از برون جامه‌کن چون جامهاست
« تابرونی جامها بینی و بس
« جامه برون کن‌درا ای هم نفس
« زانکه باجامه درون سوراه نیست
« تن جان جامه زتن آکاه نیست »

« بو حمامك ایچنده بولنان نقشلر جامکانك خارجنده البسه‌لره بکزرلر. مادامکه لباسلرك خارجنی کوریيورسك ، بونکله مقیدسك ، اشکالی کوریيورسك دیمکدر . جامه‌یی آت ، ییرت ، ای هم نفس . . زیرا لباس ایله باطن جانبنه یول یوقدر . تن جاندن ، جانده تندن خبردار دکلدر» دییورلر. شوصورتله کائناتی بر حمامه بکزه‌تییور، که‌خارجدن باقیلدیغی تقدیرده لباسلره بکزه‌یور . لباسلر نصل اشکال خارجیه ایسه ، یالکز بونلره باقمق انسانی اوکره‌تمه‌یورسه کائناتنده نقوش خارجیه‌سنه خارجیات ایله باقمق کفایت ایده‌مه‌یور، بناءً علیه وجوددن تجرد ایله باقمق اقتضا ایدر .

شو اساسات داخلنده اولمق اوزره مولانای مشار الیهك بوتون روحی ، بوتون افکار وفلسفیاتی تدقیق اولنه بیلیر . ذاتاً بر سیمای تاریخنك مساند روحیه‌سنی تحری ایتمك ، بولمق فکرلرینه نفوذ ایتمك دیمکدر .

مولانا جلال‌الدین رومی حضرتلری لسان جذبه‌داریله ، وسعت ذکا ومعلوماتیله ، خصوصیله قناعات آتشداریله آناطولیده بویوك بر انقلاب تصوفی حصوله کتیرمشدر. باخصوص سلجوقی حکمدارینك مریداننـدن اولمه‌سی ، صیت وشهرتی ، ویردیکی درسلر طولاییسیله قازانمش اولدیغی حرمت وتقدیر مسلك مولانانك انتشارینك اك بویوك

اسباب وعواملندن اولدیغی کبی زمانك‌ده بر انتقال اداری وفکری دوره‌سی اولمه‌سی آیریجه بو سرعت وانتشارك عامللرندن بریدر . سلچوقی دولتنك سقوطه یاقلاشدیغی ، عرب مدنیتنك اسکی شعشعه و دبدبه‌سنی غیب ایتدیکی ، خلقك متمادی جنکیز احفادی هجومیله بیزار اولمه‌سنه بناءً ده حیاته مربوطیتك آزالدیغی ، قیودات فکریه و ذهنیه‌دن تباعد ایتمك احتیاجنده بولندیغی بر زمانك محصولیدر : زمان بر داهی بکله‌یوردی، اوده مولانا جلال‌الدین رومی حضرتلری اولدی . زمانك حس وروحنه اونك لسانی ، اونك فکرتی ، اونك جواب ویره بیلدی .

جلال‌الدین رومی حضرتلرینك چیغاتایجه یازلمش بعض ترکجه بیتلری وار ایسه‌ده بونلرك نادر اولمه‌سی ، بویوك بر قیمت صنعتکارانه‌یه مالك بولنمامسی اعتباریله ذکرلرینه لزوم کورولمدی . اساساً مولانا جلال‌الدین رومی حضری عثمانلی شاعری دکلدرلر . بو تاریخده ذکرلری عثمانلی ادبیاتنه تأثیرلری طولاییسیله‌در. مشارالیه حضرتلری «٦٦٨» سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایتمشلر، پدرلرینك مرقدلری اوزرینه علاءالدین کیقباد طرفندن یاپیلان تربه‌یه دفن اولنمشلردر .

مولانای مشار الیه حضرتلرینك ترکجه برقاچ بیتلری وار ایسه‌ده اساس اعتباریله عثمانلی ترکجه‌سندن آیری اولمه‌سی ، آ کلاشیلمه‌لرینك کوچ بولنمه‌سی ، بونلرده فارسیده‌کی روح وحیات بولنمه‌سی اعتباریله ذکرندن واز کچیلمشدر . باخصوص بز مولانای مشار الیهدن شو۔ مقدمهٔ تاریخ ادبیاتده بحث ایدیشمز مشار الیهك عثمانلی شاعری اولمسنه بناءً دکل، آناطولینك روح وموجودیتنده بویوك بر انقلاب اعتقادی

حصـوله کتیرمسنه، دائرهٔ شعرك بوتأثیردن قورتیله‌مامسـنه بناءً‌در.
اصل عثمانلی ترکجه‌سنك اساسیله، یعنی سلچوق ترکجه‌سیله أك اول وزن عروض اوزره سوز سویله‌ین وتاریخك قید ایتدیکی سیما جلال الدین رومی حضرتلرینك مخدوملری مولانا سلطان ولد حضرتلریدر .

٦

سلطان ولد . — لالا شرف الدین سمر قندی‌نك کریمه‌لری کوهرخاتون ایله مولانا جلال الدین رومی حضرتلرینك مخدوملریدر. کندیلری « ٦٢٣ » سـنهٔ هجریه‌سنده تولد ایتمش اولملرینه نظراً حین تولدلرنده پدرلری اون طقوز یاشلرنده بولینیورلردی .

سلطان ولدك حساسیتی اوزرنده پدرینك شـدت حساسیتنك پك بویوك تأثیری اولدیغی کبی ذکاسی اوزرنده‌ده تازه بریووانك محصولی اولمه‌سی آیریجه اجرای تأثیر ایتمشدر. بویوك پدرلری مولانا بهاءالدین حضرتلری وفات ایتدکلری زمان سلطان ولد آلتی یاشلرنده ایدی . مولانا ولد حضرتلری پدری کبی محیطنده علم و عرفان کورمش ، شعر و حسن کورمش ، دها پك کوچك یاشـدن اعتباراً حساسیتی بر تربیهٔ مخصوصـه و بدیعیه اکتساب ایله‌مشدی . تصـوف اونك روحنده ، اونك موجودیتنده پك کوچك یاشـدن اعتباراً یر طوتمش ، فضلهٔ حساسـیتلری ، شاعریته میل طبیعیلری بومسلکی مص و تمثیل ایتملرینه أك بویوك سبب اولمشدر . مشار الیه پدرلرینك طریقتنه سلوك ایتمشلر ، اونك تأسیس وتأبیدینه بذل همت ایله‌مشلر وبو طریقك نشـو ونماسی ، توسـعی ایچون أك اول وزن عروض

ایله، ترکی لسانله منظوم سوز سویله‌مشلردر. ترکجه آثارنده هیجاندن زیاده بر غایهٔ مادیه تعقیب ایدنلرك آثارنده کوریلن برودت ویبوست موجوددر. أثرلری اوقوندیغی زمان کوریلیر، که افکار تصوفیه عدسهٔ حساسیت وشخصیتدن کچیرلمه‌دن نقل اولنمش، صرف نشر و اشاعه مقصدی تعقیب ایدلمشدر.

ازجمله «۱٦۰» بیتدن عبارت ربابنامه‌سی:

« مولانادر اولیا قطبی بلنك [۱]
« ناکم او بو یر دسا آنی قلنك [۲]
« تکریدن رحمت‌در انك سوزلری
« کورلر اقرسا [۳] آچیلا کوزلری »

سوزلریله باشلار:

« فاعلاتن، فاعلاتن، فاعلن » وزن عروضیسیله یازیلان بو أثر تصوفك اساساتنه، وحدت وجود «نظریه‌سنه خلقی دعوت ایدر» أك اساسلی نقطه اونجه اودر، بوحقیقته، پیرك، استادك واصل اولدیغی بوحقیقته واصل اوله‌مایانلر هیچ بر شی دکلدرلر، حتی مال وثروت صاحبی اولسه‌لر بیله..

« اسلو کیشنك مالی سوزلر الر [٤]
« مالنی ویرر بوسوزلاری الر [٥]
« مال طوپراقدر بوسوزلر جاندرر
« اسلولر آندن قاچار بونده‌درر

وحدت وجود: حیات ذاتاً بومقصده خادم دکلمی، بو مقصدله یارادلمامشمیدر؟.

[۱] بیلك [۲] قیلك [۳] اوقورسه [٤] اولور [٥] آلور.

« کوزمی آچ کیم سنی بللو کورم
« طامله کبی دنکیزا کیرم درم [١]
« نیته‌کم داملە دنکیزا قارلر [٢]
« ایکی قالمز طامله دنکیز بر الو »

*
* *

یاخود :

« تکری پیغمبرندن استغل [٣]
« زنهار آنی حقدن آیری سنمغل
« اول که بولدی تکری‌یی کی طوت آنی
« آنی بولیجق دیمه تکری قانی
« تکری آندن آیری دکل آچ کزنك [٤]
« اول ویرر سانکا همیشه اوروزنك
« کم که بری ایکی کوروشاشی‌در »

أثرده سرد ایدیلن افکار تصوفیه‌دن بری‌ده‌عشقدر ، تصوفده عشق بصیره‌تك ، جان کوزینك آچلمه‌سی دیمکدر ، عشق اولمه‌یجه حساسیت یوقدر . حساسیت ایسه حقیقته ایصال ایدن أك طوغری یولدر . سلطان ولد حضرتلرنده عشقی عشق الهی‌یی توصیه بویوریبورلر ؛ دیبورلرکه .

« عشق‌سز جانی الو [٥] بلماق کرك
« اول که عاشقدر آنی بلماق [٦] کرك
« کم جانکی عشقلا دیری ایدا
« هم نورندن بوقرانکولق کیدا . »

---

[١] طورم [٢]قاریلور[٣] ایسته‌غل[٤] کوزونك[٥]بیامك[٦]بولمق

أثرده عریض وعمیق ایضاح ایتدیکی ، هر فرصتله اوزرینه دوشدیکی بر شی وارسه جان ، یعنی روحدر. اونجه ، باباسی کبی، خلاصه بوتون متصوفین کبی جسمك اهمیتی یوقدر ، جسم هیچ بر شیدر . جان هر شیدر . جان ، روحه اهمیت ویرمك مقتضیدر .

« ایقدا [١] کور جانکی قندا کیدر
« سنسز آندا جان نجا ایشلر ایدر
« سن یاتجق کوددن جان اجر [٢]
« قش بکی [٣] قندا اولورسه ییر، ایچر
« کندوزندن یوز صورت بر جان الر
« شهرالر ، بازار الر ، دکان الر
« کندودن همه ییر الر هم کوك الر
« جان ایانقدر [٤] اکر کودا یتر
« جان یوزینا جانلا باقماق کرك
« جان دلرسن کوددن جقماق کرك »

وبوتون بونلر تکرییه ، آلهه وصول ایچوندر ، آلهه وصول ایچونسه، اونلرك طریقنه سالك اولمق، اونلره تبعیت ایتمك مقتضیدر.

« کوردلر بونده ارنلر ناکه وار
« نقد بوکن یارنا بقمادیلر
« سن دائمی اوجاغی بونده استغل
« اوجاقیجین دنیایی الدن قوغل
« بونده بولدیلر ارنلر بل بونی
« دون [٥] ایجنده کوردلر بللوکونی

[١] اویقوده [٢] اوچار [٣]قوش کبی[٤] اویانقدر. [٥]دون = کیجه

« قارانکوده کوردلر حق نورنی
« دیو ایچنده بولدیلر هم حورنی
« کفر ایچنده دین وایمان بولدیلر
« کندولردن الدلر حق اولدلر
« طامله بیکی اول دنکیزا کردیلر
« کندولرینی دنکیزا ویردیلر
« طامله دیمه اونلره دنکیز دیغل
« آنلری دوتغل قلانینی قغل » [١]

ربابنامه‌نك خلاصهٔ فلسفیه‌سی ایشته بودر . ربابنامه ایله سلطان ولد اساسات تصوفیه‌نك ، طریقت مولویه‌نك ترکلك آره‌سنده انتشارینی دوشونمش ، وبو مقصدی تعقیب ایله‌مشدر ، اثر بر اثر هیجان ، بر اثر حسن دکلدر ، یالکز وزن وآهنك داخلنه قونمش بر اثر فلسفی ، بر اثر فکری‌در .

مشارالیهك ابتدا نامه‌سی‌ده ترکجه یازلمش ، خلقی حقیقت تصوفیه‌یه دعوت ایچون قلمه آلنمشدر . بوده ربابنامه‌ده‌کی نظریاتی سرد ایدر، اسرار کائناتی کلیکز سزه بن‌ویره‌یم، بن کوستره‌یم دیر:

« کزلرك بن آچم که کرسن [٢]
« دکملردن نچا نچا سرسن
« نه‌که واردر جهانده بلورن
سنی حقدن تمام طلدرن[٣]
« اول بزدن‌که خضر صو ایچدی
« دری اولدی نفسنی یجدی

[١] قوغل [٢] کوره‌سك [٣] طولدیره‌ن

« بن سنا ایچرم که قرتلسن [۱]
« تکری یولك آنن کبی بلسن »[۲]

بوأثرنده جنتك تعریفاتیله مشغولدر . اوجنتده‌کی قوشلری ، آغاجلری ، یاپراقلری ، ساقیلری ، هرشیئی آیری آیری تعریف ایدییور، نتیجه‌ده «بکا کل، سنك کوکلك نه‌ایسترسه او اولور» دییور. خلاصه بو أثرده ربابنامه کبیدر . یالکز آره‌ده‌کی فرق ربابنامك مولانایه‌دعوتی متضمن اولمه‌سی، بونك ایسه شاعرك کندیسنه دعوتی احتوا ایتمه‌سیدر .

سلطان ولد سلطان عثمان زمانته یتشمش‌ایسه‌ده اونك تابعلرندن دکلدر ، بناءً علیه هیچ بر وجهله کندیسنه عثمانلی دییه‌مه‌یز . . لکن عثمانلی ترکلکنك ، عثمانلی ترکجه‌سنك ایلك ناظملرندن بریدر . کندیسی شاعر بر ذات ایسه‌ده اقتدار صنعتکارانه‌سنی فارسی لسانیله یازمش اولدیغی آثارده کوسترمشدر . بوکاده سبب اوزمانلرده‌کی ترکجه‌نك وزن عروضی‌یه کیرمك خصوصنده ترددیَ ویاتعندی ، لسانك بر لسان شعر و ادب اوله‌مامسی ، اساساً شاعرك بر مقصد وغایهٔ مادیه‌یه هیجان بدیعی‌ی فدا ایتمش بولنمه‌سیدر .

لطیفی افندی تذکره‌سنده « جذبات الهیه ایله اکثر اوقاتده واله ومجذوب ومطلب حقده هم طالب، هم مطلوب ایدی . حالات غلبات شوق وجذبه‌دن صائمه‌که بر یرده طورردی . متصل زمین اوزره فلك وار چرخ اورردی . کیفیت جام عشقدن مستانه صفت وآشفته حال و ارادات قدسیه ایله منبع زلال مقال ایدی .» دییور.

---

[۱] قورتیله‌سك . [۲] بوله‌سك

فارسی آثارندن :

هرچه هست اندر جهان ای نامور
« از بدی و ازنیکی وزخشك وتر
« اندر اوشکر وشکایت مضمراست
« نیم کامل نیم دیکر ابتراست
« نیمهٔ آن ذوق وشادی وطرب
« نیم دیکر غصه و درد و کرب
« نیم شادی هست شاخی ازجنان
« نیم غم از دوزخ ناروخان
« چاشنی ازهردوحق اینجا نمود
« تاشوی واقف تواز خسران وسود »

مشار الیه فکر تصوفك ترکلك آره‌سنده انتشارینه أك زیاده چالشانلردن بریدر. ربابنامه‌سی انکلیزجه‌یه، آلمانجه‌یه ترجمه ایدلمشدر. حسین دانش بك «سر آمدان سخن» نامنده‌کی أثر نفیسنده ربابنامه‌نك برقسمنك انکلیزجه‌یه نظماً « کیب » طرفندن ترجمه ایدلمش اولدیغنی سویله‌یور .

۷۱۲ تاریخنده وفات ایتمشدر، قونیه‌ده مدفوندر. حین ارتحالنده « ۸۹ » یاشنده ایدی ..

۷

یونس امره — . ترکلکك روحنه، بناءً علیه عثمانلی حکومتنك مایه واساسنه نفوذ ایتمش، وزماننك حالت روحیه‌سنی بوتون بداهت و وضوحیله کوسترمش اولانلردن بریده یونس امره‌در . یونس

امى اولديغى حالده افكار متصوفانه‌يى خارقه دينيله‌جك صورتده بلغ وتمثيل ايتمش، ترلجه ايله ، قلندرانه بر لسانله نقل ايله‌مش ، واكثريا هيجانى ، ربابى برطرز تعقيب ايله‌مشدر. امره‌نك معناسى عاشقدر. يونسك امى اولديغنه دائر مختلف تذكره‌لرده قيد وارايسه‌ده بو ادعانك مبالغه‌كارانه اولديغنه هيچ شبهه يوقدر . عاشق چلبى تذكره‌سنده « . . . اگرچه اميدراما دبستان قدس سبق خوانيدر ، لسان قالى لسان حاله ترجمان ايتمش آبدال وابراردندر . ولسان عينيله اظهار مافى‌الضمير ايدن اصحاب اسراردندر . مرويدركه هر باركه اوقومق قصد ايتمش ، حروف تهجى‌يى اكمال ايتمكه ديلى دونمه‌مش » ديديكى كبى شقائق صاحبى‌ده «ظاهر حالده اوقومه‌يه ديلى‌وارميوب خامه‌كبى حروف تهجى‌نك اداسنده قاصر ايدى . اما دبستان قدسك حروف معارف لدنيه‌سنده لسان تركيده نكات ورموز ومزايايى شامل وار- صاغى اسلوبنده سويلديكى كلماتدن اسرار اسماءالٓهيه‌ده معرفت‌تامه‌سى اولوب علم توحيدده مقام عالى صاحبى اولديغى ظاهر و باهردر . » دييور . مع‌مافيه بو اميلك كيفيتنك نه‌درجه‌لرده طوغرى اولوب اولماديغى محتاج ايضاح وتدقيقدر .

حقيقةً يونس امره، ياخود عاشق يونس حرفلرى فرق ايده‌مه‌يه‌جك درجه‌ده جاهل ميدر؟ بوقدر جاهل اولماديغنه اك بويوك دليل ديوانيدر. فقط او جلال‌الدين رومى كبى برعالم، برفاضل دكلدى . او يالكزجه بر عارف ايدى . اهل تصوفجه اوقومق، اوكرنمك، بيلمك دكلدر. اونلرجه علم ايكى نوعدر. برى علم ظاهركه بو اوقومقله ، چالشمقله الده ايديلير . ديكرى‌ده علم باطندركه بونك حقنده شيخ محمد

المصری « علم باطنك حصولنه اولا خلوص قلب ، دائما مرشد کاملك نفسی، ذکرالله ، قلت طعام ، قلت منام، وقلت کلام وعزلت عن‌الانام » مقتضیدر دییور . ایشته یونس بویله‌جه مرشد کامله واصل اولمقله علم باطنه واقف اولمشدر . رضا توفیق بك‌ده عینی مسئله‌یی، عینی ذاتی تدقیق ایدرکن « تصوف نظرنده اوقومق بیلمك دکلدر . حقیقی بیلکی عرفاندرکه آنجق مرشدك تلقیناتی ایله تلقی اولنور ومنبعی الهامدر : حس ، عقل ویا نقل دکلدر .

بو علمه واقف اولانلره عارف دیرلر. بونلرك بیلدیکی شیلر اك بوبوك علمای ظاهر عندنده بیله سردر. ایشته شو معنایه کوره حکم ایدیلیرسه یونس اوقومش آدم اولمادیغی حالده بحق عارفان زمره‌سندن معدوددر . » سوزلرینی سویله‌یور .

یونس امره یدنجی عصر هجریده برروایته کوره سقاریه جوارنده بر قریه‌ده تولد ایتمش ایسه‌ده تاریخ ولادتنك هانکی سنه‌یه مصادف اولدیغنه هیچ بر یرده تصادف ایدیله‌مامشدر . تولد ایتدیکی عصر شرق ایچون بر فلاکت ، بر اضمحلال عصریدر . عینی عصر داخلنده دولت عباسیه بغدادده دولت سلچوقیه قونیه‌ده منقرض اولییور . ترك ومغول مهاجماتی ، جنکیز خانك ، هلاکو خانك کولکه‌لری غربی آسیا ،بمالرنده بوتون دهشت هراس آوریله یاشایور . قسطنطینیه فرنکلر طرفندن ضبط ایدلدیکی جهتله اسکی بیزانس حکومتی‌ده ولایاتده دهشتلی بر صارصینتی‌یه اوغرامش ، هر یره کوچك کوچك ، بربریله مجادل حکومتلر تأسس ایتمشدی . خلاصه بر تشوش ، بر ضعف وانحطاط عصری ایدی . (بحث مخصوصنده تفصیلات ویریله‌جکدر .) بناءً علیه روحلرده بدبینلی .

بدبین روحلره ایسه علمای ظاهریه‌نك قاطع ، انحنا ناپذیر ، متانت۔
آمیز سوزلری تأثیر ایده‌مه‌یوردی . باخصوص او زمانده‌کی ترکلر
هنوز اسلامیتی قسماً قبول ایتمشلر ، تمامیله مربوط اولمه‌مشلر ،
قیدشکن اسکی عنعنهٔ حیاتیه‌لرینی ، عنعنهٔ تعصب ناپذیرلرینی محافظه
ایدییورلردی . شو ادعامزی تاریخ ابوالفاروقك یکرمی آلتنجی
صحیفه‌سنده‌کی شو مطالعه‌ده تأیید ایتمکده‌در .

« اسلامیتی بیله حقیله وعمومیتله قبول ایتدکلری یوقدی . واقعا
ناقللر بوبابده برخیلی فضائل عطف ایتمکه جهد ایتمشلردر . فقط
ارطغرل بکك آرقه‌ده براقلمه‌سی جائز اولمیان کتابك نه اولدیغنی
صورمه‌سی وکیجه او کتابه قارشو صافیانه تعظیمده بولنیشی بوبابده
چوق شبهه وترددلره محل براقمایور . » شواسباب وعوامل طولاییسیله
هرکس تصوفه ، نوافلاطونیلکه شتاب ایدییوردی . چونکه او نه
دونی ، نه بوکونی دوشونییور ، چونکه او تجردی ، اعتکافی ،
شیخ محمدالمصری‌نك تعریف ایتدیکی وجهله « ترك دنیا ، ترك عقبا،
وترك وجود » ی آمر بولنیوردی . باخصوص بر مرشده احتیاج
و اوکا دائمی اعترافاتده بولنمق بو نه نفیس ، نه‌کوزل بر تسلی ، بر
سکوندی .

یونس کبی حساس بر شخصیتك بو تأثیردن آزاده قالمه‌سی
امکان خارجنده‌در . اوده حقه وصول ایچون چابالادی ، چالشدی،
ریاضت بدنیه ایله اشتغال ایتدی . فقط قلبنده یاتمه‌سی اقتضا ایدن
موم یانه‌مایوردی. او جلال‌الدین رومی کبی اسرارکائنات قارشوسنده
بوتون حساسیتیله ، بوتون روحیله ، بوتون موجودیتیله صارصیلیر
بر شخصیتك صاحبی دکلدی . اونی ایقاظ ایده‌جك ، اونك زماندن

آلدیغی یأس وکدر حوله‌سنی سوزلریله ، نورلریله ، اولدیره‌جك بر رهبره ، بر شیخه احتیاج واردی . او بو ، احتیاجی شو معناسز کورونن ، فقط بر معنا اولان آتیده‌کی بیتده نه کوزل ایضاح ایدر.

« چیقدم أریك دالنه آنده‌یدم اوزومی
« بوستان ایسی قاقیوب دیر نه‌یرسك قوزومی »

بورا‌ده‌کی مقصد اوزومی آغاجندن طلب ایتمدیکیدر. آغاجندن طلب ایتسه‌یدی اومیوه‌یی یه‌جکدی. دهاصوکرده‌بوستانجینك نه‌یرسك قوزومی دیمه‌سی‌ده حقسزلق ایتدیکنه، یاکلش یوله کیتدیکنه بردلیلدر. خلاصة الخلاصه بوندن مقصد یونسك بر شیخه ، بر مرشده واصل اولمه‌دن نافله وبیهوده کندینی اوزدیکنی اعترافدر .

شیخ محمدالمصری بو مسئله‌یی حل ایدرکن « اریك و اوزوم وجویز ایله شریعته وطریقته وحقیقته اشارت ایدرلر. زیرا اریکك طشره‌سی ینور ایچی ینمز . جمله اریك کبیلرك عمللری ظاهره مثالدر . واوزوم عملك باطننه مثالدر . زیرا هم ینلور وهم نیجه درلو نعمتلر آندن ظهوره کلور ولکن ایچنده برمقدار ریا وسمعه ویاعجب وتزکیه چکرده‌کی اولمغله عمل باطن دینیلور، حقیقت دینلمز اما جویز صرف حقیقته مثالدر . جویزك ایچنده اصلا یابانه آته‌جق یوقدر هم ینور هم نیجه امراضلره ، علتلره آندن شفا حاصل اولور . » دییور . دیمك که شو بیتدن مقصد حقیقته یالکز باشنه واصل اوله‌مادیغی اعتراف ایتمیدر .

نهایت حقیقته وصول ایچون سقاریه نهری جوارنده بر زاویه‌ده شیخ ، شقائق مترجمنك قولنه کوره « مدت عمرنده خلق عالمدن

عزلت وانقطاع اوزره اولوب سلاح صلاح ايله حبل علاقه يی قطع ايتمش وشيمهٔ كريمهٔ اقطاب اوزره سجادهٔ ارشاده جلوس ايله يوب كرامات عاليه يی اظهار ايله مش اولان « طاپدق امره » يه مريد اولمشدر .

« چراغ ياندی دليل طوغری بولندی
« آيدين او ايچی اوغری بولندی
« تاريخ دخی يدی يوز يدی ايدی
« يونس جانی بويولده قودی ايدی . »

بو طريق تصوفه كيرديكی تاريخدر . ايشته بوآندن اعتباراً يونس امره بويوك بر عشق ايله ، بويوك بر صداقت ايله شيخنه مربوط اولمش ، نو افلاطونی نظرياتی بويوك بر وسعت روح ايله ، بويوك بروسعت ادراك ايله هضم ايتمش ، آثارنده هپ اونلری نشر ايله مشدر . شيخنه اوقدر مربوط ايمش ، كه حرمتسزلك اولور احتمالنی دوشونه رك تكيه يه هيچ برزمان اكری اودوندن كتيرمزمش ، بركون شيخ افندی صورمش :

— طاغده هيچ اكری اودون قالمامشمی ؟

— طاغده اكری اودون چوق . لكن سنك قاپوكده اودونك بيله اكريسی ياقشماز جوابيله قارشو قارشويه بولنمشدر .

ديوانده شيخندن پك حرارتلی بحث ايدر ؛

« يونس ينه اسردی طاپدق يوزين كورلدن
« مكر آنك ألندن بر جرعه شربت ايچمش

*
* *

« عشق سلطانی طپدقدر یونس کدا اول قاپوده
« کدالره لطف ایلەمك قاعدەدر سلطانه »

***

« بونجه بیك اولیا عشقه کرفتار
« یر وکوك طوپطلو بوعشق ألندن
« یونس سن طاپدغکه قیل دعالر
« ایچمه سن زهر قاتل عشق ألندن »

عاشق یونس شیخنك زاویەسنده سنەلرجه چالشدقدن، سنەلرجه کمالات معنویەیی ألده ایتمکه اوغراشدقدن صوکره ینه شیخنك اذنیله اورادن آیرلدی. اساساً کرك طاپدق امرەنك توجهنه مالك اولمەسی، کرك منظوماتی خلق آرەسنه یاییلمش بولنمەسی ومناقب کراماتنك طویولمەسی طولاییسیله باشقه بریره کیدوب سجادەنشین اولدی.. چله چیقارمق ایچون مختلف مملکتلره کیدوب کیتمدیکی بزه ماضیدن منقول دکلسەده :

« واردیغمز ایللره شول صفالی کللره
« بابا طاپدق معناسن آلدق الحمدلله
« آشدق أوی قشلادق چوق خیرلر ایشلەدك
« اوش بهار اولدی کری کوچدك الحمدلله»

***

« دەریلدق پیکار اولدق آیریلدق ایرماق اولدق
« شول آقار صولر اولدق شکر الحمدلله
« طاپدقك طاپوسنده قول اولدق قاپوسنده
« یونس مسکین چیك ایدك پشدك الحمدلله»

بیتیله سیاحت ایتدیکنی آکلاتییور .

شیخنك وفاتی یونسك صیت وشهرتنك برقاتدها تزایدینی موجب اولمشدر . شیخنك وفاتنه :

« یونس سن ده اولورسك ، قره یره کیررسك
« مرشدلرك اولوسی امره سلطان یاتور »

بیتیله اشارت ایتدیکی کبی مرشدینك زاویه سندن کندیسنه درویشلرك التحاقنی ده

« دوست باغچه سی کلندن شکر آنك دیلندن
« یونس شیخك ایلندن بزه درویشلر کلور. »

بیتیله آکلاتییور .

عاشق یونس بر طاقم مثنویلر یازه رق خلقی دنیادن ، حرصدن، بخلدن تنفره ، قناعته ، صبره شتابه سوق ایدییور . اومتصوفدر ، تصوفك بوتون ایجاباتنه ، قید شکن، تسلی آور ، عشق نثار قوانینه هر کسی دعوت ایتمه یی وظیفه بیلیور . اساساً زمانکده بوکبی فکرلره احتیاجی پك زیاده اولدیغی جهتله هر یرده طنینلر ، عکسلر حصوله کتیرییور . همان قبول اولونییور. باخصوص ترکجه یازمه سی، خلقك لسانی استعمال ایتمه سی بوتأثیرك شدتنی تزیید ایدییور. یونس فی الحقیقه جلال الدین رومی حضرتلری کبی دکلدر، فقط خلق اوزرنده اوندن دهازیاده نفوذ وتأثیره مالکدر. یونسك بوکون بیله روح عوامده نفسلری ، آهیلری یاشامقده در . آلتیوز بوقدر سنه در برشخصك افکار عمومیه ده یاشایه بیلمه سی ایچون حالت روحیهٔ عمومیه یی حالا اوقشایه جق درجه ده قوته مالك اولمه سی مقتضیدر .

« شول جنتك ایرمقلری آقار الله دیو دیو
« هم ایچنده براقلری بقار آلله دیو دیو
« صالینور طوبی داللری تازه آچیلور کللری
« هر دالنده بلبللری اوتر الله دیو دیو
« کیمی ییوب کیمی ایچر مکانه کوهرلر صاچر
« ادریس نبی حله بیچر دیکر آلله دیو دیو
« یونس ایدر بنده وارسهم حقك جمالنی کورسم
« نوردن براقلره بینسهم کزسم آلله دیو دیو »

الٰهیسی کبی که بو عصرلردنبری ممالك عثمانیه‌نك افقنده طنیندار اولمش ، ایکله‌مشدر ، بونلرله روحنی نسلدن نسله نقل ایتمشدر .

یونس اساساً عثمانلی شاعری دکلـدر ، قیزیل احمدلولره تابع ایسـه‌ده عثمانلیلق ، دها برچوقلری سلجوق ترکلکی انقـاضی وبناءً علیه بوکونکی عثمانلیلغی تشکیل ایدن ترکلك داخلنده بولنمه‌سنه بناءً شایان قید وتذکاردر .

یونسك وفاتی « کلشن توحید » ترکینك دلالتنه بناءً بعضـیلری « ۸۴۳ » تاریخنه‌چیقارییورلرسه‌ده « ۷۰۷ » تاریخنده طریقت تصوفه داخل اولان بر ذاتك « ۸۴۳ » سنه‌سنه قدر یاشامه‌سی عدیم الامکان اوله‌جغی بدیهی وآشکار اولدیغنـدن وفاتی دهـا کریلرده آرامق مقتضیدر . لکن ماضی هانکی تاریخده دیار آخرته انتقـال ایتدیکی حقنده بزه تام وقطعی معلومات ویره‌مه‌یور . نره‌ده وفات ایتـدیکی حقنده‌کی معلوماتی‌ده « شیخ اسماعیل حقی افندینك » آناطولیده اسپارطه جوارنده کچی‌بورلو نام قصبه قربنده‌کی غدیر عظیمك جانب شرقیسنده وپشته طرفنده بر قریه‌ده طوغرب نولمش » سـوزلرندن

آ کلایورسه‌قده بو خصوصده تمامیله تعین وتوضح ایده‌مه‌مشدر .
بوکا دائر معلومات ومطالعاتی ظاهر بکدن عیناً آلیورز : « بروسه‌لی
لامع چلبنك نفحات الانس ترجمه‌سنده یونسك پورصوق صوینك
سقاریه‌یه قاریشدیغی محلده مدفون اولدیغی مذکوردر . بورسه‌ده
سلطان محمد ایله امیر سلطان آره‌سنده‌کی شبلی محله‌سنده طریقت
سعدیه‌دن عبدالرزاق درکاهنده یونس ایله شیخی نامنه برر مزار
موجود اولدیغی کبی ارضرومه بر ساعت مسافه‌ده طوزجی قریه -
سنده‌ده کذلك هر ایکیسی نامنه برر قبر زیارت اولنمقده‌در. بونلردن
باشقه صاروخان سنجاغنك قوله وصالحلی قضالری آره‌سنده امره
نامنده‌کی یتمش خانه‌لی بر قریه‌ده اخیراً زیارت ایتدیکم بر تربه‌ده
طاپدق امره‌نك اولاد واحفادیله تربه درونده ، عاشق یونسك تربه
قاپوسنك اشیکی اوکنده مدفون اولدقلری منظورم اولدی . مزار
طاشلرینك هیچ برنده یازی یوقدر . یالکز عاشق یونسك ، سنك
مزارنده اوفاق بر بالطه رسمی محکوکدر . » فقط بزجه اك زیاده
قوی اولان بروسه‌لی شیخ اسماعیل حقی افندینك ادعالریدر .

٨

حکومت عثمانیه‌نك تشکلندن اول آناطولی ترکلری ، سلجوقیلر ، مدنیت ولسانلری . — حکومت عثمانیه‌نك تشکلندن اول آناطولی
ترکلکنك نصل احتیاجات معنویه ایله چیرپیندیغنی آ کلامق ایچون
هجرتك بشنجی عصرینه، خلیفه قائم بامرالله‌ك زمان خلافتنه چیقمق
مجبوریتی واردر .

[*] یونس امره، حیاتی وآثاری: کوپریلی‌زاده محمد فؤاد [تورك یوردی]

عباسیلر سلطنتی ایفا ایده‌مه‌یه‌جك بر حاله کلمشلر، شکلی قورتارمق ایچون شرق وغرب حکمدارلغنی قوی حکومتلرك رئیسلرینه تودیع ایتمه‌یه باشلامشلردی . او اثناده عربستان ، ایران ، آناطولی بر هرج ومرج دائمی ایچنده بولنیوردی . زمام حکومتك اللرنده بولندیغی بویه عائلهٔ ایرانیه‌سی‌ده آرتق خلافتی محافظه وصیانت قوت واقتدارینه مالك بولنمه‌یوردی . بوتون آسیای غربی مذهب وحکومت اختلافاتیله چالقانیوردی . خلیفهٔ روی زمینه کوله‌لری بیله آرتق عصیان ایدییور ، اونك انتقامنی آله‌جق اورته‌ده کیمسه بولنمایوردی. باخصوص ملوك فاطمیه‌دن مستنصربالله بغدادی وبوتون عراقی ضبط ایتمش ، کندی نامنه خطبه اوقوتمه‌یه باشلامشدی .

اواثناده خلیفه خراسان جوارنده بولنمقده اولان سلجوقك حفیدی طغرل بکدن امداد طلب ایتدی. طغرل بك مستنصربالله‌دن بغدادی وعراقی قورتاردیغی کبی کوله‌بزازیردن‌ده انتقامنی آلدی . وبالنتیجه خلیفه طرفندن ، مراسم مخصوصه ایله کندیسنه ایران ، عربستان تاجلری ویریله‌رك ، حکمدار عمومی تعیین اولندی . طغرل بکه ادارهٔ حکومتده خلیفه‌نك وکیلی ، بالجمله ممالکك امیر اعظمی ، مسلمانلرك حامیسی اولمق اوزره فرمان ویرلمشدی . فقط مشارالیه پك چوق زمان یاشامایه‌رق وفات ایتمش ، یرینه یکنی آلپ ارسلان خلیفه طرفندن حکمدار تعیین اولنمشدر . آلپ آرسلانك زمانی حرب وجدال ایله ، شجاعتله کچدیکی کبی حشیشیه فرقهٔ ملعونه‌سی رئیسی حسن صباح جنایتلریله بونك زماننده بوتون قوتیله کورلمش، ونهایت کندیسی‌ده پای تخت حکومتنده یوسف نامنده برینك خنجریله

ترك حیات ایتمشدر . كرك كندیسنك سلطنتنی، كرك اوغلنك دورینی
وزیر نظام الملك اداره ایتمشدر ، كه حشیشیه‌لره مقاومتیله ، علوم
وادبیاته محبتیله ، صناعته رغبتیله تاریخده پك بویوك برنام براقمشدر.
آلپ ارسلانك اوغلی ملك شاه حفیدی سلیمانه آسیای صغرایی ترك
ایله‌مشدی .

شو نقطه‌ده توقف ایله روم سلچوقیلرینه كچمك اقتضا ایدییورسه‌ده
آسیای غربینك او اثناده كچیرمش اولدیغی بحرانك، وبو صورتله حس
تصوفك سرعت انتشارینك آكلاشلمه‌سی ایچون بر آز دها
ایضاحاتده بولنمق مقتضیدر .

ملك شاهك درت ، نظام الملكك بش اوغلی واردی . ملك
شاهك اوغللری محمد، محمود ، سنجر ، بركیاروق ایدی . والده‌لری
توركان دیكر قرداشلرك ضررینه اوله‌رق محمودی حكمدار یاپمق
ایسته‌دی ؛ نظام الملك كبی بر وزیرك سقوطنه سبب اولان بو سحار،
حیله‌كار قادین محمود چیچكدن وفات ایتمه‌مش اولسه‌یدی شبهه‌سز موفق
اوله‌جقدی . بوكا موفق اوله‌مادی ، فقط قرده‌شلرك دماغنه حرص
سلطنتی القا ایتدی . بركیاروق قرده‌شلر ایچنده اك جسور ، اك
قوی چیقدی ، هجومنه اوغرادیغی ایكی عموجه‌سندن برینی مغلوب
ایله حبس وكوزلرینی اویدی ، دیكر عموجه‌سی ایسه انتحار ایتدی.
اوچنجی عموجه‌سی خراسان وغزنه والیسی ایكن كوله‌لری طرفندن قتل
اولندیغی جهتله اونك یرینه برادری سنجری تعیین ایتدی . محمود
نوشتكینی خوارزم حكومتنه كوندردی ، دیكر قرده‌شی محمدله
واقع اولان مجادله‌ده ، یالكز خطبه‌لرده نامی اوقونمق شرطیله

آذربایجانی وقسم غربی‌یی اوكا ترك ایلمه‌یه مجبور اولدی . شو برنجی تقسیم وقتسز برشی‌ایدی. نظام الملكك بش اوغلندن بری پادشاهك بالذات الیله ، بر دیكری متبوعنه خیانت ایتدیكی جهتله ضربهٔ قانونله، دیكر ایكی اوغلی‌ده حسن صباح فرقه‌سی فداكارلری واسطه‌سیله اولدیرلمشدی . اك صوك قالان اوغلی عزالملك ایسه صوك درجه عدم اقتداری طولاییسیله محافظهٔ حیات ایده‌بیلمشدر .

محمد شاه اهل صلیب ایله، بت‌پرستلرله محاربه ایتمش ، سنجر محمدشاهك وفاتنده خراسان حكومتنی اله كچیرمش، كندی خادملری بولنان اوغوزلرك عصیاننده اسیراولمش، اوغوزلر بومظفریتدن ممنوناً خراسانه یاپیلمشلر ، جوامعی كول حالنه قلب ، علمایی قتل ، اهل اسلامی قلیج قوتیله بت پرستلكه دعوت ایله‌مشلردر . سنجر بونكله قالمادی ، عاصیلرك الندن فرار ایله ترمیزبكنك معاونتنی طلب ایله تكرار مظفریت قازاندی. حكومتی تكرار النه آلدی ، ایران سلچوقیلری شو صورتله ختام بولدی ، سنجره فتوحاتنك كثرتیله اسكندر ثانی عنوانی ویرلدی .

بونك مملكتنی عراق حكمداری ملك شاهك اوغلی محمدشاهك اعقابی تقسیم ایلدی .

شو تشوش ، شو مجادلات متمادیه عراق، ایرانده دوام ایدركن آناطولیده نه اولدی ؟

ملك شاه آناطولی‌یی یكنی سلیمانه ویرمشدی، دیار رومك رئیسی او ایدی . ملك شاهك سوریه عائلهٔ سلچوقیه‌سنی تأسیس ایدن برادری توتوش سلیمانك اوزرینه یورودی، سلچوقیلرك عائله غوغالری

بوصورتله دوام ایتدی ، سلیمان مغلوب اولدی ، عموجه‌سنك النه دوشمه‌مك ایچون انتحار ایتدی « ٤٧٩ » . اوغللری داوود ، قلیچ ارسلان ملك شاهك سراینه كوندرلدی . ملك شاهك وفاتیله برادرلر ، عموجه‌لر بیننده منازعه باشلار باشلاماز ، بونلرده استفاده‌یی دوشونه‌رك دیار رومه، یعنی آناطولی‌یه كلدیلر، شوصورتله روم سلچوقیلكنی تأسیس ایتدیلر « ٤٩٧ ». ابتدا داوود ، صكره قلیچ ارسلان حكمدار اولدی . بونلر روملرله ودانشمندلرله محاربه‌لرده بولندیلر ؛ قلیچ ارسلان وفات ایتدیكی زمان ملك شاه ومسعود اسمنده ایكی اولاد براقدی . ملك شاه تخته چیقدی، ایران پادشاه سلچوقیسی محمد شاهك نزدنده بولنان مسعود ایسه میراث پدری آلمق مقصدیله، مساعده‌ایله دیار رومه توجه‌ایتدی. بركت ویرسون، كه ملك شاه وفات ایتمشدی . یوقسه ینه عائله آره‌سنده یكی بر نزاع باشلایه‌جقدی . مسعود قولایلقله حكومتی النه كچیردی. اوتوز طقوز سنه حكومت سوردی. اوغلی عزالدین قلیچ ارسلان ثانی ملاطیه‌ده محاربه ودانشمندلرك صوك پرنسیله جدال ایده‌رك مومی‌الیهی تسمیم سیواس وقیصری‌یی ضبط ایتدی .

قلیچ ارسلان خلقی بیزار ایله هركسه بدبینی و یأس القا ایدن عائلهٔ حكمداری غوغالرینه باشقه بر رونق ، باشقه بر حیات ویرمك ایسته‌یورمش كبی اون اوغلی آره‌سنده مملكتی تقسیم ایتدی. و اهل صلیب بومعناسز حركتدن استفاده ایده‌رك قونیه‌یی ضبط ایلدیلر . بالآخره خطاسنی آكلایه‌رق شوحاله نادم اولدیسه‌ده مملكتی اوغلی قطب‌الدینك اداره‌سنده یكیدن برلشدیرمك آرزوسیله یكی بر

خطایه دوشدی. دیکر اوغللری هپ بردن عصیان ایتدیلر .. اوغلی محمودی‌ده اوغللرینك أك مدهشی اولان خسروك اوزرینه سوق ایتدی . عاصیلر محاربات ایله مشغولدی ، بوتون مملکت قان ، کریه، سفالت ، حرص و انتقام ایله‌مالیدی . عزالدین قیلیج ارسلان ایشته بواثناده وفات ایتدی . محاربه بوتون شدتیله محمود ایله قطب‌الدین آره‌سنده دوام ایدییوردی ، محمود بر طوزاغه دوشدی ، برادری طرفندن اولدیرلدی . اونی متعاقب اوده وفات ایتدی. نهایت بوتون شدتیله جدال رکن‌الدین ایله کیخسرو آره‌سنده دوام ایتدی . نهایت قونیه کیخسرودن آلندی . اوده ممالك اجنبیه‌یه فرار ایله اون بر سنه ، برادرینك وفاتنه قدر اوته‌ده ، بری‌ده طولاشدی . رکن‌الدین بوجدال متمادی نتیجه‌سنده غالب کلمش، میراث پدره‌تمامیله مالك بولنمشدی . رکن‌الدین او قدر ظالم ، او قدر قهار ایدی ، که «السلطان‌القاهر» اسمیله یاد اولنوردی، براختیار قادینك یوغوردینی چالدیغی‌جهتله ندیمی کوزل آیازك قارنی کوزی اوکنده دلدیرمشدر. برادرلریله محاربه‌ده بولندقدن، هپسنی مغلوب وتباه ایتدکدن صوکره قرده‌شنك اوغلی آنقره بکنی قارشوسنده مدهش بر رقیب بولدی ، اونکله‌ده اوغراشدی، آنقره بکنی نهایت کندیسنه برشی یاپمه‌یه‌جغی وعدیله اغفال ایده‌رك ألنه کچیردی ، بوتون عائله‌سیله برابر اعدام ایتدیردی ، بو وقعه‌دن بر قاچ کون صوکره وفات ایتدی . اوغلی عزالدین قیلیج ارسلان ایسه بر قاچ آی مقام سلطنتده قالدی . قسطنطنیه‌ده بولنان عموجه‌سی غیاث الدین کیخسرو کله‌رك واقع اولان محاربه‌ده یکنی طرفندن‌مغلوب اولدیسه‌ده قونیه، آق‌سرای اهالیسنك

قیامی و کندیسنی حکمدار نصب ایتمسیله قونیه‌ده جالس سلطنت اولدی. یکنی عائله‌سیله برابر حبس ایتدی . زماننده ارمنستان ایله، روملر ایله ، ایوبیه عائله‌سیله محاربه اولدی . فوتنده اوغلی عزالدین کیکاوس حکمدار اولدی ایسه‌ده آنجق ازضروم امیری عموجه‌سی وبرادری علاءالدین کیقباد ایله سلطنت محاربه‌سنه مجبور قالدی . نهایت عموجه‌سنی خارجك معاونتیله مغلوب ایده‌رك بوتون امراسیله بوغدیردی ، برادری علاءالدین کیقباد ایسه آنقره‌ده مغلوب اوله‌رق حبس ایدلدی، امراسنك صقاللرینی کسدیره‌رك « خائنلرك جزاسی بودر » نداسیله اردوکاهده کزدیردی . ارمنستان ایله ، قبریس حکومتی ایله، حلب حکومتی ایله محاربه ایتدی. حلبی ضبط ایده‌مدیکی ایچون بوتون امرایی بر اوطه‌یه حبس ایله اوطه‌یی آتشه ویردی .

علاءالدین کیقباده کلنجه‌بش سنه محبوسیتدن صوکره جالس سلطنت اولدی . زمانی جنکیزخانك ظهورینه مصادف اولوب سلیمان شاهك یعنی ارطغرلك پدرینك وبویله‌جه خاندان سلطنت عثمانیه‌نك تاریخده میدانه چیقماسنه مصادفدر . دوری سلچوقیلرك أك مسعود ، أك فخور دوری‌در. خوارزم حکمداری جلال‌الدین ایله محاربه ایتدی. یکنی اخلاط والیسی کوچك بر پاره مقابلنده اخلاطی جلال‌الدینه صاتمشدی . یکنی أك قانلی بر محاربه‌ده مغلوب ایتدی .

علاءالدینك علیهنه اون یدی حکمداردن مرکب بر هیئت اتفاقیه تشکل ایتدی ، بونلرله محاربه ایدلدی . برکت ویرسون ، که ایرتسی سنه اتفاق بوزولمشدی . خلیفه ناصرالدین‌الله سلطان علاءالدینی « اعظم السلاطین » نامیله توقیر ایتدی ، بو اثناده جنکیزك عسکری

خوارزمده نەمدرسه ، نه مکتب ، نه عالم ، نەده جان براقیووردی . حتی غربه طوغری‌ده هجوم ایتمش ، علاءالدین کیقباد بونك قهار عسکرینك انتقامندن آنجق ارطغرل بکك معاونتیله قورتیله‌بیلمشدی. اون یدی سنه سلطنتدن صوکره اوغلی ایکنجی غیاث‌الدین کیخسرو طرفندن زهرلەندی .

غیاث‌الدین کیخسرو ، اخلاقسز ، ضعیف‌الاراده ، حتی ذوقی ایچون سلطنتی بیله فدایه حاضر ومهیا بر ذات ایدی . کرجستان پرنسنك قیزی اولان ایکنجی زوجەسنه حصر موجودیت ، حصر روح وحیات ایتمش ، حکومتی کندی هوساتیله اونك هوساتی آرەسنده بیتکین ، الیم بر وضعیته ادخال ایلەمشدر . حتی پرنسسك رسمنی پارەلر اوزرینه وضعی ، بوصورتله عشقنی تقدیس وتعزیزی دوشونمش ایسەده بونك پك فنا نتیجەلره منجر اولەجغی آکلاتیلیر آکلاتیلماز ، واز کچمش ، یالکز سکەنك اوزرینه بر ارسلان ، برده کونش رسمی یاپدیرمشدر ، که کونشك ، یعنی قادینك ارسلانی یعنی حکمداری تنویر ایتدیکنه رمز اولمشدر. بونك زماننده باباییلر مسئلەسی ظهور ایتمش ، بابا الیاس نامنده بر ذات نقاب قدسیت آلتنده خلقی ، خصوصیله درویشلری آیاقلاندیرمغه موفق اولمش ، بوفرقهٔ عاصیه عساکر سلطانیه طرفندن پریشان ایدلمش ، بابا الیاس أله کچمشەده مغلوب ، حکمداری فکراً مغلوب ایتمش ، اوقدر ، که مولویلر سرایی ترکه مجبور اولمشلردر . حکومتك یدنجی سنەسنده غیاث‌الدین کیخسرو مغوللرك استیلاسنه اوغرادی ، اونلرله محاربه ایتدی ، عسکرینك فرارینه بناءً اوده فرارله بر قلعەیه التجا ،

اورادن مغول خانـنه اطاعتنی اعلان ایلدی . شوصـورتله آناطولی سـلجوقیلری اسـتقلاللرینی غائب ایدییورلر دیمکدی . امرا ، ذاتاً بابا قاتلی اولان بوحکمداری شمدی بر ده خیانتله اتهام ایده رك بوغدیلر ، یرینه اوغللری رکن الدین قلیچ ارسـلان ایله عزالدین کیکاوسـك ایکیسنی بردن حکمدار نصب ایتدیلر . بو ایکی برادر بغداده هلاکونك نزدینه کیتدیلر ، کوچك اوغللری طولاییسیله وزیر سلیمان پروانه بونلره وصی تعیین ایدلدی ، مع مافیه ینه ایکی برادر آره سـنده مجادله نك چیقمه سنه هیـچ بر شی مانع اوله مادی . رکن الدین غالب عزالدین مغلوب اولدی ، قسطنطنیه یه کیتدی ، اوراده حبس ایدلدی ، نهایت جنکیز خانك حفیدی معاونتیله یاقه یی قورتاره بیلدی ، قریمه کیتدی ، اوراده خانه داماد اولدی . بو اثناده آباقه خانك امریله قونیه حکمداری سـلیمان پروانه طرفندن اخناق ایدلمش ، یرینه غیاث الدین کیخسرو ثالث پك کوچك اولدیغی حالده حکمدار نصب اولنمشدی . اوکی پدری اون سـنه حکومتی اداره ایتمش ، بوده بالآخره آباقه خانك امریله قتل ایدیلنجه بو حادثه قاریشـیقلقلرك دها زیاده شـدت پیدا ایتمه سنی موجب اولمشدی . بو اثناده قره مان عائله سنك رئیسی محمد بك اسافل ناسـدن برینی عزالدین کیکاوسك اوغلی اولمق اوزره اعلان ایله حکومت و پای تختی ضبط ایله دی . غیاث الدین کیخسرو ایله عزالدینك اوغلی مسعود آباقه خانه مراجعت ایله مشلر ، اوده اوغلی اوغوزخان واسطه سیله تکرار قونیه یی اسـترداد و حکومتی ایکی یکن آره سنده تقسیم ایتمش ، قونیه یی کیخسروه وجهت شرقیه یی ، ارزنجانی ، سیواسی ، ملاطیه یی مسعوده ویرمشدی . بالآخره آباقه خانك خلفی غیاث الدین

کیخسروی قتل ایتدیرمش اولمقله مسعود وارث سلطنت اولدی. ارتق ظاهراً مترقی، فقط داخلاً متفسخ، بدبین، خسته، انقسامه میال بر حکومت واردی. مسعود بو انقراض اوزرنده اون بش سنه سلطنتدن صوکره برادری فرامرزك اوغلی علاءالدین ثالث جالس سلطنت اولدی.

واقعا تورکمن بکلری بونی طانییورلردی، لکن هر بری - کرمیان، قرهمان، منتشا اوغللری وسائر بکلر. - کندی ولایتلرنده توسیع نفوذ ایدییورلردی. او، بو تورکمنلره عثمان بکك معاونتیله غالب کله بیلدی ایسه‌ده مغول خانی غازان ایله واقع اولان محاربه‌ده بر درجه‌یه قدر نائل ظفر اولمه‌سنه رغماً بالنتیجه دشمنی طرفندن اعدام ایدلدی. اوغلی غیاث الدین ایسه پدرندن بر قاچ کون صوکره مغوللرك ألنده مقتول اوله‌رق آناطولی سلچوقیلری‌ده بوصورتله نهایت بولدیلر «۶۹۹».

کرك ایران وعراق سلچوقیلری، کرك خوارزمیلر، کرك آناطولی سلچوقیلری حقنده ویریلن معلومات مختصرهٔ تاریخیه آسیای غربی‌نك هجرتك بشنجی عصرندن یدنجی عصرك صوكسنه‌سنه‌قدر نه‌قدر مشوش، نه‌قدر مهالکله، نه‌قدر ظلملرله آلوده اوله‌رق یاشادیغنی کوسترەجك بر ماهیتده‌در. متمادیاً بر مملکتده حکمدار قرده‌شلر، عموجه‌لر ویکنلر آره‌سنده محاربه اولور، هر کون، هر ساعت دینیله بیله‌جك قدر یکی بر حکومت تشکل ویا افول ایدر، خارجی دشمنلرله متمادیاً اوغراشیلیرسه شبهه‌سز اودیار و اقلیمده یاشایان انسانلره بر بدبینی، بر ضعف اخلاقی، حیاتدن زیاده موته

تمایل حسی اویانیر . بو احوال ، خصوصیله مملکت داخلنده بولنان متعدد فرقه‌لرك جنایاتی خلقی حقیقةً الیم بر سفالته ، الیم بر بدبینی‌یه سوق ایتمشدی .

حیاتده قاندن، جدالدن، احتراصدن باشقه برشی کورەمه‌یورلردی. بوقاریشیق ، انتظامسز ، ظلمه مقترن سیاسته ، بو حرب وجدال سیاستیله نصل اولوردی، که حیاته بر مربوطیت حس ایدیله‌بیلسون ..

بو ایکی عصر طرفنده یاشایانلر طبیعتیله عمری بر یوك، بر عذاب تلقی ایتدیلر ، بناءً علیه هرنه اولورسه اولسون موجودیتی متمادی تعذیبلرله ، تضییقلرله یوران وجوددن قوتولمق ، اونی ترك ایله بر عالم خیال داخلنده یاشامق احتیاجی حاصل اولدی . اوزمان تصوفك سکون وتسلی ویرن موجودیتی بوتون قوتیله نظرلر اوکنده تجسم ایتدی . تصوف کنار ومیانی یعنی وجودی ترکی امر بولنیوردی ، بناءً علیه بر واسطهٔ عذاب اولان وجوددن تجرد ایتمك مقتضیدی ، همان اوکا شتاب ایتدیلر .

دها صوکره اعتراف ذنوب کیفیتی‌ده بویوك برتسلیدی . تصوف شیخه ، ویا مرشده هر دقیقه ، هر ثانیه اعتراف نواقص وخطیئاتله روحی تنزیهه صرف وغیرتی امر ایدییوردی ؛ بونه‌بویوك تسلی ، بو نه‌بویوك برسکون ایدی! باخصوص روحی تنزیه ، احتراصات عادیهٔ بشریه‌دن تبعید دیمکدی . ایکی عصر اثناسنده احتراصات فورطنه‌لریله چالقانان ، هپ احتراصاتك زبونی ، بازیچه‌سی اولان ، محترصلر الٔنده چابالانان بر اقلیمده احتراصه قارشو کین ، و اوندن اوزاقلاشمق طبیعی بر کیفیتدی . بناءً علیه خلقك تصوفه شتابی غایت

طبیعی ایدی . دها صوکره تصوف قلت منامی، قلت طعامی ، ریاضت بدنیه‌یی ایسته‌یوردی؛ سفالتك چوغالدیغی بر دیارده هانکی نظریه، هانکی فکر بونلردن دها زیاده اجرای احکام ایده بیلیردی ؟

باخصوص تصوفك باشقه‌سنك موجودیتنه انتقالی‌ده امر ایتمه‌سی سرعت انتشارینه وسیله اولان اسباب وعواملدن بری‌در . تصوفده فنافی‌الشیخ اولمق ، فنافی‌الله اولمق واردر، حیاته‌قارشو بوقدر پرکین، حیاته قارشو بوقدر بدبین بر خلق ایچون بوندن دها بویوك بر سعادت اوله‌بیلیرمی؟ بن بن‌ایم، ینه بن دکلم ، بونه‌درین بر سکوندر.

عصرك شو حالتندن، شو مرضیتندن حکمدارلر بیله‌قورتیله‌مامشلر، سلطان علاءالدین کیقباد مولاناجلال‌الدین رومی حضرتلرینك مرید ارادتپزیری اولدیغی کبی غیاث‌الدین کیخسرو ثانی‌ده کندیسنه بویوك بر غائله احداث ایدن الیاس بابانك ألنده اونی افنا ایچون هر نوع وسائط اولدیغی وغالب کلدیکی حالده ینه اسیر اولمشدر .

مغوللرك ظهوری و اوکنه کلن بلادی یغما ایتملری یورغون موجودیتلری دها زیاده یورمش، بتیرمش ، تصوفه هرکسك شتابنی مؤدی اولمشدر . مولانا جلال‌الدینك ، سلطان ولدك ، یونس امره‌نك حصوله کتیردکلری تأثیرات عظیمه ایشته بو حالت روحیه‌نك نتیجه‌سیدر .

کرك ایران ، عراق سلجوقیلری ، وکرك آناطولی سلجوقیلری بومشوش ، پرجدال وپر فاجعه سلطنتلری اثناسنده علوم ومدنیته خدمتدن‌ده کری طورمه‌مشلردر . طغرل بکك حفیدلرندن آلب ارسلان ، ملك شاهك حکومتنی اداره ایدن نظام‌الملك زماننده علم

وفن صوك درجه‌ده مظهر رغبت اولدیغی کبی شاعر خیامده مشار- الیهك زمان وزارتنده یتشمش ، پك چوق التفاتلره مظهر اولمش ، «تقویم جلالی»یی تنظیم ایتمش، بغداد رصدخانه‌سی مدیری اولدیغی جهتله « زیج ملکشاهی » دنیلن جداول رصدیه‌یی ایجاد ایله‌مشدر. هامه‌ر، نظام‌الملك حقنده شو سوزلری سویله‌یور : « نامنی الی‌الابد بر حیات بولندیره‌جق اوصافی : سلجوقیلرك أك بویوك پرنسی اولمق ، اصلاح اولنمش یکی بر تقویم وضع ایتمك ، علوم وصناعاتی حمایه ایله‌مکدر . شعرا حقنده احسانی اوغونه پرنسی طاغماج زاده حضر خانك آثار سخاسیله رقابت ایدییوردی . »

محمد شاه کندیسی شاعر اولدیغی جهتله شاعرلری مدافعه ایتدیکی کبی سنجرك سلطنتی‌ده ایران شعراسندن انوری ، وعبدالواسع ایله تزین ایتدی . تفسیر صاحبی علامهٔ زمخشری ، تصنیفاتی الیوم اهل سنته اساس اولان نسفی بو حکمدارك زماننده وفات ایتمشلردر . مقامات حریری‌ده سنجرك زمان سلطنتنده همشیره زاده‌سی شرف‌الدین خالد نامنه یازلمشدر .

آناطولی سلجوقیلری‌ده علم ومعرفتی ، صنایع نفیسه‌یی بوتون محاربات و تشوشاته رغماً حمایه ایتمشلر ، بر چوق نفائس صنعتك بزه انتقالنه وسیله اولمشلردر. آناطولی سلجوقیلری حکمدارلرندن مسعود حقنده هامه‌ر «بوذات عادل ومتقی بر حکمدار ایدی. تکیه ومدرسه‌لر انشا وآماسیه قربنده سامارا قصبه‌سنی بنا ایله‌دی ، که اوراده کوزل بر قبه‌یی حاوی تربه‌سی حالا مشهود انظار اولمقده‌در . » دییور . عزالدین کیکاوس ایسه شجاعت ومتانتیله مشهور اولدیغی کبی اوصاف

فکریه‌سیله‌ده تمایز ایتمش بر سیما ایدی . سیواسده انشـا ایتدیرمش اولدیغی خسته‌خانه ، اوستی قبه‌لی تربه‌سی حالا موجوددر . علاءالدین کیقبادك زمان سلطنتی ایسه مدنیت وتعالی اعتباریله سلجوقیلرك واصل اولدیغی دورهٔ کمالدر . هامه‌ر ترجمه‌سـنك یتمش یدنجی صحیفه‌سنده مشـار الیه حقنده « علاءالدین دائرهٔ حکومتنـده طقوز بلده‌یی ـ که سیواس ، آماسیه ، آنامور ، قونیه بونلردندر ـ جامعلر ، مدرسه‌لر ، تکیه‌لرله تزیین ایلدیکی کبی اقامتکاهی اولان قونیه‌نك اطرافه‌یوکسك دیوارلر بنا ایتمشدر . » سوزلرینه تصـادف ایدییور . : اولیا چلبی ایسه سیاحتنامه‌سنده قونیه حقنده « بش یوز آلتمش طقوز تاریخنده سنك تراشیده ایله سلطان عزالدین قلیچ آرسلان بن مسعود انشـا ایدوب متانت ویره‌رك بانیٔ رابع اولمشـدر . بر ایوان ودیوانخـانهٔ سلطانی یاپدیرمشدی ، که اول اثناده ایوان کسرادن نشان ویرردی . زلزله‌دن منهدم اولدقده کیقبادسلجوقی تعمیر وترمیم ایده‌رك برخندق عظیم انشا ایتمشدی که عمقی اون بر ، عرضی اللی ، قدسوری اوتوز ذراع ملکیدر . طشره قاتنده‌کی حصار استوار دائراً مادار اون بیك کرمه آدیمدر . » دیدکدن صوکره شو تفصیلاتی‌ده ویرییور . : « ایچ قلعه‌سنك جرمی معلوم دکلدر . بوقلعه زمان سـلجوقیده اون ایکی قپولی ایدیسه‌ده عثمانلیلر ألنه کچدکده دردی براقیلدی . دیکرلری سد ایدلمشدر . جمله چار کوشـه‌سی رخام ابیض ایله کونا کون هندسـه فروشـانه زهلرله مزین مقرنسلی مصـنع بر قلعه‌در . » دییور . دها صوکره « سلطان علاءالدین اول جامعندن بحث ایدرکن « دیللرله تعبیر وقلملرله توصیف اولنه‌مایه‌جق درجه‌ده مصـنع بر جامعدر . » سوزلرینی یازییور .

زمانی مغول استیلاسیله خوارزمیلرك سقوطنه تصادف ایتمش اولمغله ادبیات ایرانیه و تصوف جیحون قییلرندن قالقه‌رق بحرسفید ساحللرینه انتقال ایتمشدر. موغول استیلاسندنماللرینی قورتارامایان علما ایراندن فراره باشلامشلر، قارشولرنده کندیلرینی حمایه ایده‌جك، علمه محبتکار سلطان علاءالدین کیقبادی بولمشلر و اوکا التجا ایتمشلردر.

علمه اوقدر دوشکون ایدی، که مولانا جلال‌الدین رومی‌یه خداوندکار لقبنی ویرمش، خلیفه ناصرالدین اللهك کوندردیکی فقیه شهاب‌الدین سهروردی‌یه نه‌صورتله التفات ایده‌جکنی بیله‌مه‌مشدی. مشار الیه‌ده بو التفاتلره مقابل سرایده بولنان ادریسك مرصادالعباد نامنده‌کی اثرینی تصحیح ایتمشدر.

شو مطالعاتدن آکلاشیله‌جغی وجهله سلجوقیلرك زمان سلطنتلری تمامیله بوش کچمه‌مش، بوتون تشوشاته رغماً ینه علم و عرفان، صنایع نفیسه ترقی ایتمش، ایران ادبیاتی، علمی بیله بونلرك بایراغی آلتنه التجا ایتمشدر.

سلجوقیلرده لسان رسمی فارسی ایدی. اساساً اونلرك بویوك پدرلری عراق و ایرانه حکمدار اولمش، و خلیفه‌نك وکیلی تعیین اولنمامشمیدی؟. فارسی کلماتك، بالآخره عربی کلماتك عربی ترکجه‌یه نه‌صورتله قارشدیغی حقنده‌کی تدقیقات بزه ایکی منبع ویرییور. بونلردن بری خوارزم ترکلریدر، بونلر یاری فارسی، یاری ترکجه کلماتله اسکیدن بری تکلم ایتمکده‌درلر. آناطولی سلجوقیلرینك لسان رسمیلری اولان فارسی‌یه ترکجه‌نك قارشمه‌سی دیمك اولان ایکنجی شعبه‌یه کلنجه . . . اوکاده هامه‌ر تاریخی ترجمه‌سنك برنجی

جلدنده سکسان دردنجی صحیفه‌ده تصادف ایدییورز . هامه‌رقره‌مان سلاله‌سی رئیسی اولان محمد بکك عزالدین اوغلی نامیله میدانه آتدیغی بر سرسری ایله قونیه‌یی ضبط ایتدیککنی سویلدکدن صوکره «قره‌مانی محمد بك ویرکو دفترلرینك اصولنجه تعدیلات مهمه اجرا ایلدی . اوزمانه قدر بودفترلر بوتون سلچوق حکومتنده لسان فارسی اوزره طوتیلییوردی. قره‌مانی محمد بك فارسی‌یه ـ انتظامسز بر صورتده ـ ترکجه‌یی‌ده قارشدیردی . ایکی لسانك کلمه‌لرینی انتظامدن محروم فقط بعض قواعده تابع اولمق اوزره بربرینه قارشدیرمقدن عبارت بولنان شو اصول عثمانلی‌قیودنده الیوم جاریدر.» دییور. شومعلومات تاریخیه بزه عثمانلی ترکجه‌سنك سلچوقیلرك زمان اداره‌لرنده تشکل ایتدیککنی کوستردیکی کبی حکومتك لسانك فارسی ، اهالینك لسانك‌ده‌ترکجه اولدیغنی آکلاتمقده‌در .

ایران مدنیت وشعشعه‌سیله آز چوق کندی محیطندن کچنلری ضبط وتسخیر ایدییوردی . قوی مدنیتلره شبهه‌سز ضعیف مدنیتلر دائما مغلوب اولورلر . فی الحقیقه اوزمانلرده ایرانده حاکم اولانلر ترکاردی؛لکن غالبلره‌مغلوبلرلسانلریله، مدنیتلریله‌عادتاتحکم‌ایتمشلردی. لکن تحکم ایده‌مدکاری بر قسم واردی ، اوده مدنیته قارشو لاقید طبقهٔ عوام ایدی .

بوکونکی عثمانلیجه‌نك پك اسکی اولدیغنه ، عثمانلیلقدن اول بولندیغنه بر دلیل ، فریدون بك منشآتنده مذکور عثمان غازی طرفندن سلطان علاءالدین بن فرامرزه کوندریلن شوتشکر نامه‌در:

« سدهٔ سنیهٔ حضرت خداوندکاری ابقاءالله الملك الباری ترابنه

عرض بندهٔ قدیمی بودرکه حالیا قدوة الاعاظم والأعیان قره‌جه بلبان
چاوش زید قدره قوللریله بوجانسبار قوللرینه توغ صبح طراز ،
مهر علم وطبلخانهٔ محتشم وخلع شاهانه وسمند سود مند جندیانه وساز
وسلب اوچ بیکدن زیاده اسلحهٔ متنوعه‌دن جبه‌خانه ویوز بیك درهم
نقدیه مفصل ومشروح دفتریله کوندریلوب ومنشور مستوجب الحبور
زرنکارده دخی اسکی شهری خطهٔ بیره ونواحیسنه ضم بویوروب
بالجمله بر سنجاقلی یر اولمق اوزره تفویض وتقلید قیلوب بین الاقران
سرفراز وممتاز بویورلمش .

حق سبحانه وتعالی حضرتی اول برهان امیرالمؤمنین لازال مؤیداً
ومنصوراً جنابنی جمیع سلاطین اهل اسلام ایچره سربلند قیلوب
دارینده مقام رفیع ارزانی قیلیویرمك اوزره سایهٔ سعادتلرین
مفارق انامدن الی یوم القیام دور ومهجور ایتمه‌یوب نیجه بزم کبی
خالص بنده‌لرینك وارلغی راه شریفلرنده مبذول اولوب اول دولتلو
پادشاهمزی اکسیکلوکن کورمیه‌وز. بحرمة سید المرسلین یارب العالمین.
وبعدالوصول بودیارده بندکان مقبول صفای قلبله سنجاق همایونه
استقبال ایدوب وبکلکمزی طوپلایوب کمال اطاعتله فرمان قضا جریانده
مشروح اولان مواد علی رؤس الاشهار اوقوندقده سمعاً وطاعةً
دیو انقیاد کوستروب دوام دولت پادشاهی‌یه اتفاقمزله دعا وثنالر قیلوب
کلبانکلر چکیلدی . وغزاة رفیع الدرجاتك لوازمی انعام وارسال
بویوریلان نقدیه واسلحه‌دن تکمیل قلنوب بعنایة‌الله وتوفیقه ازنیق
نواحیسنه جهاد اکبره عزم وتوجه قلندی. اومرم‌که دولتلو پادشاهك
خلدظله خیر دعالری رفیق طریقمز اولوب عون رهنما ومعجزات

حبیب خدا هادئ طرق وهوا اولوب ارواح انبیا قرین وهمت اولیا ضمین و اصحاب کرامك طریقهٔ حسنه‌لری شعار و فعال طیبه‌لری دثارمز اولوب اعدای بد رأی منکوب و مغلوب واقع اوله‌لر . بعنایةالله تعالی اگرچه بروسه جانبنه توجه اقدم کورینوردی لکن یکیشهرك ضبطنه ازنیق کفاری لعنهم‌الله مانع اولدقلری اجلدن حضورمزده اولان ارباب رأی مسلمانلر آنك تقدیمك افضل کورمکین مبادرت اولندی ، که « ماالنصرالله من عندالله » باقی حالاتی مزبور چاوش قوللریله کوندریلان طورغود آلپ غازی بندهٔ کمینه‌لرندن تفحص وتفقه بویوره‌لرکه اخبار خفیه واطوار حبیه‌مزه بالجمله واقف اولوب تقریرمزدن صوکره فرمان پادشاهمز کدر . »

لسان عثمانی بوشکلده سلچوقیلردن بزه انتقال ایدوب زمان ایله تکامل ایتمش ، حال حاضره قدر کلمش ، شمدی‌ده دها زیاده ساده‌لکه میال ایلروله‌مکده بولنمش در .

دور تصوف

حکومت عثمانیه‌نك تشکلی وتصوفك تأثیراتی، دینی شعرلر . — عاشق پاشا: غریب نامه . — سلیمان‌چلبی، مولد . — شیخی . — احمدی . — قاضی برهان‌الدین . — اجمال سیاسی و اجتماعی نظم ونثر، ترقیات فکریه؛

۱

حکومت عثمانیه‌نك تشکلی وتصوفك تأثیراتی ، دینی شعرلر . — سلطان علاءالدین بن‌فرامرز مغوللرك ألنه دوشوب‌ده وفات ایتدکدن و اونی متعاقب اوغلی غیاث‌الدین‌ده مقتولاً ترك موجودیت ایلدکدن صوکره آناطولی ساحه‌سی شوترتیب اوزره اون حکومته آیرلمشدی .

۱ . — عثمانلی امارتی
۲ . — کرمیان امارتی
۳ . — قره‌سی امارتی
٤ . — صاروخان امارتی
٥ . — آیدین امارتی
٦ . — منتشا امارتی
۷ . — تکه امارتی
۸ . — حمید امارتی

۹ . — قرەمان امارتی
۱۰ . — قسطمونی امارتی « قیزیل احمدلی » حکومتی . .

بو کوچوك حکومتلر آرەسندە أك زیادە واسع اولان قرەمان اوغللری ایدی ، فقط أك زیادە تازە ، قوی بولنان عثمان غازینك تشکیل ایتدیکی امارت ، حکومت بولینیوردی . فی‌الحقیقه عثمانلی امارتی دها صاغلام بر نسلی احتوا ایدییوردی .

عثمانلیلرك آناطولی‌یه کلدکلری تاریخ مغوللرك آسیایی تخریب ایتدکلری تاریخه مصادف اولدیغی جهتله بدبینی زماننده بولنمش ، و آناطولینك بر قیسنده بولنملرینه بناءً تصوف ایله تماسلری پك زیادە اولمشدر . او اثنادە آناطولینك هرجهتندە تکەلر بولینیور ، خلق شیخلرك ألندە اویونجاق کبی یاشایوردی .

بناءً علیه کرك ارطغرل بك، کرك عثمان غازی بو تأثیردن کندیلرینی آزادە قیله‌مدیلر . هر نەقدر ارطغرل غازی ـ علی روایةٍ ـ دین اسلامك هانکی کتاب مبین اوزرینه مؤسس اولدیغنی بیلەمەیورسەدە اوکامل بوطیت قویه‌سی طولاییسیله تصوفك تأثیرندن آزادە قالەمامش ، هله اوغلی عثمان غازینك شیخ ادبالینك قیزی مال خاتونی آلمەسی قایی خان سلالەسی آرەسنه فکر تصوفك بوتون قوتیله کیرمەسنه سبب اولمشدر .

حکومت عثمانیه ، او اثنادەکی بوتون طوائف ملوك کبی ، شیخلر ، وتصوف اوزرینه تأسس ایتمشدر . برنجی پادشاهك قاینپدری شیخ ادبالی ، ایکنجی پادشاهك دعاکوسی حاجی بکتاش ولی وسائر مشایخ ودرویشان ایدی . بناءً علیه بدایت سلطنت عثمانیاندە اشعار تصوفیه کوریلییور ، یازیلان آثار آنجق بر مقصد دینی وفکری تعقیب ایدییوردی .

اونجی هجری‌ده یاشایان تذکرهٔ لطیفی صاحبی بوحقیقتی کوره‌رك
شعری تعریف ایدرکن أك اول شـو سوزلری سویله‌مشدر : « شول
شعرای فضیلت شعار، و نظماء حقیقت کفتار ، که لسان الشعر مفتاح الجنة
مقتضاسنجه مفتاح زبانلری کلیدده وکنجینهٔ کشف و بیان و مفاتیح ابواب
جناندر. صنایع اشعار و بدایع اسمارله که کنوز حقایق اشعار ورموز ودقایق
اضمار ایدوب کاه نظم معنوی برله مقامات توحید الواصلین وکاه ابیات
معنوی برله تهدید الغافلین ایدرلر . » دیمشدر . ایشـته شعرك تصوفه
او زمانده بر آلت اولدیغنه بو بویوك بر دلیلدر . بناءً علیه عثمانلی
تاریخنك مقدمه‌سنی دور تصـوف آچدیغی کبی تاریخ ادبیاتی‌ده ینه
دور تصوف آچییور .

۲

عاشق پاشا؛ غریبنامه . — عثمانلیلرك ایلك شاعری عاشق پاشادر..
عاشق پاشانك اصل اسمی علی‌در . « ٦٧٠ » سنهٔ هجریه‌سـنده
مخلص پاشانك صلبندن دنیایه کلمشدر . بویوك پدری بابا الیاسـدر .
مغول استیلاسی باشلادیغی زمان بابا الیاس مولدی بولنان خراساندن
طبقی مولانا بهاءالدین ولد کبی فراره مجبور اولمش، آناطولی سلجوقیلرندن
بویوك علاءالدین کیقبادك سـنجاغی آلتنه التجا ایتمشدر . بابا الیاس
ایچون آناطولی طوپراغی برزمین مساعد ایدی ، خلق دائمی جدا-
للردن طولایی تصوفه آقین آقین قوشییور ، هرکس اونك سینه‌سنده
رفاه وسکون بولییوردی . بابا الیاس پك آز زمان ظرفنده پك زیاده
توجهه مظهر اولدی ، هرکسی اطرافنه طوپلادی ، حتی سـلطنت

صوفیه‌یی سلطنت حقیقیه‌یه تبدیل ایتمك ایچون غیاث‌الدین کیخسرو ثانی‌یه عصیان ایتدی ، نهایت مغلوب اولدی ، ابتدا مغلوب غالبك روحنی تسخیر ایله سرایی‌ده ألنه کچیردیسه‌ده بالآخره قتل ایدلدی.

فقط شیخك شو نفوذ وقدرتی زنکین اولمه‌سنی‌ده بادی اولمش، اوغلی مخلص پاشایه هم ثروت مادیه، هم‌ده ثروت معنویه براقمشدی. کندیسنی کبی مخدومی‌ده خلق اوززنده پك بویوك بر تأثیره مالك اولمش ، حتی قره‌مانده آلتی آی قدر شیخانه اجرای حکومت ایتمش ، نهایت موقعنی یکی تأسس ایدن قره‌مان امارتنه ترك وتودیع ایله عثمان غازی‌یه التجا ایله‌مش ، قیر شهرنده توطن ایله‌مشدر .

شو ویریلن معلومات تاریخیه‌یه کوره عاشق پاشا کبار ، ظریف ، متصوف ، زنکین بر محیطك محصولیدر . چوجق دنیایه کوزلرینی آچدیغی دقیقه‌دن اعتباراً اطرافنی درویشلرله ، اهل تصوفله محاط کورمش ، بوتون چوجوقلغی ، کنجلکی هپ تصوفی تلقیاتی ، نقاط نظری دیکله‌مکله ، ایشتمکله ، کچمشدر .

کندیسنه زمانك مودا تربیه‌سی ویرلمشدر . کوچك عاشق پاشایه عربجه ، فارسی اوکره‌دلمش ، بونلرك اساس اولدیغی کوسترلمشدر . حتی غریبنامه نامنده‌کی اثری، که عاشق‌پاشا دیوانی نامیله مشهوردر، اونك دیباجه‌سنی فارسی یازمش ، وشو سوزلری سویله‌مشدر :

« کرچه‌کیم سویلندی بونده ترك دیلی
« لیك معلوم اولدی معنی منزلی
« چون بیله‌سك جمله یول منزللرین
« ییرمه‌اویله ترك‌وتاجیك‌دیللرین »

وتورکجه یازمق مجبوریتنده بولندیغی ایچون شوصورتله اعتذارده بولنمشدر :

« تورك دیلنه کیمسه‌لر باقماز ایدی
« تورکلره هرکز کوکل آقماز ایدی
« تورك دخی بیلمز ایدی بودیللری
« اینجه‌یولی، اول اولو منزللری.»

بوندن باشقه عاشق پاشایه درویشانه برتربیه ویرلمشدی، هرنه‌قدر زنکین ، دبدبه‌لی ، طنطنه‌لی برحیاته مالك بولینوردیسه‌ده کندیسی غایت نازك ، اهل‌دل ، متواضع ایدی . تذکرهٔ لطیفی‌ده طرز حیاتی حقنده شومعلوماته دسترس اولییورز : « مشایخ کبارك اغنیاسندن و صاحب دنیاسندن ایدی . شاهانه عزوجاهی و پادشاهانه قدرت ودستکاهی واردی . بو صورت شاهانه ایله سیرتی درویشانه ایدی . هم بویورمشلرکه درویش اولدر، که دنیایی ترك ایده ؛ کدا اولدر، که دنیا آنی ترك ایده . »

بویوك‌پدری، پدری نصل درویشلکله سیفی‌مزج ایده‌بیلمشلرسه عاشق‌پاشاده درویشلکله سیفی مزج ایتمش، برچوق‌غزالرده‌بولنمشدر. مشار الیه حاجی بکتاش ولینك احباسندن اولوب‌هرایکیسی‌ده سلطان اورخانك ندیملرندندر .

کندیسنه عاشق دینمه‌سی عاشق بالله اولدیغی ایچوندر . پاشا لقبی ایسه وزارتله ، میر میرانلقله بکام بویورلدیغی جهتله دکل صاحب دارات بولندیغنه بناءً‌در . پاشا کلمه‌سنك اصلی باشادر ، که رئیس دیمکدر . هامه‌ر ایسه علمادن اولمسنه بناءً بولقبك سلطان عثمان طرفندن ویرلدیکنی ادعا ایدییور .

أك مهم أثری « عاشق پاشا » دیوانیدر . بونك سائر دیوانلرله هیچ مناسبتی یوقدر . اثرده بر نقطهٔ نظر فلسفی کوزه‌تیلمش ، اوصورتله یازلمش ، اك زیاده تصوفك نشر وتعمیمنه دقت اولنمشدر . أثرك اصل اسمی « غریبنامه » ویا « معارفنامه » در .

« غریبنامه » ویا « معارفنامه » اون بابه منقسم اولوب هر بابده اون دستان موجوددر ، مثنوی طرزنده یازلمشدر. وزنی « فاعلاتن، فاعلاتن ، فاعلن » در . بزده نظر تنقید وتدقیقه مالك اولانلرك أك اسکیلرندن صاحب تذکره قسطمونیلی عبداللطیف افندی کتابنده بو اثر حقنده شو مطالعه‌ده بولینیور . « علم باطنده ، علم تصوفده مرشد ، مرید آدابن وطریق سلوك اسبابن بیان ایدرمنظوم تألیفدر. اون فصل اوزره ترتیب اولنمش بر کتابدر وهرفصلی اون بابدر . ارباب زهد وصلاح مابیننده استعمال اولنور مفید ونافع نسخه‌در . حقیقت انسانی آفاق و انفسی تشبیه وتمثیل ایدوب علم باطنی آیات واخبار وکلمات مشایخ اخیارله جمع ایتمشدر . اما نظمی اوقدر نازك ورنکین دکلدر . وهم اهل‌الله‌نظمنده قبول خلق ایچون تصنع‌وتخیل قصد ایدوب افتخار واشتهار ایچون تزیین الفاظ مراد ایدیمزلر . بو بر قاچ ابیات مثنوی صنعت تکوینده وقدرت‌خدای‌جهان آفریننده اول کتاب مستطابندندر :

نظم

« کلی عالم بر اشارتدر همان
« نیجه یوز بیك ملکی وار حقك عیان

« انس وجندن کیمسه‌لر کورمش دکل
« کیمسه اول ایلدن خبر ویرمش دکل

« فکری عقلك ایره‌من اول منزله
« آدی اولملك دخی کاز دله

« چون آنکدر هر یوغی وار ایله‌مك
« هرکز آنك حکمنه یوقدر امك

« اون سکز بیك عالمك قدری آکا
« یوقدرر بر ذره‌جه اوندن صوکا »

آفاقی انفسی مطالعاتی احتوا ایدن بو اثر قیمت صنعتکارانه‌دن زیاده بر قیمت فکریه‌یی حائزدر. عاشق پاشا اثرینی یازارکن هیچ بر هیجان طویمامش، آنجق کرك دنیایه، کرك معنویاته عائد بعض حقایقی — اوزمانه کوره — توضیح و تعیین ایتمکی دوشونمشدر. حتی فکرلری اعتباریله‌ده بر أثر ابداع، بر اثر فلسفی دکلدر، تصوف نظریاتنك وزن داخلنده، ساده بر صورتده تکررندن عبارتدر :

« الله آدین ایده‌لم اول، ابتدا
« که آندن اولدی ابتدا وانتها

« اولك اول اولیدر بی‌کمان
« آخرك همم آخریدر جاودان

« جمله عالم یوغیکن اول وار ایدی
« شویله اکسیکسز غنی جبار ایدی

« اول زمانده کیم هنوز یوقدی زمان
« بی‌زمان وبی‌مکان واردی همان

« هردوعالم اول عدمده غرق ایدی
« همم عدم اول اصل یده غرق ایدی

« وار ایدی اول پادشاه بی‌نیاز
« قندەسه نه ناز وار ایدی نه‌نیاز »

شو سوزلر بزه عاشق پاشـا مرحومك اثرینی تصـوف اوزرینه وضع ایتدیکنه اك بویوك دنیلدر . چونکه اهل تصـوفجه شو عالم بر عالم خیالدر، بوراده بولنان هرشی کاذبدر، یکانه بر وجود واردر. اوده وجود مطلقدر ، وجود مطلق ، عالم خیال موجود دکل ایکن کون ، یعنی مبهمات عالمنده موجوددی، بوکا ، قدرت أزلیه‌یه مقابل « عدم مطلق وار ایدی ، اوده اصـل داخلنده نابدید اولمشـدی . عاشق پاشا بونلری قصد ایدیور ، بونلرله کائناتی ، آفاقی وانفسی بر طرزده ، ایضاح ایتدیکنه قائل بولینیوردی .

دها صوکره وجود مطلق ، اهل تصوفجه کمال مطلق، بناءً علیه جمال مطلق [۱] دیمکدی، جمال مطلقك تظاهراتی ایسه‌غایت ضروریدر ، جمال مطلق کندینی پرستش ایتدیرمك ایچون بوعالمی یاراتمشدر :

« کندوسینه کندیسی ناز ایلدی
« کافی نونه اوردی بر ساز ایلدی »

عقل کلك ، نفس کلك کاف ونوندن نغمـات واصـول قوپار قوپماز ، أك اول قوللغه یوز طوتدیغنی سـویله‌یور ، که بونلرده تصوفك اساساتندندر :

« کیم ایشتدی آنی ایلك اول اولو قول
« عقل کلدر آدی معروف اول قولك
« قامو قولدن ایلك کلوبدر اول بیلك
قال النبی اول ماخلق الله العقل

[۱] افلاطونك حسن مطلق نظریه‌سی .

« سازی ایلکین اول ایشتدی صالدی باش
« فا ویا وکاف ونونه اولدی باش
« قوللغه طوتدی حقه قارشو بونی
« آنك آردنجه ایشتدی نفس کل
« اول ایشیکده اولدخی هم اولدی قول
« عقل کل باش اول آکا خوش ایلدی
« نفس کل قاتلانمادی جوش ایلدی
« نفس کل طوردی وچرخ اوردی سماع
« جوشه کلدی یبر وکوك طوتدی سماع .»

عاشق پاشا کائناتك نه‌لر اوزرینه مؤسس اولدیغنی ایضاح صددنده‌ده بزه بعض معلومات ویرییور :

« کورکیم اول الله نه‌لر قلمش درر
« قدرت ألندن نه‌لر کلمش درر
« دیلدی کم کندوزنی بلدوره
« ملك یراده مخلوقله طولدوره
« کورکه نه قیلدی ونتدی نیلدی
« نه یراتدی نایی نادن ایلدی
« بو اشی واجب درر بلمك سکا
« دیکله ایمدی ایده‌یم بتغل طکا
« الك [۲] یراتدی قدرتندن عقل کل
« عقل کلدن ایلدی درت درلو قل [۳]
« قلدی اول دردی جهانه درت ستون
« آندن اولدی جر ونصب رفع وسکون
« آب وآتش ، باد وخاك آد ایلدی
« بنلری [٤] بوملکه بنیاد ایلدی

[۲] ایلك [۳] قول [٤] بونلری .

« اود کوردم یورکوکده یانه‌در
« اسی‌لکون اود دکلی یانه‌در .
« معده‌کی کرم ایلین اودر سنك
« آنك ایله قائم اولور بوتنك
« هم کونش اوددر طغر [١] هرکون کاور
« قاره کویکن اوکی آیدین قلور
« یل دخی کلدی سکا اولدی نفس
« کم انکله دیری یورر بوقفس
« صوی [٢] کورکم طاموکده قاندرر
« صورتك هم آنوکیله خوش کچر
« هم یونر هم آبدست آلیر هم ایچر
« دین ودنیا اهلنه هم ساقیدر
« هم چلب دیدارنك مشتاقیدر
« هم بوطوپرغدن صورت وردی سکا
« کم کورن حیران الر قالر طکا
« سن‌دخی شکر وثنا قلسك کرك
« اشبو لطفك شکرنی بیلسك کرك .»

مع‌مافیه بوتون بونلر انسانه قوللق ایتمکه کلمشلردر ، انسان‌اونلره قوللق ایتمك‌ایچون کلمه‌مشدر ، اونك‌وظیفه‌سی جمال مطلقه‌مربوطیتده‌در . عشقده‌در ، اوکا واصل اولمقده ، اونك عارفی بولنمقده‌در ، بناءً علیه بونکته‌یی آکلاملی ، اوکا کوره حرکت ایتملیدر :

« اول عقل کیم عشقه یولداش اولمدی
« حکمت واسرار آکا اش اولمدی
« حقلادر درلکی عشقك تمام
« حقدن آیرق یوقدرر عشقه مقام

[١] طوغار [٢] صویی .

« هرکموککم پروبالی عشق اولا
حاشا کم اول کیمسنه یولدن قالا »

خلاصه اثر باشدن نهایته قدر حیات وحادثاتی ، طبیعتی، روحی، هرشیئی تصوف کوزلکی آرقه‌سندن کورمك ، تحلیل ایتمك صورتیله اوقویانلری حسن خلقه ، حقـه مربوطیته ، عشقه سـوق ایدر . مختلف موضوعلر هپ بونقاط نظردن کچمك شرطیله کوسـترلمش ، حل ایدلمشدر . اثر عثمانلی ذهنیت اولیه‌سنك نصل اساسات فکریه‌یه استناد ایتدیکنی کوسـترمه‌سنه بناءً تاریخ ادبیات نقطهٔ نظرندن غایت قیمتلیدر . مجدی افندینك ترجمهٔ شقائقنده شوسطرلری کوربیورز : «لسان عثمانیده عاشق‌پاشا دیومشهور بر کتاب بدایع مکنون وحقائق مکمون نظم ایلیوب احوال سـالکینی و اسرار عارفینی اول کتابده درج ایلدی . » کتابك یدییوز اوتوز ییلنده ختامه ایردیکنی شـو۔ بیتدن استخراج ایدییورز :

« یدییوز اوتوز ییلنده هجرتك
« سوزی ایردی ختمنه فکرتك »

عاشق پاشانك لساننده بر تشـوش واردر ، بوده هنوز لسـانك تکمل ایتمه‌مش اولمسـندندر . مع مافیه لسانی سـلجوقی ترکجه‌سی ، یعنی غرب لهجه‌لرندن بریدر. حتی اثرنده اماله، زحاف پك‌چوقدر. مع مافیه بونلر ، بوکبی خطـالر یکی تأسـس ایدن ملتلرك هپسـنده کوریلیور ؛ قافیه‌لره کلنجه اوقافیهٔ سمعیه‌یی دکل قافیهٔ نظریه‌یی قبول ایتمشدر . املالری اعتباریله موافق کلن کلماتی تلفظلری باشقه‌ده‌اولسه ینه قافیه یاپار .

«٧٣٣» سنهٔ هجریه‌سی‌نك اون اوچ صفرینه مصادف صالی کیجه‌سی وفات ایتمش اولوب قیرشهرنده غایت مزین ومکلف بر تربه‌ده مدفوندر. تربه‌یی کندیسی یاپدیرمشدر. تربه زیارتکاهدر. مشارالیه اولیاءالهدن‌در. عثمانلیلر اوزرنده حصوله کتیردیکی تأثیر حالا دوام ایتمکده‌در. مجدی افندینك شقائق ترجمه‌سنده «قبرشریفی مخزن اصابت اجابت اولدیغی مقرر اولمغین اول دیار با اعتبارده اولان اصحاب حاجات آنکله تبرك ایتمکدن خالی دکللردر. فی الواقع مقام مذکورده صدور ایلیان دعوات مستطابه مستجابه اولوب روحانیتندن مستفیض اولدقلری محل کمان دکلدر..» سوزلرینه تصادف اولینیور.

٣

سلیمان چلبی، مولد. — سلیمان چلبی اورخان غازی زماننده شهرت بولان شیخ محمود نام فاضلك قیزینك اوغلیدر. وراثتك تأثیری غیر قابل انکار اولمه‌سنه نظراً مشار الیه حس علم وفکر عرفانی بویوك دده‌سندن اخذ ایتدیکی کبی قابلیت شاعریه‌ده ینه اوندن کندیسنه انتقال ایتمشدر. بویوك پدری محمود حقنده مجدی افندینك شقائق ترجمه‌سنده «مولانا شیخ محیی الدین عربی حضرتلرینك فصوص نام کتابنی شرح ایلدی. اول خاتم انکشت ولایت وفص نکین کرامتك فصوصنده اولان نقوش وهمیهٔ معکوسه‌یی فص ظن وکماندن حك ایدوب فص قاطع، تبیان ساطعله مداد منازعاتی قطع ایلدی.» دییور. مشارالیه ایسه بو کتابه یازمش اولدیغی مقدمه‌ده «اصول علم تصوفی نوخامهٔ فولاد رنکله» اوقدر متین بر صورتده نقش ایتمشدر، که أك مفصل

موادينى تحليل ايله‌يه بيلمشدر . شيخ محمود سلطان اورخان غازى حضرتلرينك مظهر توجهى اولمش ، پادشاه كنديسنه ازنيقده بر مدرسهٔ نفيسه انشا ايتديره‌رك فضلندن ، علمندن خلقى مستفيد ايتدكلرى كبى مشار اليهى‌ده تلطيف بويورمشلردر . بوذات سليمان پاشانك روم ايلى‌يه مرورينى :

« ياقاسن روم ايلينك دست تقوى ايله آلمشسك
« كرامت كوستروب خلقه صويه سجاده صالمشسك »

سوزلريله تسعيد ايتمشدر .

سليمان چلبى بروسه‌ده سلطان اورخان زماننده دنيايه كلمش ، ده‌ده‌سنك حياتنه يتيشمش ويا اونك علم وعرفانندن مستفيد اولديغى كبى موقع اجتماعيسندن‌ده استفاده ايتمشدر. [بليغ بروسوى كلدسته‌سنده يازاركه : « مشار اليه سليمان پاشانك هم مشربى واحياناً سرحلقهٔ بزمنهٔ داخل اولوب مصاحبتيله شرف كسب ايدن همنام مؤدبى ايدى [١] . لطيفى افندى تذكره‌سنده عوض پاشانك مخدومى وشاعر عطايينك برادرى بولنديغنى يازييورسه‌ده بو حقيقت اولمه‌سه كركدر . زيرا عطايى سلطان مراد ثانى شعراسندندر. ينه مذكور استخراج ايتديكمز عطايى حقنده‌كى «روايت ايدرلركه پدرلرى فوت اولدقده مشار اليه جمال وكمال ايله آراسته صاحب حسن وتازه جوان ونازك طبع ونكته‌دان بيلينوب» سوزلرى بزه كوستريبوركه عطايى سلطان مراد ثانى زماننده بك كنج ايمش، سليمان چلبى‌نك دوغديغى زمان ايله بونك آره‌سنده بر عصره قريب مدت واردر . نه‌اولورسه اولسون آره‌لرنده آلتمش

[١] تاريخ ادبيات : فائق رشاد بك .

یاش فرق اولسه بیله عطائی‌نك او اثناده لااقل قرق یاشنده بولنمه‌سی اقتضا ایدردی. بناءً علیه بو ادعا یاکلش وبی معنادر.

شیخ محمودك قیزی اوغلی اولمه‌سی، شیخك سلطان اورخانك سلاح آرقداشی بولنمه‌سی سلیمان چلبی‌نك بر موقع مخصوص صاحبی اولمه‌سنی امضا ایدن اسبابدندر، هامه‌ر شیخ محمودك سلطان اورخان غازینك سلاح آرقداشی اولدیغنی «امام سلیمان چلبی‌که اورخانك سلاح آرقداشی اولان بویوك پدری محمود [١]» سوزلریله بیان ایدییور. سلیمان چلبی ییلدیرم بایزیدك دیوان همایونی امامتنه نائل اولدیغی کبی میر سلیمانك‌ده فوق‌العاده مظهر التفاتی اولمش، ندیمی بولنمشدر.

اساساً زمان‌ده فوق‌العاده مساعددی. بحث مخصوصنده بر تفصیل کوستریله‌جکی اوزره سلطان بایزیدك دور سلطنتی میلیه‌وا نامنده‌کی صربستان پرنسنك ووزیر علی پاشانك عثمانلی سلطنتنه ادخال ایتدکاری ذوق وسفاهت‌دوری وعینی‌زمانده‌ده علم‌وعرفان دوری ایدی. زمانك شاعرلری فوق‌العاده مظهر رغبت اولییورلردی. امیرسلیمانك‌دور سلطنتنه کلنجه اوده سفاهتله مالی اولمقله برابر تجلیات مدنیه وفکریه اعتباریله نظردن دور طوتیله‌جق بر زمان دکلدی. هامه‌ر بودور حقنده «سلیمانك کذارش حیاتی واقعا صوك زمانلرده لکه‌دار اولمش ایسه‌ده بوسبوتون شاندن عاری دکلدر. روم ایلی طرفنده اون سنه سورن مدت سلطنتده صناعاتی تشویقدن خالی قالمادی، شوراسنه دقت اولنمالیدر، که احفاد عثمانیدن حقنده بویله بر مدیحه ایراد اولنه‌بیله‌جك ایلك حکمدار بودر. سرایننده عصرینك اك بویوك شاعرلری بولنوردی.» دییور. سلیمان‌چلبی‌ده بونلردن بری‌ایدی. بالخصوص «مولد»ی بوتون

[١] هامه‌ر ترجمه‌سی: ٢ جلد، صحیفه «١٠٥»

خلق نزدنده انتشار ایتمش، فوق العاده رغبته مظهر اولمشدی . بوقدر نازك بر دورده بویله بویوك بر شاعرك اونودلماسی امکان خارجنده ایدی .

آلتیوز سنه‌دنبری ممالك عثمانیه آفاقنده طنیندار اولان مولد نبویسنك یازلماسنه سبب اولمق اوزره صاحب تذکره عبداللطیف افندی کتابنده غریب بر حادثه کوستریور : بر واعظ بر کون بروسه‌ده وعظ ونصیحت ایله مشغول ایکن « لانفرق بین احد من رسله » آیت جلیله‌سنه استناداله « بن حضرت محمد مصطفی‌یی عیسی نبیدن [صلوات الله علیهما] تفضیل ایتمزم.» سوزلرینی سویله‌مش. اواثناده وعظ دیکله‌مکله مشغول عرب قومنه منسوب بر مردغیور بوادعایی رد ایله‌مش. علم فقهه، تفسیره زیاده‌سیله واقف اولدیغی جهتله «های نادان وجاهل! سن بوعلم تفسیرده قاصر وراجلسك . آیات عظیمه‌نك ناسخندن ومنسوخندن ومتشابهندن غافلسك . رسل بیننده فرق یوقدر دیمکدن مقصد امر رسالتده وخصوص نبوتده‌در . مراتب فضیلتده دکل ... اکر آیت کریمه‌نك معناسی جمیع الوجوه دیمك اولیدی « تلك الرسل فضلنا بعضهم علی بعض » نیجه راست کاور.» سوزلریله الزام ایتمش، اوراده بولنمقده اولان سلیمان چلبی بووقعه‌دن فوق العاده متأثر اوله‌رق مولد نبی‌یی یازمشدر. مذکور ذات ایسه شهر خلقنی واعظ ایله برابر بولنجه عرب اولدیغندن عربستانه کیده‌رك کندی لهنده فتوالر آلمش، دیار رومده اوکا طرفکیر آنجق سلیمان چلبی اولمشدر [١].

ازجمله مولد نبیدن شو مثنوی افضلیت حضرت محمد علیه السلام حقنده ترتیب اولنمشدر :

---

[١] تذکرۀ لطیفی : صحیفه « ٥٦ » .

« اولمایوب عیسی کوکه بولدیغی یول
« امتندن اولمق ایچون ایدی اول
« چوق تمنی قیلدیلر حقدن بولر
« تا محمد امتندن اوله‌لر
« کرچه‌کیم بونلر دخی مرسلدرر
« لیك احمد افضل و اکمل درر
« آنی اویله بیلمه‌ین احمق‌درر. »

سلیمان چلبی‌نك مولدی جدی بر تأثرك ، بر تهیجك اثریدر. اثرده حضرت فخر کائنات حقنده شدید برعشق موجوددر ، چلبی سلطان انبیایه محبتی بوتون روحیله ، بوتون موجودیتیله حس ایتمش اوندن صکره بزه‌نقل ایله‌مشدر. اثر صنعت حساسیتك محصولیدر. یوقسه فکرك دکل. فکر بیله اولسه آنجق حساسیتدن کچدکدنصکره بر قیمت صنعتکارانه‌یه مالك اولور. عاشق پاشاده ، سلطان ولدده بر شاعردن زیاده برمتفکر روحی کورمشدك ، حالبوکه سلیمان چلبی‌ده برمتفکردن زیاده بر شاعر روحی یاشایور ، او بزه حضرت پیغمبرك مناقب ولادتنی سویلرکن تمامیله تاریخه رعایت ایتمیور ، بعضاً مخیله‌سیله ، قلبنك آتشیله اونی تغییر ایدییور. او هرشیدن اول شاعردر ، حقیقت خارجیه ایسه هیچ بر زمان حقیقت شعریه دکلدر.

اثر مثنوی طرزنده یازلمشدر. ذاتاً اوزمانك اك زیاده جالب دقت آثاری مثنوی طرزنده یازلدیغی کبی بوطرز اودورك اك زیاده مرغوبی ایدی. اثرده‌کی زندکئ حیاتی ، سحر بیانی ، سادکی‌یی تبلیغ واحساس ایچون شو سطرلری آلیورز :

« بوکلان علم لدن سلطانیدر
« بوکلن توحید عرفان کانیدر

« بوكلان عشقنه دور ايدر فلك
« يوزينه مشتاقدر انس وملك

*
* *

« دير امينه چونكه وقت اولدی تمام
« كيم وجوده كله اول خيرالانام .
« صوصادم غايت حرارتدن قتی
« صونديلر بر جام طولوسی شربتی
« قاردن آق ايدی ، هم صوئوق ايدی
« لذتی آنك شكرده يوق ايدی . »

*
* *

« الوداع ای جان جانان الوداع
« الوداع ای ماه‌تابان الوداع
« الوداع ای پادشاه عاشقان
« الوداع ای سرور شاه جهان
« الوداع ای بلبل باغ جمال
« الوداع ای آشنای ذوالجلال
« الوداع ای كوهر دريتيم
« الوداع ای باعث نور عظيم
« الوداع ای شاه سلطانم بنم
« الوداع ای درده درمانم بنم
« مصطفی‌دن عبرت آلك سزدخی
« برمز قالميسر تكری حق
« هرنه‌دكاو چوق ياشارسه بر كشی
« عاقبت اولمك درر آنك ايشی
« آه ألكدن موت شيون آه وواه
« نه‌كدا قورتيلور الكدن نه‌شاه

*
* *

« جمله ذرات جهان ايدوب صدا
« چاغرشوبن ديديلركيم مرحبا

« مرحبا أی شمس تابان مرحبا
« مرحبا أی جان جانان مرحبا
« مرحبا أی آفتاب عاشقان
« مرحبا أی ماهتاب صادقان
« مرحبا أی بلبل باغ الست
« جمله عالم عشقکیله اولدی مست
« مرحبا أی جان باقی مرحبا
« مرحبا أی عشق صافی مرحبا
« مرحبا أی بلبل باغ جمال
« مرحبا أی آشنای ذوالجلال
« مرحبا أی رحمةً للعالمین
« مرحبا آه أی شفیع المذنبین
« مرحبا أی عاصی امت ملجأی
« مرحبا أی چاره‌سزلر أشفعی
« مرحبا أی عالی سلطان مرحبا
« مرحبا أی کان عرفان مرحبا
« مرحبا أی ذات حقك مظهری
« مرحبا أی أنبیانك رهبری
« مرحبا أی صفیانك سروری
« مرحبا أی آفتاب بی زوال
« مرحبا أی ماهتاب لایزال
« مرحبا أی طوطیٔ باغ جهان
« عشقك ایله حیران اولدی جمله‌جان
« أی کوکللر دردینك درمانی‌سن
« أی قامودوشمشلرك سلطانی‌سن»

مولدك بوساده ، نفیس ، پرحیات لسـانی حتی عصرلره تحکم

ایتمشدر. عصرلردنبری جوامع شریفه‌ده و اولرده اکثریا ربیع‌الاول، ربیع‌الآخر آیلرنده وبعضاً سائر زمانلرده بالجمله مؤمنین ومؤمناتدن مرکب ترك روحلری بونی دیکله‌مشلر، متلذذ ومتذوق اولمشلر، صنعتك قانادلریله دینك یوکسکلکلرینه چیقمشلر،

« هم سلیمان فقیره رحمت ایت »
« همدمن ایمان، یرینی جنت ایت »

سوزلری طویله‌یر طویلماز بویوك شاعرك روحنه فاتحه‌لر اتحاف ایتمشلردر.

بوآنه دکین برچوق مولدلر یازلدیغی حالده هیچ بری بوقدرقیمته مالك اوله‌مامشدر. قسطمونیلی عبداللطیف افندی تذکره‌سنده « بو فقیر وحقیر بوزمانه دکین یوز عدد مولد کوردم ونظر التفاتله هر برینی کوزدن کچیردم. برنده بوسوز وحالتی وبوشوق وحرارتی کورمه‌دم. وهم بو مرتبه‌ده بریسی مقبول ومشهور اولمادی. بین‌الناس بری اعتبار واشتهار بولمدی » سوزلرینی سویله‌یور.

مولدنده بعضاً شکلی نقصانلر وار ایسه‌ده دینیله‌بیلیرکه بونلر لسانك هنوز تشکل ایده‌مه‌مسندن، وزن عروضه تطابق ایده‌جك قدر تکامل ایده‌مه‌مسندن نشأت ایتمکده‌در. بوقسه اثر، اثر صنعتکارانه، لسان ساده وهیجان صنعتکارایله ممتزجدر. فائق رشاد بکك تدقیقاتنه کوره « فاطمة‌الزهرا » [ر . ع] نك واقعهٔ وفاتنی الحاق ایله‌مك صورتیله اثری ادرنه‌ده « قاره بولوت » مسجدی امامی خلیل تزییل ایتمشدر. بواثرك تاریخ تحریری اولان :

« بونی ترتیب ایلدی، دوزدی امام
« بوضعیف وعاجز احقر وجود

« بو امام مسجد قاره بولود
« کر ایدرسه‌ك سال هجرتدن سؤال
« صای سکز یوز ایله داخی یدی سال»

سوزلرندن آکلاشیله‌جغی وجهله سلیمان چلبی فاصلهٔ سلطنتك ابتدالرنده وفات ایله‌مشدر : چونکه بر أثره تزییلاتك اجرا ایدیله بیلمسی ایچون مبدعندن آرتق استفاده احتمالنك مرفوع بولندیغی وارد خاطر اولور. باخصوص تاریخلرده اونی سلطان بایزیدك امیرسلطانك دوری شاعری دییه کوسترملری ، موسی چلبی زمانه قدر چیقمالری بوادعامزك اولدقجه بر قوی دلیلیدر . هامه‌ر کرك چلبی موسانك ، کرك چلبی سلطان محمدك زمان سلطنتنده سلیمان چلبی‌نك اسمنی تکرار ایتمه‌مکده‌در .

شیخی . — متصوفه‌دن اولوب سلطان مراد وییلدیرم بایزید، فاصلهٔ سلطنت ، چلبی سلطان محمد [۱] دورلرینی ادراك ایتمش بر شاعردر، کندیسی کوتاهیه‌لیدر . سلطان مراد خداوندکار حضرتلرینك زمان سلطنتلرنده بروسه‌یه کلمش و اوراده بالآخره حلبده « پوستین » چیقارتیلان شاعر متصوف نسیمی ایله برله‌شمشدر. بو رفاقت، زمانك تأثیراتیله اوله‌جق، هرایکی روحده یاشایان رشیمات تصوفی تقویه ایتمش، حس شاعریتك انکشافنه سبب اولمشدر .

[۱] اصل اسمی حکیم سناندر قرەمان سفرنده سلطان محمد خسته‌لندیغی زمان اطبا حیاتندن قطع امید ایتمسینه کرمیاندن دعوت ایدلمشدر، که فاصلهٔ سلطنتدن صکره کرمیان بکنه کیتدیکی آکلاشیلیور .

بروسه ، شیخینك علومه ، تصوفه اولان تمایل مخصوصنی تطمین ایده‌جك درجـه وماهیتده اولمادیغی ایچون ایرانه کیتمش ، اوراده « مشایخ کباردن بی حد عزیزلره ایرشمش ، طریق تصوفده ولایته قدم باصوب توحید صرفه یتشمش » [١] ، زمانك علم طبنی‌ده اوراده اوکرنمشدر .

شیخ بایرام آنقرویدن اخذ انابت ایتمش، مشار الیهك خلفاسندن اولمشدر. بایرام آنقروی جداً عالم وممتاز برشخصیت اولوب انکوریده مدرسلکده بولنمش، بالآخره طریقت صوفیه‌یه داخل اولوب کندوسندن بر چوق کرامات صادر اولمش ، بر چوق کیمسه‌لر کندیسنك مریدی، تابعی بولنمش ، طریقتی بایرامی‌یی طرق صوفیه‌یه علاوه ایله‌مشدر [٢] هرنه‌قدر شـیخی اخذ انابت ایتمش ایسـه‌ده عبداللطیف افندی « اما کیمسـه‌یی ارشاد ایتمك وطریق زرق وطاماته کیتمك اولمامشدر . » دییور .

اصـل اسمی سناندر . بونك ایچون وطبـده معلوماتی بولندیغنه نظراً کندیسنه «حکیم سنان» دیرلر. طبده‌ملکه‌سی أك زیاده کحالیده‌در، غریبدر ، که کندیسنك کوزلری سقط ومعلول ایدی . شیخك علم وعرفانی زمانجه پك مهم ، پك عالی ایدی .

تذکرهٔ لطیفی‌ده علمی حقنده شو سوزلره تصـادف ایدییورز : « علم ظاهر وباطنده یدعلیا وفن توحید وتصوفده قسمت عظماسی‌ده واردی . » فی‌الحقیقه آثاری اوقوندیغی زمان تصـوفك تأثیراتی و

---

[١] تذکرهٔ لطیفی .

[٢] مجدی افندینك شقائق نعمانیه ترجمه‌سنده تفصیلاتی .

حقایق اشیایی ینه اونك کوزیله کوسترمك اعتیادی اولدیغی کورلدیکی کبی لطیفی افندی‌ده « بوخصوصده کمالاتنه وقوف واطلاع مراد ایدن کتابنك اوائلنه و اواخرینه نظر ایتسون، که اقسام مراتب توحیداتی واصناف تجلیات ذات وصفاتی نه‌خوب اکشاف واعلام وطبایع واحوال فلکیاتی اظهار وافهام ایتمشدر . » سوزلرینی سویله‌یور ، وشاعریتی حقنده بیان مطالعه ایدرکن « اول فیض‌بخش وحالت‌انگیز موعظت‌مآل آتش ریز متصوفانه ابیات شیخانه مواعظ ، هر بری آدمه غنا وفا ویرر ، کلمات که مومی الیهك کتاب مستطابنده‌در ، مثنوی کویان رومدن برینك نظمنده واقع اولمه‌مشدر . » دییور .

اوائل عمرنده کرمیان زاده‌لرك مظهر التفاتی ، مرغوبی اولدیغی کبی بالاآخرده امیر سلیمانك مادحی در . کندیسی سرای سلطانیده احمد حمزه برادرلرله بولنیور ، امیرك فوق‌العاده توجهنه نائل اولیوردی. مع‌مافیه عزلتکار بر روحی واردی ، سرایلرك ، شهرلرك دغدغه‌سندن اوصاندیغی ، بیقدیغی ویاکندینی دیکله‌مك ایسته‌دیکی زمان کشیش طاغنه چکیلیردی . کشیش طاغنك سمالره قرین تپه‌لریله یشیل اتکلری بوتون علمای متصوفه کبی اونك‌ده روحنه بر تازکی ، بخش ایدییوردی . امیرسلیمانك وفاتندن صکره تکرار چکیلمش ، برآز صکره کرمیان بکنه کیتمش، نهایت چلبی سلطان محمد بعض انفعالات نفسانیه‌دن متولد مرض عصبی‌دن بونك توصیه‌لریله قورتولمش، اوزمان مکافات اولمق اوزره رئیس الاطبا پایه‌رقینه حیات دبدبه‌یه اونی فیرلاتمشدی . حیات انزوایه تمایلنك، بالخاصه کشیش طاغنه مجذوبیتنك وثیقه‌سنی هامه‌ر ترجمه‌سی برنجی جلدینك یوز آلتمش دردنجی صحیفه‌سنده بولییورز :

« کشیش طاغی اشجار خضراسی آلتنده ومترنمانه اطرافنی دورایدن ایرماقلرك کنارنده الهام صاف ولطیف تحریسنه کان علما وشعرانك ده موقع تلاقیسی اولمشدر . عثمانلیلرك ایلك شاعر خیالیسی منلا شیخی خسرو وشیرینی اوراده یازاردی » .

شیخی شعر اعتباریله بر مجدددر ، غزل ، قصیده ، مثنوی طرزنده برچوق شیلر یازمش سه ده خرنامه سی ایله خسرو وشیرینی غایت مشهوردر . کندیسنك مصارع وابیاتندن پك چوقلرینی آشیرمقله اکتفا ایتمه یه رك پادشاهلرك حقنده کی لطفلرینی قصقانانلر اموال واملاکنه قدر دست تعرضی اوزاتدیلر ، اوزمان قیزارق خرنامه یی یازدی ، رقیبلرینك هر برینك اسمنی مناسب فرصتلرله ، کنایه لرله ، تعریضلرله کوستردی . خرنامه نك نه صورتله یازلدیغی حقنده هامه ر ترجمه سنك ایکنجی جلدنده « شیخینك قدرتی وبوندن دها زیاده پادشاهك الطافی کندیسنه دشمن قزاندیرمشدی . بونلر ، اکثریا بویوك شاعرلر حقنده واقع اولدیغی کبی اشعارندن انتحال ایله قناعت ایتمه یه رك نهایت املاکنه ویاننده کی آدملرك حیاتنه تعرض ایلدیلر . «شیخی یه خرنامه» أثرینی یازدیران بو تعرض ابلهانه اولمشدر . شیخی بو کتابده باشنه کانلری حکایه ایده رك دشمنلرینی بوحیوانك اسمی آلتنده تقسیم ایدر . » سوزلرینه تصادف اولینیور . فائق رشاد بك «مملکتنه عودت ایتدیکی زمان» رقبا وحسادینك اثر حیاتی اوله رق حرامیلر یولنی باصدیروب راکب اولدیغی قاطره وارنجه یه قدر نه سی وارسه آلمشلر » دییور ، که فعل تعرضك نه صورتله وقوع بولدیغنی بزه پك کوزل ایضاح ایدر . شیخی خرنامه سنی یازنجه سلطان محمده تقدیم ایتمش ، بوتون ضایعاتی پادشاه طرفندن اوده نمشدر .

« خرنامه‌سی » کرك هجونده‌کی ظرافت ، کرك طرز افسانوی‌یه بزده مبدأ اولمق اعتباریله جداً شـایان تدقیق وقرائت‌در ، آتیده‌کی مثال شو ادعامزده نه‌قدر حقلی اولدیغمزی کوستریر .

« وار ایدی برخر ضعیف ونزار
« یوك ألندن قتی شکسته وزار

« کاه اودونده ، کاه صوده ایدی
« یوك ألندن قتی قصوده ایدی .

« یاغر ایدی سراسر اندامی
« یوغیدی آخور ایچره آرامی

« بر زمان اولمشدی خوش حال
« قوطوغونجه ایدی خردجال

« نعرهٔ شیره‌کوش صالمازدی
« کرکی عیننه هیچ آلمازدی

« آرسلان اورکر ایدی قولاغندن
« قورد قورقار ایدی چوماغندن

« قلت جوعدن اولمش ایدی ضعیف
« بی‌علفلکدن اولمش ایدی نحیف

« رحم ایدوب اوکا صاحبی برکون
« صالدی بر اوتلاغه تنعم ایچون

« واردی اوتلاغه چون بو مسکین خر
« کوردی اوتلاق ایچره نیجه بقر

« سمیرمش اوتلاق ایچره شویله بولر
« چکریسك قیلمن یاغی طاملر

« کیمینك بوینوزی وار آی کبی
« کیمینك حلقه حلقه یای کبی

« کورنجك خر بوحالی دیدی همان
« نه عجبدر زمانه ودوران
« بونلرك باشلرینه تاج نه‌دن
« بزه بوفقر واحتیاج نه‌دن . »

شیخی متصوفیندندر ، کرك خسرو وشیرین مقدمه‌سنده کرك سائر آثارنده بومیل تصوفی پك واضح ، پك جلی بر صورتده اوقونیر ، اونده بعضاً مولانا جلال‌الدین رومی حضرتلرینك افکاری بولندیغی کبی مولانا سنائی ، عطار وامثالندن عبارت صوفیهٔ صافیه‌نك [١]ده مطالعاتی کوریلیر . مثلا خسرو وشیریندن آلدیغمز شو درت مصراع متصوفیندن اولدیغنی کوستریر :

« جمالی بردر کر چوقدر عبارت
« قمو اول حسنه ایدرلر اشارت
« اکرچه بوقدر روحدنده قسمت
« بیان اول رسمه قیلمش اهل حکمت

او تصفیهٔ باطنی آمر سوزلرده سویله‌مشدر ، که اونلردن بری ده بودر .

« قیلنجه عقلکی حرص وهوا قول
« کذر قیل بو کدورتدن صفابول
« طوررکن بونجه اوهام وخیالات
« تجلی ایده‌می حق نوری هیهات
« یاپیلماز روح نفسی یقمانجه
« ملك کیرمه‌یه شیطان چیقمه‌نجه .

بو متصوفك نظمده ، باخصوص طرز قصیده ومثنوی‌ده کوستردیکی

[١] ولد چلبی .

تجدد آنجق عجم ادبياتيله‌در ، عجمستانه سياحتى اونك اوزرنده پك زياده تأثير ايتمش ، قدرت ابداعيه‌سنك اويانمه‌سى ، جانلانمه‌سى ايچون پك‌مهم بر عامل اولمشدر . ايرانك فوق‌العاده مترقى ادبياتى، صنعتى، باخصوص كلستان صاحبى سعدى اونك موجوديتنده پك مهم ايزلر براقمشدر . ذاتاً ادبياتلر ايچون مايهٔ خارجى‌يه احتياج واردر ، أك بويوك تجددات ادبيه ياخارجك تأثيريله وياماضى‌يه رجعتله تأمين اولنمشدر . يالكز بومايه‌يه يكى وشخصى طرز تلقياتك وضعى ، ضم وعلاوه‌سى ضرورى كورلمشدر ، ايشته شيخينك أك بويوك مزيتى بونقطه‌در ، اوده متصوفدر ، اوده عاشق پاشا كبيدر ، لكن او هرشيدن اول بر شاعر مجدددر . خارجدن آلدقلرينى شخصيتنده بسله‌دكدن صوكره يازمش وبزه نقل وتوديع ايله‌مشدر .

« كوكلم قوشينه صاچدى ينه دانه‌بنلرك
« اولدرمه‌سون طوتوب كه‌كيرز قانه بنلرك

*
* *

« غمزه‌ك كه‌بر خدنك ايله بيك‌جانه قصد ايدر
« خوش آهوانه كوزلر وشيرانه قصد ايدر
« خطك كه چكدى خاتم ياقوته دائره
« بر موردر، كه مهر سليمانه قصد ايدر
« خالك كه زلفكه طولاشوب آلنكه آغار
« هند وصفت كمند ايله ايوانه قصد ايدر.»

*
* *

« كرم اهلن بوكيجه عالم معناده كوروب
« صوردم آنلاره عجب، نولدى سخا ، قانى كرم
« دركه شاه عطا پيشه وخير انديشه
« كرميان مملكتى مالكى سلطان كرم . »

شو سطرلر بزه واضحاً شیخینك عاشق پاشادن ، حتی سلیمان چلبیدن نه‌قدر آیرلدیغنی کوسترمکده‌در ، صنعت ذاتاً ابدی استثنا دکلدرده نه‌در ! باشقه بر طرز تفکر ، باشقه بر طرز تحسس ، باشقه بر طرز افاده کوسترنلر ، خلاصه اسلوبه مالك اولانلر ادبیاتده یاشامق حقنه مالکدرلر .

شیخینك أك بویوك أثری خمسهٔ نظامیدن ترجمه ایتمش اولدیغی خسرو وشیرین قصه‌سیدر. بو أثر طوغریدن طوغری‌یه ترجمه اولمیوب شیخی روحندن پك چوق شیلر علاوه ایتدیکی کبی مولانادن ، سعدیدن‌ده پك چوق شیلر آلمشدر . أثرده بر سادکی ، بر سیلان شاعریت ، بر افادهٔ متین واردر . ترجمه‌نك بر قسمنی سلطان مراد ثانی‌یه‌تقدیم ایتدیکی زمان برچوق قیل وقالی موجب اولمش، کندیسنی چکه‌مه‌ینلر بر چوق سوزلر سویله‌مشدر وبونك طولاییسیله « جوائز وعطایادن کندویه‌حصه ایرمه‌مشدر.» پادشاه بالآخره احسان‌ایده‌جك اولدیسه‌ده شاعرك عمری وفا ایتمه‌مش ، أثری اتمام ایتمه‌دن اولمشدر. بو « اثری شیخینك محبی ومعتمدی اولدیغی کرمیان بکنك نزدنده وزارت خدمتنی ایفا ایدن و اونك کبی شاعر اولان جمالی اتمام ایتمشدر . »

حالبوکه فردوسیٔ طویل أثرك کرمیان اوغلی مصطفی چلبی نامنه یازمش اولدیغنی ، اتمامدن اول چلبینك وفات ایتمسیله سلطان مراد ثانینك امریله اکمال ایدلدیکنی یازییورسه‌ده بزجه برنجی احتمال دها قویدر. جمالی شیخی دیمکله معروفدر، که شیخینك همشیره‌زاده‌سیدر. بو ادعامزك أك‌بویوك دلیلی‌ده خسرو وشیرینك ابتداسنده بولنان سوزلردر :

« نه سلطان آفتاب هفت کشور
« همایون طلعت وفرخنده اختر

« صورارسه‌ك کیمدر اول حقدن مؤید
« دیرم سلطان مراد ابن محمد . »

خسرو وشیرین اویله بر حکایه‌در، که قومك عنعناتنده یرطوتمش عثمانلی ترکلکنك تا اوزماندن بو آنه‌قدر روحنی ، موجودیتنی حسنیله تیتره‌تمشدر. لسان عوامده فرهاد ایله شیرین‌دییه یاد اولنان بوقصه‌در، بوکا دائر پك چوق کیمسه‌لر أثر یازمشسه‌لرده هیچ بری شیخینك یازدیغی قدر معتبر اولمه‌مشدر . هامه‌ر تاریخی تذکرهٔ لطیفیدن آله‌رق شومعلوماتی ویرییور : شیرین وخسرو وفرهاد معاشقه‌سنی نظملرینه موضوع اتخاذ ایدن نظامی ، امیر خسرو ، دهلوی ، آصف خان ایله هاتفیدن باشقه ترك شاعرلری آهی ، جلیلی ، لامعی ، شانی ، مولانشاه ، محمدبن عثمان اونلری تقلید ایتمشلردر . »

خسرو وشیرین حکایه‌سی خسرو پرویز نامنده برشاهك رقیبی بولنان فرهادی محبوبه‌سی شیریندن قیصقانه‌رق بیستون اسمیله مسمی بر طاغه بند وحبس ایتمه‌سنی ، اونك‌ده معشوقه‌سنه وصول ایچون طاغی یارمه‌سنی کوستریر .

لطیفی تذکره‌سنده « زبان ترکیده «قصهٔ خسرو وشیرینی» آندن شیرین دیمش یوقدر » دییور .

شیرینك حسنندن بحث ایدن شوپارچه‌یی مثال دییه آلییورز .

« صاچندن سنبلك بوینده بیك باغ
« ابندن لاله‌نك باغرنده یوز داغ

« جهانی بنده قیلمش سروآزاد
« خدنك غمزه ، ابروی کمانکش
« جهانکشدر بریسی ، بری جان کش
« اوقور جادو کوزی زلفینه افسون
« که اوله اول مفتوله مفتون
« ایشیدن اول لب ودندان سوزندن
« براقیر لعل ولولوبی کوزندن »

شیخی صوك زماننده عطار دکانی آچه‌رق طبابتله ، خصوصیله کحاللقله اشتغال ایتمش ، «۸۲۶» تاریخنده کوتاهیه‌ده وفات ایله‌مشدر. دیمك سلطان مراد ثانی سلطنتنك آنجق ایکی سنه‌سنی ادراك‌ایتمشدر.

۵

احمدی . — او عصرده یتیشن اهل تصوفدن أك اول بر رومانیتك أثر وجوده کتیرن ؛ شیخیدن اول بوطرز شعری مملکته ادخال ایدن احمدینك مسقط رأسی حقنده ایکی روایت واردر . بر چوق ذوات ، خصوصیله استاد محترم فائق رشاد بك کرمیانلی اولدیغنی سویله‌یورلرسه‌ده صاحب تذکره عبداللطیف افندی «سیواسدندر ، مرادخان غازی دورنده بولی بکلرندن میر سلیمانك مادح و واصفی و اول عصرك شاعر بر معارفی ایدی » دییور ، که بو ایکنجینك حقیقت اولمه‌سی بزجه دها زیاده محتملدر. استادك و کرمیانلی دینیلرك کرمیان زاده میر سلیمانك مادحی وشاعری اولمه‌سندن یاکیلملری احتمالی وارد خاطر اولدیغی کبی لطیفینك سوزلری‌ده بزم فرضیه‌مزی تقویه ایتمکده‌در .

احمدی شیخیدن اختیار اولمقله برابر زماننده شیخی قدر بر تأثیر اجرا ایتمه‌مشدر .

تحصیلی مصرده اولوب متبحر مولانا فناری‌یه ، طبدن شفا مؤلفی طبیب حاجی پاشایه شریك درس اولمشدر . بعدالتحصیل أك زیاده شعرایی طوتان، اونلری التفاتلره غرق ایدن کرمیان‌ایلنه کلمش، وکرمیان زاده سلیمان چلبی‌یه معلم اولمشدر . شیخی ایله الفتی بورادن باشلادیغی کبی خسرو وشیرین شاعری ایچون غایت دوست بر معلم، بر رهبر اولمشدر . احمدی ، فی‌الحقیقه ، سرایلرده یاشایه‌جق درجه‌ده ذکی ، «نبض آشنا، لطیفه‌کو، شیرین سیما ، ظریف بر آدم ایمش» ..

بر چوق لطیفه‌لر ، خوش سوزلرله مجلسنده بولنانلری نشئه‌دن نشئه‌یه آتار ، غایت سویملی وتحف اولدیغی جهتله اوته‌کنه بریکنه واقع اولان تعرضات لسانیه‌سی انفعالی موجب اولمازمش .

کرمیان زاده‌لرك سلطان ییلدیرم بایزید ایله واقع اولان صهریتلری طولاییسیله اجرا ایدیلن دوکونده حاضر بولنه‌رق کرمیان ایالتنك عثمانلی طوپراغنه انضمامنی کوردیکی کبی تیمورلنکك اماسیه‌یه دخولنده دخی بولنمش، جهانکیرك ذکایه‌فرط حرمتندن استفاده مقصدیله برقصیده یازه‌رق تقدیم ایتمش ، اونك مظهر التفاتی اولمش ، علم وعرفانه بناءً اخص ندماسی میاننه داخل بولنمشدر . هامه‌ر ترجمه‌سنك ایکنجی جلدنده تیمور ایله احمدی آره‌سنده‌کی مناسباته دائر معلومات بولییورز: شهزاده سلیمان دور سلطنتندن بحث ایدرکن هامه‌ر «بوزمانك بوتون شاعرلرندن أك شهرتلیسی شهزاده سلیمانك برادری حمزه ایله برلکده معیتنده بولندیردیغی احمددر . احمد تیمور طرفندن غرق التفات

وهدایا ایدلمشدی. بر کون شهنشاه ـ که احمدی نك قاتی، سربستانه بیان افکار ایتمه‌سنی پك تقدیر ایدردی ـ کندیسیله برلکده حمامده بولنان شاعره « بنم دکرم نه‌در؟ » دییه سؤال ایتدی. احمدی «سکسان آقچه» دیدی. تیمور دیدیکه «بو فوطه‌مك قیمتیدر». شاعر « بن ده اوکا قیمت بیچدم ، چونکه کندك بر پاره ایتمزسك » جوابنی ویردی . شهنشاه بو بدیهٔ سربستانه‌دن منفعل اولمق شویله طورسون ، شو سوزلری آغزندن قاچیرمش اولان شاعری شاهانه مظهر مکافات ایده‌جك قدر علو جناب کوستردی.» دییور، وتذییلاتنده زمانك اك مضحکه کوسی خواجه نصرالدینك بودرجه‌لرده ، تیمور نزدنده، مقبول اولمادیغنی ده آیریجه ذکر ایدییور .

تیمورك شاعرلردن، خفیف مشربلردن خوشلانمادیغی ویالکز علم وعرفان صاحبی بولنانلره متوجه و التفاتکار اولدیغی حقائق مثبتهٔ تاریخیه‌دن ایکن نصل اولدی‌ده احمدی‌یه فوق‌العاده ملایم والتفاتکار بولندی ؟ بو مسئله‌نك روحنی، اساسنی احمدینك علم وعرفانده آرامق مقتضیدر. احمدی علم طبه ، تاریخه ، تصوفه فوق‌العاده واقف ، زمانك سائر علومنده حائز رسوخ ووقوف ایدی. لطیفی افندی تذکره‌سنده «علم ظاهر وباطنده آفاق وانفسی تشبیه وتمثیل ایله هندسه و هیئتدن وعلم حکمتدن چوق معانی ومعارف خرج ودرج ایتمشدر . » قیدینه تصادف ایتدیکمز کبی هامه‌ر ترجمه‌سنده « تیمور وبایزیدك هر ایکیسی اسکندر کبیر ایله مساوات أملنده بولندقلری جهتله بو زمان قدیم قهرمانك فتوحاتی تاتار شهنشاهنك ، سلطان بایزید ایله اوغلنك سرایلرنده اقامتی مدتنجه احمدی‌یه بیتوب توکنمز بر سرمایهٔ مصاحبه

اولمشدی . » سوزلرینی‌ده کوریبورز .

احمدی‌نك علم طبدن « قانون » و « شفا » نك برچوق مسائلنی ذکر وتعداد ایدر بر کتاب منظومی واردرکه ، بوده علم وعرفانه دیکر بر دلیلدر .

بوقدر عارف، عالم اولان بوذات یالکز کندیسنی دوشونمکدن باشقه بر شی یاپمامش ، بر مداهن ایچون لازمکلن بوتون اوصافه مالك بولنمشدر . احمدیجه حائز اهمیت اولان ؛ مملکت ، وطندن صرف نظر ـ ذاتاً اوزمانده بوفکرتی حائز کیمسه‌لر همان یوق کبیدی . ـ شو ویابو پادشاه ویاخود امیر دکل ، پاره‌یی چوق ویرن، التفاتی بول اولاندی. اوکرمیان زاده‌لره خدمت ایتدیکی کبی سلطان بایزید خانه‌ده خدمت ایتمش ، اونك ایچون نصلسه تیمور ایچون‌ده اویله اولمش ، تیموره نصل باقمشسه سلیمان چلبی‌یه‌ده اونظرله باقمشدر. باخصوص مزاجکیر اولمه‌سی هرشاهده کوردیکنی تقدیر وپرستشه اونی سوق ایدییوردی . سلیمان چلبی‌نك عشرته انهماکنی شوغزلیله نه‌قدر حرارتکارانه مدح ایدییور، که بو ادعامزه پك کوزل بر دلیل تشکیل ایدر :

« میر سلمان عز نصرن چون اچر جام شراب
« صورتینك چشمه‌سندن نور ایلر التهاب

« روشن اولور کون بکی سر سقاهم ربهم
« چونکه کندی قوللرینه صونه اول‌جام شراب

« مجلس جنتدر آنوك حور ورضوان حاضر اوش
« داخی نقلیله شراب وشمعله چنك ورباب

« نجه‌کیم چوخ ایچریسه عقلی کامل تر اولور
« بلزم شکرمی ایچر ، آب حیوان یاکلاب

« رزم اچنده ایرن آ که صانه مریخ وزحل
« بزم اچنده [١] کورن آنی دیه ماه وآفتاب

« نعره‌سی غرنده رعد وقمچیسی رخشنده برق
« قیلیجیدر صاعقه آتدوغی اوخدرر شهاب

« بزم ورزمین رونقی هم بخت وتختوك زینتی
« خلق اچنده اولدرر والله اعلم بالصواب

« دولت استرسك بوشاهوك صحبتندن احمدی
« اولمه غایب بر نفس‌کم دیدلر [٢] من‌غاب‌خاب »

احمدی هر نه‌قدر سرایك خلقدن آیرلدیغی، عیش ونوشه‌طالدیغی، خلق ایله آمرلر آره‌سنه کثیف بر پردهٔ رقت‌وظرافت کریلدیکی بر آنده کلمش ، بوتمایلاتی اوقشامش ، اونلره کوره آثار یازمش ایسه‌ده ینه تصوفك تأثیراتندن قورتوله‌مامشدر. زمانتك تمایلاتنه جواب ویرمکله برابر تصوفی‌ده ادامه ایتدیردیکی جهتله احمدی بزجه هر ایکی دور آره‌سنده بر خط وصلدر . تصوفکارانه اشعارنده اکثریا بر طور واعظانه طاقینیر ، اوندن صوکره سوزه باشلار :

« جهانك اصلی وفرعی سن حقیقت بیل‌که آدمدر
« مسجد فیض اولان حقدن بوکون آدمده‌کی دمدر

« کورنمز حقدن آیرو کوزلرمه هر نیه باقسه‌م
« محیط کل شی اولدر نم یا بونظر نه‌مدر

« یوغیمش غیری حقدن چون وجودی جمله اشیانك
« صاقن بر کیمسه‌یه آیروق دیمه عالمده بوکمدر . »

سوزلرنده اولدیغی کبی . .

[١] ایچنده .
[٢] دیدیلر .

متصوفانه سوزلرك مقابلنده شوخانه، دورك تمایلاتنه موافق نه کوزل مصراعلری، غزللرىده واردر :

« هرکیم کوزوکه صید اوله مست وخراب اولور
« هرکیم صاچنه قید اوله بی‌خور وخراب
« یاری کرکسه جورنه صبر ایله احمدی
« کم موتیله خوف چکر مشك‌ناب اولور. »

* * *

« اولکه یوزوکی کل زولفوکی ریحان ایلمش
« بو پریشان کوکلی عشقوکه حیران ایلمش
« صاچنوك بر بندنی چوزمش صبا ییلی صباح
« اول نفسدرکم هوایی عنبر افشان ایلمش »

* * *

« جمالك کونشی اتسه تجلی
« اول عالمده هرذره‌که وار نه‌در »

احمدی غزللرنده بعضاً پك کوزل پارچه‌لر کوستره بیلیورسه‌ده بر مجدد دکل، آنجق برزمان شناسدر. لطیفی تذکره‌سنده اقتدار شاعرانه‌سی حقنده « اسلوب شعری شیخی طرزینه قریب وقدما وادیسنده فارسیدن مترجم موعظه کونه بر طور عجیبدر. » سوزلری مصادف انظارمز اولدیغی کبی ینه عینی تذکره‌ده « سلیمان ظهیرك اکثر قصائدینی ترجمه ایدوب » جمله‌سنی‌ده تصادف ایدییورز.

احمدی اسکندر نامه‌سیله تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده بر ایز براقه‌سه‌یدی کوچك بر قید ایله اکتفا ایدیلیر بر شاعر اولوردی. اسکندرنامه عثمانلی تاریخ ادبیاتنده تاریخی وزومانیتك ایلك أثر

نظمی‌در ، حقائق تاريخيه‌يی آز چوق تغيير ايتمك صـورتيله يازلمش اولان بو أثرك بر قسمی اسكندر كبيرك حياتندن ، فتوحاتندن ، قسم ديكری ملوك سالفه‌دن ، وعثمانلی تاريخنك مقدماتندن بحث ايدر بولنمشدر .

حقائق تاريخيه‌يی تحريف ايتديكنی كوسترمك اوزره اسكندر نامه‌سندن شو مثالی آليورز :

« كيتدی ارطغرل جهاندن يرينه
« اوغلی عثمان قالدی آندن يرينه

« اولدی عثمان بر اولو غازی كيم اول
« نيره‌يه كيم واردی ايسه بولدی يول

« سلچوقی فتح ايلدی اول نامدار
« اينه‌كول ايله دخی كيروحصار

« كافری ييقوب ياقوب اول نامدار
« بورسه‌يی ، ازنيقی ايلدی حصار . »

سـلچوقی فتح ايتمك كبی كلمـه‌لر حقائق تاريخيه‌نك نه‌قدر تغيير ايدلديكنه بر مثالدر . دها صوكره منظوم تاريخ يازديغی حالده سليمان پاشانك روم ايلی‌يه كچديكندن بحث ايتمه‌يه‌رك ايلك مروری سلطان مراده ويره‌جك قدر أثر غفلت كوسترمشدر . باخصوص بو أثرده‌كی لسانده پك اسـكيدر ، عادتا عاشق پاشا تركجه‌سيدر . ذاتاً احمدی بر شاعر مبدع دكلدر . اسـكندرنامه لسان و شـعر اعتباريله پك بويوك بر قيمته مالك اولمـامقله برابر تاريخ ادبيـاتك بر آنا خطی اولديغندن جداً شايان قيد وتذكاردر . اساساً كتاب زمانك فضـلا وكبراسنجه مقبوله كچمه‌مش ، « بو كونه نظم ايله بر كتابدن بر منقحجه قصـيده افضـل و اولی ايدی . » ديمشلردر . حتی تذكرهٔ لطيفی‌ده بوكا دائر

غريب بر قصه‌يه تصادف اولنمقده‌در :

احمدى كتابك مقبوله كچمديكنى كورير كورمز ، فوق‌العاده متأثر اوله‌رق ايشى بر حجره‌ده برابرجه دمكذار اولديغى شيخى‌يه آچمش، اوده حسب حاله موافق مخيل برقصيده ترتيب ايتمش، احمدينك امضاسنى آتمش، اسكندرنامه صاحبى‌ده بونى آله‌رق كبرانك وفضلانك نزدينه كلمش ، تقديم ايتمش ، اونلرده اوقودقدن صوكره شو جوابى ويرمشلردر :

— مولانا احمدى ! بوقصيده سنك ايسه اول كتاب سنك دكلدر. اكر كتاب سنك ايسه قصيده سنك دكلدر .

ايشته اسكندرنامه زمانى كبارلرى ، صنعت آشنالرى آره‌سنده بوقدر اعتباره نائل اولمش، اوندن صوكره سكوته طالمش، اونودولمشدر. بز بوكتابدن « سد اسكندر » حقنده‌كى مبالغاتى ،خرافاتى استخراج ايدييورز : لسانده تازه‌لك اولماديغى جهتله خياللرك عاديلكى ، حسسزلك تماميله كوزوكمكده‌در .

« ايكى طاغا اوغرادى اول يولده‌شاه
« هر برينوك قلسى [١] تا اوج ماه

« ياخننده اول طاغلرك شاه جهان
« اغرادى [٢] برقومه غايت ناتوان

« عورتى وار جمله‌سى عريان وخوار
« آجلق ألندن قمو حيران وزار

« صورد [٣] احوالن بلارك پادشاه
« ديدلر جاويد اول دنياده شاه

[١] قلسى = قوله ، ذروه [٢] اوغرادى [٣] صوردى .

« نیجه دونسه ، چرخ طوتسه بر قرار
« تختکی الله قیلسون پایدار

« عمرکی جاوید ایتسون لایزال
« ایرمسون هرگز کمالنه زوال

« چونکه ای شاه صوردك احوالومزی
« ایدهلم نادر اشت[١] حالومزی

« اوله کیم بو ایشه چاره بولسن [٢]
« اشبو مشکل عقدهٔ[٣] حل قیلسن

« وار بوطاغلردن آکا روبی کران
« کوه وصحرا یأجوجه اولمش مکان

« کر عمارت ایدوز ، کر کشت کار
« یأجوج ومأجوج ادرلر[٤] تارومار

« اشلری ظلمیله غارتدر قمو
« هر نه اتسلر[٥] خسارتدر قمو

« قنده ارسالر ایدرلر جوروقهر
« بونلرك ظلمیله دویمز ایك [٦] شهر

« آدمی نصفنجه اونلرك قدی وار
« آنده اولور بیری که نسلی هزار

« بوایکی طاغك آره‌سی‌در یقین
« کچاجك یوللری ای شاه زمین

« داخی یولدن یوق بلاره ره‌گذر
« چاره ایلسون بوایشه تاجور

---

[١] ایشیت[٢] بوله‌سك[٣] عقده‌یی[٤] ایدرلر [٥] ایتسه‌لر[٦] ایکی.

« که اولالر شه دولتده خلق شاد
« هم اولا آدی شهك خیریله یاد

« بز دخی دولاشوب ایده‌لم مدد
« ایك طاغ آره‌سن انسون شاه سد

« دید [۱] شه‌کم شکر حقه‌که اول غنی
« بی نیاز اتدی خلایقدن بنی

« کمسه‌دن باکه کرکمز در مدد
« یاردم اولسه تنکردن یاپیلسه سد

« پس سکندر اوراده قلدی قرار
« کارکیرلر جمع ایتدی بی شمار

« دوکد [۲] سنك وآهنیچون سیم وزر
« خیریچون اول سدی یاپدی تاجور

« یأجوج ومأجوج سددن اکارو
« قلدیلر هرکز کچامزلر برو

« لیك ایریشه فرمان احد
« حشر یاخیننده رخنه اولا سد

« یأجوج ومأجوج آندن چیخلر
« یید [۳] اقلمی تمامت یخلر . »

احمدی فاصلهٔ سلطنتك صوڭ سنه‌لرنده «۸۱۵» تاریخنده وفات ایتمش اولوب کوتاهیه‌ده مدفوندر .

[۱] دیدی [۲] دوکدی [۳] یدی.

٦

قاضی برهان‌الدین . — اجنبی اولمقله برابر ایلك دفعه عصرك تمایلات تصوفیه‌سندن قورتیلان غرب ترکی شاعری بولندیغندن تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده قاضی برهان‌الدینندن بحث ایتمك ضرورتی واردر .

قاضی برهان‌الدین جداً ممتاز برسیما ، بر شخصیتدر . جسارتی ، عزمی ، معلوماتی ، شاعریتی کندیسنی حیاتك أك بویوك موقعنه ، حکمدارلغه قدر اصعاد ایتمشدر. ارزنجانده تولد ایتمش ، کردستانك متین ، آتشین ، یورولمز روحیله حلبه کلمش ، اوراده تحصیل علوم ایتمشدر . شاعر ، عالم برهان‌الدین عمق موجودیتنده بر انقلابجی قدرت وقوتی حس ایدییوردی . تحصیلنی بتیریر بتیرمز هامه‌رك دیدیکی کبی « سیاستده متعمق » اولان بوسیما مملکتنه عودتله فضل وعرفانیله ابتدا ارزنجانه قاضی ، صوکره‌ده ارزنجان امیرینه داماد اولدی . بو برنجی خطوه ایدی . اوذکاسیله چیقه‌جغی مردیوه‌نك برنجی قدمه‌سنه آیاق باصمشدی . جنکیز خانك اولاد و اعقابنه تابع بولنمش اولان بوزنکین، شاعر روحلری مناظر طبیعیه‌سنك حشمتیله، اهالیسنك شعره مفتونیتیله اوقشار مملکته حاکم اولمه‌سی ایچون چوق زمان بکله‌مه‌دی . امرا فترتی ظهور ایتدی . خلقك نظرنده قاضیلغی اثناسنده برهان‌الدین پك بویوك بر موقع طوتمشدی ، بوندن استفاده ایده‌رك قاین پدرینه قارشو بر اختلال حاضرلادی ، واقع اولان مصادمه‌ده فوق‌العاده ذکا ودرایت کوستردی، قائن پدر دامادك النده مقتول دوشدی .

پدرى سلطان مراد خداوندكار زماننده اهل تصـوفه پادشاهك فوق‌العاده ميال ودوشكون اولوب علمايه لاقيد بولنمه‌سندن خارجده معيشت آرامه‌يه چيقان‌عقائد علماسندن احمد برهان‌الديندر ، كه اوغلى قاضينك اصـل اسمى برهان‌الديندر . پدرى قيصرى حكمدارينك‌ده قاضيلغنى ياپمشدر[١] .

بر چوق تاتار عشيرتلرى اوزرينه تأسيس‌حكومت ايدن بوذات يكرمى سـنه قدر اجراى سـلطنت ايتمش ، عثمانليلرله ، تيمورلنك عساكريله ، مصر مملوكلريله ، جوارده‌كى توركمن عشيرتلريله متعدد دفعه‌لرمحاربه‌لرده‌بولنمشدى. سيواس، قيصرى شهرلرى بونك‌حكومتى داخلنده بولنيوردى . سلطان ييلديرم سيواس شهرينى آلمق قصـد وعزميله شرقه طوغرى يورو ديكى زمان مخاطره‌لى بر حرب احتمالنه معروض قالمامق ايچون خرپوت طاغلرينه چكلمش ، آق قويونلى عشيرتندن بايندر عائله‌سـنك مؤسسى قره يولاق ناميله معروف قره عثمان طرفندن ياقالانه‌رق سلاح بدست شـقيلرك كوردكلرى جزايه اوغرامش ، اعدام ايدلمشدر .

بو وقعه « ٨٠٠ » سنۀ هجريه‌سنده وقوعبولمشدر .

« ٧٩٨ » سـنه‌سنده خطاط خليل ابن احمـد طرفندن يازيلان يكانه ديوانى انكلتره‌ده «بريتيش‌موزه‌ئوم» ده محفوظدر. بونك‌بويوك قسمى‌غزللردن عبارت اولوب برقسمى‌ده تويوغلردن [٢]، رباعيلردن

[١] هامه‌ر ترجمه‌سى : برنجى جلد ، صحيفه ٢١٧، ٢٦٩ ، ٣٣٥

[٢] اون بر هجـا ايله يازيلى بر نوع رباعيدر ، كه برنجى ، ايكـنجى ، دردنجى مصراعلرى هم قافيه‌در .

عبارتدر. لسانی عثمانلی ترکجه‌سی‌دکلسه‌ده ینه‌غرب ترکجه وشیوه‌سیدر.
بوشاعرك أك بویوك مزیتی تصـوفدن قورتیلمه‌سی ، أك اول غرب
ترکجه‌سنده رباعی سویله‌مه‌سیدر . ذاتاً بوقدر متین، شجیع ، عزمکار
بر موجودیت تصوفك ضعیفلره تسلی وسکون ویرن روح وزمیننه‌دن
ذوقیاب اوله‌مازدی. بونك ایچون‌در،که منظومه‌لرنده بر بوی‌بشریت
موجوددر . عاشقانه غزللریله رباعیلرندن ، و تویوغلرندن بعض
مثاللرله اکتفا ایده‌جکز :

غزللرندن

« یار بزومیله ینا کورکه نه‌آل ایلدی
« تا که باشوم قان اولا یا کفن آل ایلدی

« آغزینی کورالی درلیکم اولدی کمان
« بیلنی کوسدار الی بینی خیال ایلدی

« جانومی آلدی کوزی کوکلم آپردی‌طوزی
« شهد وشکرنك سوزی عقللری لال ایلدی

« هجرنه دویمزم وصلنه ایریمزم
« شول صنمك‌که یوزی بدری هلال ایلدی

« حسنی‌که حق لطفی‌در بیزا حرام ایدین
« کوزلری عاشق قانن نیشه حلال ایلدی

« ییل داخی آواره‌در طولشالی زلفنا
« یری‌در اول آکا چون قیلله قال ایلدی

« کرچه کباب ایلدی عشق اودینا جانی
« یار آغزینك یارینی بیزاولال ایلدی »

*
* *

« اولمش تنومه عشقی آنوك روح دکلی
« غمزه‌سیله دل دخی مجروح دکلی

« عشقیله قوشدی کوکلم یولنه آنوك
« عشقیله قاخیلن قپو مفتوح دکلی

« کیرپوکی‌نه قلدوغنی سن صنمه معما
« کوکلده آنون یاره‌سی مشروح دکلی

« بك ییلده اکر نوح یشادیسه بك یاش
« اول یاش بکا بر لحظه ممنوح دکلی

« معشوقله عاشق بر اولور عشق اودیله
« مادح دخی پس هم ینه ممدوح دکلی»

رباعیلرندن

« کوکلم ینه اول لیلی‌یه مجنون اولمش
« یاشم ینه یار یولنه جیحون اولمش

« لبلری چاقشمش کوکلی اوله‌می
« باخدم مکر آرالرنده خون اولمش »

*
* *

« دیدی که نیچون کوزیکی پر غم کوردم
« یا کوکلکی بن نیشه پر غم کوردم

« دیدم صنما آنك ایچون که لبکن
« دائم کورمزم ولی دم دم کوردم »

*
* *

« یورك کوزکك اوکنه صد پاره کرکدر
« کیسولرك ایچنده دل آواره کرکدر

« بیچاره‌یه‌که قالدی بوکیسوکله مشکین
« شول لعل لبندن صنما چاره کرکدر . »

تویوغلرندن

« أزلده حق نه یازمش ایسه بولور
« کوزنه نی‌که کوره‌جك ایسه کورر

« ایکی عالمده حقه صیغینمشز
« توختامش نه اوله یا اخسخ تیمور . »

*
* *

« سنجلین دنیاده خوب آز ایمش
« نغمه‌کی راست آکلادم شهناز ایمش

« کوکلره ککلکنه بودنیاده
« الا شاهین کوزلرك شهباز ایمش . »

*
* *

« همیشه عاشق کوکلی بریان اولور
« هر نفس غریب کوزی کریان بولور

« صوفیلرك دله‌کی محراب ونماز
« ارکشینك آرزوسی میدان بولور . »

٧

اجمال سیاسی واجتماعی ، نظم ونثر ، ترقیات فکریه . — عثمانلی حکومتی توسع و انکشاف ایچون لازم اولان بوتون قابلیاته ، بوتون مساعدات موقعیه‌یه مالك بولینیوردی. عثمان بکنك اداره‌سنده بولنان مأمورلرك ، قوماندانلرك اکثری توراندن کلمش ، هنوز بوزولمه‌مش ، شجیع ومتین ذوات ویا اونلرك اولادی ایدی . حالبوکه اوته‌کی بکلر سلچوق انقاضنی طاشییورلردی ، اونلرك مأمورلری منقرض سلچوق حکومتنك متفسخ روحلی مخلوقلری ایدی. بناءً علیه عثمانلی حکومتی شو اعتبار ایله اولا اونلره فائق بولینیوردی . دها صوکره موقع‌ده مساعددی . اردوسی بوزولمش ، اداره‌سی بوزولمش ، قوماندانلری بوزولمش بر بیزانس ایمپراطورلغی قومشوسی بولینیوردی . عزمکار امیره ، سلطان عثمانه اڭ زیاده قوت ویرن بوحال ایدی .

پاله‌ئوغلرك حکومتندن اول یونان حصارلری قوماندانلری ایمپرا- طورلغك قلعه‌لرینی کلی مبالغ ، ترك اراضی ، غنائمك کندیلرینه عائدیتی شرطلریله محافظه ایدییورلردی . حالبوکه پاله‌ئوغلر بو اصولی قالدیرمشلر ، اونلری حددن افزون ویرکولره تابع قیلمشلردی : اجرت مقابلنده وطنی مدافعه ایدن بو قوماندانلر و عسکرلر آرتق منفعل ومنکسر ، کوشه‌مشلر ، بناءً علیه اسکی شدتله مملکتی مدافعه‌دن واز کچمشلردی . بو ، عثمانلیلغك ترقی و انکشافی ایچون اڭ متین ، اڭ مسعود برسبب وعامل اولدقدن باشقه‌سقاریه نهرینك‌ده اواثنالرده تبدیل مجرا و استقامت ایتمه‌سی ، بالآخره مجرای قدیمنه عودت

ایتدیکی حالده نهر چاموریله عمقنی طولدیرمه‌سی یونان حصارلرینی طبیعی بر محافظدن محروم براقمش، انکشاف عثمانی‌یه دیکر بر سبب تشکیل ایتمشدر. باخصوص سلطان عثمانك تحکم قبول ایتمز شجاعتی، وسعت آمالی و فکر تشبث پروریسی واردی. کندیسنك فوق العاده عادل اولمه‌سی، خرستیان، مسلمان هرنه اولورسه اولسون یکدیکره ترجیح ایتمه‌مسی اوزمانده هرطرفدن آقان ظلم، اعتسافدن بیقانلری هپ نزدینه طوپلایوردی. اوغلی اورخان غازینك؛ حفیدلری سلطان مراد خداوندکارك، ییلدیرم بایزیدك شجاعتیری‌ده دولت علیه‌نك تمادیٔ اقبال ومتانتی ایچون برر سببدر. آلتیوز طقسان طقوزدن سکزیوزسنه‌سنه‌قدر کچن برعصرظرفنده‌دولت‌عثمانیه‌خارقه‌نوعندن‌فتوحاته مالك اوله‌رق توسع و انکشاف ایتدی. بروسه، ازنیق، ایزمید، کلیبولی، ادرنه، قوصوه، بلغارستان، کرمیان وحمید ممالکی‌عثمانلی الکاسنه ضم والحاق ایدلدی. مجارستان استیلا اولندی. قره‌مان، برهان‌الدین، کوتوروم بایزید ممالکی فتح ایدلدی، اهل صلیب اردولرینه قارشو یاپیلان محاربه‌لرده موفقیتلر قازانیلدی، قسطنطنیه‌یه قاضی اقعاد ایدلدی، اوراده جامع انشا ایتدیرلدی، موره، یونانستان قطعه‌سی استیلا اولندی. عثمانلی حکومتی‌یوزسنه ظرفنده آناطولی‌دن فرات قیيلرینه قدر کلمش، آوروپاده‌ده یونانستانك جنوبنه طونه بویلرینه قدر ایلرله‌مشدی. هامه‌ر سلطان بایزیدك سرایندن بحث ایدرکن شو سوزلری سویله‌یور: « قیز ارکك بیکلرجه اسیرلر ایچنده حسن وآنلری جلب دقت ایده‌رك انتخاب ایدلمش کوله وجاریه‌لردائما اطرافنده بولنورلردی. روملر، افلاقلیلر، صربلیلر، آرناوودلر،

مجارلر ، ساقسونلر ، لاتینلر ، حاصلی جمله‌سی پادشاهك آرزوسنه کوره کندی لسانلرنده تغنی‌یه حاضر ایدیلر . »

یالکز بو اقبال و سلطنتی بر مدت موقته ایچون تیمورلنکك حکومت عثمانیه‌یه تجاوزی ، آنقره محاربه‌سی نتیجه‌سنده بوزغونلق ، سلطان بایزیدك اسارتی ، شهزاده‌لر محاربه‌سی سکته‌یه اوغراتدیسه‌ده ینه تمامیله دکلدر . چونکه تاریخك یاکلش قید وضبط ایتدیکی کبی برفاصلهٔ سلطنت اولمامشدر ، بالعکس بر تمادیٔ سلطنت واردر . تیمورك سلطان بایزیدی اسیر ایتمه‌سی آنجق تشوشاتی موجب اولمش ، اون ایکی سنه صوکره اسکی بکلرك مملکتلرینه صاحب اولمسیله حال سابق رجوع ایتمشدر .

فاصلهٔ سلطنت یوقدر ، چونکه اکبر اولاد اولان سلیمان چلبی پدرینك یرینه مقام سلطنته جالس اولمشدر . مراد بك تاریخنده بونقطه‌یی دوشونه‌رك « بو دور فاصلهٔ سلطنت یاد اولنمشدر ، که وقعه‌دن سلطان بایزیدك ارتحالنه قدرکچن طقوز آی مستثنا طوتیلدیغی حالده بونك بوصورتله یادینه اصلا معنا ومناسبت یوقدر . دور فترت ویاشهزاده‌لرك عصیانی دینیله‌بیلیر ، فاصلهٔ سلطنت دینه‌مز ، چونکه سلطان بایزیدك اکبر اولادی و رسمی ولی عهدی سلیمان بك اصولی دائره‌سنده ادرنه‌ده جلوس ایتمش ، باشده صدر اعظم ، یکی چری آغاسی ، قاضیعسکر اولدیغی حالده بوتون علما ، امرا ، عسکر ، خلق کندوسنه بیعت ایتمش ، سکه ضرب اولنمش ، جامعلرده نامنه خطبه اوقونمه‌یه باشلامشدر . » دییور .

خلاصه دور فترته قدر آناطولیده ، اوروپانك شرقنده وجنوبنده

یالکز بر حاکم قالمشدی : عثمانلی پادشاهی ... ترك حکمداری کندی تبعه‌سندن ایمش کبی بیزانس ایمپراطورینی استخدام ایدییور، ایسته‌دیکی زمان ایمپراطورلری عزل ونصب ایله‌یوردی .

سیاست خارجیه‌ده اولدیغی کبی سیاست داخلیه‌ده ، امور ملکیه وامور عسکریه‌ده متمادیاً تکامل ایدییوردی .

سلطان عثمان شرق حکمدارلرینك حقوق سیاسیه‌سندن اولان خطبه‌ده نامنی یاد ایتدیرمه‌یی وضع ایتمشدی ، لکن سکه ضرب ایتدیرمك ، قانون وضع ایله‌مك کبی حقلرینی استعمال ایتمه‌مشدی . بوشرفی تاریخ عثمانی اوغلی سلطان اورخانه قید ایتمشدر. سکه قانونی، قیافت ، اردو قانونلری مشار الیهك زمان سلطنتنده ابتدا علاءالدین پاشا طرفندن تنظیم ایدلمشدر . روملر صیرمه ایشله‌مه‌لی ، ترکمنلر رنکارنك قماشلردن یاپیلمش کلاه کیرلردی .

علاءالدین پاشا بونلردن عثمانلیلری تفریق ایچون بیاض کلاهی قبول ایتدی، بالآخره البسه‌لر تعین ایتدیکی حالده أك اول دوشونیلن سرپوش ملی اولمشدر . بکلرده بیاض کچه کیرلر ، آنجق مراسم کونلرنده بیاض اوزرینه موصلین‌دن صاریق طاقارلردی ، قاووق حقنده‌کی بونظام سلطان ییلدیرم بایزید زماننه قدر دوام ایتمش ، او زمان تیمور طاش پاشانك توصیه‌سیله قرمزی کچه کلاه استعمال اولنمش، بیاض یالکز سرایده قالمشدر. سلطان ییلدیرم بایزید زماننده متعدد قاووقلر میدانه چیقمش ، مسلمانلرك بورك شکلنده کیمه‌لری قانون حکمنه کیرمشدر .

علاءالدین پاشا دائمی ومعاشلی بر اردوده تشکیل وبونك قوانینی

وضع ایتدی . عثمانلیلق دائمی ازدولرده اوروپایه بر عصر تفوق ایله‌مشدر. سلطان عثمان غازی محاربه‌لرنده آقینجی اسمیله‌یاد ایدیلن ترکمنلری استخدام ایدردی، سفر کشادایتمك اقتضاایتدیکی زمان بونلری بر مدت اول طوپلامق لازم کلیردی . سلطان اورخان وعلاءالدین پاشا دائمی ، آیلقلی پیاده‌لر تشکیلی ایله بونلره کونده بر آقچه یعنی بر درهم کموشك دردده بر‌ینی معاش اولمق اوزره تعیین ایتدی. اونباشی، یوز باشی ، بیکباشی نامنده‌کی ضابطلرك قوماندا‌سنده بونلر طاقملره آیرلدی . فقط ویریلن پاره‌نك چوقلغی طولاییسیله بوآیلقلی عسکره غرور کلمکله بر طاقم قاریشیقلقلری مؤدی اولدی .

سلطان اورخان علاءالدین پاشا ایله شیخ ادبالینك باجناغی چاندارلی قره‌خلیلدن عبارت مجلسده مذاکره‌لرده بولندی. چاندارلی قره خلیل دوشیرمه اصولنی تکلیف ایتدی ، بونلر خرستیان چوجقلرندن تشکیل ایدیله‌جك ، جدی ، متین ، ریاضی بر تربیهٔ عسکریه‌یه معروض .قاله‌جقلردی . وبونلره یکیچری نامی ویرلدی . هامه‌ر بوعسکرك تشکیلی حقنده شومطالعه‌ده بولینیور :

«قره‌خلیلك ایجادی، وجوده کتیردیکی ثمره‌لر اعتباریله، آوروپانك حضور و آسایشی ایچون شوارجك طوپ باروتی اختراعندن بیك قات دهشتلی بر ضربه تشکیل ایلدی . » یکیچریلره سرپوش اولمق ایچون حاجی بکطاش ولینك بیاض کچه کلاهی قبول ایدلدی .

سلطان اورخان بر کون یاننده مهتدیلردن بر قاچ کشی بولندیغی حالده آماسیه جوارنده صولیجه کناریون قصبه‌سنده اقامت ایدن حاجی بکطاش نزدینه کیده‌رك یکی اردوسی ایچون دعا ایتمه‌سنی

بر سنجاق ایله برده اسم ویرمه‌سنی طلب ایلدی . شیخ ، عباسنك قولنی عسکردن برینك باشنه اویله بر صورتده وضع ایتدی ، كه قولنك اوجی عسکرك صیرتنه قدر صارقدی ؛ بعده بر صدای الهام نما ایله کشف استقبال طرزنده شوسوزلری سویلدی : « تأسیس ایتدیککز اردو یکیچری تسمیه ایدیله‌جك ، یوزی آق وپارلاق ، قولی مدهش ، قیلیجی کسکین اوقی تیز اوله‌جق .. بوتون محاربه‌لرده غالب چیقه‌جق ودائما مظفریتله عودت ایده‌جکدر . » بودعای مخطر اولمق اوزره یکیچریلرك بیاض کچه کلاهنه آرقه طرفندن بر قماش پارچه‌سی علاوه ایدلدی . » [۱] و اوزرلرینه پوسکول یرینه قاشیق طاقلدی . ضابطلرینك اسملری‌ده مطبخ ایشلرندن آلندی . بونلرك تخصیصاتی چوق فضله اولمقله قارنلری طویدیغنه تمثال اولمق اوزره بویله انتخاب ایدلدی [۲]. ممالك مفتوحه‌نك عسکر آره‌سنده تقسیمی قانون اولدی ، بوندن طولایی معاش آلان پیاده عسکری اراضی آلمه‌یه باشلادی . آقینجیلر ، سپاهیلر تشکیل اولندی ، سپاهیلرده موظف ، غیر موظف اولمق اوزره ایکی‌یه تقسیم ایدلدی .

بوتشکیلات منتظمه‌دن صوکره کوریلن لزوم اوزرینه سلطان مراد خداوندکار زماننده أك بویوك بروسه قاضیلغیله اردو قاضیلغنك برشخصده جمعی قانون اولدی ، بوکا تعیین اولنان شخص کندیسنده

---

[۱] هامەر : جلد ، ۱ صحیفه ، ۱۳۹

[۲] میرآلای : چورباجی باشی ، اوندن صوکره کلن أك بویوك ضابطاندن بری آشجی باشی ، دیکری سقه باشی ، ـ أك معزز اشیا قزغاندر . بو ـ استشاره‌یه آلتدر . یکیچری سنجاغی قرمزی اوزرینه هلال و اونك اوزرینه یکی اوجلی قیلیج رسمیدر .

هم ادارۀ ملکیه‌یی ، هم ده ادارۀ عسکریه‌یی جمع ایدییوردی . بوده عسکرلکله کچینه‌ن مملکتلرده‌کی مرکزیته اولان لزوم قطعی‌یی تقویه ایتمش بولینیوردی .

عسکر باش قوماندانلغی‌ده خاندان سلطنتدن ، شهزاده‌لرك بویله مهم بر موقعده بولنه‌رق تشوش حصوله کتیرملری ملاحظه‌سیله، آلیندی ، بکلر بکی لقبیله ابتدا لاله شاهین پاشایه تودیع اولندی . تاریخ عثمانی بزه بری علاء الدین پاشا ، دیکری سلیمان پاشا اولمق اوزره ایکی شهزاده باش قوماندان کوسترمکده‌در. بواصول نتیجه‌سی شهزاده‌لر مجلس مشورتدن چکلدی . خرستیان تبعه‌دن سفرلرده آتلره باقمق ، آرابه‌لری سورمك ، آخورلری تمیزله‌مك پادشاهك معیتنده بولنمق اوزره ویناق نامیله بر فرقۀ عسکریه تأسیس ایدلدی . عثمانلی سنجاقلرینك رنکی تنظیم ، عسکری مالکانه‌لر اصلاح اولندی. بوخصوصده تیمور طاش پاشا فوق العاده صرف غیرت ایتدی .

سلطان بایزید زماننده ایسه اصلاحات عدلیه یاپیلدی ، قاضیلر اخلاقسزلغه یوز طوتمشلردی ، تخصیصاتلری معین دکلدی ، بوکا چاره اولمق اوزره تخصیصاتلری تعیین ، بعض رسوم ایله خرجلر آلمنسنه مساعده ایدلدی ، قانون یاپیلدی . شوعدلی اصلاحات ادارۀ ملکیه‌نك اصلاحنی مؤدی اولدی .

شورایه قدر ویریلن تفصیلاتك تاریخ ادبیاتله مناسبتنی تحری ایده‌لم . . کرك سیاست خارجیه‌ده ، کرك سیاست داخلیه‌ده وقوعه کلن شو موفقیات وتبدلات آنا طولی ساحه‌سنده حیات اجتماعیه‌یی ، بالنتیجه حیات ادبیه‌یی ، حیات صنعتکارانه‌یی تمامیله دکشدیرمشدر .

دور تصـوفك منقرض اولوب دور سرایینك باشـلامەسی موفقیات خارجیه وداخلی سکون وآسایشدن تولد ایتدیکی کبی مطلقیت ادارە، اصالت وکبارلق فکرلری‌دە بونلردن طوغمشدر .

عثمانلی حکومتی سلچوقی حکومتندن برچوق قاریشیقلقلرلە برابر روح تصوفی‌دەمیراث اولەرق اخذ واقتباس ایتمشدی. بحث‌مخصوصندە ذکر ایدلدیکی وجهلە اوائنالردە آناطولی تصوفك نشو ونماسنەمساعد بر حالدە بولینیوردی ، اهل تصوفك ایلك عثمانلی پادشاهلری نزدندە نەقدر مقبول ومعتبر اولدیغنی بعض وثائق تاریخیە ایلە کوسترەجکز . سلطان عثمان ارطغرل نسلنك پك بویوك بر عائلۀ حکمداری تشکیل ایدەجکنی رؤیادن استخراجاتیلە آبدال قومرال نامندە بر درویشك خبر ویرمەسی اوزرینەبونك‌شهرت قدسیەسی‌مقصدی‌تسهیل‌ایدردییەرك کندیسنە أك کوزل قیلیچلرندن برینی وبر قیمتدار کاسە اهدا ایتدیکی کبی بر زاویەدە یاپدیرەجغنی وعـد ایلەمش و زمانی کلیر کلمز ارمنی بوغازندە بر زاویە انشـا ایتدیرمش واوکا ویرمشـدر [١]. سلطان اورخاندە کیکلی بابایە زاویە انشا ایتدیردیکی کبی‌بروسەفتحندە بولنەرق معاونت روحانیەلریلە فتحك میسر اولدیغنە قانع بولندیغی آبدال‌موسی ایلە آبدال مرادك مدفون بولندقلری یرلری زاویەلرلە املا ایلەمش ، بوصورتلە منتدارلغنی تأیید ایتمشدر[٢] سلطان اورخان بونلری‌ا کثریا

١] ادریسیدن نقلاً هامەر ترجمەسی، برنجی جلد .

٢] هامەرترجمەسی«برنجی جلد،صحیفە ١٩٠»روایاتە کورە کیکلی‌بابامحاصرە اردوسنك اوکندە بر غزالە سـوازاولەرق ألندە آلتمش اوقەلق بر قیلیجلە ، آبدال مراد درت آرشون‌طولندە تختەدن‌برقیلیجلە آثار شجاعت کوسترمش، آبدال مراد ایسە یاموق ایلە آتش طوپلامشدر .

حربلرینه اشتراك ایتدیرر ، کندیلرینك معاونت روحانیه‌لرندن فوق‌العاده امین بولنیرمش . . وبوتون بودرویشان کشیش طاغنك مناظر شاعرانه‌سندن خوشلانیرلر ، اوراده طوپلانیرلردی . سلطان مراد خداوندکار درویش ایچون یکیشهرده بر تکیه انشا ، برچوق تخصیصات اعطا ایله‌مشدر . سلطان مراد خداوندکارك اوقویوب یازمق بیلمدیکی ایچون راغوزه عهدنامه‌سنی باش پارماغی ایله سرچه پارماغی آیری ، دیکر اوچر پارماغی بتیشیك اولمق اوزره ألنی مرکبه باتیره‌رق امضالامه‌سیله ثابت بولنوب پادشاهك بو حالی علمانك یرینه اهل تصوفك اعتبار صاحبی اولمه‌سنی ، وبالنتیجه ریاضیٔ شهیر قاضی زادهٔ رومی محمود افندینك سمرقنده ، علمای لساندن منلا جمال الدینك قره‌مانه ، عقاید علماسندن احمد برهان الدینك ابتدا قیصریه‌یه ، دها صوکره ارزنجانه کیتملرینی مؤدی اولمشدر [١] .

سلطان بایزیدده آز چوق اسلاف عظامنك اثرینی تعقیب ایتمش ، مع مافیه اونلری دیکرلری کبی حربلرینه اشتراك ایتدیرمه‌مش ، اهل طریقك نزدنده أك بویوك مقامی طوتان دامادی شیخ بخاری‌یه . ـ امیر سلطان نامیله معروف . ـ محاربه‌یه کیدرکن قیلیج قوشاندیرمق اصولنی احداث ایله‌مش ، اوعصر اهل تصوفنك أك بویوکی بولنان شیخ سید علی همدانی شیخ بخاری‌یی زیارته کلدیکی زمان بروسه‌ده انشا ایتدیرمش اولدیغی آق چاغلیان جامعی اجوراتنك اوچ مثلی بر مبلغی همدانیٔ مشارالیهه هدیه ایتمشدر . سلطان اورخان زماننده نقشبندیلر ، سعدیلر ، بکطاشیلر اولمق اوزره اوچ طریقت تأسس ایتمش ،

---

[١] هامر ترجمه‌سی جلد ، ١ ؛ صحیفه ، ٢١٦

أك زیاده رغبت بولان، اواثناده، بکطاشیلر اولمشدر. بوتون یکیچریلر هم عسکر ، همده بکطاشیلك طریقنده مرید ایدیلر. طریقت بکطاشیه رئیسی اولان شیخ عینی زمانده طقسان طقوزنجی آلایك میرآلایی، چورباجی باشیسی اولدیغی کبی مریداننده سکز کشیده قشله‌لرده بولنه‌رق کیجه کوندوز عسکر حقنده دعا ایدرلر ، اونلره اصول طریقتی کوستریرلردی .

اهل تصوفك ابتدالری بوقدر التفاته مظهر اوململری بر چوق شاعرلرك یتیشمه‌سنه سبب اولدیغی حالده سریع مظفریتلرده برچوق کبارلرك یتیشمه‌سنی ، خلق ایله سرای وکبارلر آره‌سنده یاواش یاواش تباعدك حصولنی مؤدی اولمشدر . بویوز سنه‌نك صوكلرینه طوغری یکی یکی احتیاجات تولد ایتمشدی . آناطولی تازه ، زنده بر حیات کچیریور ، غنیمتلر عسکری ، اونلر طولاییسیله تجاری ، زراعی زنکین ایدییور ، اطرافده مجادلاته دائما سببیت ویره‌جك کوچك بکلکلرك ، روم قلعه‌لرینك بر سنجاق آلتنده طوپلانمه‌سی، تشکیلات ملکیه وعدلیه‌نك مکمللیتی رفاه وسکونی حصوله کتیرییوردی . بناءً علیه روحلر دها زنده ، دها شوخ ، دها چالاك ، تصوفدن زیاده دبدبه‌لی ، طنطنه‌لی شیلر ایچون منجذب اولییوردی .

سلطان عثمان، سلطان اورخان ، سلطان مراد خلقه هم حاکم، همده خادم بر پادشاه ایکن حکومت عسکریه‌نك انتظامی ، مرکزك زنکینلکی طولاییسیله سلطان بایزید مرکزی ، ومطلق العنان بر حکومت تشکیل ایتمشدی . باخصوص بودورده سرای خلقدن تماميله آیری بر شکل حیات تعقیب ایتمکه باشلامشدی . سلطان بایزیدك

کرمیان ، صربیه ، بیزانس پرنسلری اولمق اوزره اسمی معلوم اوچ زوجه‌سی اولدیغی کبی اسمی نامعلوم آوروپا پرنسلرندن بر دردنجیسی دها واردی . بونلرك دردی‌ده متفسخ مملکتلرك عادات ذوقیه‌سیله عثمانلی سلطنتنك او زمانده‌کی ثروت و عظمتنی مزج ایله‌مشلر ، صربیه پرنسسی سرایه عیش ونوش عاملرینی ادخال ایتمشدی . ذاتاً ثروت ورفاه وکلایی، قوماندانلری ، حتی قاضیلری بیله سفاهته سوق ایدییوردی .

وزیر علی پاشانك اسراف وسفاهتی صوك درجه‌یی بولمشدی . درویشلرك زاویه‌لرنده سکون وتسلی بولان ، میراث اولمق اوزره پك اهمیتسز شیلر براقان برنجی پادشاه ایله حفیدی آره‌سنده نه بویوك بر فرق واردی! اساساً سلطان مراد خداوندکار زماننده بوتمایل سفاهتکار حس اولنمه‌یه باشلامشدی[١]. سلطان بایزیدك کرمیان پرنسسیله ازدواجی مراسمنی اوقویانلر اللی آلتمش سنه ظرفنده نه‌بویوك تخالفات حصوله کلدیکنی سریعاً حس ایدرلر ، آکلارلر . سلطان بایزیدك سراینده أك غیر مشروع اذواق موقع وحیات بولمشدی .

برنجی سلطان سلیمانه ــ امیر سلیمانه ــ کلنجه . . . اوده سفاهته میال ، اوده دبدبه وداراتدن خوشلانیردی . تاج التواریخ مشار الیه حقنده شو سوزلری سویله‌یور . « شهزاده سلیمان عشرته ، خطوظات نفسانیه‌یه دوشکون ایدی . لکن شجاعتده رستم ، سماحتده خاتم ایدی . غایت کوزل ایدی . بذل صدقاته ، خیراته مائل ایدی . هر کون بر قول آزاد ایدر ، اونلره احسانلرده بولنوردی . »

ایشته تشکیلات اداریه وعسکریه ومظهریاتك احضار ایتدیکی

---

[١] کرمیان پرنسسیله ییلدیرم بایزیدخانك دوکوننده‌کی دبدبه وداراتی آکلامق ایچون تاریخلره مراجعت .

حیات جدیدهٔ اجتماعیه بزه یکی یکی شاعرلر حاضرلادی . شیخی ، احمدی ، نیازی ، سلیمان دده، حمزه کبی.. بونلر اکثریا متصوفه‌دن بولنمقله برابر ینه خلقدن آیری، بر مقصد وغایهٔ مادیه دوشونمه‌ین، صرف هیجانی وبدیعی أثرلر وجوده کتیردیلر .

سلطان اورخان زماننده ـ شو راده استطراد قبیلندن اولمق اوزره تدقیق ایدلمه‌دن کچیلن بر قاچ شاعردن مختصراً بحث ایده‌جکز ـ هنوز تصوفدن ادبیات تمامیله قورتیلمادیغی جهتله تصوفه دائر فارسیدن «کتاب کلشن رازی» ترجمه ایدن شیخ الوان شیرازی موجوددر، که عاشق پاشادن تمامیله آیری بر لسان استعمال ایتمشدر . «شراب وشاهد» حقنده‌کی شو سوزلرینی مثال اوله‌رق آلیورز :

« شراب وشمع وشاهد نور معنی
« کوروننز کورینور چون عکس مولا
« شراب اسراره شمع انواره بکزر
« باقك شاهد یوزی دیداره بکزر
« شراب وشمعه باق کیم سر مکتوم
« سکا شاهد یوزندن اوله معلوم . »

سلطان مراد خداوندکار زماننده شاعر احمد واردر، که «سهیل ونوبهار» اسمنده بر مثنوی یازمش ایسه‌ده آثاری بزه انتقال ایده‌مامشدر. فقط اسمندن آکلاشیله‌جغی وجهله تصوفدن آزچوق آیرلمش بر أثردر.

سلطان ییلدیرم بایزید زماننده نیازی واردر، که تیمور فترتنده أثری محو ایدلمش اولان ذاتدر. عثمانلیلرك ایلك ربابی شاعری اولدیغی قیودات تاریخیه‌دن آکلاشیلیور . بویله ایسه دورك عثمانلی شعری اوزرینه تأثیری تمامیله آکلاشیلیر .

نیازیدن بزه منقول اولان شـو بیت قیودات تاریخیه‌یه ایناعق لزومنی احساس ایتمکده‌در .

« آهوی فلك چرخ پلنکندن امیندر
« شیر علمك سایه‌سنی ایده‌لی ملجأ »

سلطان مراد زماننده بروسه‌یه کلن ، شیخی ایله آرقداشلق یاپان برده نسیمی واردر، اسمی عمادالدیندر. کندیسی متصوفه‌دندر، خلق ایچنـده شهرتی پك بویوك ، تأثیری پك چوق ایدی . حروفیلردن اولوب فضل‌اللهك مذهبنه تابع بولینیوردی ، دور تصوفی أك زیاده کوسـترن ممتاز بر سیمای شاعریت اولدیغی کبی « ٨٢٦ » ده حلبده یوسـتنك چیقارلمسی‌ده تأثیر قوت تصوفك آزالدیغنه‌ده بردلیلدر[١]. مرتب دیوانی واردر ، غلبهٔ وجـد ایله ظاهراً کفر دینیله بیله‌جك پك چوق شیلر سویله‌مشدر :

« بنده صیغارایکی جهان بن جهانه صیغمازم
« کوهر لامکان بنم کون ومکانه صیغمازم . »

کبی .

بودور احمدی ، نصرالدین‌خواجه‌کبی جداً ممتاز حاضر جوابلر، کور حسن کبی مقلدلر یتیشدیرمشدر .

اولیا چلبی بونك حقنده «ییلدیرم بایزید خان عصرنده کورحسن نامیله‌یاد اولنور بر رند جهان، مصاحب ییلدیرم خان ایمش.» دییور.

بودورك نثری کسیك، قیصه، ساده‌در ، مع‌مافیه رسمی‌کاغدلرده قره‌مان زاده‌نك اولجه بحث ایدیلن اصـولنك قوللانیلدیغی فریدون بك منشآتندن استدلال اولینیورسه‌ده بو أثر شـایان اعتماد اولمه‌مقله

[١] حلب اوزمان‌عثمانلی پادشاهلرینك ألنده‌دکل ایدی ، مصرمملوکلرینه عائد بولونیوردی . بنـاءً علیه کندیسـنه ممالك عثمانیه‌ده بر شی یاپیلماسی حکومت عثمانیه‌نك فکر حریتپرورانه‌سنه دلیلدر .

بزجه بر وثیقهٔ کافیه تلقی ایدیله‌مز . ارضروملی مصطفی بن عمر الضریر نامنده‌کی ذاتك « سیرالنبی » کتابی طرز نثری تماميله کوسترمکده‌در . نظم پك آز زمان ایچنده پك بویوك ترقیات کوسترمش ، عاشق پاشا ایله سلیمان چلبی ، شیخی ، احمدی ، شیخ الوان ، نسیمی ، نیازی آره‌سنده طرز نظم اعتباریله پك بویوك بر فرق کورولمشدر .

موسیقی‌ده بو زمانده خیلی ترقیاته اوغرامش ، ییلدیرم بایزید خانك ، سلیمانك سرایلری مجمع خوش الحانان اولمشدر : سرایلرندن مختلف اقوامه عائد کوزل سسلیلرك ترنماتی محیطه‌یاییلیردی.

معماری‌ده بو دورده پك بویوك ترقیاته مظهر اولمشدر . سلطان اورخان زماننده بر چوق مکتبلر ، مدرسه‌لر ، عمارتخانه‌لر انشا وتأسیس اولنمش ، ازنیقده آباء عیسویه‌نك اب وابنك یك عنصر اولدیغنی قرارلاشدیردقلری دیوانخانه جامعه تحویل ایدلدیکی زمان سلطان اورخان ایللك دفعه اوله‌رق قاپونك اوزرینه کتابه تعلیقی ایله اسمنی یازدیرمشدر . وایللك دفعه اولمق اوزره بر مدرسهٔ عالیه تأسیس ایله مدرسلکك قیصریه‌لی فقیه داودی تعیین بویورمشدر . سلطان مراد خداوندکار بروسه‌ده کوك دره‌سنده کوچوك ، قاپلیجه‌لر محله‌سنده سرایك قارشوسنده بویوك ایکی جامع انشا ایتدیرمشدر .

هامه‌ر برنجی جلد تاریخنده بوخصوصه دائر معلومات ویررکن « بوتون بومؤسسانه نظارت ایدن معمار بر روم ویا برفرنك ایدی ، که عثمانلی دونماسنك بر کمیسی طرفندن اسیر ایدیله‌رك اسارتنی تعدیل ایچون بو درلو ایشلره حصر مهارت ایله‌مشدر . أثر صناعتی اولان مبانی میاننده شکل غریبیله شایان دقت بر جامع ذکر اولنه بیلیر .

بنا هم معبد ، هم مدرسه‌در . زمین قاتی جامعی تشکیل ایدییور .
اوست قاتده وبنانك کنارنده‌کی دهلیزده صیره ایله متعلمین اوطه‌لری
اوصورتله بنا اولنمشدر، که متعلم کندی اوطه‌سندن محرابده‌کی امامی
کوروب اونکله برلکده نمازینی ادا ایدر . » سلطان مرادك ادرنه‌ده
انشا ایتدیردیکی سرای جداً قیمتدار اولمقله برابر طونجه بویجه
امتداد ایدن باغچه‌سی‌ده آیریجه صنعتکارانه ، نظربا ایدی. ادرنه‌نك
کوپه‌لی جامعی سلطان ییلدیرم بایزید خان زماننده یاپیلمشدر . اولیا
چلبی سیاحتنامه‌سنده « نیجه طاق‌خورنقلرینك اورته‌لرنده‌استادمعمار،
مهندسین برر حلقه وآویزه‌لر آصمشلردر . » دییور .

سلطان ییلدیرم بایزید بروسه‌ده امیر سلطان محله‌سنده بر ، آق
چاغلیان کنارنده آق چاغلیان جامعی اولمق اوزره ایکی جامع دها انشا
ایتدیرمشدر، که اندلس عربلرینك اون دردنجی عصر نهایتلرنده‌کی
طرز معماریلرینه مشابه ، قیمتدار برر آبده‌در . پادشاهلره امتثالا
او دورده بولنان کبارده بر چوق مبانیٔ عالیه وجوده کتیرمشلردر .
نتیجه حیات اجتماعیه‌ده حصوله‌کلن تبدلات صنعته‌ده نفوذایتمش،
او دوردن بزه بر چوق مبانی انتقال ایله‌مش ، برچوق آثارقالمشدر.

سرای دوری

احمد داعی. — مراد ثانی . — فاتح سلطان محمد . — احمد پاشا . — سنان پاشا . — نظامی . — زینب خاتون . — بایزید ثانی . — حمدی بك . — سلطان جم . — نجاتی . — مهری خاتون . — ذاتی . — ابن کمال . — سلیمان قانونی . — فضولی . — و آثاری . — بودورك هیئت عمومیه سنه بر نظر: اجمال سیاسی واجتماعی ، عجم ادبیاتنك تأثیری، نظم ونثر ، ترقیات فکریه ومدنیه ، ترقیات معماریه ، لسانك تکملی .

١

احمد داعی . — دور سرایی‌یه احمد داعی ایله باشلایورز. مومی الیه فی‌الحقیقه سلیمان اولك سراینده ، فاصلهٔ سلطنتده بولنمش ، سلیمان چلبی‌یه، شیخی‌یه، احمدی‌یه رفاقت ایتمش ایسه‌ده دور تصوفدن ایرلمش، زمانك روحیتنی أك اول حس ایتمش، دور سراینك لسانی أك اول موفقیتله استعمال ایله‌مش بر شاعر اولمغله بو دور شاعرلرینه مقدمه تشکیل ایتمه‌سی موافق کورولمشدر. شو حقیقتی قسطمونیلی عبداللطیف افندی تذکره‌سنده تصدیق ایله « طور غزلی ، طور سابق ومعاصرلرینك مترسللرینه نسبت بعضدن فائق‌در» سوزلرینی سویله‌یور .

کرمیانده تولد ایتمش ، کرمیان بکلکنك شعر وشاعره اهمیت ویرر حکومتی داخلنده پرورشیاب اولمش بر شاعردر؛ فاصلهٔ سلطنت

دینیلن دورده سلیمان اولك ادرنه‌ده‌کی پر جوش وشطارت سراینه اقتدار شعریسیله داخل اولمش، پادشاهك فوق‌العاده‌مقبولی بولنمشدر. هامه‌ر تاریخنده حقنده شو سوزلر کوریلیور : « فرخ نامه ، چنك نامه اسمنده‌کی أثرلرك صاحبی اولان احمد داعی سلیمانك سرای شطارت نمونده دها زیاده تقدیر اولنمشدر . » « چنك نامه » یی سلیمان اول نامنه یازمشدر .

« عقودالجواهر » نامنده زمانك اصول کتابتنی کوستریر برکتابی بولنوب بر چوق زمانلر یازی یازمق ایستهینلره رهبر عد ایدلمش ، « عبارات فارسی برله مشروح عربیاتدن » [۱] بر لغتده ترتیب ایتمشدر . عربی‌یه ، فارسی‌یه فوق‌العاده واقف اولوب بولسانلرده منظوم سوز سویله‌یه بیلیردی ، المزده موجود اولان آثارندن استدلال اولندیغی وجهله جداً ممتاز بر شاعردر .

میسترکیب بو شاعرك قدرت شعریه‌سنه مثال اولمق اوزره أثرینه شوغزلی آلمقله اکتفا ایتمشدر :

« ایاخورشید مه پیکر جمالك مشتری منظر
« نه منظر منظر طالع نه طالع طالع انور

« جمالکدن جهان کلشن دوداغکدن زمان کلشن
« نه‌کلشن کلشن جنت ، نه جنت جنت کوثر

« یوزوکدر آیت رحمت اوزوکدر مظهر قدرت
« نه قدرت قدرت صانع نه‌صانع صانع اکبر

« سلیمان سیرتی سنده سکندر صورتی سنده
« نه صورت صورت یوسف نه‌یوسف یوسف‌سرور

[۱] تذکرهٔ لطیفی [صحیفه ، ۸۱] .

« فلك شطرنجنی اوتدك سعادت ملکنی طوتدك
« نه ملکت ملکت دولت نه دولت دولت قیصر
« قپوکده قوللرك بی‌حد ولی کمتر قولك احمد
« نه احمد احمد داعی ، نه داعی داعیٔ چاکر

لسانك شوزینتنی ، آهنکنی ، سلاستنی معاصرلرنده فی‌الحقیقه بولمق خیلی کوچ بر شیدر . احمد داعی حساسیتیله باشقه بر شاعر اولدقدن ماعدا کندینه بر ده لسان بوله‌بیلمش وبونی دورك حالت روحیه‌سندن اخذ واقتباس ایله‌مشدر . شوبوقاریده‌کی غزل توقیریه بوندن باشقه زمانك ذهنیتی‌ده آریجه ایضاح ایدییور ، بویوك تلقی ایدیلنلر قارشوسنده تاریخه‌استناداً یاپیله‌جق ریاکارلقلرك ، شوصورتله ، مقدمه‌سی اولییور وریایی کلمه‌لرك آهنك طنانته ترك ایله وجوده کتیرییوروفارسی کلمه‌لردن اك أییلرینی انتخاب ایدییور ، صنایع لفظیه دوشکون بولینیور .

حتی آهنکه‌دوشکونلکی طولاییسیله‌زمانك فناشیلر حقنده‌استعمال ایتدیکی کلماتی‌ده‌قوللانییور ؛بواعتبار ایله‌عبداللطیف‌افندی‌یی‌تذکره‌سنده شو سوزلری سویله‌مکه مجبور ایدییور : « اما عجب بودرکه بوقدر فضل ومعرفتله سوزلرینك معنای ایهامیسندن غافل اولوب ابیاتنده اولان لفظنك نه‌قدر معنایه شامل ایدوکن فهم ایتمزلرمش . » صاحب تذکره شو ادعاسنی اثبات ایچون آتیده‌کی بیتی آلییور :

« کوزم هیچ کوردیکك وارمی بحق سورهٔ طه
« بنم یارم کبی فتنه ، بنم کوکلم کبی شیدا »

فتنه‌یی اوزمان شعرا رقیب حقنده قوللانیرلرمش ، زیرا « عرف

ناسده فتنه اجناس كلابدن شول سك صغيره وجنس قطميره» دينيرمش.. بوكون بوكلمه‌نك معناسى نه قدر دكشمش .. عثمانلى تركلرى حال حاضرده بوكلمه‌لرله نه كوزل لطيفه‌لر ياپارلر .

٢

مراد ثانى . — تذكره صاحبلرى حسن چلبى ايله عبداللطيف افنديك متفقاً روايت ايتدكلرينه كوره خاندان سلطنت سنيه‌دن ألك اول [١] نظم سويله‌ين سلطان مراد خان ثانى حضرتلريدر . مشاراليه حضرتلرى علمايه، شعرايه، فقهايه فوق العاده رغبت، هر برينى التفات سنيه‌لريله بكام بويوريرلردى. تذكرهٔ لطيفى «روايت ايدرلركه هفته‌ده ايكى كون علمايى وشعرايى جمع وكنديلرين اذعان والتفاتله سرتا قدم سمع ايدوب مباحثه‌يه باعث اولمق ايچون هر فندن نجه مباحث تعيين ايدرلر ايمش » سوزلرينى سويله‌ديكى كبى « و بالجمله طالب هنر وعاشق كهر وشعرى وشعرايى سورلر ايمش وكندولرندن دخى اثناى صحبتده واوقات عشرتده مناسب حال بعض منظوم صادر اولور ايمش » جمله‌لرينى‌ده قيد ايدييور .

مراد ثانى

[١] عطا تاريخى سلطان عثمان، سلطان اورخان، سلطان مراد خداوندكار، ييلديرم بايزيدخان حضرتلرينه اسناد شاعريت ايدييور وبعض مثاللر كتيرييورسه‌ده بونلر طوغرى دكلدر. سلطان مراد آغزندن سعدالدينك نظم ايتمش اولديغى سوزلرى مشار اليه اسناد ايتمسيله شو ادعاسنك بى‌معنا اولديغى ثابتدر .

پادشاه حضرتلرى لطيفه كو اولانلره فوق العاده التفاتكار اولدقلرى كبى مسائل مشكله يى حل ايدن فضلاى فقهايه ده رعايتكار ومحبتكار ايمشلر .

« اويخوده دون كيجه جانم كبى جانان كوردم
« تن افسرده ده قالقوب أثر جان كوردم

« ابلرك حسرت ايكن آغزمه آلدم بالله
« اى طبيب دل وجان دردمه درمان كوردم

« ادرنه كرچه كوزللر يريدر اى همدم
« بورسه ده دخى نيجه دلبر فتان كوردم

« سرو اكرچه كوزمز قدره ايرر ايليجه ده
« بر كمشدن باپيلو سر وخرامان كوردم

« اى مراد شه آفاق ايكن فى الحال سنى
« زلفنه قيلمش اسير اول شه خوبان كوردم . »

*
* *

« ساقى كتور كتور ينه دونكى شرابمى
« سويلت دله كتور ينه چنك وربابمى

« بن وار ايكن كرك بكا بوذوق وبو صفا
« بر كون كله كه كورميه كيمسه ترابمى »

سلطان مراد ثانى حضرتلرى « ٨٥٥ » سنۀ هجريه سنده عازم دار جنان اولمشلردر .

۳

فاتح سلطان محمد . — فاتح قسطنطینه فاتح شعر وعلوم اولوب زمان سلطنتلرنده پای تخت عثمانی‌یی مجمع علما ومشهر فضلا حالنه کتیرمشلردر . تذکرهٔ لطیفی‌ده « هرقنده بر عالم متجر و متفرد وار ایسه اکر ولایت هندده و اکرولایت سندده ، هزار اکرام والتفاتله یولنده بذل مال ومنال ایدوب مناصب عالیه ومراتب معالیه برله استمالتلر ویروب بالضروره هر برینه وداع وطن وترك مسکن ایتدیرمش . معلوم و مشهوردر ، که علی قوشجی دیمکله معلوم و متعارف ملایی دیار عجمدن ولایت رومه دعوت ایتدکده تعظیماً هر منزلنه

فاتح سلطان محمد

بیك آقچه تعیین وتقدیر ایدوب بوکونه هزار تکریمله توقیرینی توفیر ایتمشدر . » قیدینه تصادف ایتدیکمز کبی « وشعرادن دخی اوتوز نفرشاعر سالیانه‌سن وعلوفه‌سن یر ایمش وکیمی تواریخن نظم وانشاد ایدوب کیمی قطعه وقصائدله مدایحن دیر ایمش . » سوزلرینی‌ده اوقییورز . حسن چلبی‌ده عبداللطیف افندینك ادعاسنی تأیید ایدن شو سوزلری سویله‌یور : « حوضهٔ حمایتلرنده اولان قوابل و اماثل زماندن دانشمند ومعید و طالب ومستفید هرکیم وار ایسه اسمی ورسمی ایله دفتر ایدوب حضور شریفلرنده صاقلارلر ایدی ، که بر منصب جدید محلول اولسه هانکیسی لایق ایسه آکا تقلید ایتمکله

بنای سرای علم وکمالی تشیید ایدرلردی. کاهی ذات سعادت پناهلری شعرای زمانی وفصحای دورانی ایله صحبت ایدوب بوطائفه‌یه کلی میل ایدرلردی . »

مشار الیه شاعرلره نه‌قدر التفاتکار ایسه کندیلری‌ده اودرجه شاعر ایدیلر . فائق رشاد بك تاریخ ادبیات عثمانیه‌لرنده شومعلوماتی ویرییورلر : « فاتحك دیوانی ، که سلطان سلیم اولك امریله ایران خطاطلرندن حاجی حسن عمادك پسند خطیله محرردر ، یوزه قریب غزل ایله بر قطعه وبرمخمسدن عبارتدر. بر نسخه‌سی آلمانیاده‌باصلمش ایسه‌ده پك نقصاندر . »

پادشاه مشارالیه حضرتلری شعرده عونی تخلص بویوریرلردی . شو مثاللری مشار الیهدن آلییورز :

« ساقیا می صون‌که بر کون لاله‌زار الدن کیدر
« ایریشور فصل خزان باغ‌وبهار الدن کیدر
« غره اولمه دلبرا حسن وجماله قیل وفا
« باقی قالماز کیمسه‌یه نقش ونکار الدن کیدر
« یار ایچون اغیار ایله مردانه جنك ایتسم کرك
« ایت کبی مردار رقیب اولمزسه یار الدن کیدر.»

*
* *

« بزمله سلطنت لافن ایدرمش اول قره‌مانی
« خدا فرصت ویررسه‌کر قره‌یره قورم‌آنی.»

*
* *

« فتح استانبوله فرصت بولمدیلر اوّلون
« فتح ایدوب سلطان محمد دیدی تاریخ آخرون »

۸۵۷

*
* *

« جكرم پاره‌لدى خنجر جور وستمك
« صبرمك جامه‌سنى طوغرادى مقراض غمك

« سجده گاه ايلر ايدى كعبهٔ محراب كبى
« كويك ايچنده ملك كورسه نشان قدمك

« اى كوزم كون يوزينه قارشو نيجه ياش دوكه‌سن
« رخلرى تابى ايله قورودى قالمادى دمك . »

فاتح سلطان محمد خان حضرتلرى «٨٨٦» تاريخ هجريسنده عازم دار جنان اولمشلردر .

٣

احمد پاشا . — سلطان مراد زماننده قاضيعسكر بولنان ولى الدين بن الياس افنديـنك مخدوميدر . پدرى علمك قدرينى ، علمادن بولنديغى جهتله ، پك زياده تقدير ايتمكله اوغلنى پك أيى تحصيل ايتديرديكى كبى احمد پاشانك فطرى اولان ذكا وعرفانه محيط كبارانه‌ده پك چوق تأثير ايتمشدر. ذاتاً زمان علم وعرفانك پك زياده رغبت بولديغى بر دور ، بر دور اقبال ايدى . خصوصيله مدنيت فارسيه‌يه طوغرى سراى ادبياتى بوتون شعرايى ، فضلايى سوق ايديبوردى . بوكا بناءً احمد پاشايه فارسى لسانى پك مكمل اوله‌رق اوكره‌تيلمشدى. بوتون آثارنده ايرانك كوكلرينه تصادف ايدلمه‌سى، حتى ايران ادبياتنك پك كوزل پارچه‌لرينك نقل وترجمه‌سى بوكا بناءً در . پاشا ادبيات فارسيه‌يى عادتا ازبرله‌مشدى ؛ اونجه ايرانه دائر هيچ بر شى مجهول دكلدى .

شاعرك ترقيسنه پدرينك قاضيعسكر اولمه‌سى پك زياده ياردم

ایتمشدر ، تحصیل علم وکمالدن صوکره بروسه‌ده مرادیه مدرسه‌سنه مدرس اولدی . ذکاسی ، معلوماتی ، شاعریتی آز زمان ظرفنده صیت وشهرت صاحبی اولمه‌سنی مؤدی اولمغله ادرنه‌یه قاضی تعیین اولندی . بو اثناده پادشاه زمان فاتح سلطان محمد خان حضرتلرینك نظر دقت شاهانه‌لرینی جلب ایتمش اولمغله خواجه‌لقلرینه تعیین بویوردیلر . غایت ظریف ، خوشگو ، حاضر جواب ، عارف بر ذات اولمغله پادشاهك آز زمان ایچنده اخص ندماسی صیره‌سنه التحاق ایتدی : بر آز صوکره‌ده وزیر اولدی .

تذکرهٔ لطیفی مشار الیه حقنده « نظم جواهر کلامده استاد ماهر و انواع علوم واقسام فنونه قادر ایدی . الفاظ نظمی ملایانه واسلوب شعری اکابرانه‌در . ابیات پرنکاتی الفاظ ومعانیده متن متین کبی محکم واسلوب قصیده‌ده خود اجماع واتفاق اوزره مسلمدر . » دییور .

طرز نظمنده‌کی کبارلق ، وبر منلا ، یعنی عالم روحی ، باخصوص قصیده نویسلکده‌کی اقتدار وقوتی زمانك ذهنیت وماهیت کبارانه‌سنی اوقشامقده بولندیغندن پادشاهك بر کولکه‌سی کبی اولدی ، اونی هر یرده تعقیب ایتمه‌یه باشلادی ، استانبولك محاصره وفتحنده نزد شاهانه‌ده بولندی ، پیر آق شمس الدینك نزدینه بلدهٔ مذکوره‌نك فتح اولنوب اولنمایه‌جغنی صورمق اوزره ایکی دفعه کوندرلدی .

احمد پاشا قادیندن نفرت ایدر اولدیغی جهتله تأهل ایتمه‌مش ، حیاتنی مجرد اوله‌رق کچیرمشدر . عالم و فاضل اولمغله برابر سوء اعتیاداتك مغلوبی ، اخلاق اعتباریله پك ضعیف بر ذات ایدی . سیئات اخلاقیه‌سی یوزندن ذات شاهانه‌نك توجهات سنیه‌لرینی پك آز

زمانده غیب ایتمش، عزل وحبس اولنمشدر. محبسدن « کرم » ردیفلی قصیده‌سنی یازه‌رق عفو پادشاهی‌یی تمنی ایتمش ، وبوکا مکافات اولمق اوزره عفو اولنمش ، مع مافیه اسکی توجهاتی آرتق کوره‌مه‌مش ، طشره‌لرده مأموریت آلمه‌یه مجبور اولمش ، بروسه‌یه سنجاق بکی اولمشدر. فاتح سلطان محمد کرم قصیده‌سنی کوردیکی زمان شو سوزلری سویله‌مشدر :

— بو عذوبت وبیان وفصاحت که احمدده واردر، آکا ملوك سلاطیندن آسیب وزوال وعقاب ونکال یوقدر .

لسانده عجمك تأثیراتی ، رقتی ، صنایع لفظیه‌یه دوشکونلکی کورولمکله برابر احمد پاشانك آثارنده اکثریا روحی اوقشایجی ، بیلمم نصل ، بر شی نقصاندر . احمد پاشا بزه کوزل کلمه‌لریله برابر کندینی کوجلکله اوقوتیور . ظنمزه قالیرسه بو احمد پاشانك قوت علمله ، ذکائی ، دماغی بر صورتده یازمه‌لرندن ، حساسیتلرینك ایشه قارشمه‌مسندن تولد ایتمکده‌در . احمد پاشا نیازی‌دن ، شیخی‌دن ، احمد داعیدن صوکره شعر عثمانی‌یه زمانك احتیاجاتنه کوره برحرکت ویره‌بیلمشسه‌ده حساس برشخصیت اولمامسنه بناءً أنی بر شاعر دکلدر . ذاتاً قدما اونی ایران آثارینك نظماً مترجمی تلقی ایدرلر . تاج زاده جعفر چلبی « هوس نامه » نامیله یازمش اولدیغی کتابده مشار الیهه شو صورتله تعریض ایدییور :

« سرآمد دیدیکننك بللی حالی
« اولوبدر ترجمهٔ اولیٔ حالی

« بو اهل اولان یاننده سهلدر سهل
« بنم قاتمده بالکه جهلدر جهل . »

عبداللطیف افندی‌ده «اول لباس فارسی برله ملبس اولان شاهد معنایه ثیاب الفاظ رومیدن لباس الباس ایلیوب» دیدیکی کبی هامه‌رده «احمد پاشا ارتقا ایلدیکی درجهٔ مهارتیه آنجق میر علی شیرك غزللریله ملهم اولدقدن صوکره واصل اولمشدر.» دییور. کونش قصیده‌سندن شو پارچه‌یی آلییورز؛

« تخت اوروب طاق فلکده خسرو خاور کونش
« کیدی نارنجی قبا اورندی نور افسر کونش

« مسند سلطان صبح اولدی سریر آسمان
« صاچدی پیروزه طبقلردن زرو کوهر کونش

« قفل آچوب درج زبرجددن جواهر دوکدی‌کم
« خاك کنجن ایلیه کنجینهٔ جوهر کونش

« قلزم هندك باترمغه کومش زورقلرن
« بادبان نورله دوناتدی فلك زرکونش

« دانهٔ انجم دیروب مه‌خرمننده هر سحر
« بال آچوب جولان ایدر طاوس زرین پر کونش

« کوئیا نوشین روان صبح‌درکم عدل ایچون
« لاجوردی قبه‌یه زنجیر زر آصر کونش

« یافلك تختنده سلطان اولدی بر یوسف‌جمال
« یا ذلیخادر طوتار نارنج زر پیکر کونش

« حق بودرکم شاه دیوانی تماشا قلمغه
« آچدی طاق زر نکاره لعلدن منظر کونش

بِرده غزل الەرق احمد پاشایه نهایت ویرەجکز :

« تا قاشکی پیوسته کمان ایلدك ای دوست
« جور اوقنه جانمی نشان ایلدك ای دوست

« بر دمکه روان ایلدك اول سرو روانی
« چشممدن آنی چشمه روان ایلدك ای دوست

«عرض ایلیەلی حسن دلآراکی جهانه
« عالم یوزینی باغ جنان ایلدك ای دوست

« خوش بو ایله طولدیردی صبا دهری مگرکیم
« عنبر صاچکی مشك فشان ایلدك ای دوست

« تنك اولسه ابك یادیله طکمی دل احمد
« چون غنجهکبی بغرینی قان ایلدك ای دوست.»

احمد پاشا «۹۰۲» تاریخ هجریسندهبروسەده وفات ایلەمش اولوب انشـا ایتدیرمش اولدیغی مدرسـەنك یاننده دفن ایدلمش ، بالاخره قبری اوزرینه تربه یاپیلمشدر .

۵

سنان پاشا . — سنان پاشـا قاضی جلالالدین زاده حضر بکك مخدومیاولوب اصل اسمی سنانالدین یوسفدر. «۸٤۱» سنۀهجریەسنده تولد ایتمش ، محیطنده علم وعرفان، ثروت ویسار کورمشدر . حضر بكعلمیله عصرنده کندیسنی طانتمش اولدیغی کبی بویوك پدری قاضی جلالالدینده وسعتعلمیەسیلەمشهوردی. وراثتك،بوکبیخصوصاتده،

تأثیری غیر قابل انکار اولمه‌سنه بناءً سنان الدین یوسف پك کوچك ایکن علمه قارشو بر مربوطیت حس ایتمش ، ذکاسی بر سرعت انکشافه مظهر اولمشدر . بودورلرك تراجم احوال اعاظمندن باحث اولان « شقایق » ده وتذکرهٔ لطیفی‌ده بو انکشاف ناکهانه عائد معلوماته دسترس اولنمقده‌در: « بالغ اولمه‌دن بلیغ اولوب ومنبر وعظه چیقوب خلقه امر بالمعروف ونهی عن المنکر ایدردی . » [۱]

فقط بوانکشاف نابهنکام دماغنك منتظم بر تکامله مظهریتنه مانع اولمش ، دها پك کنج ایکن حمولهٔ معلومات ونظریات ایله مالی بودماغ ترددلرك ، شبهه‌لرك ألنده تتره‌مش ، هیچ بر شیئه اینانه‌ماز، حقیقتدن، ثابتیتدن قورقار بر شکل آلمش ، لا ادریه [۲] مسلکنه تمایل ایتمشدر . بوحال پك زیاده معتقد ومتعصب اولان پدرینك نظر دقتنی جلب ایتمکله انفعال ویأسنی موجب اولمشدر ، که بوکا دائر ابوالضیا توفیق بك «تضرعات سنان» پاشانك مقدمه‌سنده شوسوزلری سویله‌یور :

« . . . سنان پاشا اوائل تحصیلنده فلسفیات ایله اشتغالدن پك زیاده ذوق آلمش ایدی ، پدری ایسه مشار الیهك بواشتغالنه مانع اولمق ایستر ، و اکثریا کندیسیله مباحثه‌سنده ایراد ایتدیکی شکوکی مغالطه‌یه وسردایتدیکی اعتراضاتی عدم عقیده‌یه عطف ایله اظهار انفعال ایده‌رك « سن وهمیاتکه مغلوب وخیالات و اوهام ایله معیوبسك .» دیر ایدی . حتی بر کون پدریله طعام ایدرکن ینه بحثه کیریشیرلر . سنان پاشا اعتیاداتی بوزمیه‌رق شکوکی التزام ایدر ، حضر بك ایسه بوحالنه ینه حدت ایده‌رك :

---

[۱] تذکرهٔ لطیفی ، صحیفه، ۱۹۳

[۲] ریبیون مسلکی .

— سنان سن بر حده واصل اولدك، كه اورته‌ده‌كی طوران صحنك باقیر اولیشنده بیله کندوکی شبهه‌دن قورتاره‌مازسك .
دیمش . ومشار الیه ایسه :
— طوغری سویله‌یورسز ! فی‌الحقیقه بونك باقر اولدیغنه قبل التحلیل حکم ایتمك قابل دكلدر . بوبابده التزام شك ایسه تصدیقدن اهوندر .
جوابنی ویرمه‌سی اوزرینه حضر بك صحنی قالدیروب باشنه اورمشدر. »

شو مباحثات اوغلنك ارتیابنی اولدیرمك ایچون پدرك متمادیاً جهد وغیرتده بولندیغنی کوستریور . لکن بودماغك نه کبی تکاملات وتحولاته معروض قالدیغنی کوستره‌جك ألمزده وثائق کافیه‌نك عدم موجودیتی بزی پاشانك روح ودماغنه تماميله نفوذدن منع ایتمکده‌در. یالکز شو محققدر ، كه حضر بك اوغلنك افکار مفرطه‌سنه غلبه ایتمه‌دن ۸٦۲ سنه‌سنده‌وفات ایتمش در. کندیسی فاتح طرفندن استانبول قاضیسی نصب اولنمشدی . سنان پاشانی « بوارتیاب » بوتون حیاتنده تعقیب ایتمش ، ونهایت سرسری روحندن بیزار اوله‌رق موجودیت روحیه‌سنده‌شیخ ابن‌الوفانك تأثیریله برعکس تأثیرحصوله کلمش، کثرت آره‌سنده وحدت وجود حقیقتنی تلقین ایدن تصوفه ییقلمز ، متین بر اعتقادی‌ایله مربوط اولمش، حیاتنك صوك زمانلرینی توکل ایچنده کچیرمشدر . « تضرعنامه » سنده‌شیخ مشار الیه حقنده شو سوزلری سویلر :

« اول محمد سیرت وعیسی قدم
« ملك دین ایچره امیر محتشم
« جان پاکی معدن صدق وصفا
« شمع ایوان هدا ابن الوفا

سنان پاشانك شهرتی کرك معلوماتی ، کرك عائله‌سنك بویوکلکی

طولاییسیله یاواش یاواش تزاید ایتمش اولمغله حامیٔ علم وعرفان فاتح سلطان محمدك نظر دقتنی جلب ایتمش، ادرنه دارلحدیثنه مدرس تعیین اولنمش ، بالآخره معلم پادشاهیلکله ندیملك پایه‌سنه ارتقا ایتمش ، بو اثناده درسعادته کلن علی قوشجیدن ریاضیات اوکرنمسی اراده بویورلمسیله شاکردی لطفی‌یی ریاضیٔ شهیرك نزدینه کوندره‌رك درسلرینی اوکره‌تمش . قاضیٔ زادهٔ رومی‌نك « چغمینی‌یه » اولان شرحنه تحریر ایتدیکی حواشی ایله مکتسبات ریاضیه‌سنی میدانه قویدیغندن حاوی اولدیغی دقایق ریاضیه علی قوشجینك بیله حیرتنی موجب [١] اولمشدر .

پادشاه معلمنك شو ذکاسندن فوق‌العاده ممنون اوله‌رق «٨٧٩» سنه‌سنده مصاحبلك عنوانني «مستشار سلطانی» یه تبدیل ایله کندیسنه وزارت رتبه‌سنی توجیه ایتمشدر . شواعتبار ایله سنان پاشا تاریخ عثمانی‌ده بویوك بر رول‌ده ایفا ایتمش اولییور ، که بوده درایت واقتدارینك ، ذکاسنك نه درجه‌لرده یوکسك اولدیغنه بر دلیلدر . فاتح کبی بر سیاسینك حرکات و افعالی مشاورلکنده بولنه بیلمك ایچون نه‌درجه‌ده معلوماته ، شدت ذکایه احتیاج اولدیغی مستغنیٔ بیاندر .

فقط بوتوجیه و التفاتدن بر سنه صوکره ، مجهول بر سببدن طولایی ، سنان پاشا ذروهٔ اقبالدن سقوط ایدییور ، عزل اولینیور ، بر مدت حبس ایدیلیور ، علمانك وساطتیله عفو ایدیله‌رك سیوری حصار قاضیلکی ومدرسلکی ایله استانبولدن اخراج اولینیور ، بونك

---

[١] تضرعات سنان پاشا : ابوالضیا توفیق .

اسبابنی بزه تاریخ وضوحله نقل ایتمەمشدر، یالکز «شقایق ترجمەسندە» « ٨٨١ سنەسندە پادشاه حضرتلرینك سنان پاشا ایله مابینلرندە عزلی ایجاب ایدر برقصۀ واهیۀ واهیه واقع اولمغین وزارتدن عزل ایدوب حبس ایلدی . » سوزینه تصادف ایدەبیلیورز. فاتحك وفاتنه قدر سیوریحصارده قالان سنان پاشا سلطان بایزیدك جلوسندە ادرنه دارالحدیثنه تکرار مدرس تعیین ایدلمش، بر آز صوکره کندی استدعاسیله تقاعده سوق اولنمش سەده بر سنه کچر کچمز کلیبولی متصرفلغنه تعیین اولنمش، اوراده اوچ سنه قدرجدی ومعظم خدمات ایفا ایتمشدر .

هرنه اولورسه اولسون، بو « لاادری » مسلکنك تمایلکاری عمرینك صوکارنده متین بر اعتقاده تابع کندیسنده:

« عالم صورت معنی نەدر بیل کفت وکو
« عالم معنا همیشه شست وشو

« صورت ظاهر فنا بولور همان
« عالم معنا دربیل جاودان »

سوزلرنی سویلەیەجك بر متانت بولیور، وبومتانتدن أك بویوك أثر صنعتکارانەسی، تضرعنامەسی تولد ایدییور . بوکتاب محتاج عفو وغفران برروحك اکتساب اجر ومثوبات ایتمك ایچون چیرپینمەسی نتیجەسیدر، أتری بر أثر صنعتکارانه وجوده کتیرمك مقصدیله یازمەمشدر. اوتحمیدات وتضرعات ایله عظمت آلهیەیی هرکسه آکلاتمق، بوصورتله اجر قازانمق ایستەمشدر. « مادامکه بوابکار افکار معانی وعرائس ونفائس مخدرات مبانیدن که تتق الفاظ شریفه وعبارات

لطیفه‌در ، هر اوقویانه لذت وسرور وهر دیکله‌یه‌نه صفا وحضور ، هر مجلس اهلنه سماعندن ذوق وهر اهل حاله ذکریله شوق حاصل اولوب حس ظاهر الفاظنك حسن بلاغتی وعباراتنك زیور فصاحتیله محظوظ ومسرور وحاسهٔ باطن معانیسنك مطالعه‌سی ومدلولاتنك ملاحظه‌سیله پر صفا، پرنور اولوبن صدای کوس عباراتی وآواز دمدمهٔ مجاز واستعاراتی ایله‌مسامع دل‌وجاندن ولولهٔ شوق‌سماع وصحرای صدر جنانده غلغلهٔ هنکام استماع اولوب طرب رود مجلس کاشن دل حرکات نبات بیاناتیله‌روح بخش وجان‌فزا وزینت جمال‌نکارستان کوکل پیرایهٔ درر الفاظیله صفادار ودلکشا اوله . اوقوینلردن ودکله‌ینلردن وایشیدنلردن وآکلایانلردن بوضعیف ودلخسته وبوفقیر شکسته کاه کاه دعای خیرله حسن یاد وفاتحهٔ اخلاص ایله دلشاد ایتدکارنجه . . . » [۱] دییور ، که مقصدیله مقصد شعری تألیف ایتدیکنی آکلاتییور . بوأثری یازمقدن مقصدی اخذ خیر ودعا ایسه‌ده « الفاظك حسن بلاغتی وعباراتك زیور فصاحتی » دیمکله‌ده فکر صنعته بیکانه اولمادیغنی احساس ایتمش بولینیور . شو اعتبار ایله عالم معنوینك بویوکلکی قارشوسنده صنعتی محقر کورن اکثرصوفیه‌دن، والهیوندن آیرلمش اولییور . مع مافیه صنعت حس ایدیلنی مکملاً افاده ایتمك اولمه‌سنه نظراً پاشانك مقصدی نه اولورسه اولسون او بر وظیفهٔ صنعتکارانه ایفا ایتمش دیمکدر. أثری حقنده بسله‌دیکی فکری شوسطرلردن آکلایورز :

« بونظم ونثری کیم ترتیب قیلدم
« بوالفاظی که بن ترکیب قیلدم

---

[۱] تضرعنامه .

« تضرعنامهٔ صاحب دلاندر
« که مقبول روان مقبلاندر

« انیس خاطر بیچارکاندر
« فرح بخش دل آوارکاندر

« کلستاندر، که دوشنمش چمنلر
« طولو ایچی کل ایله یاسمنلر

« عباراتی دلالاتنده واضح
« اولور لفظنده حق معنی لایح

« ضیاء عکس انوار الٓهی
« ویرر الفاظنه شوقی کماهی»

بالنتیجه متصوفه‌دن اولان سنان پاشا بو صنعتکارلغك قوت وتأثیرینه قارشو بیکانه ، « تذکرة الاولیا » سنده « شعر اکرچه انسانده بر زائد هنر اولور ، اما اونی کمال صایمز شول کشی‌که نر اولور . » دییور. بویله دیمکله برابر بو زمانك رقتی، صنعته تمایلندن قورتیله‌مامقله عاشق پاشا کبی، سلطان ولد کبی اونی تماميله اونوته‌رق صرف متصوفانه أثر وجوده کتیرمه‌یور . شاعرلر حقنده بو قدر بی انصاف اولان شاعر صوفیلرله راهبلری بر طوته‌جق قدر تعصبدن عاری ، سربست فکرلیدر :

« هند وکه بته طاپار همیشه
« طورماز سکا یالواریر همیشه
« نامکدر جمله‌یه نشانه
« بودیر وصلیب بر بهانه»

بو وسعت فکری ارتیاب سابقنه عطف ایتمك ممکن اولدیغی کبی شاعرلر

حقنده‌کی کینیله بونك آره‌سنده‌کی بوشلغی ینه او ارتیابدن وبو اعتقاد جدیددن متولد عدم موازنهٔ حسیه وفکریه ایله املا ایتمك ممکندر .

سنان پاشا حیاتنك صوك دملرنده تصوفه داخل اولمقله برابر تام بر متصوف اوله‌مامشدر ، اونده عالم ومتفکر روحی دائما یاشامش ، قارشوسنده‌کی عدمدن توحش ایتمکله برابر کیرمش اولدیغی طریقك بوتون قواعدینه رعایت ایده‌مه‌مش ، تذکرةالاولیاسنده بونی تألم ایله اعتراف ایتمشدر :

[. . . . بزم دخی عمرمزدن کیم بیلورکه نه قالدی ؟ و اکر بر قاچ کون وار ایسه‌طوته‌لم اولده آخراولدی . چون کوردم دنیانك‌حالی‌بویله‌در. اوکا اویمقله‌اولمز. هرکیشی که آنك هواسنه اویارآخرنده‌ندمدن‌غیری‌فائده‌قیلماز. پس قصد ایلدم‌که ابنای دنیادن منقطع اولوب کسیلن بر خلوت کوشه‌یه واروب‌خلقدن‌عزلت قیلم . لکن کوردم تعلقاتك خیلی کثرتی وار . آنلردن تمام انقطاع اولماز . و علماء نفسك بونجه بیلدر الفتی وار آنك اهلندن بالکلیه واز کلمز ، بونك کبی امر کیشی واقع اولمازمش. نفس‌قرق اللی ییللق مألوفیتدن آز زمانده کسیلمزمش . تدریجله خلوتدن لذت آلمق کرکمش‌که کثرت آنی انجیده . وبر آز مدت کوکل کتابندن اوقومق کرکمش‌که‌ظاهر علمی اونوته . یوقسه برکیشی‌که ابتدای عمرندن بری‌مطالعه ودرسله مألوف اوله آنی اختیاریله قاچان قوبو بیلور . غایتی مطالعه‌سنی علوم شرعیه وکتاب مشایخه قلور . اما بو دخی طریق فکردر درویشلك دکلدر . لکن نیجه ایده‌لم که شیمدیکی وقتده الزدن کلن بودر .]

تضرعنامه‌سی اوچ یوز اللی ایله‌درت یوز صحیفه آره‌سنده بویوك بر أثراولوب کائنات خارجیه‌دن زیاده کائنات داخلیه‌یی، معنویاتی مشعر وناقل قوی، متین، صنعتکار نثرلر آره‌سنده منظوم حکایه‌لر، توحیدلر، مناجاتلر، بندنامه‌لر بولندیغی کبی غزللرده موجوددر. قیصه وزنلرله یازلمش اولان بوتون بونلر برماهیت دینیه‌یی حائزدر. لکن نوعلرك تخالفی هپسنده

موفقیتنی تأمین ایده‌مه‌مکده‌در . غزللرنده قافیه‌لرك تکررندن ماعدا هیچ بر ممتازیت کوسترمه‌ین پاشا پندنامه‌لرنده روحنك بوتون صمیمیتلرینی دوکر ، حرارتلرینی یاشاتیر . حکایه‌لرنده بر قیریق دوکوکلك ، بر معلولیت موجوددر ، حتی کلمه‌لر ، جمله‌لر بر برینه تمامیله مربوط دکلدر ، بر مصراع ایله دیکر مصراعلر آره‌سنده اوچوروملر بولنور ، لکن او کلمه‌لر نه یکی ، نه تازه ، نه‌سوسلودر . بوحکایه‌لر اکثریا دینیدر ، مثلا توکلدن ، قناعتدن بحث ایدرکن بر فرصت دوشوروب شاعر بر حکایه آکلاتیر . آتیده‌کی منظوم حکایه عشقك علویتنی ، عاشقلرك احوال روحیه‌سنی آکلاتیرکن مقصدی توضیح ایچون علاوه اولنمشدر [*]

حکایت

« روایتدرکه بر کون شاه محمود
« رواندن آنك حق اوله خوشنود .

« دیدی ایازه‌که ای محبوب دلدار
« جمالکله کوکل صحراسی کازار

« نددر عشقك اولدقجه زیاده
« تکلف هم حجاب آرتار آراده

« قدیمی انبساطی بولامازز
« سنکله اسکی حالی کوره‌مزز

« کیجه کوندوز چو آرتمقده محبت
« نیچون نقصان ایچنده اوله الفت

« دیدی ایاز : که ای شاه جوان بخت
« وجودکله مشرف تاج ایله تخت

[*] کوپریلی زاده محمد فؤاد : [سنان پاشا حقنده سلسلهٔ مقالات ، ثروت فنون]

« بن اول قول ایدم سن با که سلطان
« نجه قیلسك ألکده بنده فرمان
« بوکزکم عشق شاهه غالب اولدی
« وجودی عشق ایچنده زنده اولدی
« دلی بن بندەسنه بنده اولدی
« چو عشق احوالمز تحویل قیلدی
« قدیمی وضعی اول تبدیل قیلدی
« بودر عشقه همیشه عادت وراه
« که شاهی قول ایدر وقولنی شاه

سنان پاشا کندی روحیله او قدر مشبوعدر، که کائنات خارجیه‌یه نظرلرینی دوندردیکی زمان بیله اونی کورور ، اونك ایچوندر ، که أثرده همان طبیعت یوق کبیدر . سنان پاشا نظمدن زیاده نثرده بر داهیدر . « نثرنده شعر آمیز بر آهنك ، بر جریان لطیف ، بر زندکی ، بر تازکیٔ لایموت واردر . بعضاً بر سطر ایچنده بوتون بر عالم خیالی، بوتون بر کائنات افکاری ضبط وتسخیر، ارائه واحساس ایده بیله‌جك قدرت داهیانهٔ صنعتکارانه کوستریر . » [١] اوقدر لسان نثری کندینه ربط ایدر ، که مسلسل اولدیغنی بیله حس ایتمه‌یز. اوزمانه قدر سنان پاشا قدرت وقوتنده‌هیچ کیمسه‌لسان نثره حاکم اوله‌مامشدر . پاشانك شو صورتله ادبیاتده بر تجدد حصوله کتیردیکی غیر قابل انکاردر . لسانده بعضاً امیدوار وپر احتشام، بعضاً ملول ومنکسر بر ادا ، بر بیانقوللانیر آتیده‌کی شومثال ایله اکتفا ایده‌جکز :

[١] تاریخ ادبیات عثمانیه ، شهاب‌الدین سلیمان.

« عشق بر جوهر بی مثل وهمتادرکه آنك وصفی امثال ایله دینلمز ؛ عشق بر سر مخفیٔ ناپیدادرکه آنك تصویری مثال ایله کوسترلمز . عاشقلرك دیلی آلتنده سوزلر واردرکه لب اوکا محرم اولماز . عشق اهلنك سینه‌سی ایچره نفسلر واردرکه دم اوکا همدم اولماز .

عاشقله معشوق میاننده بر کفت‌وکو اولورکه زبان حاجبدن غیری اوکا ترجمان اولماز . جان ایله جانان آره‌سنده بر جست‌وجو بولنورکه کوشهٔ چشمدن اوزکه اوکا دیده‌بان اولماز .

عشق بر ظاهردرکه اورتلمز. عشق بر سردرکه آچیلماز. عاشقك کیمسه ایله کاری اولماز ؛ آینهٔ عشق ژنکاری اولماز. عشق‌سر آزاده‌لری بنده‌ایدر؛ عشق سر افرازلری افکنده ایدر .

عشق افسانه وافسون دکلدر . هرعشق دعواسی ایدن عاشق اولماز. هر محبتدن دم اوران صادق اولماز . »

سنان پاشا کلیبولی‌ده اوچ سنه قالدقدن صوکره مأذوناً استانبوله کلدیکی اثناده ۸۹۱ سنه‌سی صفرینك یکرمی دردنجی کونی وفات ایتمشدر، که بهاریه جوارینه دفن اولنمشدر.

اوقدر سخاوت‌صاحبی ایدی، که غسل اثناسنده صویی ایصیته‌جق اودون پاره‌سی بولنمامشدر. بالاده سرد ایدیلن کتابلردن ماعدا قصص انبیایه‌دائر بر تألیفی، شرح مواقف‌اوزرینه سید شریفه تعریضی‌حاوی بویوك بر رساله‌سی دخی واردر [۱] .

٦

نظامی . — زماننك اوزرنده دها پك کنج ایکن پك بویوك برتأثیر اجراسیله‌جالب نظر دقت اولان شاعرلردن بری‌ده نظامیدر . نظامی قونیه‌لیدر ، تذکرهٔ لطیفی‌ده حقنده « سلطان محمد دورینك

---

[۱] ابوالضیا توفیق‌بك .

شاعر بلند شانی ، وساحر سحر بیانیدر . اشعار شیخی وغزلیات احمد پاشا اول آن‌ه‌دك رغبت ورواجده ایدی . مذکور ظهور ایتدکدن صوکره بونلرك بازار شهرتنه شعرای قدما ایله کساد ویروب اوج رغبتدن دوشوردی . — قوت طبیعت ووسعت قابلیتله آز زمانده چوق کماله قادر اولمش و شهرت شعرله مشهور آفاق اولوب تعین بولمشدی . » قیدلرینه تصادف اولنمقده‌در .

نظامی‌یی احمد پاشادن بیوك شاعردر دییه وزیر محمود پاشا فاتح سلطان محمده مدح ایتمش ، پادشاه مشار الیه‌ده شاعری دعوت ایله‌مش‌در . شقائق ترجمه‌سی بوتوصیه‌یی نقلدن صوکره شوسوزلری سویله‌یور : « الحق ایکیسی‌ده فن شعرده ماهر وکمال مرتبه نظمه قادر ایدی . ایکیسنك دخی ابلق طبع چالاکی میدان نظمده بری برندن کری قالمازدی . اما مولانا نظامی سرقات شعریه وادیسنه اوغرامیوب کیمسه‌نك معناسنی آلمازدی . »

فقط لطیفی افندینك « سلطان محمد طاب ثراه مذکوری کورمك مرام ایدینوب سدهٔ سعادته دعوت ایدیجك مشار الیه دخی مرحوم احمد پاشایه غلبه ایتمك قصد ایدوب قصر قصیده‌سنه ولعل وکونش قصیده‌سنه و یدی دانه مقبول غزلنه دقیق دقتلر ونازك صنعتلرله نظیره‌لر دیوب » سوزلرندن آکلاشلدیغنه کوره بو احمد پاشانك نظیره‌جیسندن باشقه بر شی دکمش . فی‌الحقیقه ، فائق رشاد بکك‌ده تصدیقیله تعین ایتدیکی وجهله اکثر اشعاری احمدپاشانك نظیره‌لریدر . لکن نظامی اونظیره‌جیلردندر ، که علاوهٔ شخصیتله ابداع درجه‌سنه چیقار ، بعضاً تقلید ایتدیکنك فوقنه یوکسه‌لیر ، باشلایان بر مسلکه رونق وضیا ویررلر .

پك كنج اولدیغی حالده استانبوله کلیرکن یولده وفات ایتمش اولوب سلطان محمدی کوره‌مه‌مشدر ، « سوی مقصده روان اولدقده تقدیر ربانی یولده أجل یولك آلدی ، مقصده واروب مقصوده ایرمه‌دن موت ایروب اول فکر و أمل و قصیده و غزل قالدی . » [۱] شو منظومه‌لرله اکتفا ایدییورز :

« بنی سندن صنما کیمسه جدا ایله‌یه‌من
« مکر اول کون که کله جانی بدندن آییره . »

*
* *

« کوزلرم یاشینی کوزلر اول بت سیمین بدن
« نیته کیم کوکده ثریا کوزلر آهوی ختن

*
* *

« بل باغلیوب که قیلمه قصد اول جیب ایدر
« نازك خیال باغلر وقصد غریب ایدر .

*
* *

« کیجه هرقنده ایرر ایسه غریب آنده یاتور . »

نظامی اساس اعتباریله قره‌مان زاده‌لر شعراسندندر .

۷

زینب خاتون . — قسطمونیلی اولوب بر مرد هنرورك قیزیدر ، لطیفینك شو ادعاسنی جرح ایله عاشق چلبی شاعره‌نك آماسیه‌لی اولدیغنی سویله‌یور . قسطمونی ولایتی ، معدنلرینك زنکینلکیله اقلیمنك مناظر شاعرانه‌سیله ، قوهٔ انباتیه‌سیله بر چوق شاعرلرك موطنی اولمشدر . « خاصه که ولایت مزبوره بر خاك پك نظیفدر که آب وهواسی لطیفدر . بو لطافت آب وخاك اقتضای طبیعتندن

۱] تذکرهٔ لطیفی .

خوش الحان حافظلر ونفیس النفس خواننده‌لر وخوش آواز کوینده‌لر وخوب طبع شاعرلر وغرا کوزللر ظهور وصدور ایدر . » لطیفی افندی طرفندن شو صورتله تصویر ایدیلن قسطمونی حقنده هامه‌رده عینی فکرده بولنه‌رق « قسطمونی ترك خزینه‌سی دفترلرنده منابع مهمه‌سیله جالب اهمیت اولدیغی قدر تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده دخی شعر ایله اهمیت بولمشدر [۱] » سوزلرینی سویله‌دیکی کبی « برچوق شعرا واز جمله ادبیات شرقیه‌ده شهرتیاب اولان زینب قسطمونی‌ده طوغمشدر . » [۲] دیبور .

اوزمانکی قسطمونینك علمه ، شعره دوشکون فریح وفخور خلقی آره‌سنده زینبك پدری قیزینك « جوهرنده قابلیت وذهننده ذکاوت [۳] » کورمکله تحصیل علم ومعرفت ایتمه‌سنه فوق العاده اعتبار ایتمش ، فارسی ، عربی اوقوتمش ، محیطك تأثیریله قادین طبعنده قوت شعریه‌سی » اولمغله « فارسی وترکی اشعارله سلطان محمد نامنه دیوان ترتیب ایتمشدر . » [٤] زماننده لطیفی افندینك دیدیکی کبی « صنف نسوانده نادرهٔ روزکار ومستورهٔ پر اشتهار » اولوب « لطف طبعی خلق جهان استعجاب نکته دانان دوران استغراب ایدرلر » دی . میستر کیب تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده زینبدن شو مثاللری آلمشدر :

« شها بو صورت زیبا سکا حقدن هدایتدر
« سکا سن سورهٔ یوسف جمالکدن بر آیتدر

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ۳ صحیفه ٦٠
[۲] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ۱ صحیفه ۲۷٠
[۳] تذکرهٔ لطیفی [٤] تذکرهٔ لطیفی .

« سنك حسنك بنم عشقم سنك جورك بنم صبرم
« بولر هردم بوم آرتر توکنمز بی‌نهایتدر .»
« کشف ایت نقابکی یری کوکی منور ایت
« بوعالم عناصری فردوس‌انور ایت
« دیرت لبوکی جوشه کتیر حوض کوثری
« عنبر صاچوکی چوز بوجهانی‌معطر ایت
« خطك برات یازدی صبایه دیدیکه تیز
« وار ملکت خطابله چینی مسخر ایت
« آب حیات اولمیجق قسمت ای کوکل
« بیك ییل کرکسه حضرله سیر سکندر ایت
« زینب قومیلی زینت دنیایه زن کبی
« مردانه وارساده دل اول ترك زیور ایت

٨

بایزید ثانی . — بویوك پدری ، پدری کبی علمایه ، فضلایه ، شعرایه فوق‌العاده رعایتکار وتمایلکار ، دینه صوك درجه‌ده میال وحرمتکار برپادشاهدی . زمان سلطنتی علمانك أك زیاده قوت پیدا ایتدیکی ، فقهك وسعتلندیکی ، افکار مفرطهٔ تصوفیه وفکریه‌یه قارشو أك زیاده شدت کوستردیکی زماندر . سنان پاشانك شاکردی اطفی رقیبی بولنان فقیه کاتب زاده طرفندن فکرنده‌کی افراط حریت طولاییسیله اتهام اولنه‌رق آلنان بر فتوا ایله اعدام ایدلدیکی کبی «حلول ارواح» مسلك تصوفیسنی قبول ایدن تمناییده

بایزید ثانی

اولدیرلمش ، بوصوکنجینك کتابلری آتشله یاقیلمشدر [١] . بحث مخصوصنده ذکر ایدیله‌جکی وجهله دورلرنده پك چوق عالملر، فقیهلر یتشمش ، بر چوق شاعرلر طوغمش ، ادبیات بر حرکت مخصوصه پیدا ایتمشدر . « جوائز وعطایاسن ووظایف وسالیانه‌سن بر اوتوز نفردن متجاوز شاعر ماهر [٢] » موجود ایدی .

علمایه وشعرایه اوقدر رغبت ایدرلردی‌که منلا جامی‌یه سنوی بیك آلتون وفقیه متبحر دوانی‌یه بش یوز آلتون کوندررلردی . پادشاه احتیاجات فکریه‌نك هر شعبه‌سنی نظر اعتباره آلمش اولمغله تشری ایله ادریسه بدایت سلطنت عثمانیه‌دن عصرینه قدر اولان‌وقایعی صورت مخصوصه‌ده یازدیرمش‌در . کندیلری‌ده شعره فوق‌العاده دوشکون اولوب فارسی وترکی اشعار تنظیم ایدرلردی . هامه‌ر مشار الیهك طبیعت شاعرانه‌سی حقنده « اشعارینه‌خاصهٔ فارقه اولمق اوزره رنك تصوف وعزلت ویرمشدر. » مطالعه‌سنده بولندیغی کبی لطیفی‌ده « طرز غزلده آباء کرامنه غالب‌وشعر شعرای افاضل‌کبی شعربلاغت شعاری بی‌معایب وبی مسالبدر » دییور. مشار الیه حضرتلری عزلته میال، دینه‌مربوط اولمغله‌برابر بعضاً پك رندانه‌سوزلرده سویله‌مشلردر؛

« ای سوار اسب ناز اولان رکاب جانه باص
« حسن میدانی‌سنکدر آیاغك مردانه باص . »

شعرده « عدنی » تخلص بویوریرلردی. شوغزل‌مشار الیهك‌در.

« هر قچن‌کیم غمزهٔ فتانی جانان اویناددر
« عاشق بی دللری اول چشم فتان اوینادر

[١] هامه‌ر ترجمه‌سی وتذکرهٔ لطیفی .
[٢] تذکرهٔ‌لطیفی .

« بر فن مکاره‌در عشاقی سرکردان ایدر
« بر چناقجی خوبدر پارماقده فنجان اوینادر
« نازله کررقصه‌کرسه جانی دترر عاشقك
« بر آلای افتاده دللر اوستنه جان اوینادر
« دهر دیوك رأینه آلدانمه کر عاقل ایسه‌ك
« تاج وتختن تارمار ایدر سلیمان اوینادر
« غافل اولمه عدنی یا بر کون وجودك زورقن
« روزکار اولوب مخالف بحر عمان اوینادر . »

* * *

« صبحه‌دك هر کیجه ای خورشید رو سن ماهدن
« نیجه بر فریاد ایدم قورتمازمیسین اللهدن . »

سلطان بایزید حضرتلری « ۸۵۱ » سنهٔ هجریه‌سنده تولد «۹۱۸» سنهٔ هجریه‌سنده « ٦٧ » یاشنده اولدقلری حالده عازم دار جنان اولمشلردر .

۹

حمدی . — بودورك جداً ممتاز سیمالرندن ، شاعرلرندن ، مع مافیه کرك عائله‌سی و کرك جمعیت اعتباریله فلاکت‌دیده‌لرندن بریدر . حضرت آق شمس الدینك کوچك اوغلی اولوب جداً آخیر الخلف اطلاقنه شایاندر . بولی سنجاغنك کوینك نام قصبه‌سنده تولد ایتمش ، کوچك یاشنده طریق علمه داخل اولمق ایچون تحصیل علم وعرفان ایتمشسه‌ده « بحسب العرف والاضافه تدریس وقضادن مناصب عالیه تصرف ایتمك واقع اولمامش » [۱] در . بناءً علیه ترك مسلکله اختیار عزلت ایتمشدر . احمدینك اك کوزل أثری « یوسف وزلیخا » اولمغله صاحب خمسه

[۱] لطیفی افندی .

اولان شاعرلردندر . حیاتنده أك بویوك فنالغی برادرلرندن كورمش، قلبنده اونلره قارشو یاشایان انفعالی، كینی بوقصه‌نك تحریریله‌اویوتمش، فلاكت دیده‌لری فلاكت هر یرده تعقیب ایدر اولدیغندن أثری اتحاف ایتدیكی سلطان بایزید ثانیدن بكلدیكی التفاتی وجائزه‌یی كوره‌مه‌مش، « مراسم التفـات ورعایت مرعی اولنمیجق اول القاب واوصـافدن مستغنی اولمشلر » « وبو برقاچ بیت ایله كتاب مرقومده چرخدن شكایت وقاعدهٔ دنیای دونی حكایت [۲] » ایتمشلردر:

« چرخ كردون كه دون پروردر
« نجه بی سرقاتنده سروردر
« نقصه تحسین ایدر ، كماله عتاب
« قبحی تزیین ایدر ، جمالی خراب
« زحلك منزلنی بام ایلر
« امرینه نجه سعدی رام ایلر.»

أك كوزل أثری « یوسف وزلیخا » قصه‌سیدر. دیمشدك ، لطیفی افندی تذكره‌سنده بونك حقنده « بر نظم عدیل ونظیر اولماز واسلوب مرغوبنك بر حرفنه پارمق باصـوب كیمسه عیب ونقصان بوله‌مز . قصص احسنی كمال صحتده تفسیره تمام مطابق اولمغین بین العلما مقبول وممدوحدر . اتفاق فضلا بودر، كه آندن الطف واحسن ومرغوب ومتحسن كمسنه نظم ایتمه‌مشدر . » مطالعه‌سنده بولینیور .

« یوسف وزلیخا » ارباب كمال نزدنده مرغوب اولدیغی كبی نزد خلقده دخی مرغوب بولندیغندن حمدی مذكور كتابی یازمق وصاتمق صـورتیله كچینیرمش. حمدی‌نك ساده ، سیـال ، نفیس بر افاده‌سی،

[۲] كذا.

مونس، مبالغه‌دن فرارکار بر طرز تفکر و تحسسی واردر، بوندن طولایی أثری عوامك مقبولی و سرایك منفوری اولمشدر . حمدی تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده جداً بویوك خطلر چیزمش ، قصیده ، غزلده قالمامش ، نظماً حکایه‌لر یازمش بر شاعردر . یوسف وزلیخادن ماعدا مولد نبی ، لیلی ایله مجنون ، تحفة‌العشاق ، قیافتنامه اسمنده منظوم بر قاچ أثری دها واردر . دینیله بیلیر ، که عثمانلی ترکجه‌سنده لسان تحکیه‌یی منظوم اوله‌رق ، درجهٔ کماله کتیرمشدر ؛ حمدی شو اعتبار ایله تدقیقه شایان برسیمای ادبیدر . « مرادثانی زمانی خسرو و شیرین منظومه‌سنده ایران شاعر شهیر ربابیسی نظامی‌یی تنظیر ایدن شیخی کبی یوسف وزلیخا ایله لیلا ومجنون منظومه‌لرینك ناظمی شاعر حکا سرای عثمانی حمدی ـ خمسه وسبعه‌سنده ـ بوموضوعلری تصویر ایدن شاعر ایرانی جامی‌یه امتثال ایتمشدر . » [١] شوحالده حمدینك استادی جامی اولیور . بوقدر غیرت ایتمش ، سلفلری اولان حکایه نویسلرك وجوده کتیردکلری لسان تحکیه‌یی قوت استعدادیله اکمال واتمام ایده بیلمش برسیمانك سلطان بایزیدك سرایی طرفندن تقدیر ایدلمه‌مسی کیفیتی وحالت روحیه‌سی نه‌قدر واضح ایسه حال حاضرك بوکا لاقید قالمه‌سی اوقدر آکلاشیله‌ماز بر کیفیتدر . یوسف وزلیخایی سکز یوز طقسان یدی تاریخنده اتمام ایتمشدر . لسان تحکیه‌ده‌کی اقتدارینه دلیل اولمق اوزره شو مثاللری آلیورز :

یوسف وزلیخاده

« قنده اغیاری کورسه یاری صنور
« هر نه‌نقشی کوره نکاری صنور

[١] هامه‌ر ترجمه‌سی جلد ، ٣ ، صحیفه ٢٣٦

« ایکی عالمده یاردی کامی
« بر دلارامدی دلارامی
« دلده ابرو خیالی پیوسته
« جانی سودای چشمله خسته
« جانی کلدی هزارکره لبه
« روز حسرتده ایریشنجه شبه
« کیجه‌در ساز کاری عشاقك
« کیجه‌در رازداری عشاقك
« اولکه لیلی لباس راز ایتدی
« آنی چوق دردە چارە ساز ایتدی
« کیجه زارك چو پرده‌داریدر
« جمله عشاقك اختیاریدر
« بومثلدرکه دون غریبوکدر
« یعنی بیچاره عندلیبوکدر
« کله تا عرض‌حال ایده تکرار
« غافلیکن بوقصه‌دن هر خار
« مهر مغرب نهان ایده اوزنی
« اوردی دیواره زار اولوب یوزنی
« کوکلنك غنچه‌سن چون اندی شکست
« یقدی جان پرده‌سن نوای نهفت
« آغلادی آنك ایچون ابرله‌یم
« اکله‌دی آنکیله زیرله‌یم
« سیل اولب کوزی یاشی چغلردی
« درد دلدن بورسمه آغلردی . »

لیلی ومجنونده

« دیدی حالك فراغ منزلك باغ
« نیچون جامه‌ك سیاه ای نامه‌سی آغ

« نیچون شب رنك اولورسن ای شب افروز
« نیچرکن روزنعمتده شب وروز
« اوچارکن باغ ایچنده فارغ البال
« نیچون اولدك سیه بال وسیه حال
« نم ماتمده اما سن سیه پوش
« نم اود اوزره نیلر سنده بوجوش
« سنی کیم یاقدی کیمه مبتلاسن

مولد نبی‌ده

« برکون اول ایکی جهانك رحمتی
« وارب ایلرکن حراده طاعتی
« کوزینه حق ظاهر اولدی ناکهان
« آکه روح القدس کوروندی عیان

تحفة العشاقده

« چو دختر کوردی مقصود اولدی حاصل
« دلدی کیم قیله آندن عزم منزل
« یاپشدی خواجه زاده دامنینه
« دیدی ای اود اورن جان خرمنینه
« نیجه مفتونکه مفتون ایدن دوست
« صاچی لیلیسنه مجنون ایدن دوست
« کوکل مرغی اوچارکن فارغ البال
« دونوردك عشقك آغینه قیلوب آل
« چوصیدکدر اونی ترك ایتمه جانا
« قویوب دام بلاده کیتمه جانا

قیافتنامه‌ده

« قنده بسیار اولورسه خنده
« اوعمه آنده موافقت سنده

« چوق تبسم ادب علامتیدر
« قهقهه بی حیا امارتیدر . »

« ۹۱٤ » ده ادبیاتك بویوك یورولمز، قیمتلی خادمی وفات ایتمش اولمغله بولیده کوینکده پدرینك یاننه دفن ایدلمشدر .

۱۰

سلطان جم . — سلطان جم صربستانك ممالك عثمانیه‌یه الحاقندن بر سنه صوکره صربستان عائلهٔ قرالیه‌سنه منسوب اسمی نا معلوم خرستیان بر قادینله فاتح سلطان محمد خان حضرتلرینك ازدواجی محصولی اوله‌رق ۸٦٤ سنهٔ هجریه‌سی صفرینك یکرمی برنجی و ۱٤٥۹ سنهٔ میلادیه‌سی کانون اولنك اونیدنجی کیجه‌سی درسعادتده [۱] تولد ایتمش، وتولدنده پدر معظملری یونانستانی تمامیله فتح ایچون یوله چیقمشلر، صربستانك صوك شهرلرینی اطاعت ایتدیرمکله

سلطان جم

موظف وزیر اعظملری محمود پاشایه التحاق ایله‌مشلر، بو اثناده بر

[۱] عثمانلی مورخلری ادرنه‌ده دنیایه کلدیکنی سویله‌یورلرکه بوده‌ا طوغریدر .

شهزاده‌لرینك دنیایه کلدیکندن خبردار اولمشلردر .

اون ایکی یاشنه‌قدر درسعادتده ادرنه‌ده پدرینك سراینده قالدقدن صوکره قسطمونی والیلکنه تعیین ایدلدی . پدرندن ، ارثاً ، اخذ ایتمش اولدیغی قابلیت شاعریت بوشاعر وشعر دیارنده تماميله انکشاف ایتدی . قسطمونی اوزمانلرده ، اولجه‌ده سویلندیکی کبی ، جداً ممتاز عالملری، فاضللری، شاعرلری، موسیقی شناسلری، صنعتکارلری احتوا ایدییوردی. شهزاده حقنده درت یوز بویوك صحیفه‌یی متجاوز «جم سلطانك سرکذشتی‌وحیاتی» نامیله بر أثر یازان موسیو « توآن » « قوماندانلق وظیفه‌سنی ایفا ایده بیلمك ایچون لازم‌کلن معلومات وقابلیاتی ویره‌جك آدملر پدری طرفندن انتخاب‌ایدیله‌رك قسطمونی‌یه کوندرلدی . عالملریله ، شاعرلریله مشهور بوشهرده معروف معلملرك یدیله تربیه کوردی . اوقدر سرعتله ترقی وانکشاف ایتدی که « خورشید وجمشید » نامنده‌کی أثر شعریٔ فارسی‌یی ترجمه وپدرینه اتحاف ایتدی ، بالآخره بادیٔ شهرتی اولان غزلجیلکه بواثناده باشلادی [۲] » دییور .

شهزاده مصطفی‌نك وفاتی اوزرینه سلطان جم اون بش یاشنده « ۸۷۹ » سنه‌سی شعبانك اون سکزنجی کونی قرمانه والی تعیین ایدلدی . قونیه‌ده زمانی ادمانلرله ، کورشلرله ، آته بینمکله ، سلاح قوللانمقله ، جغرافیا ، علم هیئت اوکرنمکله ، خصوصیله تحصیل شعرله کچییوردی. محیطنده بر چوق شاعرلر بولنیوردی: دفترداری شاهدی افندی ، نشانجیسی سعدی افندی ، نشانجی باشیسی حیدر

[۲] جم سلطانك سرکذشتی وحیاتی ، صحیفه ۶۰

افندی ایدی . خصوصیله قوتلی وپهلوان اولمه‌سی قره‌مانك قهرمانلغه دوشکون اهالیسنی کندیسنه بند ایتمشدی. سلطان علاءالدین کیقبادك دمیر کتله‌سنی برقاچ اوقه دها تزیید ایدرك قالدیرمه‌سنه‌بناءً کندیسنه اهالی باش پهلوان دییورلردی. سلطان جم درت سنه قدر بو دیارده فریخ وفخور ، پر شعر وپر خط بر حیات کچیردی ، حرمنده بولنان اسیرلردن بریله اولنه‌رك اوغوز نامیله بر ارکك چوجغی ، برده قیزی اولدی . ارککی درسعادتده پدرینك نزدینه کوندردی ، سلطان محمدك امریله ردوس‌شوالیه‌لری رئیسی دوبوسون ایله مذا- کراتده بولندی . فقط بوسکونی پدرینك سکز یوز سکسان آلتی تاریخنده وفاتی بوزدی . سلطان بایزید غایت حلیم ، خیر خواه بر پادشاه ایدی ، پدرینك وضع ایتمش اولدیغی قتل برادران قانوننددن استفاده ایتمك ایسته‌مدی . لکن سلطان جم غایت جسور وکستاخ اولمه‌سنه ، مزیت خارالعادهٔ عسکریه‌یه مالك بولنمه‌سنه ، پدرینك کندیسنه غایت محبتکار اولوب اونی ولی‌عهد تلقی ایتمه‌سنه بناءً راحت طورمه‌دی ، ذاتاً اومزاجده اولان بر آدم قدرینه مطاوعتله اوطو- ره‌مازدی . برادرینه قارشو اعلان حرب وعصیان ایتدی . جم غایت متدین اولمقله برابر قطعیاً متعصب دکلدی . سراینده روم و ایتالیان‌عالملری بولنیور، اسلاملر قدر حرمته‌مظهر اولییورلردی . بونلرك ایچنده بولنان مورخلردن بعضیلری امثالهٔ تاریخیه ذکری ایله حق سلطنتك پدرك سلطنتده طوغان شهزاده‌یه عائد بولندیغنی بیان ایتمشلردی . بو وثیقه اوکا کافی کلدی، سلطان بایزید پدری‌نك جلوسندن اوچ سنه اول طوغمشدی ، بناءً علیه سلطنت اونك حقی ایدی . بو ادعایه استناداله قرەمان اهالیسنك کندیسنه تمامیله صادق

بولنمەسنه استناداله جم بروسەیه طوغری یورودی ، بروسه مقاومت ایدەمەدی ، قاپولری آچیلدی ، جم ده شهره داخل اولدی ، خزینەیی محافظەیه شتاب ایلدی ، سکه ضرب ایتدی . خطبەده نامنی اوقوتدیردی .. اون سکز کون قدر بروسەده بر حکمدار اویونی اوینایه بیلدی ، سلطان بایزید اوزرینه بوتون عسکریله یوریبوردی . بر هیئت سفارت کوندردی ، بونلرك آرەسنده خالەلری سلچوق خاتون ده بولنیوردی . سلطان خاتون پادشاهه شو سوزلری سویلدی :

— جان برابر برادر قانی دوکمکدن واسلام آرەسنده جنك چیقارمقدن ایسه روم ایلی ایله اکتفا ایدیکز ، جم ده بوندن صوکره سزه مخالفت ایتمز .

پادشاه غایت ساکن جواب ویردی :

— لاارحام بین الملوك [١] .

جمك لالەسی آشتین اوغلی یعقوب بکه یوز بیك آقچه تخصیصات ایله آناطولی بکلربکلکی وعد اولنەرق جمك قرەمانه رجعت ایتمەسنه مانع اولمەسی تنبیه ایدلدی . بوده حرص وطمعله شهزادەیی اغفال ایتدی ، اردونك بر قسم مهمیله سلطان بایزیدك اردوسنه التحاق ایلدی ، بونك اوزرینه جم اردوسنده دهشتلی بر قاریشیقلق اولدی ، مدعیٔ سلطنت ده سرعتله فرار ایتدی ، یولده بر آت تکمەسی ایله آیاغی یارەلندی ، [٢] ارمنی دربندنده بوتون خزینەسیله اوزرنده قالان البسەسی ترکمنلر طرفندن یغما ایدلدی ، قاپوجی باشیسی سنان

[١] سعدالدیندن نقلاً عطا بك : هامەر ترجمەسی جلد ، ٣ ، صحیفه ٢٤٦

[٢] اوقدر آیاغی اینجنمشدر ، که قونیەده قالدیغی بر هفته ظرفنده دیوانه کیدرکن یورغانله کوتوریرلرمش . [تاریخ عثمانی انجمنی مجموعەسی]

بك شهزاده‌یی محافظه ایچون کینه‌کنی ویردی ، بر هفته‌ده قونیه‌یه واصل اولدیلر ، یدی کون صوکره والده‌سی وحرمیله برابر مصره متوجهاً حرکت ایتدی . یول پك تهلکه‌لی ایدی ، تعقیبات پك شدتلی ایدی؛ بر چوق یرلرده پاره ومال ویرمکله جانی، وعائله‌سنك جانی قورتاردی . نهایت طرسوسه کله‌رك رمضان اوغللرینه التجا ایتدی . آطنه‌ده شاننه لایق تعظیماته مظهر اولدیغی کبی مصرك شام وحلب بکلری‌ده پك چوق التفات ایتدیلر . شامده قصر ابلقده یدی هفته قالدی ، قدسی زیارت ایتدی ، اورادن قاهره‌یه واصل اولدی. جمك مغلوبیتنه بوتون هرکس آغلایوردی؛ اونك استقامتنه ، شجاعتنه ، قوتنه هرکس مفتون بولینیوردی .

سلطان بایزیدك اوزرینه یورودیکی زمان کچدیکی شهرلرك زنکینلرندن بر طاقم مبالغ آلمشدی ، مغلوب اولدیغی حالده بونلری عودتده اعاده ایتدی، ومبالغی ویرنلره تشکراتنی بیانی‌ده اونوتمه‌دی، شو حرکتی دیللرده داستان اولمشدی[۱]. مصر حاکمی قایتبای جمه فوق العاده احترام ایتدی .

بوذات عادل ، علمی سور ، خلقی رفاه مادی‌یه سوق ایتمش ، حتی اجانبه قارشو بیله حقدن آیرلماز ، بر حکمدار ایدی . جم قاهره‌ده فوق العاده احترام کوردی ، باش وزیر دیمك اولان دیویتدارك سراینه مسافر اولدی، دها صوکره حکمدارك حضورینه چیقدی ، قایتبای جمی اوغلی کبی قوجاقلادی ، اللرینی صیقدی ،

[۱] قرەماندن کچدیکی زمان افتراقدن طولایی خلق آه‌وزار ایدرمش. [تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه‌سی]

کندی سرایلرندن برینی اوکا تخصیص ایتدی. درت آی قاهره‌ده قالدقدن صوکره مکه‌یه ایفای حجه کیتدی، وصولندن اوچ هفته اول جامع کبیر بر ییلدیرم ضربه‌سیله یانمش اولمغله مکه خلقنی یأس وماتم ایچنده بولدی، مع مافیه شهزاده‌نك وصولی خلق ایچون بویوك بر تسلی وسکون اولدی، هرکس اونك اطرافنه طوپلانییور، اونك آجیلرینی اونوتدیرمه‌یه چالیشیوردی [۱] طقسان بر کون صوکره قاهره‌یه عودت ایتدی، قایتبای نافله یره ایکی قارداشی بارشدیرمه‌یه چالشدی، سلطان بایزید قدسده اوطورمق شرطیله هرسنه مهم برمبلغ ویره‌جکنی سویله‌یوردی. بلکه سلطان جم بوکاراضی اوله‌جقدی. فقط قره‌مان زاده قاسم بك، پدرینك یکیچری آغاسی محمود، وبر چوق سنجاق بکلری زمین وزمانك مساعد اولدیغی ملاحظه‌سیله تکرار آناطولی‌یه دعوت ایتدیلر، قاهره‌دن قالقدی، حلبه کلدی، اورادن آطنه‌یه کلدی، عسکرینی طوپلادی، قونیه‌یه یورودی، محاصره ایتدی، شهر مقاومت ایتمکله محاصره‌یی رفع ایله آنقره اوزرینه یورودی، پادشاهك ورودی خبریله اردوسی طاغلدی، طاش ایلنه قاچدی، سلطان بایزید سکبان باشی‌یی کوندره‌رك جمدن ایلچی ایسته‌دی، لالاسنی، دفترداربنی کوندردی، آناطولینك بعض ایالاتنی طلب ایتدی وپادشاه:

— کشور روم بر سرپوشیده بر عروس پر ناموسدر، که ایکی داماد خطبه‌سنه تاب کتیرمز، ومشارکت قهرین کوتورمز [۲].

---

[۱] توآنك جم سلطانك سرکذشتی وحیاتی: صحیفه ۴۸،

[۲] سعدالدین

جوابنی ویردی ، وقدسه کیدوب تکرار اوطورمه‌سنی تکلیف ایتدی ، بوجواب اوزرینه سلطان جم کندیسنه بر التجا کاه آرادی: قاسم بکك رأییله روم ایلی جانبنه کچوب اختلال چیقارمق اوزره ردوس استاد اعظمی دوبوسونه التجایه قرار ویردی ، و مهتدی سلیمانی هدایا ایله سفیر کوندردی ، کندیسی‌ده کیلیکیا جوارنده قوریکوس لیماننده بر قره‌مان کمیسنه راکب اوله‌رق کله‌جك جوابه انتظار ایتدی ، سفیر انامور آچیقلرنده بر دونما ایله کوروندی ، شهزاده‌نك کمیسنه کله‌رك ردوسلیلرك کندیسنی قبول ایتدیکنی ، مع مافیه اورایه کیتمکدن ، اونلره اسیر اولمقدنسه مصره کیتمه‌نك دها أیی اوله‌جغنی بیان ایتدی . فقط شهزاده یورغوندی ، معناً بیتکیندی ، دوشونه‌جك حالده دکلدی ، دیکله‌مه‌دی ، ردوسه التجایی ترجیح ایتدی ، آمیرال کمیسنه بیندی . ردوسده شهزاده‌یی استقبال ایچون استحضارات مکمله‌ده بولنیلمشدی . قایغه بینمه‌دن، طوغری‌یدن طوغری‌یه قره‌یه چیقه بیلمه‌سی ایچون اوزون بر اسکله یاپیلمشدی . بونك اوزرنده کرك کندیسنه وکرك اتباعنه مخصوص سوسلی آتلر ، وردوس اکابر مأمورینی، وقره‌ده اهالی بکله‌یوردی، شهزاده کمیدن آته بینه‌رك قره‌یه چیقدی ، قسطنطنیه فاتحی‌نك اوغلی اوزرینه ردوس خلقی چیچکلر سرپیوردی. استاد اعظم دوبوسون « پاله‌دوفرانسی »َ مشار الیهه اقامتکاه اولمق اوزره تعیین ایتمشدی . ردوسه کلدکدن صوکره جمده بر وجدان عذابی باشلادی ، پدرینك ودینك دشمنلرینه التجا ایتمه‌سی‌اوکا آغیر کلیوردی. واقعا عاداتندن هیچ بر شیئی بوزمه‌مشدی ، صباحلری صیجاق وصوئوق صو ایله

ییقانییور ، دکزه کیرییور ، یوزییور ، آچیق یرلرده اویقوسنی اویوییور ، طاعات وعباداتنی یاپییور ، شاعرلریله کوروشییور ، شعرلر یازییور ، فقط ینه صیقیلییوردی .

جمك فرانسه‌ده کندی مالکانه‌لرنده قولایلقله حفظ ایدیله‌جکنی دوشونن ردوس استاد اعظمی دوبوسون شهزاده‌یی فرانسه‌یه کوندرمکه قرارویردی. ۷۸۸ سنه‌سی شعبانك اون سکزنجی کونی یوله چیقارلدی. کمی فورطنه‌لره اوغرادی ، استانکویه یناشدی ، سینایاده ذخیره ایچون توقف ایتدی ، سلطان جمك اتنا یانار طاغی فوق العاده خوشنه کیتدی ، بر کیجه کوورته‌ده مشعله‌لرله یمك ییورلردی . آز قالدی ، شهزاده نابولی قرالینك کمیلری النه دوشه‌جکدی . کوکرته‌دن اتباعیله برابر انباره ایندیرلدی ، آلتی هفته سیاحتدن صوکره نیسه وصول میسر اولدی. سعدالدینك دیدیکی کبی «خوبلری چوق ، باغچه‌لرینك حسابی یوق، بر خوشنما شهر » اولان نیس سلطان جمك پك زیاده خوشنه کیتدی، حتی شهر ایچون شو بیتی سویله‌مشدر:

« عجائب شهر ایمش بو شهر نیتسه
« که قالور بانه هر کش نیتسه »

فقط اونك نظری نه خوبلرده ، نه‌ده باغچه‌لرده ایدی ، اوروم ایلی‌یه دونمك ایسته‌یوردی، بونی شوالیه‌لره آچدی، اونلر فرانسه طوپراغنده بولندیغنی، فرانسه قرالنك اذنی اولمه‌یجه بر یره کیدیله‌مه‌یه‌جکنی، پارسه برسفیر کوندرلمسی لزومنی بیان ایتدیلر . خطیب زاده نصوح چلبی‌یی سفیر تعیین ایتدی . برقاچ منزل کیدر کیتمز ، مومی الیه کوز حبسنه النـدی ، توقیف ایدلدی ، بوصورتله جمك درت آیی سفیرك عودتنه انتظارله کچدی . بو اثناده مهتدی سلیمانی جزئی بربهانه ایله لسانه آشنادر دییه اورته‌دن قالدیرمق ایستدیلر ، جم جزاسنی بن

ترتیب ایدرمدیه شوالیه‌لرك اللدن زور ایله آلدی ، بر فرنك قیافتنه قویه‌رق رومایه قاچیردی . آدملرینه تعرضك برنجیسی بودر . او اثناده نیس جوارنی وبا آلت اوست ایدییوردی ، جمی فرانسه‌نك ایچرولرینه کوتورمك اقتضا ایتدی ، دوق دو ساووانك پایتختنه کیرلدی ، فقط بك اوراده یوق ایدی . دایسی بولنان اون برنجی لوئی‌یی زیارته کیتمشدی ، شوالیه‌لراورادن جمی قالدیردیلر ، روسیونه قلعه‌سنه کوتوردیلرواوراده دوق دو ساووا ایله‌کوروشدی سعدالدین بو ملاقات حقنده شویله دییور : « هنوز اون درت یاشنده ، افسری باشنده ، بر سرو آزاده وچهرهٔ کلکونی هم رنك باده ایدی . خیال شکل موزونی شهزادهٔ محزونی نشمین ایدنمکین شامده اللی فیلوری‌یه آلنمش بر دمشقی چوماق کوندردی . » دوق جمك حالنه فوق‌العاده آجیمش ، کندیسنی قاچیرمه‌یی وعد ایتمشدی . بو اثناده قرال اون برنجی لوئی وفات ایتمش اولمغله شهزاده‌یی قاریشیقلق اولور بهانه‌سیله یکرمی طقوز آدمندن آییردیلر .

آرتق سلطان جمی قلعه قلعه طولاشدیرییورلردی . او اثناده حسین بك نامنده بر ذات سلطان بایزید طرفندن فرانسه‌یه سفیر کوندرلمشدی . سلطان جم برادرینك سفیریله کوروشمك ایستدی . موفق اوله‌مادی ، مونته‌یده‌ساسناژ شاتوسنده « فیلیپین هلن » نامنده برقادینه تصادف ایتدی . بوکا قارشو روحنده بر انجذاب طویدی ، غزلیاتی آره‌سنده ، مثلا :

« مژده ای جان کیم ینه‌جانان کلیر
« شاد اول ای تن اولمش ایکن جان کلیر

« باکه یوز طوتدی سعادت بوکیجه
« چون بو برجه اول مه‌تابان کلیر

« دلدن ای جم اول پری رخ یولنه
« پیشکش جان ویرکه خوش مهمان کلیر . »

« کبی بونی ایما ایده‌جك سوزلره تصادف » [١] اولنمقده‌در . بوقیز بارون ژاق دوساسناژك کریمه‌لرندن بری ایدی. «سیماسی بیضی، آغزی کوچك، کوزلری درین وچقور ایدی . جم بو کوزل قادینه قارشو بر انجذاب طویدی ، قادین ده برنسك بو التفاتنه قارشو لاقید قالمادی ، فقط مسئله بو حدودی قطعیاً کچمه‌دی» [٢] فقط بو ادعایی سعدالدین افندی تاریخی تکذیب ایتمکده ، معاشعه ، مکاتبه‌یه قدر ایلرله‌مشدر ادعاسنده بولنمقده‌در .

بو راده ایکی آی قالدقدن صکره ‌ینه سیاحت باشلادی، آرقداشلرندن جلال بك خسته اولدیغی محل بولنان مونته‌یده‌قالدی. جم مورته‌ره‌للو دها صکره بوداسلامی قلعه‌سنه حبس ایدلدی، وبوراده فرار تصوراتنده بولندی. صوفی حسین بکی فرنك قیافتیله بوربون عائله‌سندن«دوق ژان دو»یه کوندردی ، فرانسه داخلنده ، قرالیچه « دام دوبوژو » یه قیزغین اولمه‌سی مناسبتیله، اختلال چیقارمق نیتنده بولنان بوذات ایله‌واقع اولان مکالمات بر نتیجه‌یه اقتران ایده‌مدی . بوداسلامی‌ده ایکی سنه قالدی . آوروپا سیاستنك جم اوزرینه دیکیلن نظرلری شوالیه‌لرك کوزلرینی آچمشدی ، جم حقنده‌کی تقیدات ونظارت کیتدکجه تزاید ایدییوردی، باخصوص شهزاده‌یی زهرله‌مه‌یه کلن ایکی کشینك توقیفی وبونلرك اعترافی تقیداتی تزیید ایتمشدی . بورغانوفده اوچ بیك بشیوز آلتون

[١] تاریخ ادبیات : فائق رشاد بك .
[٢] توآنك جم سلطانك سرکذشتی وحیاتی : صحیفه ١١٥

صرفیله بر قوله یاپدیردیلر ، مصرفی استاد اعظم یاپدی ، بو « یدی قاتدن عبارت اولوب حلزونی بر مردیونله هرقاته چیقیلیوردی . زمین قاتی کیلارجیلره ، برنجی قات جمك اتباع وضابطانه ، دردنجی قات شهزادهیه ، بشنجی ضابطانك دیکرلرینه ، صوك ایکی قات محافظهیه مأمور شووالییهلره ، وراهبلره تخصیص ایدلمشدی . » [۱] بو قله جم قلهسی نامیله مشهوردر . بونك اطرافنه دیوارلر چکیلمش ، هردرلو تصورات فرار ، وخارجدن تجاوز بو صورتله قاپاتیلمشدی . بوراده ایکی دفعه سلطان جم قاچیریلمق ایستهنیلمشسهده عدم موفقیتله قارشولاشمشدر .

دوق ژان دونك نزدینه کیدن حسین بك اورادن بر نتیجهیه دسترس اولهمهینجه برقاچ صادق دوستیله بورغانوفه کلدی، فقط قلعهیه یاناشمق غیر ممکندی، مساعد بر زمان بکلهیهرك قلعه خارجنده انتظاره قویولدی ، او اثناده ردوسدن دوبوسونك مکتوبنی کتیرن آیاس وسنان بکلره ، وبونلری قارشولامهیه کلن جلال بکه تصادف ایتدی بونلره قلعه قپولرینی آچمق ایچون میمونجقلر تودیع ایتدی ، او آتلری حاضرلامش ، دوق ژان دوبوربوندن آلمش اولدیغی یکرمی بیك فرانقی نزدنده بولندیغی حالده قلعهنك خارجندهاونلری بکلهیهجکدی. تصور فرارشهزادهیه آچیلدی، فرارکونی سلطان جم وضابطلری برمعتاد اون ایکی محافظك نظارتی آلتنده کزمهیه چیقاجقلر ، یولده اوزرلرینه هجوم ایله اولدیرهجکلر ، وصکره قپولری آچهرق حسین بکه التحاق ایدهجکلردی .

---

[۱] توآنك جم سلطانك سرکذشتی وحیاتی . صحیفه ۱۵۷

فقط ضابطلردن بری سرخوش اوله‌رق ایش میدانه چیقدی ، شوالیه‌لرك قاپودانی شهزاده‌نك بوتون اتباعنی اولدیرمه‌یه قرار ویردی ایسه‌ده فرانسه قرالندن قورقدیغی ایچون یاپامادی ، فقط محرك صفتیله سنان بکی یاقالادیلر اعدامه محکوم ایتدیلر ، سلطان جم اللرندن کوجلکله قورتاردی . فرار تشبثی عقیم قالنجه شهزاده‌یه یأس طاری اولدی : « مأیوسیتنی غرور ایله محافظلرینه کوسترمك ایسته‌مه‌مسنه بناءً ساکت ووقور طوربیور ، سکوتنك اضطراباتنی قرائتله اولدیرییوردی . یالکز کچمز ساعتلرینی اولدیرمك ایچون شطرنج اوینامه‌یه بر میمونی آلشدیرمش ، بر پاپاغانه سوز سویله‌مه‌یی اوکرتمشدی . بوتون بو فلاکتلرینی بزه قدر کلن منظومه‌لریله نقل وتثبیته چالیشیوردی .» [۱]

« اول دم قنی که کعبهٔ کویك مکان ایدی
« آرامکاهی کوکلك اول آستان ایدی

« اول دم قنی که سبزه‌لرین تازه طوتمغه
« اول کلستانده یاشلرم آب روان ایدی

« اول دم قنی که سایهٔ پرهما کبی
« ظل ظلیل کرد رهك سایبان ایدی

« اول دم قنی که مرغ دله آستانکك
« هر کوشهٔ مشرفی بر آشیان ایدی

« اول دم قنی که صحن سرای سرورکه
« هردم قوافل دل وجان میهمان ایدی

« اول دم قنی که مسکن ایدی ایشکك جمه
« حیفا که کچدی بیلمدك اول خوش زمان ایدی .»

[۱] جم سلطانك سرکذشت وحیاتی : صحیفه ، ۱۶۳

سلطان جم قلەسندە اوطوریرکن فرانسە پایتختی سفیرلرلە مالامال ، پازارلقلە مشـخون ایدی . مجارسـتان قرالی ، وندیك جمهوریتی پاپا سلطان بایزید سفیرلر کوندرمشلردی ، سـلطان بایزیدك کوندردیکی سفیرك اسمی آنتوینیو روریقو ایدی . هپسی شهزادەیی ایستەیورلر ، یالکز عثمانلی سفیری فرانسەدە قالمەسنی طلب ایلەیور ، قیمتدار هدایا تقدیم ایدییوردی . پاپادن ماعدا بوتون دولتلرك تشبثاتی عقیم قالدی فرانسـە حکومتیدە مترددایدی ، جم بورغانوف قلەسندن تولونە طوغری چیقارلدیغی حالدە ینە شوالیەلرك ، پاپانك مأمورلری ایچون موفقیتە اعتماد یوقدی ، تولوندە آلتی کون بکلەنیلدکدن صکرە مساعد برهوا کوریلورکورولمز شهزادەیی بکلەین کمی یە بیندیردیلر ، دکزە آچلدیلر . حالبوکە فرانسە سرای محافلی عثمانلی سفیریلە پازارلغە کیرشمش ، جمی براز دها بکلەتمك امرینی حامل برذاتی یولەچیقارمشدی ؛ شوالیەلر استعجال ایتمەمش اولسەیدیلر پاپا شهزادەیە مالك اولەمایەجقدی .

یدی سنەیی متجاوز بر مدت فرانسـەدەکی اسارتی شهزادەنك صحتنی آلت اوست ایتمش ، اونی بدبین ، یأسناك برحالە قویمش ، اونی عشرتە آلیشدیرمشدی .

رومایە دبدبە ایلە ، طنطنە ایلە کیردی ، دخـولی کونی قایتبایك سفیریلە کوروشدی ، کندیسنەدە واتیقاندە ایمپراطورلرە مخصوص دائرە تخصیص ایدلدی . پاپانك حضورینـە کیدرکن تشریفاتجینك تورك پادشاهلری حضورینە کیریلیرکن یاپیلمەسی لازم کلن احتراماتدە قصور اولنمەمسی حقندەکی اخطـاراتنە رغماً سلطان جم نە دیز چوکدی ، نەدە یردن سلام ویردی ، حس اولنمیەجق درجەدە باشنی اکدی ،

تختك مردیونلرینی چیقـدی ، کندی اقرانی ایمش کبی پاپانك صاغ قولنك اوموز باشندن اوپدی . کوروشمکدن متولد محظوظیتنی بیان ایتدکدن، پاپانك سوزلرینی دیکله‌دکدن‌صکره کندیسندن‌خصوصی بر ملاقات طلب ایتدی . بو ملاقاتده شهزاده پاپا سکزنجی اینوسانه باشنه کلنلردن ، عائله‌سنك‌حالندن بحث‌ایتمش ، اختیاری آغلاتمشدی .

جمك معنویاتنه بو اوزون اسـارتندن ضعف طاری اولمقله برابر دیننه وغرور شخصیسنه قطعیـاً خلل کلمه‌مشـدی ، صوك زمانلرده چوق سـیکیرلی ایدی ، نزدنده‌کی آغالر شهزاده‌نك حالندن بیزار ایدیلر . دنیله‌بیلیر، که بوحال عصبی‌غرورینی، شدتنی تزیید ایتمشدر . پاپانك مجارستـان قرالنه التحاق ایله عثمانلیلرله محاربه ایتمه‌سی تکلیفنه قارشو کافرلرله برابر مسلمانلره قارشـو محاربه ایتمه‌نك پك زیاده مربوط اولدیغی اجدادینك دینی انکار ایتمك اوله‌جغی مآلنده جواب ویرمشدر . ، پاپا سکزنجی اینوسان فوق‌العـاده حـدتله‌نه‌رك باشنی چویرمش ، پرنسك بوسوزلرینه حیرت‌ایتمه‌دیکنی ، اوندن ذاتاً باشقه برشی بکله‌نه‌مه‌یه جکنی بیان ایتمش ، شهزاده‌ده :

— سزه‌تسلیم‌اولمق‌اولان‌ضعفنده‌بولنان‌بر کیمسه‌یه‌قارشو حدتله‌نمه‌یه حقکز واردر سوزلریله مقابله ایتمشدر .

غروری اوقدر شدتله‌نمشدی که پاپایه کوندریلن سفیر مصطفی بکی بر تخته اوطوردقدن‌صکره پادشاهلره یاپیلان‌تعظیماتی ایفاایتمك شرطیله قبول ایده‌جکنی بیان ایتمش ، بر پادشاه کبی قبول ایله‌مش ، سفیره اوصورتله معـامله‌ده بولنمشدر . روماده ایکن شهزاده‌یی اولدیرمك ایچون کرك ناپولیده ، کرك استانبولده بعض تشـبثات واقع اولمش

ایسەدە عقیم قالمشدر. سلطان جم رومادە قالدیغی مدتجە سیاسیات عالمی هپ اونکلە مشغول ایدی ، هردولت اوندن استفادە ایتمك چارەلرینی دوشونیوردی .

جم عالم اسلامك اوزاقدن اوزاغە رومادە ماتملرینە اشتراك ایدییودی: اندلس امویلرینك صوك شهری اولان غرانادانك اسپانیوللر طرفندن ضبطی خبری رومایە واصل اولدیغی كون فوق العادە مأیوس اولمش، اجرا ایدیلن شنلكلر صوك درجە عصبیلەشمسنی مؤدی اولمشدر .

سكزنجی اینوسانك وفاتی اوزرینە قاریشیقلقدن قورقیلەرق شهزادە واتیقاندەكی دائرەسندن آلندی ، سنت آنژشاتوسنە نقل اولندی ، صیقی بر محافظە آلتنە قوندی، قاردینال رودوریك بورژییانك آلكساندر نامیلە پاپالق مقامنە كتیرلمەسی سلطان جمك اسارتنی آز چوق تخفیف ایتدی ، پاپانك اون طقوز یاشلرندە بولنان اوغلی « دوق دوغاندی » ایلە آرەلرندە بر محبت وو داد تأسس ایتمش ، بونك طولاییسیلە پاپا ایلە كزمەیە چیقمەیە، بعض ضیافتلرە واكلنجەلرە كیتمەیە باشلامشلردی.

فقط فرانسە قرالی سكزنجی شارل بوحیاتی بوزمشدی ، بویوك بر اهل صلیب ایلە ممالك عثمانیەیە یورومك ایچون جمی ایستەمش ، پاپادە ویرمك ایستەمەمشدی ، اردوسیلە رومایە یورودی رومایە كیردی ، واقع اولان بر ائتلاف اوزرینە شهزادەیی آلدی ، ناپولی قراللغنە طوغری برابرجە یورومەیە باشلادی .

یولدە خستەلنمشدی، فقط مرضە مقاومت ایدییور، یاتاغەیاتمایوردی، قاپوشهرینە كیرلدیكی زمان آیاقدە طورەجق كبی دكلدی. دهشتلی بر حرارتلە یانییور، قاورولییور شدتلی حرارتلری بایغینلقلر تعقیب ایدییوردی ،

قاپو شاتوسنه کوتوردیلر ، شهزاده حیاتنك صوكدقیقه‌لرنده بولندیغنی ادراك ایله برادرینه بر طاقم وصیتلرده بولندی ، کندیسنك صادق رفیقلرینی عفو ایتمه‌سنی ، عائله‌سنی محافظه ایله‌مه‌سنی ، جنازه‌سنی دین دشمنلری النده براقمه‌مسنی استرحام ایدییوردی . نهایت خسته‌لق اوقدر تأثیر ایتدی ، که شهزاده دوشونه‌مز ، آکلایه‌مز اولدی . والده‌سندن کلن برمکتوبی اوقودیلر ، آکلامادی . دوداقلرنده کلمهٔ شهادت ، ١٤٩٤ سنه‌سی شباطنك یکرمی بشنجی چهارشنبه کونی « شاتودوقاپو » ده کوزلرینی عالم فانی‌یه قاپاتدی . حین وفاتنده اوتوز بش یاشنده بولینیوردی.

سلطان جم رفاه وسکون ایچنده بولندیغی زمان شاعر اولمق اوزره بزه یك کوزل أثرلر وجوده کتیرمشدر ، اساساً اونك حساسیتی آنجق پدرینك حساسیتی کبی حرب وجدال ، دبدبه ودارات ، خلاصه سربستیٔ تام ایچنده فعالیتنی کوستره بیلیر بر حساسیتدر . بعض کیمسه‌لر ألملرله ، فلاکتلرله جانلی آثار وجوده کتیریرلر ، بعضیلری‌ده أثر وجوده کتیره‌بیلمك ایچون بر نشئه ، بر رفاه ، بر سکون ، برسربستیٔ جدال آرارلر . بناءً علیه جمك أك أیی ، أك نفیس أثرلری بتلکنه ، موجودیتنه صاحب اولدیغی دقیقه‌لرده وجوده کلمشدر . حیات اسارت اونك موجودیتنی زده‌له‌دیکی کبی حساسیتنی ، شاعریتنی‌ده زده‌له‌مشدر . هله بر قله داخلنده سنه‌لرجه محبوسیت ، هرشیدن محرومیت اونی بوسبوتون بتیرمش ، اولدیرمشدر .

شهزاده‌لکنده

« اولدی یوزوکك بر قمی اول زلف سمنسا
« سبحان قدیراً جعل اللیل لباسا

« یوزوکی کورن واله اولوب دیرکه کوکلدن
« بونه حسندرکه تقدس وتعالی

« هرصبح آچار روزن خورشیدینی کردون
« حسنك کوتی قیلمغه ای دوست تماشا

« آی یوزوکه کر آیینه‌دار اولسه‌یاراشماز
« زیرا که دکل آیینه‌سی پاك ومجلا

« صوردقجه دهانك نوله حشم‌ایتسه کوزکم
« می اوزره قیلور مست اولان یوق یره غوغا »

کبی حقیقةً شعرله مالا مال سوز سویلرکن ، نیسده بوتون التفاتلره مظهر اولدیغی زمانده‌ده : [۱]

« جام جم نوش ایله ای جم بوفرنکستاندر
« هر قولك باشنه یازیلان کلور دوراندر

« کعبة‌اللهه واروب برکز طواف ایلدیکك
« بیك قرمان بیك عجم بیك مملکت عثماندر

« چوق شکر اللهه‌کیم کلدك فرنکستانه صاغ
« صاغلغنجه هرکشی نفسنجه بر سلطاندر .

« فرصتی فوت ایلمه عیش ایله‌سور ذوق وصفا
« کیمسه‌یه باقی دکل دوران بودنیا فاندر

« عیش قیل بوشهرده شهزادهٔ افرنك ایله
« کیم بغایت نازنین وسرور خوباندر

---

[۱] «مرحومی درت آی قدر اکلندیردیلر. شهرك با کره محبوبه‌لرین کتوروب خروس ده‌پرلردی . » [سلطان جم حقنده تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه‌سنده‌کی واقعات جم تاریخندن] آکلاشیلیورکه سلطان جم یالکز نیس شهرنده اکله‌نمشدر .

« سرو قدسیمین بدن محبوب افرنك پك كوزل
« آی ایله كون حسننك عشقنده سرگرداندر

« ساكه بو حسن ایله ای شهزاده ساغر صوندینی
« تحت چین ملك یمن ایران ایله توراندر

« پادشاهلق بوندن اوزكه اوله من شهزاده جم
« خاطرك خوش ایله جام ایچ مجلس رنداندر

« منت اول اللهه كیم طاپوكه دائم خسروا
« خوبلر بان اوغلی بانلر لطفكه حیراندر

« صاغلو صوللو باش اوروب آیاغكه دوشنلرك
« هر بری ملك فرنككك برینه برباندر.

« چالینور چنك ودف ایله ارغنون قانون مثال
« نی غریوندن فرنكجه سربسر افغاندر

« خوبلر كندی دیلنجه نغمه‌لر آغاز ایده‌ر
« رقص ایله رفتار ایدنلر حوریدر غلماندر

« اون ایكی بان اوغلی بان قارشوكده آلتون جام چكر
« اون سكز ساقی بو مجلسده كوزل دوراندر

« جمله‌سی زرین كمر آلتونلی دیبالر ایله
« باشلری زرین كلاه هم قوللری عریاندر

« شهد ایله سكر نبات قند ایله خرمای تر
« نقل ایچون انواع نعمتلر بیله چنداندر

« سكری سود ایله یوغورلمش سمیددن كلچه‌لر
« تازه بادملر آنك اوستنده كیم اركاندر

« الما وار امرود ونارنج وطورنجلر بحساب
« فندق وقیصی وعناب وجیجك ریحاندر

« قارشوکه بان زاده‌لر ال قاووشوب قارشو طورر
« بزمکاهك جنت المأوی یرك بوستاندر

« یدی ییللق قاینامش صافی شراب لعل وناب
« ساقیٔ سیمین الندە هرطرف رنداندر

« بونلر ایله أی جوان شهزاده سلطان جم سکا
« برکیجه ذوق ایلمك هرشیلره رجاندر

« خسروا کوکلکی خوش طوت عیشه مشغول اول مدام
« چونکه بودنیا اونك آخری ویراندر

« حکم ایده‌نلر بوجهان ملکینه شرق وغربدن
« کر سلیمان کرسکندر جمله‌سی مهماندر

« پادشاه اولدرکه هرکز ذاتنه ایرمز زوال
« صاحب باقی قادر وخلاق انس وجاندر

« عالمی بر امر ایله وار ایلمك حکمنده‌در .
« ینه بر امرایله یوغ ایتمك اکا آساندر

« ویر صلاتی مصطفی‌یه تا که حق آزاد ایده
« شول یکیدلر کیم فرنکده بند ایله زنداندر

« یوری وار ای بایزید سن سوره‌کور دورانکی
« سلطنت باقی قالور دیرلرسه بو یالاندر »

کبی نفیس قصیده‌لر ترتیب ایدرکن اون ایکی سنه‌لك بر اسارت اونی بتیرمش ، والده‌سنه یازدیغی مکتوبده بوقوت شاعریتی کوستره‌مه‌مشدر .

« بلایه مبتلا اولدق ردوسك حیله‌سن آکه
« بودرده چاره بولماز عیسویدن بیك طبیب آنجق

« فرانچه‌یه اولوب طالب آنك دفعنه سعی ایتدك
« یاپدی یدی قات برقله پولیایه قریب آنجق

« كيروب قاليونه كيتدك فوچيدن قوقمش صولر ايچدك
« غدامز پكسمات، زيتون ايدى قصب الحبيب آنجق

« قارايه ايندى قاليون طشره چيقدك قلعه يه كيردك
« اولومه راضى اولدق صاقلادى حى مجيب آنجق

« قالوب پژمرده قاچ ييل پاپايه تسليم ايدوب دشمن
« آلوب كيتدى بزى سرهنك ارباب صليب آنجق

« بدون سمتينه صاتمق ايستدى ريم پاپا قهر ايله
« كه تحصيل ايدينه اسلامدن مال وكسيب آنجق

« صاقندم دين اسلامى واصلا اولمدم راضى
« ايدرمى اهل حق قصدين خرد مندلبيب آنجق»

كبى حساسيت ومخيله نك معاونتندن ا زاده سوزلر يازمشدر. بواسارت بويوك برتورك پادشاهنى خراب ايتديكى كبى بويوك برتورك شاعرينى ده بيتيرمشدر .

پاپا طرفندن زهرلنديكى حقنده عثمانلى مورخلريله ، فرانسزلرك رواياتى بر برينه تطابق ايتمكده در ، برروايته نظراً زهرلى اوسطوره ايله ديكر روايته نظراً ده هر صباح يمكده اولديغى شكره زهرلى توز اكمك صورتيله اولديرلمشدر . وفاتى آننده يازيلان طبيب راپورلرينه باقيله جق اولورسه شدتلى بر نزلهٔ صدريه طولاييسيله عالم عقبايه رحلت ايتمشدر [١] .

سلطان جمك صوك سوزلرى شونلردر : « يارب ! دين دشمنلرى

[١] بوخصوصده فضله معلومات آلمق ايسته ينلر موسيو «تو آن» ك جم سلطانك سركذشتى وحياتى نامنده كى أثر كبيرينك اوچيوز آلتمش اوچنجى ودردنجى صحيفه لرينه مراجعت ايتسونلر .

اهل اسلامه مضر تصورلرینه بنی آلت ایتمك ایستهیورلرسه دها زیاده یاشاتمه ؛ روحمی بر آن اول حضور سرمدیتکه آل » [۱]

جنازهسنی شارل صاقلامق ایستهمشسهده موفق اولهمامش، تحنیط ایتدیرهرك غائتـده دفن ایتمش ، جلال و آیاس بکلر قبرینی محـافظه ایتمشلر ، سنان بك پادشـاهه خبر ویرمهیه کیتمش ، فرانسـه قرالی خطیب زاده نصوح بك واسطهسیله متروکاتنی مصرده بولنان والدهسنه کوندرمش ایسهده نصـوحك عدم صداقتندن طولایی سـفینه مصره دکل ، استانبوله یاناشمشدر. پادشاه وفاتنی خبر آلیر آلماز، جنازهسنی ایستهتمش، کلیبولی‌یه چیقارتهرق بروسهیه نقل ایتدیرمش، آدملرینك هپسنی عفو ایتمش ، التفاتلره غرق ایلهمشدر . یالکز سعدئ جم اولجـه بر مأموریت خفیه ایله اسـتانبوله کلیرکن آیدینده یاقالانهرق بوغازینه طاش باغلانمش ، دکزه آتیلمش ، شهزادهنك دیوانی بونك متروکاتی میانندن چیقمش ، بزه قدر انتقال ایلهمشدر .

اولادندن اوغوز خانك نه اولدیغی معلوم دکلسـهده دیکر اوغلی مراده کلنجه پدرینك وفاتندن صوکره ردوسه التجا ایتمش ، اورادهکندینه بر سرای تخصیص ایدلمش ، سلـیمان قانونی طرفـندن ردوسك فتحی اولان بیك بش یوز یکرمی ایکی سنهٔ میلادیهسنه قدر یاشامش ، فتحدن صوکره ارادهٔ پادشاهی ایله بوغدیرلمشدر .

بویوك قیزینه کلنجه وفاتنك ایکـنجی سـنهسنده قایتبایدن صوکره مصر سـلطانی اولان ملك الناصره نکاحلانمش ، سـلطان بایزید نکاحی طویارطویماز برچوق هدایای نفیسه ایله پولونیا اسیر و اسیرهلرینك

---

[۱] هامهر ترجمهسی : جلد ، ۳ ، صحیفه ۲٦٦

أك كوزللرندن منتخب خلایق وكوله‌لر كوندرمش ، اون سکز آی صوكره مصر سلطانی تبعه‌سنك نفرتی نتیجه‌سی قتل اولننجه سلطان بایزید سلطان جمك باش نشانجیسی حیدر چلبی واسطه‌سیله استانبوله ایسته‌تمش ، مصرده بر باشقه پرنسه موعود ایکن ازدواج بوزولمش ، آناطولی بكلربكی سنان پاشایه تزویج ایدلمشدر. حیدر چلبی شهزاده‌نك دیكر قیزینی ، زوجه‌سنی‌ده آلمش ، استانبوله كتیرمشدر . شجیع ، صادق والده‌سنك اسمی كبی نه اولدیغی‌ده معلوم دكلدر .

۱۱

نجاتی . — لسان اعتباریله دكلسه‌ده حركت فكریه وحسیه اعتباریله بویوك بر انقلاب ادبی حصوله كتیرن شعرادندر . نجاتی مهتدیدر، بر حربده اسیر دوشمش، ادرنه‌لی بر قادینه كوله‌اولمشدی. بوندن طولاییدر، كه لطیفی افندی تذكره‌سنده «عبدالله اوغلیدر.» دیر. بوقادیندن سائلی نامنده بر شاعر آله‌رق اوقوتدیرمش، یازدیرمشدر. دیمك ، كه نجاتی ایلك تربیهٔ فكریه وحسیه‌یی بوشاعرك محیطندن اخذ ایتمشدر. اما كمال ظهوری قسطمونیده واقع اولمغین تحریر ایتدیكی رسائلده كندوبی بلدهٔ مزبوره نسبت ایتمشدر . » [۱] وطن جدالق اونی بر وطن تحریسنه مجبور ایتمش، شعر وشاعرك پك زیاده‌قیمتدار اولدیغی بودیاری‌وطن تلقی ایتمش ونجاتینك انكشاف وترقیسی ایچون قسطمونی، پك بویوك بر عامل اولمشدر .

اصل اسمی‌نك عیسی ویا نوح اولدیغی خصوصنده اختلاف

[۱] تذكرهٔ لطیفی : صحیفه ، ۳۲۵

موجوددر. لطیفی افندی مومی الیهك حقنده شو معلوماتی ویرییور.
« ومرحوم مرقومك اسمی عیسی‌در ، بعضیلری اسمی نوحدر ، نجاتی تخلص ایتمکه وجه مناسبت واسمایه تخلص بیننده مطابقت بودر دیرلر . اما بوکمینهٔ کمتر مرحوم مذبورك خط دستیله بوبیتی کوردم. وحضور شریفلرینه ملاقی اولان عزیزلردن بووجهله ایشتدم ، که بر کون برمجمع عالیده زمرهٔ موالی واهالی سلطان‌الشعرا احمدپاشانك بوبیتی اوقوندقده ایکی طرف اولورلر وهر طرفی بر جانبه نسبت قیلورلر :

« دستمی کسسه‌ك قالور دامان لطفکده الك
« دامنك کسسه‌ك قالور دستمده لطفك دامنی »

وبری دخی بومعنایی متضمن نجاتینك بوبیتنی اوقور :

« شویله محکم طوته‌ین عشقله دلدار اتکن
« یه الم قطعی ایده‌لر یا کسه‌لر یار اتکن . »

ارباب مجلسدن بر طاقمی مرقومی احمد پاشادن فن‌شعرده تفضیل وترجیح ایتدکده اتفاق نجاتی دخی اول مجلسه چیقه کلور. مذکور نجاتی بك کمال افصاندن تنزل و تذلل کوستروب سابق الذکرك مزیت وفضلنه بوبیت ایله اقرار واعتراف ایتمشدر .

« نجاتینك دیریسندن اولوسی احمدك یکدر
« که عیسی کوکلره آغسه ینه دم اورر احمددن . »

بوبیت ایله اسم شریفلری عیسی اولدیغنی تصریح وغیر مبهمات وشبهاتی دخی تمیز تصحیح ایتدیلر . »

فاتح سلطان محمد زمانده یتشمش اولوب مشار الیه نامنه بر قاچ

قصیده یازمش، بعده سلطان بایزید زماننده دیوان همایونه کاتب اولمش، اقتدار فوق العادهٔ ادبیسی طولاییسیله پادشاه مشار الیهك شهزاده‌سی قره‌مان والیسی عبدالله چلبی‌نك نظر دقتنی جلب ایتمش، نشانجیسی اولمش، شهزاده وفات ایدنجه ینه پادشاه مشار الیهك مخدوملرندن شهزاده محموده نشانجی اولمش، اونك‌ده ارتحالی اوزرینه درسعادته کله‌رك باقی عمرینی نزد بایزید خانیده امرار ایتمشدر.

ادبیات عثمانیه‌ده حصوله کتیردیکی انقلاب شعره فکری ادخال ایتمه‌سیدر. «ضروب امثالده متفرد ومخترع» ایدی، «سوزك اول روحك اول بولمشدر.» [١] فی الحقیقه سلطان بایزید زمانی برعصر فکر وحکمت ایدی، علما ادوار سابقه‌دن زیاده پادشاه مشار الیهك دورنده التفاته مظهر اولمشدی. دها صوکره بویوك جداللرك معاقبی اولمق اوزره آز چوق بر دور سکون کلمشدی، پادشاه جدالجو، جنکجو دکلدی. بناءً علیه شو اسباب، شعرده فکری، حکمتی آرامه‌یی منتج اولمشدی. نجاتی بونی تأمین ایتدیکی جهتله سریع، آنی بر شهرته مالك اولدی. «نکته شناسان علوم وفنون مثل کویلکی جهتندن اجماع واتفاق اوزره آکا طوسیٔ روم وملك الشعرا دیمشلردر. وتواریخ آل عثمانده سلطان محمود بن بایزید وصفنده مولانا ادریس بوقدر ابوالفضل صاحب تدریس ایکن مرقومه «خسرو روم وصاحب طرز ورسوم» دیوب تعظیماً بوبیتی مناسبتله حقنده بیله یازمشدر:

«سلطان سخن وران عالم
«دردین سخن وریست خاتم.» [٢]

---

[١] لطیفی. [٢] لطیفی.

فضل وكرميله معروف مولانا اسحق دخي مومى اليه حقنده :

« شعرك ديلرسك اوقونه مقبول خلق اوله
« صافى نجاتى شعرى كبى بر مثل كرك . »

سوزلريني سويله‌مشدر نجاتى زمانني مثل كولغيله تسخير ايتمش ايسه‌ده اكثرى منظوماتى حسى اولمايوب دماغى بولنمغله صوئوقدر . شعرده حساسيتدن كچمه‌نجه هيچ بر شيئك قيمتى اولماديغى كبى افكارك‌ده قيمتى يوقدر . نجاتى متعدد اشيا وحادثات اره‌سنده مقايسه يايه بيلن بر متفكردر ، فقط حمدى كبى بويوك بر شاعر دكلدر ، اونك حساسيتى طار ، وسطحيدر . حتى مرثيه‌لرنده بيله بر تأثر مخصوص كورمك كوجدر . باخصوص قسطمونى شيوه‌سنه موافق بعض كلماتك ، الفاظك آثارنده بولنمه‌سى آكلاشيلمق خصوصنده كوجلكى بادى اولديغى جهتله بزى دها زياده صيقمقده‌در .

نجاتى بزجه بر زمان معينك موداسنه تابع بر شاعردر . بونك ايچوندركه نجاتى بويوك بر شاعر اولمه‌مقله برابر سلطان بايزيد زمانني بزه أك واضح كوسترن بر شخصدر . اونوتمه‌ملى ، كه ذروهٔ دهايه يوكسله‌مه‌ين شاعرلر اكثريا داهيلردن زياده زمانلريني بزه كوستريرلر .

لسانى احمد پاشانك لساننددن آيرى بر لسان دكلدر ، خلاصه نجاتى ديندليكى قدر بويوك برشاعر اولمامشدر . مع مافيه مثل كولغى شعره ادخال ايتمكله برابر بر حركت ادبيه حصوله كتيرمشدر . بوده زمانك احتياجاتنى آكلامق خصوصنده‌كى ذكاسندن طولاييدر .. نجاتى وزنلريني موضوعنه كوره انتخاب ايده‌مه‌يه‌جك ، كلمه‌لرله موضوع اره‌سنده‌كى نسبتى تعيين ايله‌يه‌مه‌يه‌جك قدر متوسط بر شاعردر .

شهزاده عبدالله حقنده‌کی مرثیه‌سندن شو پارچه‌یی مثال اولمق اوزره آلییورز :

« دلا جریدهٔ الفتدن آدك ایله تراش
« قلندر اول‌که مجردلر ایده‌لر شاباش

« اسرکه جانکی کل بغلمه جهانه کوکل
« اسیر چاه بلا ایتمه یوسفی قرداش

« آلورکوزیله باقمه جهانه کیم کونشك
« یوزینه دوغری باقانك کوزندن آقر یاش

« وجود کهنه قبادر سن آکا آلدانمه
« که چارشوی بقاده زیان ایدر بو قماش

« طینمه شول برآووج طوپراغه که یك آندن
« هزار کره ثبات وبقاده بر قوری طاش

« نکون کاسه‌سی چرخك حیات خواننده
« جهانده کمسنه‌یه ویرمدی طونجه آش

« بوخلقه خلقه اولوب کورونن فلك دکل
« بر اژدها یمش اول یدی باشلی حاضر باش

« اول ایتدی ملکی ویران اول ایتدی کنجی نهان
« نه ملك ملك قرامان نه کنج کنج روان

٩١٤ سنه‌سی ذی‌القعده‌سنك یکرمی بشنجی کیجه‌سی وفات ایتمشدر . شاعر حمدی ایله عینی سنه‌ده ، عینی آیده ارتحاللری وقوع بولمشدر. عاشق‌چلبی احتضارینه عائد اولمق اوزره « حال‌احتضارنده ام ولد زاده عبدالعزیز چلبی ایله اوغللرینی بعض خواص احباسنی جمع ایده‌رك اوصیره‌ده سویلدیکی‌غزلی اللرینه ویروب « سزه‌وشعره وداعمدر . » دییه‌رك استحلال و استغفار ایتدکدن صوکره ذکر وتهلیل ایله دنیادن انقطاع ایتدی . » سوزلرینی سویله‌یور .

۱۲

مهری خاتون . — عثمانلی تاریخ ادبیاتنده ماجرالری طولاییسیله صافو اطلاقنه شایان بر قادیندر . سلطان بایزید دوری شعراسندن بحث ایدرکن هامەر بونك حقنده « آماسیەده طوغمش اولان کوزل مهری اسکندره عشقنی نظم وتنظیم ایتمشدر ، که بوشاعره عثمانلیلرك صافوسیدر . » [۱] دییور .

مهری بلائی تخلص ایدر بر قاضینك قیزی اولوب آماسیەده طوغمشدر . پدرینك بلائی تخلص ایتمەسندن شاعرلکه هوسکار اولدیغی آکلاشیلییور ، شواعتبار ایله شاعره رشیم شعری وراثت طولاییسیله پدرندن اخذ ایتمش بولینیور . باخصوص والدینك قاضی اولمەسی ، علمك ، عرفانك قدرینی اکلایەرق قیزینی اوقوتمەسنه وسیله اولمشدر . ذکی ، حساس مهری تعلم وتدرس حقنده فوق‌العاده سعی وغیرت کوسترمش ، علمك ذوقنی طویمش وآکلامشدر .

اساساً آماسیەده قابلیات شاعریتك انکشافنه برزمین مساعددی . آبدەلرینك حسنی وچوقلغی طولاییسیله بوشهری « بغداد روم » نامیله تسمیه ایدرلردی . مهری‌دن تقریباً بر بچق عصر صوکره یاشایان اولیا چلبی‌نك سیاحتنامەسندن بوشهره دائر شومعلوماتی اخذ ایدییورز : « شهر اقلیم خامسه واقع اولوب نهر کنارنده دره وتپەلی یرلرده بولنمقله هواسی اوقدر معتدلدر ، که ایکی جانبندەکی طاغلری سراپا باغلردر ، محصولاتلی یرلردر . — یتمش قدر مسیرەلری واردر . ارباب

[۱] هامەر ترجمەسی : جلد ، ٤ ، صحیفه ، ۹٤ .

معارف ونکته شناس چلبیلر غایت چوقدر . فصاحت و بلاغت اوزره ایراد کلمات ایدرلر . جمله خلق اهل ذوق وشوق اوزره اولدقلرندن رنك رولری دائمـا حمرت اوزره‌در ، هر اصـنافدن ارباب معرفتی چوقدر . » [۱] شو تعریف ایدیلن منظره‌سی ، میوه‌لری ، اهالیسنك بلاغته ، فصاحته دوشکون بولنمه‌سی ، اهل شـوق وذوق اولمه‌سی برشاعرك حساسیتنی ایقاظ ایده‌جك اسباب وعواملدندر.

دها صوکرا آماسیه برعنعنهٔ عاشقانه‌یه‌ده مربوطدر: فرهادوشیرین قصـه‌سنك بوراده کچدیکی روایت ایدلمکده‌در . هامه‌ر « آماسـیه‌نك کوزللری فرهاده شیرین افسانه‌سنده شدتلی مخیله‌لری ایچون برکتلی برسرمایه بولورلر. ترکلرك روایت منتقله‌سی بو وقعه‌یی آماسیه‌ده جریان ایتدیرییور ، ینه بو روایته نظراً آماسیه‌ده کوریلن اسکی صوبندی شیرینك قویونلرندن صاغیلان سوت ایچون فرهاد طرفندن قایا ایچنده اویولان مجرادن باشقه برشی اولمادیغی » [۲] سوزلرینی سویله‌یور . اولیا چلبی‌ده سیاحتنامه‌سنده مسیره‌لرك الك مشهورینی سویلرکن « الك مشهوری قانلی پیکاردر، که فرهاده بوراده برفرتوتهٔ سـحاره، ملعونهٔ مکاره قادین (شیرین اولدی . دها نه چالیشیورسك) دیه‌رك شیرین لقمه‌سی ویرمشـدر . فرهادده درحال کولونکی هوایه اتوب باشنی آلتنه طوتمش . کولونك یاره‌سـیله اولوب وصال شـیریندن محروم قالمشدر . بورایه اونکچون (قانلی پیکار) دیرلر» دییور. ینه اونك تعریفنه کوره « طراوت حسن وجماللری لطیف ودرجهٔ اعتدالده »

[۱] جلد ، ۲ ، صحیفه ، ۱۹۰ ، ۱۹۱

[۲] هامه‌ر ترجمه‌سي : جلد ، ۱ صحیفه ۲۷۲

« سوزلری موزون ، دیشلری درمکنون » [۱] اولان ، « تربیه‌لی اولوب چار وآزاره بورونوب کزر » آماسیه قادینلری بوحکایه‌یی مخیله‌لرنده آلولندیررلر، اونك قوتیله روحلرینی آتشلندیررلردی [۲].

مهری بومحیطده یاشامش ، حساسیتنی بومحیطده بسله‌مش ، سرکذشتلرینی بومحیطده طوقومشدر . مهرینك أك بویوك سرکذشت عاشقانه‌سی « سنان پاشا اوغلی اسکندر چلبی‌یه تعشق » ی در [۳] .

« ایردی چون آب حیاته مهری اولمز حشره‌دك
« کوردی چون ظلمت شبنده اول عیان اسکندری . »

مهرینك مولانامؤیدالدین ایله‌ده ماجرای عاشقانه‌سی واردر [٤].

مهری ایچون عشق هرشیدر ، اوسومه‌یجه ، قلبی صزلامه‌یجه، برکمسه‌یه مربوط اولمه‌یجه یاشایه‌ماز . غزلیله مهری خاتون حالت روحیه‌سنی نه‌کوزل کوسترمکده‌در :

« نیلیم بیچاره کوکلم بردم اولمز یارسز
« ایسم اولمز نیته‌کم جهد ایلرم بوعارسز

« بن دلده نامنی ورد ایتدم اما دلبرك
« بردم آ کمز آدم اولمز برنفس اغیارسز

« وصلنی اقرار ایدوب صالدی بنی سودالره
« دوندی انکار ایلدی بودینی یوق اقرارسز

---

[۱] اولیا چلبی سیاحتنامه‌سی : صحیفه ۱۹

[۲] تذکرهٔ لطیفی : صحیفه ۳۱

[۳] آماسیه‌نك حال حاضرینی بیلن برذات قادینلرك فرهادوشیرین حکایه‌سنی حالا ازبردن اوقویوب آغلادقلرینی ، و اکلنجه‌لرینك اکثریا بوکا منحصر اولدیغنی آکلاتیور .

[٤] جلد ، ۲ ، صحیفه ۹۲

« ای طبیب جان مدد بیمارکم اولدم مدد
« دیدی خودرعاشق اولدیرمك بکا تیمارسز

« کورمدم برخوب کیم یاننده اولمه‌یه رقیب
« بوجهان باغنده هیچ کل اولمزایمش خارسز

« خوبلرك مهرینه مهری اولورز ترك ایتمزز
« کیم نه دیر ایسه دیسون بز اوله‌مزز یارسز. »

لطیفی افندی‌ده روایت منتقله‌یه استناداله حقنده « محبوبهٔ محبوب پرست وعشق وهوا ایله هم دست » سوزلرینی استعمال ایدییور .

مهری شاعریت خصوصـنده نجاتینك مدهش بر رقیبی ایدی . اودائما اوکا یتشمك ایچون صرف غیرت ایدر، اونك یازدیغی هرشیئه نظیره سویلردی . نجاتی ایسه بوندن فوق‌العاده منفعل ایدی . حتی شوقطعه‌یی بتیجهٔ انفعالی اولمق اوزره یازمشدر :

« ای بنم شعرمه نظیره دین
« چیقمه راه ادبدن ایله حذر

« دیمه‌که ایشته وزن وقافیه‌ده
« شعرم اولدی نجاتی‌یه همسر

« حرفی اوج اولمق ایله ایکیسنك
« برمیدر فی‌الحقیقه عیب و هنر . »

« مرقومه‌دن نه شعرکه صادر اولسه نجاتی‌یه ارسال و وارداتدن هرنه‌که متوارد اولسه ایصال ایدردی . » [١] فی‌الحقیقه اونك قدر

---

[١] تذکرهٔ لطیفی : صحیفه ، ٣٢١ .

هیچ کیمسه نجاتی‌یه نظیره‌لرده موفق اوله‌مامشدر .

مهری حقیقی بر شاعره‌در ، کندی روحنی ترنم ایتمش ، کندی کائناتنی یاشامش ، یاشاتدیرمش ، اوهر دقیقهٔ حیاتنه عائد آنات وتأثراتنی آیری آیری قیدونقل ایتمشدر دنیله‌بیلیر . مهرینك اك بویوك مزیتلرندن بری آثارنده نسویتنی اخفا ایتمه‌مسیدر ؛ اونك اثرلری اوقوندیغی زمان بر قادین روحیله قارشو قارشویه بولینیلیر . لطیفی افندی‌ده بوحقیقتی تسلیم ایتمکله برابر شاعره‌نك نسوی اولمه‌سنی پك بکنمه‌یور کبی بر لسان قوللانییور : « اگرچه عشوهٔ اشعاری و شیوهٔ کفتاری زنانه‌در ، اما جهت سوز وکدازده عاشقانه وبیان شوق ونیازده مردانه‌در » دییور .

« بن اومردم ، که بکا یار وفادار اوله‌سن
« کم بیلوردی که سنی بویله جفاکار اوله‌سن

« سنکه کلزار جنانك کل نورسته‌سی‌سن
« نه روا اوله‌که هر خار وخسه‌یار اوله‌سن

« بددعا ایتمزن اما که خدادن دیلرین
« بر سنك کبی جفاکاره هوادار اوله‌سن

« شمدی بر حالده یوزکم ایلنن دشمننه
« دیرکه مهری کبی سنداخی سیه‌کار اوله‌سن . »

شو منظومه‌سنده قادینلغك صفوتی ، امیدلری ، انکسارلری ، مشفق بد دعالری ، رعشه‌لری نه کوزل اوقونییور . مهری خاتون شواعتبار ایله عثمانلی شاعره‌لرینك اك ممتازی ، اك شخصیسی ، اك بویوکیدر . بایزید خان ثانی عصرنده شهرت بولمشدر . مهری خاتون پك کنج یاشنده ایکن وفات ایتمشدر ؛ آماسیه‌ده مدفن زیارتکاهدر .

مدفنی زیارته کیدن اولیا چلبی بو مناسبتله شو معلوماتی ویرییور: «پیر الیاس[۱] حضرتلرینك نسبندن رابعهٔ عدویه مثال عفیفه بر خاتون ایمش. یتمش جلد کتاب معتبری حفظ ایدوب جمله علمایی مباحثهٔ علوم و فنونده عاجز براقمش. سراسمی مهرماه اولدیغندن «مهری» تخلص ایدرمش. پاکیزه کفتار ابداری، حروف هجا اوزره مکلف دیوانی، فقه و فرائضه متعلق یرلردن نفاس بحثندن مقبول مسئله‌لری، منظوم رساله‌لری واردر. بکر فکری کبی ممتاز و سرفراز اولوب هنوز ناشکفته ایکن باغ جنانه‌روان اولمش. جد پاکی پیر الیاس آستانه‌سنده مدفوندر.» [۲]

عاشقانه سرکذشتلری عالم شمول برشهرته مالك اولدیغی حالده روایت منتقله‌یه کوره «دامن عصمتی وذیل عفتی آلایش تهمتدن پاك ولجهٔ دریاسا قنه کلمز پاك بی باك ایمش.» شاعره‌نك منظومه‌لری، وقایع عاشقانه‌سی برچوق قیل وقالی موجب اولمش، برچوق کیمسه‌لر اثر حسد اولمق اوزره اونی اتهامه قدر قالقمشلردر، برکون آماسیه‌ده بو وقایعه «سلطان احمد مجلسنده ظرفا وشعرا نکته ایتدکده» بو بیت ایله جواب [۳] ویرمشدر:

« نیجه اسکندری لعل زلالی
« صویه ایلتدی وصوسز کتوردی.»

---

[۱] تیمورك آناطولی‌یی استیلاسنده نزدنده بولنان بر شیخدر، که تیمورك عودتندن صوکره آماسیه‌ده قالمش؛ اوراده وفات ایتمشدر؛ تربه‌سی زیارتکاهدر.

[۲] اولیا چلبی سیاحتنامه‌سی: صحیفه؛ ۱۹۳

[۳] تذکرهٔ لطیفی.

۱۳

ذاتی . — اصل اسمی « عوض » اولان ذاتی سکز یوز یتمش التی تاریخ هجریسنده بالیکسرده طوغمشدر. قره‌سی بکلکی‌پای تختی و آسیانك اك مهم شهرلرندن بری بولنان بوشهر اونك اوزرنده پك بویوك بر تأثیر اجرا ایده‌مه‌مشدر . چونکه ذاتی اساساً شاعرطوغان مخلوقلردندر . او بر جلوهٔ خلقت اولمق اوزره دنیایه کلمشدر. شاعر بر معلمدن ، بر مدرسدن درس کورمه‌مش ، عائله‌سی اونی صناعته سوق وتشویق ایتمش ، برچیزمه‌جینك یانته چیراقلغه کوندرمش ، اوائل عمرنده چیزمه‌جیلکله معیشتنی تأمین ایتمشدر .

فقط اونك چالاك ، قاینار ، نشوه‌لی ، آواره ، سرسری ، طاشقین بر روحی واردی ؛ اوصباحدن آقشامه قدر بر دکانك ایچنه قاپانه‌رق اوطوره‌جق بر شخصیت دکلدی ، اورند مشرب ، ذوق پرست بر موجود ایدی ، بومزاج وطبیعتی طولاییسیله رند مشرب، اهل دل اولانلرله کوروشمه‌یه، اونلرك عاداتنه اتباع ایتمه‌یه باشلادی. عیش ونوشه آلشدی . لطیفی « موزه دوز او باش ، عوام صورت، لوندسیرت ، عیاش ایدی. » دیور .

بو مجلسلره دوام ایتمك صورتیله کندیسنده قابلیت شعریه اولدیغنی ادراك ایتمش، برکون دکانی قاپاتمش، پایتخت سلطنت سنیه‌یه،درسعادته کلمش ؛ صرف ونحو اوکره‌نمکه باشلامشدی ؛ بوکوچوك معلومات وتحصیل نتیجه‌سنده قاضی اولمق تشبثنده بولندیسه‌ده صاغرلغی بوکا مانع اولدی، شوآرزوسنه موفق اوله‌مایجه منجم باشیدن رمل درسی آلدی .

ذاتی، سلطان بایزید ثانی ، سلیم اول، سلیمان ثانی [١] زمانلرینی ادراك ایتمش، شهرتی سلیم اول زماننده باشلامشدر. کندیسنه مأموریت اولمق اوزره تولیت تکلیف اولنمش ایسه‌ده قاضیلغه نائل اوله‌مادیغندن طولایی سرآزاده اولمه‌یی، اوصورتله یاشامه‌یی هرشیئه ترجیح ایتمش ، پادشاهلردن، وزیرلردن آلدیغی عطیه‌لرله ، سالیانه‌لرله قناعت و اکتفا ایده‌رك صنعتك اذواقنه ترك موجودیت ایتمشدر . صدراعظم علی پاشا شاعری پك زیاده حمایه ایدییوردی ، حامیسنك وفاتیله آیاس پاشا صدارتنده سالیانه‌لر کسیلدیکی زمان اونککیده کسیلدی [٢]؛ شاعر ایچون آرتق سیاه ، الیم بر موجودیت ، بر سفالت باشلادی.

یاشامق لازمدی ، بایزید جامع حوليسنده بر دکانچه آچدی ، رملجیلکله معیشتنی تأمینه قویولدی، آز زمان ایچنده مشهور اولدی. آتیسندن خبردار اولمق ایسته‌ین اونك دکانچه‌سنه شتاب ایدییوردی . عاشق چلبی تذکره‌سنده ذاتی‌یی شوصورتله تصویر ایدییور :

« مرحومك اوی صاریکز محله‌سنده ایدی . هر کون پیاده‌جه دکانه کیدوب کلیردی . ألنده عصا طاشیردی . چامورلی کونلرده عصاسنه طایانیردی . چوق کچمه‌دن دکانه دوامدن قالدی . ضعف پیری آفتن آلدی . أوی قربنده قوجه ابراهیم پاشا حمامی

[١] قانونی سلطان سلیمان.

[٢] «نجاتینك رقیب لیاقت شعاری ذاتی، که اولجه بایزید ثانی بری بهار ابتداسنه، بری انتهاسنه، دیکری بایراملره طوغری اوچ قصیده انشاسنه مأمور ایتمشدی. ـ سلیمك جلوسنی تبریك ایچون یازمش اولدیغی برقصیده‌یه مکافاتاً سنه‌ده اون بر بیك بش یوز آقچه ایراد کتیریر اوچ کوی آلمش ایدی. » هامر ترجمه‌سی : جلد ، ٤ ، صحیفه ٩٩، بوتون بونلریدندن آلنمشدی.

جوارنده بر دکان طوتوب بر زمان‌ده اوراسـنی آلت هنگامه ایدوب جمع شعرا ایلدی . » دییور .

فی‌الحقیقه ذاتینك دکانی کنج شـاعرلر ایچون برموعد ملاقات ایدی؛ باقی ، یحیی بك ، خیالی کبی کنجلر هپ اوراده طوپلانیرلر ، استاده‌منظومه‌لرینی کوستریرلر، اونك‌مطالعه‌لرندن استفاده ایدرلردی.

دکانه زوارك چوق کلمه‌سی شاعرك سفالتنی ، احتیاجاتنی تهوین ایده‌مه‌یوردی ؛ اوکچنمك ایچون مقتضی مبلغه قابل دکل مالك اوله - مایوردی . لکن دریا دل ایدی ، بو یوقسـوللق ایچنده بیله سر - آزاده‌لکی ، آواره‌لکی براقه‌مایوردی . اسـاساً غایت تحف ، غایت حاضر جواب بر ذات ایمش . کونلرینی زمانك شـاعرلریله منتسبین شعر و ادبیله لطیفه‌لر پاپه‌رق کچیرییور وبولطیفه‌لری قید ایدییوردی. « مجمع‌اللطائف » اسمنده بر أثری‌ده واردر : ذاتی غایت چرکین بر آدمدی . حامیسی علی پاشاده چرکین ایمش . ایلك دفعه حضورینه کیردیکی زمان پاشا یاننده کیلره « ذاتی چرکین بر آدم ایمش » دیمش. شاعر همان جواب ویرمش : « یکیت یکیتك آیینه‌سیدر . »

مع‌مافیه بونشـئه ، بوشـطارت ، بولاقیدی أك عادی احتیاجات ضروریه‌یی‌تأمین‌قید واندیشه‌سی طولاییسیله‌شاعری ـ شخصنی‌دکل. ـ اولدیرمك خصوصنده کچکمه‌دی. عاشق چلبی تذکره‌سنده « اکرچه مرحومك اشعاری متین ورصین ومقطوع ومقبولدر . اما بعض بارد ادالر و پست تعبیرلر وبیکانه معنالرله مدخولدر . ٩٤٠ دن صـوکره دیدیکی لطافت وسـلاستدن عاریدر، اکابره قصـیده وشعرادن برینه نظیره دیمك لازم اولسـه اولکی قصـائد وغزلیاتنه مراجعتله اسکی

خیال ومضمونلرینی لباس آخرله تعبیروجزئی تغییر ایدردی .» دییور.
اونی طالعسزلك هر یرده، هر زمان تعقیب ایتمش، بالنتیجه حساسیتی
زده‌له‌مشدر ، معدومیت طالعنی نه‌کوزل آکلاتییور :

« دریادن آب ایسته‌مش اولسه‌م سراب اولور .
« کر آلتونه یاپشسه‌م اوساعت تراب اولور

« آب حیات صونسه اکر حضر دستمه
« زهر هلاهل ایله ململع شراب اولور

« کیمدن جهت اومارسه‌م اودم وضعی دیر ییقیل
« دائم سرای دل او جهتدن خراب اولور . »

ذاتی حقیقةً ممتاز بر شاعردر ، اونك اوزون عمری ایچنده
مختلف آنات شاعریته تصادف ایدیله بیلیر . اونك حسی ، فکری ،
تکرری دورلری واردر. ذاتی لسانك سلاستی، سادکیسی ، جریان
لطیفی اعتباریله ممتازدر . باقی‌نك وضع ایتدیکی لسانك اساساتی
حاضرلایان أل ذاتینك ألیدر . لطیفی بونقطه‌یی پك کوزل کورمش ،
« بقیۀ شعرای سلف وقدوۀ فصحای خلف ایدی . » دیمشدر .
مع مافیه بونقطه‌ده دخی ذاتی‌یه حقسزلق اولمشدر، باقینك قورولدیغی
سریر تکامل لسان اوکا عائد اولمق اقتضا ایدرکن تاریخ ادبیات باقینك
اسمنی‌اونك اوزرینه وضع ایله‌مشدر. « مذکورك اوچ بیك دانه‌غزلی
وبش یوزقصیده‌سی وبیك‌مقداری رباعیاتی واردر . شهر انکیزلرندن
ولنغزلرندن غیری مثنویاتدن‌حکایت احمد ومحمودی وسیرنبی‌ومولودی
وعاشق ومعشوق احوالن بیان ایدن‌شمع وپروانه‌سی‌وخسرو وشیرین
طرزنده فرح نامه‌سی واردر . » [۱]

[۱] لطیفی.

شو نفیس غزل ذاتینك اقتدار شاعرانه‌سنه أك بویوك دلیلدر :

« قامتك ای بوستان لامکان پیرایه‌سی
« نوردن بر سرودر دوشمز زمینه سایه‌سی

« یوسفی کرچه کورنلر أللرینی کسدیلر
« کون یوزك کوردی سنك شق اولدی آیك آیه‌سی

« منزلك تیر دعاوش ماورای نه‌سپهر
« قدرکك عرش معلادن معلا پایه‌سی

« اول وآخر نظیرك یوق سنك ذاتکدرر
« ختم جمله انبیا کون ومکانك وایه‌سی

« آخرت بازارینه واردقده ایلر فائده
« نقد عشقکدر آنك کم سرورا سرمایه‌سی

« باغ جنتده امیدم بودرركم ذاتی‌یی
« جمله مؤمنلرله اول سرو ایدینه هم سایه‌سی

ذاتی « ۹۵۳ » سنه‌سی رمضاننك صوكلرنده یتمش یدی یاشنده بر اختیار اولدیغی حالده فقر وضرورت ایچنده وفات ایتمش ، ادرنه قاپوسی خارجنده دفن اولنمشدر .

۱٤

ابن کمال . — علم وعرفاننك وسعتیله تاریخ عثمانیده بویوك بر نام براقان ابن کمال ، کمال پاشا زاده سلیمان چلبی‌نك مخدوم زاده‌سیدر ، کندیسی طوقاتده طوغمش ایسه ادرنه‌ده بویومش ویتشمشدر . پدرلری امرادن اولدیغی جهتله کندیسی‌ده اثر اجداده تابع اولمشدی . لکن علمادن لطفینك بر کون دیوانده امرایه تقدم ایتدیکنی کورر

کورمز مسلکنی ترك ایتمش ، مدرسه‌یه کیده‌رك چالشمه‌یه باشلامش، آز زمانده فوق‌العاده ترقی کوسترمشدر . « اتفاق علما بودر، که ولایت رومده عدیلی ونظیری بر عالم متبحر ومتفرد پیدا وهویدا اولمادی. علامهٔ خافقین ومفتیٔ ثقلین ایدی . » [١] مشار الیه ٩٣٢ تاریخنده مسلك فتوایه ارتقا ایتمش، سلطان سلیمه شام سفرنده رفاقت ایله‌مشدر .

بوتون حیاتی اشتغالات علمیه ایچنده کچردی . قرآن کریمی تفسیری غایت مشهوردر . تذکرهٔ لطیفی‌ده حقنده شوقیده تصادف ایدییورز : « سائر فنوندن غیری کشاف مشکلات کلام قدیم وحلال معضلات کتاب کریمدر. والحق انصاف بودرکه مجمع مجموع علوم وافتخار علمای ولایت رومدر . اول بر عالم ربانی ایدی ، که علمی دائرهٔ ولایته وسرحد کشف وکرامته ایلتمش ایدی . واول بر دریای فضل دانش ایدی ، که کونده بیك مقداری فتوایه دست اوروب بونجه فنونده نیجه مباحث مطالعه قیلوب بونجه مفید ومستفید درس ویردکدن صوکره بر جزءتألیفی تحریره کتورمك عادت روزمره‌سی وبوجمله مذکورات آثار کمالاتندن اول فضل آفتابنك ذره‌سی ایدی . نته‌کم وصفنده دیمشلردر :

« یاملك‌سك یاپری شکل بشرده زیرا
« بوقدر کسب فضائل ایده بیلمز انسان»

اصل اسملری احمددر . آره صیره بونجه مشاغل آره‌سنده شعرله‌ده اشتغال بویوریرلردی . « بوفنده مستغنی اولمغین تخلص تعیین

[١] لطیفی.

ایتمه‌مشلردر . » شو مرثیه‌سنی نقل ایله اکتفا ایده‌جکز :

« عزمده نوجوان و حزمده پیر
« صاحب‌السیف وصاحب‌التدبیر

« هم صف آرایدی هم آصف رأی
« نه‌وزیر ایستر ایدی ونه مشیر

« ألی شمشیر ایدی دلی خنجر
« نیزه ایدی قولی وپرمغی تیر

« آز مدتده چوغ ایش ایتمشدی
« سایه‌سی اولمشدی عالمگیر

« شمس عصردی عصرده شمسك
« ظلی ممدود اولور زمانی قصیر

« تاج وتختله فخر ایدر بکلر
« فخر اونکله ایدردی تاج وسریر

« کوکلی اول سورده بولوردی‌سرور
« که‌چاله چاغر یدی‌تیغ ونفیر

« رزم ایشنده وبزم عیشنده
« کورمدی پیر چرخ آ کا نظیر

« چقسه ایوان بزمه مهر منیر
« کرسه میدانه رزمه شیر دلیر

« اولیجاق داروکیر اول شیری
« آ کسون وقانلر آغلاسون شمشیر

« اولدی سلطان سلیم حیف ودریغ
« هم قلم آغلاسون آنی هم تیغ » [١]

---

[١] بومرثیه‌نك تمامی قولایلقله اوقومق ایسته‌ینلر تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه‌سنك یکرمی ایکنجی نسخه‌سنه مراجعت ایتسونلر .

دیوان مطبوعی حقنده فائق رشاد بك تاریخ ادبیاتنده شو ـ
معلوماتی ویرییور: « بو دیوانك ترتیب وتصحیحی ایشی پاشماقجی زاده
احفادندن « عندلیب » مخلص اسعد بك مرحومه حواله ایدلمش ،
مرحومده اَلنده بولنان بر ایکی اسکی مجموعه‌ده نه‌قدر لاادری نامنه
شعر کوردیسه دیوانه علاوه ایله‌مش اولدیغندن مندرجاتنك برطاقمنی
باشقه‌لرینك سوزلری تشکیل ایتمشدر . »

« اکثری رسائلدن عبارت اولمق اوزره تألیفاتی اوچ یوزه یاقیندر.
اك مشهورلری تاریخ آل عثمان ، لغت اولمق اوزره « دقائق الحقایق »
« محیط اللغه » ، فتاوایی محتوی « مهمات » وکلستانه نظیره « نکارستان » در [١] .
مشار الیه « ٩٤٠ » تاریخنده دار بقایه رحلت ایله‌مشلر . ادرنه
قپوسی خارجنده محمود چلبی زاویه‌سی قربنه دفن اولنمشلردر .
« ارتحل الملوم بالکمال » وفاتلرینه تاریخدر. کندیلری خوش‌مشرب ،
ظریف ایدیلر ، حقلرنده لطیفی افندی « خلقت شریفلری لطافت
ونشاط وظرافت وانبساط اوزره مجبول اولمغین اکثر اوقاتده کشاده
رولغی وبذله کویلغی اکسك دکلدی . » سوزلرینی صرف ایدییور .

١٥

سلطان سلیمان قانونی . — عهد سلطنتلری دولت عثمانیه‌نك
دورهٔ کمالیدر . زمانلری باقی ، فضولی کبی اعاظمه جلوه‌کاه اولمشدر.
دورهٔ کمال دیدیکمز دور زمان سلطنتلرنده انکشاف ایتمش ، سلطان
محمد رابع دورینه قدر دوام ایله‌مشدر ؛ روحیٔ بغدادی ، نفعی ،

[١] فائق رشاد بك .

صبری شاکر کبی شعرا آنجق بوزماندن اخذ فیض ایتمشلردر. کندیلری ده شاعردر، زمانك بالذات پادشاه اوزرنده پك بویوك بر تأثیری واردر. پدرلری سلطان سلیم خان حضرتلری ده شاعردیلر.

پادشاه مشار الیهك أثرلری تدقیق ایدلدیکی زمان او دوردهکی سرایك اینجهلکی، نفسانیته، سفاهته، خصوصیله کبارلغه تمایلی تماميله کورولیر. مشار الیهك دیوانلر حقیقةً بر شخصیتك صفحات مختلفهٔ روحیهسنی اوقومق ایچون کوزل بر ساحهٔ تدقیقدر. شدید بر نفسانیتدن، بر حمای ذوق ونشوهدن بردن بره أك درین بر یأسه، أك درین بر بد بینی‌یه، أك درین بر احتیاج صحت وحیاته قدر دوشر:

« خلق ایچنده معتبر بر نسنه یوق دولت کبی
« اولمایه دولت جهانده بر نفس صحت کبی

« اولسه قوملر صاغیشنجه عمریکه حدوعدد
« کلهیه بوشیشهٔ چرخ ایچره بر ساعت کبی»

* * *

« بر نیجه کون شاد ایدوب دونر ینه غمکین ایدر
« بر قرار اوزره دکلدر روز وماه وسال چرخ »

« دیوانلری ابتداسندن آخرینه قدر غزللرله طولو کبیدر. بوغزللرك اکثری عاشقانه، رندانه، شوخانهدر. لسان غایت چالاك، زنده، شوخ، قابلیت انحنایه مالك اولمغله برابر خیاللرده غایت نازك، اینجه، اثیری، شفافدر. بولسانه، بواینجه دماغه، بوحساس طبیعته مالك بولنمسی اعتباریله سلطان سلیمان قانونی عصرینك اعاظم شعراسندن اوله بیلیر.» [۱]

[۱] تاریخ ادبیات عثمانیه: شهاب الدین سلیمان.

شعرده «محبی» ، بعضاً ده ضرورت وزن طولاییسیله محب تخلص بویوریلوردی . شوغزلی مثال دیه آلیورز :

« صورمه عشقك حالتن مجنونه بر دیوانه‌در
« آچمه عشقك سرنی فرهاده‌کم افسانه‌در

« صور بکا عشقك رموزك ساکه تقریر ایلیم
« جان وباش ترکن اورر عاشق همان پروانه‌در

« کل تماشا ایله بوصرچه سرایك کوکلك
« اشك سرخیله منقش زین اولنمش خانه‌در

« غمزه‌سی قانم ایچریسه دوستلر اولمز عجب
« کافر بدمست اوله‌نك میلی دایم قانه‌در

« یاره واروب دون کیجه دل دردنی عرض ایلدم
« خوابه واردی کوزلری یانده صان افسانه‌در

« نوله یقسم شمع حسنوکه کوکل پروانه‌سن
« دوستم سن شمع اولیجق عاشقك پروانه‌در

« کلشن حسنکده دل مرغن ینه صید ایتمکه
« زلفی آغنده محبی خالی آنك دانه‌در . »

شاعرلری فوق‌العاده سورلر ، آره صیره اونلرك أثرلرینی تنظیر ایدرلر، کندی أثرلرینی تنظیر ایتدیررلر، بو وجهله تشویق ایدرلردی. « ۹۰۰ » سنهٔ هجریه‌سنده تولد، « ۹۷٤ » سنهٔ هجریه‌سنده مجارستانده سکتوار اوکنده ارتحال ایتمشلردر .

۱٦

فضولی وآثاری . — عثمانلی دیارینك بو بویوك شاعری طقوز

يوز تاريخ هجريسنده بغدادقصبه‌لرندن حله‌ده تولد ايتمشدر. بغداد [۱] بر چوق مدنيتلره مأمن اولمش ، علمى ، دينى ، قهرمانى بر چوق خاطرات ايله مالا مال بولنمش بر دياردر . يالكز فضولى طوغديغى تاريخدن اعتباراً بواقليمده بر قاچ حكومتك دوشديكنى كورمش ، أك نهايت شاه اسماعيل صفوينك ، سلطان سليمان قانونينك تابعى اولمشدر[۲]. بغداد پك بويوك سيمالرك طلوعنى كورمش، برزمانلرده بوتون دنيانك مدرسة‌العلومى اولمشدر . بناءً عليه كرك علمك ، كرك شعرك اعصار مديده‌دنبرى مركزى ، موطنى ايدى . فضولى بغدادك فتحنه حله‌دن كله‌رك يازمش اولديغى بر قصيده‌ده :

« كلدى برج اوليايه پادشاه نامدار »

سوزلريله تاريخ سويله‌مشدر .

داهى شاعر بوخاك فياض ، بواقليم معتنا چوجغى ، وشرقك عصرلردنبرى ياشايان أك بويوك سيماسيدر . تذكره نويسلر بونك حقنده پك آز سوز سويله‌مشلردر ، حياتنده بر قاچ سوز سويله‌مش اولانلره صحيفه‌لر تخصيص ايدلمش اولديغى حالده فضولى حقنده پك آز سويلنمش اولمه‌سى زماننده تقدير ايدلمديكنه أك بويوك دليلدر. تذكرهٔ لطيفى مشار اليه حقنده «بودور شعراسندندر. نوائى طرزينه قريب برطرز دلفريبى واسلوب عجيبى واردر. طرزنده مبدع وطريقنده مخترعدر. ــ طرز خمسه‌يه جوابى ممدوح ومقبول وبش پاره كتابى واردر. » دييور .

---

[۱] كربلا بغداد ولايتنه منسوب اولملق طولاييسيله .

[۲] سليمان قانونى «۹٤۱» تاريخنده شاه عباسدن آلمشدر .

بغداد ولایتنك هر کیجه « چنك وچغانه ساز وسوز مطربانه ایله قلعه بدنلری اوزره واروب صباحه‌دك بر هائی هوی وفصل وحلوا صحبتلری اولوب حسین بیقرا فصللری ایتمك » [۲] ایله مشغول اولان ظرفاسی فضولینك حساسیتی اوزرنده پك بویوك بر تأثیر اجرا ایتمشدر.

فضولینك اصل اسمی منلا محمددرکه سلیمان نامنده برینك اوغلی اولوب دورك علماسندن خواجه رحمة‌الله افندی نامنده بر ذاتدن اخذ معلومات ایتمش ، پك کوچك یاشنده پك بویوك درایت و اقتدار کوسترمشدر . فضولی آثارندن آکلاشیله‌جغنه کوره مریض بر شخصیتدر ، اوخسته، ألمه مربوط بر موجودیتله دنیایه کلمشدر . یکرمی یاشلرنده ایکن خواجه‌سنك قیزینه کوکل ویرمش ، بونك ألمیله شعره تمایلنی آکلامشدر . ایلك فارسی شعرلری بوقادینه تقدیم حسیات عاشقانه ایچون یازدیغی کبی ایلك ترکجه شعرینی‌ده بونك ایچون یازمشدر [۳] .

« پریشان حالك اولدم صورمدك حال پریشانم
« غمکدن دردە دوشدم قیلمدك تدبیر درمانم

« نه دیرسك روزکارم بویله‌می‌کچسون کوزل خانم
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم

« اسیر دام عشقك اوله‌لی سندن وفا کورمن
« سنی هرقنده کورسه‌م اهل عشقه آشنا کورمن

« وفا وآشنالق رسمنی سندن روا کورمن
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم

*
* *

---

[۲] اولیا چلبی سیاحتنامه‌سی.

[۳] دیوانك بشنجی صحیفه‌سنده‌کی « ای نوبهارحسن تعبیرینه » مراجعت.

« ذکر هر دم وفاسز چرخ پایندن بکا بیك اوق
« کیمه شرح ایلیم کیم محنت واندوه دردم چوق
« سکا قالدی مروت سندن اوزکه هیچ کیمسه‌م یوق
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم

***

« کوزمدن دمبدم بغرم أزوب یاشم کبی کیتمه
« سنی ترك ایتمزم چون بن بنی سنداخی ترك ایتمه
« اماندر ظالم اولمه بن کبی مظلومی اینجتمه
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم

***

« قتی کوکلك ندن بوظلمله بیداده راغبدر
« کوزللر سن کبی اولمز جفاسندن نه واجبدر
« سنك تنك نازنینه نازنین ایشلر مناسبدر
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم

***

« نظر قیلمزسك اهل درد کوزدن آقیدن سیله
« بو قدر ایشك عشاقله یخشی‌میدر سویله
« کل اللهی سورسه‌ك عاشقه جور ایتمه لطف ایله
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم

***

« فضولی شیوهٔ احسانك ایستر بر کدایکدر
« دیرلدکجه سنك کویك اولنده خاکپایکدر
« کرك اولدیر کرك قوحکم حکمك، رأی‌رأیکدر
« کوزم جانم افندم سودیکم دولتلو سلطانم »

بونی یازدیغی زمان اون سکز یکرمی یاشلرنده بولنیوردی .

قادینك عشقی موجودیتنده اوقدر شدید بر تأثیر اجرا ایتمشدی، که شاعر سنی اولدیغی حالده مذهبنی ترك ایله شیعی اولمشدر [١]. بو ترك مذهب کیفیتی نك ده فضولینك ذاتاً بی انصاف اولان طالعی اوزرنده ألیم رخنه‌لر وجوده کتیردیکنه شبهه ایدیله‌مز.

اساساً شاعری تولید ایدن فضلهٔ عصبیتله مریض بر حساسیت، وتمایل ألم واضطرابدر. بعض کیمسه‌لر واردر، اونلر سکوندن قاچارلر، اونلر ایچون، اونلرك یاشایه بیلمه‌سی، ابداع ایده‌بیلمه‌سی ایچون یأس وکدره، اضطرابه احتیاج واردر. «اونلرجه ألم هرشی، کائنات؛ سعادت بر نفس احتضار، بر نفس واهیدر» [٢]. ایشته فضولی ده اونلردن بریدر. سفالتله، آجلقله موجودیتلرنده بر غروله، بر نورك یوکسلدیکنی کوریرلر؛ فضولی بونلرك قافله سالاریدر:

« منم که قافله سالار کروان غمم
« مسافر ره صحرای محنت وألم

« حقیر باقمه بکا کیمسه‌دن صاغنمه‌کم
« فقیر پادشه آساکدای محتشم »

دییور.

فضولی بر محلل روحدر، فقط خارجك روحنی تشریح ایتمز، اونك کندی کائنات روحیه‌سی بوتون کائناتك معادلیدر. بوتون بشریت افرادینك بر بر وحیاتلرنده بر دفعه حس ایده‌جکلری تحسساتك هیئت مجموعه‌سنی حیاتنده حس ایله‌مش، وبزه نقل واظهار

[١] خواجه‌سی زیرا شیعی ایدی.
[٢] رباب مجموعه‌سی: شهاب الدین سلیمان.

ایتمشدر . حتی بوتون شاعریتنی آلام و اکداره مدیون اولدیغنی آکلایه‌رق جناب حقدن :

« آز أیله‌مه عنایتکی اهل دردن
« یعنی که چوق بلالره قیل مبتلا بنی »

دییه تضرعات واسترحاماتده بولنمشدر .

بوعاشقدر ، فقط بر متصوف کبی دکلدر ، عشقی بشری اولمق ایله برابر ینه مریضدر ، ینه مستثنادر ، اوعشقی عشق دییه دکل ، عشقك مولد أَلم اولدیغنه قانع بولندیغی ایچون سور . او هرشیده ، عشقده ، حسنده أَلم ، اضطراب کوریر :

« یخشی کورونیر صورتی مهوشلرك اما
« یخشی نظر ایتدکده سرانجامی یماندر .
« کردیرسه فضولی که کوزللرده وفاوار
« آلدانمه که شاعر سوزی البتده یالاندر . »

شاعری بوحالت روحیه بدبینی‌یه سوق ایتمشدر : اوهرشیئی سیاه کوریر ، بوتون بشریتی یالانجی ، ریاکار بیلیر ، بشریتده دوستك بولنه‌مایه‌جغنه قانعدر :

« وفاهر کیمسه‌دن کم ایسته‌دم آندن جفا کوردم
« کیمی کیم بی‌وفا دنیاده کوردم بی‌وفا کوردم
« کیمه کیم دردمی اظهار قیلدم ایسته‌یوب درمان
« اوزومدن هم بتر بر درده مبتلا کوردم . »

*
* *

« دوست بی‌پروا ، فلك بی‌رحم ، دوران بی‌سکون
« دردچوق ، همدرد یوق ، دشمن قوی ، طالع زبون »

*
* *

« مکدر خاطرمدن قیلمدی بر کیمسه غم دفعن
« صفادن دم اوران همدملری اهل ریا کوردم

« فضولی عیب قیلمه یوز چویرسه‌م اهل عالمدن
« نه‌دن کیم هر کیمه یوز طوتدم آندن یوز بلا کوردم.»

فضـولی فی الحقیقه حیاتنده چالشمقدن ، ابداع وتولید ایتمکدن باشقه برشی یاپمادیغی حالده کوروله‌مه‌مش ، کورولدیکی زمنده التفاته اوغراسه بیله بوندن حقیله استفاده ایده‌مه‌مشدر . سلطان سـلیمان قانونی بغدادی ضـبط ایتدیکی زمان پادشـاهه ، وزیر اعظم ابراهیم پاشایه ، وسائر ذواته قصیده‌لر تقدیمیله مظهر التفات اولمش ، کندیسنه جهت وقفدن یومی بر قاچ آقچـه تخصیص ایدلدیکی حالده اونی بیله آلمه‌یه موفق اوله‌مامش ، استانبوله قدر سـیاحت ایتمش ، ألنه براتنی آله‌رق عودت ایتدیکی زمان‌ده ینه مشکلاته اوغرامش ، نشـانجی محمد پاشایه شکایتنامه‌سنی یازمش ، کوند مشـدر . شکایتنامه‌دن بوکا عائد اولان سطرلری آلییورز :

« وابرازحکم ایچون متولیٔ اوقاف حضورینه یوز اوردم . الحق متولی ملاقاتنه فرصت دوشمدی وآنك دامن ملازمتنه دست نیل ایرشـمدی . اما دیوان البلاغتنه تهجم ایتدم . چون انحس اوقاتده حضورلرینه کیتدم ، برجمع کوردم که حکایتلری پریشان نه صـفادن آنده أثر نه‌ده صـدقدن آنده نشان وار . جمعیتلری دام حیل حضـار مجلسلری « اولئك کالانعام بلهم اضـل » حرکات ناهموارلری مثابهٔ سوهان روح وکلمات پرآزارلری مشابه امواج طوفان نوح . سلام ویردم رشوت دکلدر دیو آلمدیلر ، حکم کوستردم فائده‌سزدر دیو ملتفت اولمدیلر . اکرچه ظاهرده صورت اطاعت کوستردیلر . امازبان حالله جمیع سؤاله جواب ویردیلر . دیدم یاایها الاصحاب بونه فعل خطا وچین ابرودر ، دیدیلر . متصل بزم عادتمز بودر دیدم نم رعایتمی واجب کورمشلر وبکابرات تقاعد ویرمشلر که اوندن همیشه بهره‌مند اولم . وپادشاهه فراغتله دعا قیلم . دیدیلر أی مسکین سنك مظالمکه

کیرمشلر . وسرمایهٔ تردد ویرمشلرکه مدام فائده‌سز جدال ایده‌سن نامبارك یوزلرکوروب نامُلایم سوزلر اشیده‌سن. دیدم بر اتمك‌مضمونی نیچون صورت بولمز . دیدیلر زوائددر حصولی ممکن اولمز . دیدم بویله اوقاف زوائدسز اولورمی. دیدیلر ضروریات آستانه‌دن زیاده قالورسه بزدن قالورمی. دیدم وقف مالن زیاده تصرف ایتمك وبالدر . دیدیلر آقچه‌مز ایله صاتون آلمشز بزه حلالدر . دیدم حساب آلسه‌لر بوسلوککزك فسادی بولنور . دیدیلر بو حساب قیامتده آلنور . دیدم دنیاده دخی حساب اولور، ایشتمشز. دیدیلر اوندن دخی باکمز یوقدر کاتبلری راضی ایتمشوز. کوردم،که سؤاله جوابدن غیری نسنه ویرمزلر. بوبرات ایله حاجتم روا قیلمغن روا کورمزلر. ناچار ترك مجادله قیلدم ومأیوس ومحروم کوشهٔ عزلتمه چکیلدم .

فضولی یالکز شاعر دکلدر، حقیقی تحصیل کورمش، معلوماتلی بر ذاندر . دیواننه یاردیغی مقدمه‌ده « شعرسز علم اساسی یوق دیوار کبی اولور . پایهٔ شعری حلیهٔ علومدن معری اولمغی موجب اهانت بیلوب علمسز شعردن قالب بی روح کبی تنفر قیلوب بر مدت نقد حیاتم صرف اکتساب فنون علم عقلی ونقلی وحاصل عمرم بذل اقتباس فوائد حکمی وهندسی قیلمغین مرور ایله‌لآلیٔ اصناف هنردن شاهد نظممه پیرایه‌لر مرتب قیلدم . وتدریجله تتبع احادیث وتفاسیر ایدوب فضیلت شعره مذمت اسنادی نقص همت اولدیغك حقیقتن بلدم . » دییور . فی‌الحقیقه فضولی « عالم ، فاضل ، علم هیئت و ابدانده کامل[١]. » ایدی . داهینك « رنو وزاهد » « مرض صحت » نامنده فارسی ایکی منثور رساله‌سی، ومنظوم حدیث اربعینی واردر. فارسی، ترکجه مرتب دیوانی اولوب‌بونلرك مطالعه‌سی شاعرك دهاسنی تصدیق ایچون کفایت ایدر .

---

[١] معاصری عهدی: فائق رشاد بکك تاریخ ادبیاتندن .

أك بویوك أثری لیلی ایله مجنون قصه‌سیدر ، لیلی ایله مجنون قصه‌سی «خمسه‌دن» در. بونك چرچیوه‌سی هریرده بردر، کوستریلن حدودك خارجنه چیقیله‌ماز ، مع مافیه بوتون مزیتده بو محدودیت داخلنده ابداعی وجوده کتیرمکده و کندی شخصیتنی أثره علاوه ایله‌یه بیلمکده‌در . استاد محترم فائق رشاد بك یالکز شو چرچیوه‌یی نظر اعتباره آله‌رق أثرك ترجمه اولدیغنی ادعا ایدییورسه‌ده بونکله موضوعك آثارصنعتده قیمتی اولمدیغی، قیمتك أثره ویریلن روحده، هیجانده بولندیغی قاعدهٔ بدیعیه‌سنك تألیف ایدیله‌میه‌جکی طبیعیدر .

لیلی ایله مجنوندن انتشار ایدن بوی حساسیت شو جمله‌لرله خلاصه ایدیله بیلیر : عشق بلادر ، فقط طاتلی بر بلادر . بوکا تحمل ایده - بیلنلر ، بونی نفسانی بر شکلدن روحی بر شکله قلب ایدنلر حیاتك أك بویوك آدملریدر . بونقطه‌یه واصل اولانلرك هرشیئی مستجاب اولور . او بر نور ، بر آتشدر ، که اونکله یانانلر حیات دنیدن مستغنی اولورلر . » خلاصةالخلاصه « یاشامق ؛ حس ایتمك اضطراب چکمکدر . » ذاتاً بوروحی کوسترمك ایچون شاعرك خمسه‌دن لیلی ایله مجنون قصه‌سنی آیبرمه‌سی‌ده‌حساسیتنك هانکی نقطه‌ده دها زیاده کزینه بیله‌جکنی آکلامش اولمه‌سنه بر دلیل واضحدر .

موضـوع شوصورتله خلاصـه ایدیله بیلیر : اولاد عربدن بر ذاتك چوجغی اولمه‌یور، بوذات بر چوجغه مالك اولمق ایچون مزارلره قوشییور ، نذرلرده بولینیور، دعالر ایدییور ، نهایت دعالری مستجاب اوله‌رق بر چوجغه مالك اولییور ، بونلر کوچك یاشـدن اعتباراً

بر برلرینی سوییورلر، والده‌سی بوعشقدن خبردار اولور اولماز مکتبدن قیزی چکییور ، آرتق هجران باشلایور : صحراده کوچك بر تصادف نتیجه‌سنده قیس أوینه عودت ایتمه‌یور ، جنت کتیرییور ، باباسی اوغلنك یاننه قوشییور ، بر چوق نصیحتلرده بولونییور ، مجنون دیکلەمه‌یور ، کعبه‌یه کیدیلییور ، عودتده قیس چوللرده قالییور ، اوکا طاغلردن ، وحوشدن، قوشلردن رفیق، همدم اولییور ؛ لیلی‌یه‌ده پروانه‌لردن ، چراغلردن ، صبالردن هم فلاکت بولونییور ، ابن سلامه نامنده بری لیلی ایله ازدواج ایدییور ، مجنون بوقوم اوزرینه فقیر قیافتنده سودیکیله کوروشیور ، نهایت ابن سلامه‌ده اولییور ، فقط قیس اضطرابی هرشیئه ترجیح ایتدیکی ایچون قادینه مالك اولمق ألنده ایکن اولمه‌یور، لیلی بالنتیجه عشقك ألندن زبون اولییور، بونك مزاری اوزرنده‌ده مجنون ترك حیات ایدییور ، بونلر آخرتده بربرینه قاووشییورلر :

« بو ایکی مه خجسته رخسار
« مجنون ایله لیلیٔ وفادار

« چون وادیٔ عشقه کیردیلر پاك
« اول پاکلك ایله اولدیلر خاك

« منزللری اولدی باغ رضوان
« چاکرلری بوندن حور و غلمان

« چون بویله رضا ویروب قضایه
« صبر ایلدیلر غمو بلایه

« کیتدکده جهان بی‌وفادن
« قورتولدیلر اول غم وبلادن

« چون زید اویقودن اولدی بیدار
« بونکتەیی ایتدی خلقه اظهار

« خلقك اولوب اعتقادی افزون
« اول قبره زیارت اولدی افزون »

أثرده لسانك سادەلکی ، هیجان شاعرله امتزاجی ، شاعرك شخصیتنی اظهاری جداً نفیس ، اونك چیقدیغی ذروهٔ شاعریته لیلی ومجنونله چیقامامشدر . مرحوم اکرم بك افندی بو أثر طولاییسیله « لیلی ومجنونك اوچ عصر صوکرا پای‌تختده وجوده کلان بر عثمانلی تیاتروسنده اك اول ساحهٔ تماشایه وضع اولنمق بختیارلغنه نائل اولشی مشار الیهه مخصوص وغبطه رسان اسلاف اولمغه شایان مظهریتلردن صاییلیرکه بوصورتله فضولی عصرمزك تاریخ ادبیاتی ایچنده دخی الك مزین صحیفەلری نام لایموتانەسنه تخصیص ایتدیرمکه موفق اولمش دیمکدر . » دییور . فی‌الحقیقه فضولی عصرمزك دکل ، عصرلرك تاریخنه کیرمش بر سیمادر ، اونی پك چوق کیمسەلر تقلید ایتمشدر ، فقط کندی عصرینك تاریخی حقنده نانکور طاورانمشدر . حتی لیلی ومجنونك نهایتنده هیچ کیمسەنك بو أثره اهمیت ویرمدیکنی نه - سوزشلی بر لسان ایله آکلاتییور :

« انصاف ویر ای حسود انصاف
« طعن ایتمەکه جوهرك دکل صاف

« احوالمی کور خراب ومضطر
« اندوه زمانەدن مکدر

« سوز دائرەسی دکل بواحوال
« انصاف بکاکیم اولمزم لال

« بندن طمع ایتمه فکر صائب
« احوالمه‌در سوزم مناسب
« آزدر دیمه جوهر صفاسن
« بر صورکه نه ویردیلر بهاسن
« باللهکر اولیدی بر خریدار
« بیك کنج نهان قیلور دم اظهار
« فی‌الجمله بوهم‌که اولدی مسطور
« بر شوق ایله ذوقدن دکل‌دور
« عیب هنر اختیار قیلمه
« شعرم حسدین شعار قیلمه
« بیهوده یتر تعرض ایله
« کر قادر ایسك جواب سویله
« ترك ایله تعرض وعنادی
« کیم وادیٔ جهلدر بووادی
« دم‌خیر سوزندن اور دمادم
« در خیر دیمزسك ابسم ابسم »

فضولینك دیوانی، لیلی ایله مجنونی قدر حدیقةالسعداسی‌ده مشهوردر. نثرینه کلنجه جداً نفیس وصنعتکارانه‌در ، نثرینك ساده اولمادیغنه ، سجعلرله مالامال بولندیغنه بعض کیمسه‌لر اعتراض ایدرلر ، لکن اثر صنعت لسانده دکل ، اولسانله هیجانك مزجنده‌در ، ادمون فازی ایله عبدالحلیم ممدوح بك «ترك ادبیاتنده عشق» نامنده‌کی اثرلرنده « فضولی آسیا مکتب ادبیسنك اك بویوك لیریك شاعریدر. اوندن صوکره کچن درت عصر ظرفنده بوتون شاعرلر اونی ترنم ایتدیلر . فقط ینه او، هپسنك اوستنده ، مسلکك یکانه‌سی قالدی .

هپسی تجربه‌لرنده مغلوب اولدیلر ، یالکز بوحقیر معمافیه بویوك بغدادلی ابدی بر تازه‌لك حالنده، مستریح بر قوت شکلنده قالدی .» دیورلر .

موسیو مارتن هارتمان « ترکستانده کتاب صنعتی » نام کتابنده فضولینك طاش کند ده ، قازانده کمال خواهشله اوقوندیغنی ، تقدیر ایدلدیکنی بیان ایدییور . فضولی الله حیات وقوت بولدیغی جهتله اضطرابه قارشو بیله مستهزی ، لاقید ، اولوب شوخ طبع ، وسط بر بویه ، دوشن اوزون بیقلرده قیرمتراق بر صقال ایله اورتولی بر سیمایه مالك ؛ کولر یوزلی ، حلیم ، مع مافیه وقور ایدی .

حیاتنك بر چوق قسمنی کربلاده کچیرمش ، « ۹۶۲ » تاریخ هجریسنده اوراده وبادن وفات ایله‌مشدر .

۱۷

بودورك هیئت عمومیه‌سنه بر نظر : اجمال سیاسی واجتماعی ، عجم ادبیاتنك تأثیری ، ترقیات فکریه ومدنیه ، ترقیات معماریه ، لساننك تکاملی . — فاصلهٔ سلطنته چلبی سلطان محمدك جلوسی نهایت ویردی . پادشاه جداً صلحپرور ، حقیقةً حامیٔ خرستیانیت ایدی . سکز سنه قدرسورن زمان سلطنتنده قرمان اوغلیله ، مجارلرله ، افلاقیلرله ، خائن جنید ایله قره محاربه‌سی اجرا ایدلمش ، وندیکلیلرله‌ده بر دکز محاربه‌سی اولمش ، دوزمه مصطفی دنیلن شهزاده ایله اوغراشیلمش ، ازمیر والیسی جنیدك قیامی ، طورلاق کمال ، بورکلیجه مصطفی ، وشیخ بدرالدینك دینی عصیانلری باصدیرلمش ، اسفندیار اوغلی قسطمونی

کندیسنده قالمق شرطیله سائر اراضیسنی پادشاهه ترك ایتمکله اسفندیار حکومتی ساحهٔ عثمانی‌یه ضم وعلاوه ایدلمشدر . سلطان محمد ، اوقدر صلحپروردی ، که جلوسنی تبریکه کلن سفرایی نزدینه قبول ایتدیکی زمان « افندیلر کزه سویله‌مه‌یی اونوتمه‌ییکز ، که بن هر طرفه صلح ویرییورم ، وهر طرفدن صلح قبول ایدییورم. حامیٔ آسایش جهان اولان جناب حق اخلال صلح آرزوسنده بولنانلرك مجازاتنی اعطا ایله‌سون. » [۱] سوزلرینی سویله‌مشدر . خصوصیله تعصبدن نفرتی، خرستیانلری‌ده انسان تلقی ایتمه‌سی ، اونلره قارشو اظهار عدالت ایله‌مه‌سی تاریخ سلطنتنه باشقه بر رونق ویرمکده‌در . هامه‌ر مشار الیه حقنده « یالکز خرستیانلره قارشو عداوت کوسترمه‌مش دکل ، دوستانه معامله ایتمش واحتساسات قلبیه‌سی وسعت فکر وحسن اخلاقیله توافق ایله‌مشدر . بر چوق دفعه‌لر کوستردیکی علوّ جناب بر تربیهٔ ممتازه ومحاسن فکریه نتیجه‌سی ایدی . بوتون حیاتجه بیزانس ایمپراطورینك متفق صادقی ، ترکمن عاصیلرینك قورقونج دشمنی، عثمانلی تخت سلطنتنك شانلی مدار استنادی، عثمانلی مورخلرینك تعبیرنجه طوفان تاتارك مخاطره‌یه دوشوردیکی سفینهٔ دولتی قورتاران نوح ایدی. » سوزلرینی سویله‌یور. کرك آسیاده‌کی، کرك آوروپاده‌کی قومشو دولتلرله مناسبات سیاسیه‌ده بولنمش ، هپسیله معاهدات عقد ایتمش ، وندیکله عقد صلح ایتدیکی زمان معاهده نامه‌نك نسخهٔ مصدقه‌سنی وندیکه ایلك دفعه اوله‌رق بر ترك سفیریله کوندرمشدر.

سلطان مراد ثانینك زمان سلطنتنه کلنجه عموجه‌سی دوزمه

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی: جلد ، ۲ ، صحیفه ۱۱۸

مصطفی ایله اوغراشدی ، قسطنطنیه‌یی محاصره ایتدی، فقط برادری شهزاده مصطفی‌نك عصیانی ، ازنیقی ضبطی خبرینی آلیر آلماز ، ترك محاصره ایله آناطولی‌یه کچدی ، واقع اولان محاربه‌ده شهزاده‌یی مغلوب ایتدی ، افلاق بکی دراقول مغلوب ایدلدی ، اسفندیار اوغلی پك کوزل اولان قیزینی پادشاهه ویرمکله حکومتنی شدید بر محاربه‌دن صوکره قورتاره بیلدی، خائن جنیدی آوروپاده‌کی قومشو حکومتلرله تأسیس صلح ایتدکدن صوکره تپه‌لدی ، قره‌مان بکیله اوغراشدی ، مغلوب ایتدی ، ترکمن حدود چته‌لری تدمیر ایدلدی. قوجا قایا ، جانیك تپه‌لری ضبط ایدلدی ، روم ایلی‌ده قولومباج ، قروسوواچی ضبط ایله حدودینی توسیع ایتدی ، سلطان بایزیدك ضبط ایتدیکی سلانیکی بودفعه ونديکلیلردن آلدی ، مجارستانله محاربه ایدلدی ، بعض شهرلر آلندی ، سمندره اشغال ایدلدی ، بوسنه حکمداری سنوی ویرمکده اولدیغی ویرکی‌یی تزیید ایده‌رك تهلکه‌دن قورتیله - بیلدی ، زماننده کرك حال صلحده ، کرك حال حربده اولسون مناسبات سیاسیه انقطاعه اوغرامادی ، أك اوزاق حکومتلرله دائمی مخابراتده بولنلدی ، ژان هونیاده عثمانلی عسکری مغلوب اولدی ، او اثناده قره‌مان بکی ینه عصیان ایتدی ، پادشاه آسیایه کچه‌رك مغلوب ایتدی ، قونیه‌یی ضبط ایتدی ، فقط همشیره‌سنك توسطیله عفو ایتدی ، بعض قلعه‌لرك تسلیمی شرطیله مجارستانله اون سنه مدتله مصالحه اولندی ، پادشاه ترك سلطنتله مغنیسایه چکیلدی ، مجارلر صلح عهد نامه‌سنی نقض ایتدکلرندن تکرار جلوس ایتدی، وارنه‌ده عثمانلی اردوسی غالب اولدی، مجار قرالی ولادیسلاس میدان محاربه‌ده

قوجه خضر نامنده بر یکیچرینك ألنده باشنی براقدی ، ژان‌هونیاد
فرار ایتدی ، پادشاه محاربه‌دن صوکره تکرار سلطنتدن چکیلدی ،
بر یکیچری عصیانی اوزرینه تکرار زمام اداره‌یی النه آلدی، مورا
قطعه‌سنه هجوم ایدیله‌رك اقساميلون ، قورنت تسخیر ایدلدی .

مورا حاکملری خراجکذار اولدی . ژان هونیاد ایله تکرار
محاربه ایتدی، قوصوه‌ده مغلوب ایلدی ، آرناوود بکی اسکندر بکك
آچمش اولدیغی غائله ایله اوغراشدی ؛ بوکا قارشو مهم بر غالبیت
احراز ایدیله‌مدی . سلطان مراد ثانی حقنده روم مورخلرندن
دوقاس « اخلاق فاضله‌یه مالك ووجدانی پك أیی ایدی .» سوزلرینی
صرف ایتدیکی کبی قالقون‌دیل‌ده « عادل ومنصف بر آدم » [۱]
توصیفنده بولنیور : هامه‌ر دخی « مراد ، اوتوز سنه‌لك مدت
سلطنتده مملکتی شرف و حقانیتله اداره ایده‌رك ملتنك خاطره‌سنده
متدین ، لطفکار ، عادل، ومتین بر حکمدار نامی براقدی.» دییور.

فاتح سلطان محمد زماننده ایسه حدود عثمانی بر همت جهانکیرانه
ایله توسع ایله‌مش، قره‌ده دکزده رایت‌عثمانی‌متمادیاً ظفر روزکارلریله
تموج ایتمشدر. بوتون‌جهانك انظاری اوزرینه متوجه اولان‌قسطنطنیه
فتح ایدیله‌رك پای تخت اتخاذ، صربیه، مورا ، قطعه‌لری حوزهٔ ممالك
عثمانیه‌یه الحاق اولنمش ، قورنت تسخیر ایدلمش ، سینوب، اماصره ،
طربزون ایمپراطورلغی‌تسخیر ایدلمش، هرسك قطعه‌سی ضبط وایستریا
استیلا، آغری‌بوز فتح اولنمش، قره‌مان حکومتی الغا ایدلمش، اوزون
حسنله واقع اولان محاربه‌ده اوزون حسن مغلوب اولمش ، کفه ،

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ۲ ، صحیفه ۲۱۵

آزاق ، کیلی ، آق کرمان فتح ایدلمش ، اشقودره تسلیم اولمش ، اسکندر بکله اوغراشیلمش ، ایتالیایه کیرلمش ، زانده ضبط اولنمش، ردوسك برنجی محاصره‌سنده پادشاه عالیجاه وفات ایله‌مشدر . فاتح جهانکیرلکك بوتون مزایاسنه مالك اولدیغی کبی اوکا عائد بر چوق نواقصه‌ده مالکدی . سوزینه واقع اولان اعتراضاتی قبول ایتمز ، معترضلرینه قارشو پك بویوك بر کین باغلاردی ، بعضاً پك بویوك بر شدت کوستردیکی حالده بعضاً‌ده فوق‌العاده شفقت ومرحمت کوستریردی . شهنشاهك آلتون قلمله یازیله‌جق مزایاسنی بعضاً قاتلی بر سکون تعقیب ایدر . فکر اداره خصوصنده جداً ممتاز بر سیمادر، لکن بوخصوصده دخی بر چوق نقطه‌لردن مشار الیهی تنقید ایتمك ممکندر . سیاست خارجیه‌سی شدت اوزرینه مؤسسدی دینیله بیلیر : ضبط ایتدیکی مملکتلرك حکمدارلری عائله‌لرینه نهایت ویرمك ، شوصورتله آتی‌یه تهلکه‌ده براقمامق سیاستی ایجاباتندن‌دی . اصول مطلقیتی سلطان بایزیددن صوکره مملکتده تأسیس ایدن فاتح سلطان محمد خان حضرتلریدر . مراد بك فاتحدن پك ستایشکارانه بحث ایتدکدن‌صوکره «جلوس ایدن پادشاهلرك سلامت دولت‌نامنه‌برادرلرینی قتل ایده بیله‌جکلری حقنده‌کی‌جوازی دنیاده مشهود اولان تعاملات بشریه‌نك اشدی بولندیغی ایچون فاتح سلطان محمدك بالجمله فضائل وخصائلنی کولکه‌یه القا ایتمکده‌در . بوخارقهٔ طبیعتدن یالکز بالذات کندیسی متضرر اولمامش، مدنیت عثمانیه‌یی دخی تاریخك مؤاخذات محققه‌سنه ابدیاً معروض براقمشدر . » [۱] دیبور . وتسلیم اولان

[۱] تاریخ ابوالفارق : جلد ۲ ، صحیفه ۱۳۹

بوسنه قرالنه شریعت اسلامیه نامنه ویریلن سوز طوتیلمه‌یه‌رق زواللینك بایزید بسطامی فتواسیله قتلنی تنقید ایله برابر مملکتده استبدادك ادخالنی یالکز فاتحه دکل وکلاسنك ریاکارلغنه‌ده عطف ایدییور : « اصلده‌کی عثمانلی جماعت جمهوریه‌سی اورته‌لغك هیچلکی اوزرینه قورولمش ، بر ایرانی شهنشاهلق ، قیصری آغوستوسلق ، قدیمی ظل اللهلق شکلندهٔ استبداده میل کوسترنجه محمود پاشالر بوتبدل عظیمه ومهلکه‌ا آلت اولمقدن توقی ایتمدیلر. » [۱] سوزلرینی سویله‌یور.

سلطان بایزید ثانی عصرینه کلنجه پادشاه صلحپروری، حربدن مجتنبدی. هامه‌ر مشار الیهك مزاج وطبیعتندن بحث ایدرکن « طبعاً حلیم ومائل سکون اوله‌رق شعردن ووقایع دهری مرصاد حیرتله تماشا مسلکندن محظوظ اولدیغی جهتله خارجده دشمنلرینك داخلده یکیچریلرك تعرضاتنی دفع ایتمك ویاسلطنتنك بدایت ونهایتنده اولدیغی کبی برادرلریله اوغللرینك عصیاننی باصدیرمق ایچون مجبور اولمادقجه حرب ایتمه‌مشدر. » [۲] دییور. زماننده افلاقه سفر اجرا ایدلمش، مصرلیلرله ایکی محاربه وقوع بولمش، ایکیسنده‌ده مغلوبیت عثمانلیلرده قالمش ، آوستریایه ، ترانسیلوانیایه وخروادستان ایچلرینه ترکلر داخل اولمش ، ونديکه سفر اجرا ایدلمش ، اینه بختی تسخیر اولنمش ، اوغللر ایله پدر آره‌سنده محاربه اولمش ، آناطولیده ترکمنلر عصیان چیقارمش ، مشار الیه اوغلی سلطان سلیم طرفندن خلع ایدلمشدر . هامه‌ر مشار الیه حقنده « اگر جم تخت ایچون منازعه ایتمك اوزره سلاحه صارلمش اولمه‌سه‌یدی سلطان بایزید پدرینك برادر اعدامی

[۱] عینی مأخذ : جلد ۲ ، صحیفه ۱۲۸
[۲] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ٤ ، صحیفه ۳

حقنده وضع ايلديكی اصولی تطبيقندن صرف نظر ايده‌جكدی [١].
سوزلرينی سويلديكی كبی « بايزيد تخت عثمانيدن كذارينی اكثريا
فلاكتلی محاربه‌لرله وبر جبانت سياستيله اشارت ايتمشدر ، سلطنتی
مناسبات متعدده ايله متصوفانه وشاعرانه برطور وعلامت كوستيركه
بو حال پادشاهك چهره‌سنده وزمانك بوتون تأسيساتنده نمايان ايدی.» [٢]
سوزلرينی‌ده سويله‌يور .

سلطان سليم ايسه پك آز سورن زمان سلطنتده اقليملری
ممالك عثمانيه‌يه الحاق ايتمشدر . پدرينی خلع وسلطنتی أله كچيردكدن
صوكره قرده‌شلرينی ، يكنلرينی اعدام ايتديرمش ، قرده‌شلرندن
شهزاده احمد وقورقورد ايله اوغراشمش ، موفقيت كنديسنده
قالمش ، شاه اسماعيل صفوی ايله واقع اولان محاربه‌ده غالب كلمش ،
تبريزه قدر كيتمش ، كردستانی ممالك عثمانيه‌يه ضم ايتمش ، اوراری
ايچون تاريخ نويس ادريس معاونتيله خصوصی براداره تأسيس ايله‌مش ،
ذوالقدر اوغللری حكومتنه نهايت ويرمش ، سوريه‌يی ، مصری
ضبط ايله‌مش ، چراكسهٔ مصرك سلطنتنی قالديرمشدر . هامه‌ر عثمانلی
تركلكی مورخلرندن جانبيدن اقتباساً پادشاه مشار اليه حقنده « سليم
اوزون بويلو ايدی . فكرنده جرأت وزياده سلامت وار ايدی .
شعره محبت ايدر وموفقيتله سويلردی . حديد ، مستبد ، تضييقه
مائل اوله‌رق كنديسنی بوسبوتون امور عامه‌يه حصر ايتمشدی .
اكثريا خلق آره‌سنده كزر ، طانيمامق ايچون هردفعه‌سنده البسه‌سنی

[١] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ٤ ، صحيفه ٤

[٢] عينی مأخذ : جلد ، ٤ ، صحيفه ٨٦

دکشدیرردی . بر چوق محرملری واردی که هر طرفه کیررلر ، چیقارلر وشئون جهاندن کندیسنی خبردار ایدرلردی . » [۱] فی‌الحقیقه سلطان سلیم کرك سیاست خارجیه‌ده، کرك سیاست داخلیه‌ده دائما شدت ابراز ایتمشدر . عجم سفیرلرندن ایکیسنی حبس ایتدیکی کبی مصر سفیرینك اتباعندن اون ایکی کیشی‌یی قتل ، کندیسنك‌ده صقال وبییغنی تراش ایتمشدر. وزیر اعظملرندن پك چوغی اراده‌سیله دیار عدمه کیتمشدر ، بوکا بناءً‌در ، که :

« رقیبك اوله‌سنه چاره یوقدر
« وزیر اوله مکر سلطان سلیمه »

دینمشدر . شهزاده قورقوده ویردیکی سوزدن دونمه‌سی شان علویسنه نقیصه ویره‌جك اسبابدن‌در . مراد بك « سلطان سلیم مداحلر ایچون توکنمز بر سرمایهٔ تقدیردر . بر سلیم نامه میدانه کتیرمك ایچون اصلا صعوبت چکیله‌مز . عینی زمانده فضیلت جویانه تنقیدات عاشقلرینه‌ده عینی قیمت ووسعتده بر منبع عد اولنور.» [۲] دییور .

حیات اجتماعیه‌یه کلنجه سیاست داخلیه‌یی تعقیب ایتمش، پادشاهلرك کیف وآرزولرینه کوره شکلدن شکله کیرمش، بودور داخلنده بر استقرار کوسترمه‌مشدر . چلبی سلطان محمد جداً حریتپرور ، جداً قانون قارشوسنده مساواتی طانیر برسیمای خلوق ایدی. ردوس استاد اعظمنك کوندردیکی سفیره قارشو « بن ایسترم که یر یوزنده

[۱] عینی مأخذ : جلد ٤ ، صحیفه ۹۷
[۲] تاریخ ابوالفاروق : جلد ، ۲ ، صحیفه ، ۳۱۸

بولنان خرستیانلرك جمله‌سنه بابا اوله‌یم . کندیلرینه‌ده لطفده بولنه‌یم ، شرف وحرمت ویره‌یم . چونکه‌حکمدارلرك أییلره مکافات، کوتولره مجازات ایله‌مه‌سی لازم کلیر ، آنجق کندی تبعه‌سنك‌ده سعادت‌حالنی دوشونمك اقتضـا ایدر . » [۱] سوزلرینی سویله‌مش ، حریتپرور ، افکاره ، علمه حرمتکار اولدیغنی شیخ بدرالدین سـیماوی‌یه اختلال ایدنجه‌یه قدر کوسـترمش اولدیغی مسـاعداتله اثبات ایتمشدی . قرده‌شی موسی چلبینك وفاتندن صـوکره شیخ بدرالدین علمـادن بولندیغی جهتله هیچ برشی یاپمامش، ازنیقه نفی ایله اکتفا ایله‌مش ، کندیسنه معاش‌ده تخصیص ایله‌مشدی . حالبوکه‌سلطان محمددن باشقه بری پادشاه اولمش اولسه‌یدی برنجی سلطان سلیمانك، موسی چلبینك شو قاضیعسکرینی یاشاتمازدی . چلبی سـلطان محمد یالکز یاشاتمقله قالمادی ، افکار ونظریاتنك‌ده نشرینه حر مملکتلرك حر پادشاهلرینه مخصـوص بر وقار ونجابتله مساعده ایتدی . بدرالدین‌ده تصـوفك فقر ، آخرت قاعده‌لرینه بر حرکت ویردی ، یکی بر مذهب‌نشرینه باشـلادی . « مذهب ، مسـاوات وفقر قواعدی اوزرینه مؤسس اولوب قادینلر مستثنا اولمق اوزره هرشیده اشتراك تعلیم ایدییوردی . [۲] بومذهبك بابا سـلطانی بورکلیجه مصطفی ، وشریکی طورلاق کمال « بن‌سنك أوکده کندی أوم کبی اوطوریرم . سن‌ده بنم اثوابمی کییر، سلاحلرمی، آرابه‌لریمی‌قوللانیرسك . یالکز قادینلر مستثنادر.» دییورلردی . بومذهبجه ادیان مختلفه یوقدی . سلطان محمد بونلر بر

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ۲ صحیفه ، ۱۲۱

[۲] عینی مواخذ : جلد ، صحیفه ۱۳۳

عصیان چیقارنجه‌یه قدر سکوت ایتدی . هامه‌ر بو حقیقتی تسلیم
ایله «سلطان محمد بونلرك چوغالملرندن زیاده اختراعات مخربه‌لرندن بحق
تلاش ایلدیکندن ــ او آره‌لق صاروخان وآیدین والیسی تعیین ایدلمش
اولان ــ علی بکه بو ایکی ایالت اراضیسنده طوپلایه‌جغی قوانك
مجموعیله عاصیلر اوزرینه هجوم ایتمه‌سنی امر ایلدی . » دییور. عاصیلر
مغلوب اولدیلر ، فقط هپسی متانتله ، افکار و اعتقادلرینه صداقتله
اولدیلر . سلطان محمد اول زماننده حیات اجتماعیه بو مرکزده ایدی.

مراد ثانی‌ده ینه سلطان محمدك قورمش اولدیغی فکر سیاست،
فکر عدالت دوام ایتدی. لکن زنکینلك، رفاه وسکون، مظفریتلرله
طوپلانان شان وشرفلر مملکتك اطاعت ، فداکاری اوزرینه مؤسس
اولان حیات اجتماعیه‌سنی انحلاله اوغراتمه‌یه باشلامشدی. حربلرده‌کی
موفقیتلری طولاییسیله هر بری آیری آیری طرفدارلره مالك اولمش
اولان وزیرلر بربرلرینی چکمه‌یورلر، امور دولتی اشکال ایدییورلردی.
حتی بونلردن عوض پاشا اردو ایله مناسبات خفیه‌یه کیرشمش، تختك
غصبنی دوشونمکده بولنمشدی . پادشاه بونی جرم مشهود دینیله
بیله‌جك صورتده البسه‌سنك آلتی زرهله اورتولی اولدیغی حالده
یاقالادی ، اسبابنی صورار صورماز سکوتدن باشقه بر جوابه دسترس
اوله‌مایانجه کوزلرینی چیقارتدی ، دیکر وزیرلری تبعید ایتدی ،
اداره‌یی صدر اعظم ابراهیم پاشانك الٔنه تودیع ایلدی. فقط سیاستده
حیله ایله مترادف بر شکل آلدی ، حیله ایله رقیبی آلداتمق ، ویریلن
سوزده طورمامق سیاسی اولمق ایچون کافی تلقی ایدلدی . بو اصولی
عاصی جنیده ویردیکی سوزی طوتمه‌یه‌رق اعدام ایدن حمزه

بك آچدی ، یور کچ پاشا توسیع ایتدی . یورکچ پاشا ارمنستان صغری والیسی اولوب صاحب نفوذ بر ذات ایدی. پادشاهلرك حقی اولان سکه ضربی امتیازینی بیله آلمشدی . پاشانك عاصی ترکمنلری آلداتمه‌سی ، قایا ایچنده اویولمش بر محبسده یاقمه‌سی ، یاقیلانلرك جنازه‌سنی ییرتیجی قوشلره آتمه‌سی ، قوجه قایا قلعه‌سنی ینه حیله ایله آلمه‌سی. » [۱] بوتون بوفکر سیاسینك نتیجه‌سیدی. سلطان مرادك زمان سلطنتنده انتظام عسکری تأمین اولنمشدر. هامه‌ر «مرادعسکرینی بالخاصه یکیچریلری پك بویوك بر دقتله تنظیم ایتمکدن کری قالمامشدر.» [۲] دییور . اوروپاده‌کی اصالته مشابه بر اصالت ده مملکتده تقرر ایتمشدی. چاندارلیلر، تیمور طاشلیلر، اورنوسلر، میخال زاده‌لر ارثاً مأموریتلره، سنجاقلره مالك اولییورلر ، خلق اوزرنده پادشاهدن صوکره پك بویوك بر تأثیرصاحبی بولینیورلردی . ـ اکلنجه وصفاده یاواش یاواشییلدیرم بایزید دورنده‌کی قدر دکلسه بیله ، حاصل اولان ثروت ورفاهدن طولایی مملکتده حکمفرما اولییوردی .

فاتح سلطان محمدك دورنده فکر ، معلومات اعتباریله حریت وسربستی بولندیغی حالده شکل اداره‌ده کثیف بر مطلقیت تأسس ایتمشدر .

سنان پاشانك لاادریه مسلك ومذهبنده بولنمه‌سی رتبهٔ وزارته، مشاور پادشاهیلکه اصعاده مانع اولمادیغی حالده بر «قطعه‌واهیهٔ‌واهیه» مشار الیهك سبب نکبتی اولمشدر . صدر اعظم خلیل پاشانك قتلی

[۱] تفصیلات ادریسده، هامه‌رده.

[۲] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ۲ ، صحیفه ، ۱۱۵

و اموالنك مصادره‌سی بو ادارهٔ مستبده‌نك ایلك اماره‌سی‌در . صدر اعظم محمود پاشانك قتلی‌ده ادارهٔ امور ایدنلرده استقلال فکرینك اولدیرلمك ایستەنیلدیکنه اك واضح بر شاهددر . پادشاهك پاشا حقنده‌کی انفعالاتی اسکدارده قیش اورته‌سنده تحشید ایدیلن عسکرك قوماندانلغنی درعهد ایتمك ایسته‌مه‌یشندن ، حرکات عسکریه‌یه شبین قره حصاری قلعه‌سنك ضبطیله مبادرت اولنمسی اصرارندن ، اوتلق بلی محاربه‌سندن صوکره دشمنك ممالکنه داخل اولنمه‌مسی حقنده‌کی مطالعه‌سنك پادشاهك رأیی خلافنه قبول ایدلمه‌سندن تولد ایتمشدی . شهزاده مصطفی‌نك وفاتی متعاقب جامهٔ ماتم کیه‌جك یرده بیاض لباس ایله چیقمه‌سی قتله بر بهانه‌دن باشقه بر شی دکلدر . سبب بو اولسه بیله بر سبب کافی تشکیل ایتمز ، بالعکس نقطهٔ نظرمزی تأیید ایدر. کدیك احمد پاشاده آرناوودلقده حربك مشکل اوله‌جغنه دائر بیان مطالعه ایتمه‌سنه بناءً همان عزل اولنمشدر . مطلقیتك بودورده تأسس وتشکل ایتدیکنه دائر دها بر چوق دلیللرده کتیرمك ممکندر. فاتح زماننه قدر پادشاه سفره‌سنه وزرا اوطوریرکن فاتح «ارادهٔ مخصوصه‌م ذات شاهانه‌مله برلکده هیچ کیمسه‌نك طعام ایتمه‌مه‌سیدر.» اجداد عظامم مقدما وزیرلرینی سفره‌لرینه قبول ایتمشلردی. بن بو عادتی لغو ایتدم . » [١] اراده‌سیله بو اصولی قالدیرمشدر . زماننده مهر همایونك صدر اعظملره تودیعیله قوللرك مهرلرینی پادشاهك کورمك تنزلنده بولنمامسی ، بوتون معروضاتك وزیر اعظم واسطه‌سیله اجرا ایدیله‌رك ذات شاهانه‌نك آنجق کندی خاتم همایونلرینی ، دیکر

[١] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ٣ ، صحیفه ٢١٨

حکمدارلرك مهرلرینی کورمه‌سی اصول اتخاذ اولنمشدر . محمد ثانینك أك دهشتناك قانونلرندن بری، نقطهٔ نظر اداره‌نك برنتیجه‌سی اوله‌رق هر پادشاهك قولایلقله تختنه مالك اوله بیلمه‌سی ایچون قرده‌شلرینی اولدیرمه‌یه جواز ویرن قانونیدر . هامه‌ر بوقانونك متنی دولت عثمانیه‌نك تشکیلاتی نامنده‌کی أثردن اقتطاف ایله بزه نقل ایدییور : « قانوننامهٔ محمدی بوبابده دییور، که «فقهانك اکثریسی اولاد واحفادو امجادمدن جالس تخت اوله‌جق اولانلر عامه‌نك سلامتی ایچون قرده‌شلرینی اولدیره‌بیله‌جکلرینی بیان ایتمشلردر : بناءً علیه اونلرده بویله‌جه حرکت ایتملیدرلر . » مع مافیه بوقانونك ترکجه نسخه‌سنك موجود اولمادیغنی عطا بك ادعا ایتمکده‌در . دیمك ، که فاتح سلطان محمد یلدیرم بایزیدزمانده‌باشلایان مطلقیته برشکل قانونی‌ویرمش بولینیوردی.

بوشکل اداره‌یی قبول ایتدکدن صوکره بوندن اشتقاق ایتمه‌سی لازم کان بوتون تأسیسات اداره‌یی قبول‌وتنظیم ایتمك مجبوریتی تولد ایدر . بناءً علیه قره‌مانی محمد پاشا زمان صدارتنده بر قانوننامه قلمه آلندی . بوقانون اوچ قسمدن عبارتدی . برنجیسی بویوك مأمورلرك مراتبندن ، ایکنجیسی عادات وتشریفاتدن ، اوچنجیسی جرائمه عائد جزالردن خدمات حکومته تخصیص اولنان عوائددن بحث ایدییوردی [۱]. ارکان دولت درده آیرلمشدی.

وزیرلر، قاضیعسکرلر ، دفتردارلر ، نشانجیلر . وزیرلر سلطان فاتح زماننده‌درده ابلاغ ایدلدی، مهر همایونی حامل اولانه‌وزیر اعظم دینلدی . « وزیر اعظم تفتیشه غیر تابع وعالی بر صلاحیته مالکدر.

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ۳ ، صحیفه ۲۱۸

وزیر اعظم پادشاهك وکیلی ، بوتون تشبثات ادارەنك أك بویوك آمری ، حکومتك مرکزی ، هرشیئك حرکتی اوکا مربوط اولان قوۀ محرکەدر . » [۱] ارکان اربعۀ دولت وزیر اعظمك ریاستی آلتندەهفتەدە درت کون سرایدە دیوان قورارلردی. قاضیعسکرلر اولا بر عدد ایکن فاتح زماننده آناطولی روم ایلی قاضیعسکری اولمق ایکی عدد اولمشدر .

دفتردارلر امور مالیەیە مأمور ، نشانجیلردە اشارت شاهانەیی وضعە مأمور ، ومستشار دولت ایدیلر . سکبان باشینك کاتبی صدر اعظم طرفندن، ویکیچریلرك خارجندن انتخاب ایدلمك اصولی اتخاذ ایدلمش ، مفتیلرك ، مدرسلرك تعیینی قاضیعسکرلرە براقیلمش ، یالکز عثمانلی حکومتنك پای تختلری اولان استانبول ، بروسە ، ادرنە قاضیلرینی ، مدرسلرینی وزیر اعظمك تعیین ایتمەسی قاعدە شکلنە وضع ایدلمشدی . شو ویریلن تفصیلات کوستریورکە فاتح سلطان محمدزماننده مرکزیت، مطلقیت بوتون قوتیلە تأسس ایتمشدر، لکن اونوتماملی کە جهانکیر اولانلرك باشقە درلو حرکت ایتملری امکان خارجندەدر .

باخصوص مظفریات متعاقبەنك ویرمش اولدیغی نشوه ایلە، غنیمتلرلە ممالك عثمانیە زنکین بر حیات سفاهتەدە سوروکلەنیوردی .

بایزید ثانی یە کلنجە اوباباسنك کوستردیکی شدتی کوسترمەدی ، اکر شهزادە جم عصیان ایتمەمش اولسەیدی پدرینك وضع ایتمش اولدیغی قانوندندە استفادە ایتمەیەجکدی . زمان خارج اعتباریلە صلح

[۱] عینی مأخذ : جلد ، ۳ ، صحیفه ۲۲۳

وسکون وآسایش داخلنده کچمشدر دنیله بیلیر، اساساً پادشاه هیچ ده
جدلجو دکلدی . کندیسی متصوفه‌دن اولوب علم وعرفانه دوشکون
بولینیور ، مشایخ ایله ، فقها ایله دوشـوب قالقیوردی . بناءً علیه
اداره، کرك پادشاهك شومزاج وطبیعتنك رنکنی اخذ ایتمکه باشلامش،
اداره‌سزلك یوز کوسـترمشدی . پادشاه زینت واحتشامك علیهنده
ایدی، کموشك استعمال اولنمه‌سنه طرفدار بولینیوردی ، مملکت سفاهت
ایچنده پویاندی. پادشاه شرابك صاتیلمه‌سنی منع، میخانه‌لرك قاپاتیلمه‌سنی
امر ایتمشدی ، فقط موفق اوله‌مادی : درت کون صـوکره عسکر
واهالی آره‌سنده عدم خشنودی تولد ایتمه‌سنه بناءً ممنوعیتی قالدیرمه‌یه
مجبور اولدی ؛ استانبول ، ادرنه حرکت ارض مدهشندن صـوکره
غریبدرکه خلقه کموش طبقلرله ضیافت ویرمك، شوصورتله اونلری
تسکین ایتمك لزومنه قانع اولدی .

حرکت ارضـدن صـوکره آناطولی‌یی تقسیم ایده‌رك اداره‌سنی
اوغللرینه ، وحفیدی سلطان سـلیمانه ویردی . ذاتاً اختلاف وکین
ایله طوتوشان اوغللری آره‌سنده بوتقسیم یکی بردورهٔ نفاقك آچیلمه‌سنه
وسیله اولدی . خلاصه خارجاً سـکون تأسس ایتمکله برابر داخلاً
بر اداره‌سزلك ، بر بوزوقلق واردی . شاه اسماعیل صـفوی شو -
احوالدن اسـتفاده ایتمشدی : بو اثناده آناطولی‌ده کندی مذهبنی
نشر ایدییوردی . پای تختده بوحالاتدن یالکز متعصـبلر اسـتفاده
ایدییور ، افکار احرارانه‌یی بوغییورلردی. لطفی ، تمنایی بو احوال
طولاییسیله اعتقادلرینك، آچیق سوزلی اولملرینك اعدام ایله جزالرینی
کورمشلردی. زماننده وندیك ایلچیسی بولنان آندره آغرینی پادشاهی

حکومتنه کوندردیکی بر راپورده شوصورتله تصویر ایدییور: «أتلی وسمیز اولان چهره‌سنده اصلا بر ظالم وقورقونج آدم علامتی یوقدر. بالعکس حزن، اوهام پرستلك، اصرار، بر آز ده خست اماراتی کورونیر. ماکنه صنایعنی زیاده‌سور [۱] » پادشاهك بوحلم وسکونی یکیچریلرك خوشنه کیتمه‌یور، شهزاده‌لردن موسیقی‌یه آشنا اولان قورقودی، قونیه اوکنده یکنیله محاربه ایتمه‌سنه بناءً احمدی ایسته‌مه‌یورلر، جدلجو، چالاك، جسور سلطان سلیمی ایسته‌یورلردی. سلطان بایزیدك زمانی بر قرارسزلق، بر اداره‌سزلك، بر مسکنت، بر تعصب دوری اولمقله برابر شایان دقتدر، که افکار احرارانه اولدیریله‌مه‌مش، یالکز تعصبك نشو ونماسی ایچون لازم کلن تخم آتیلمشدر.

پادشاهك زهد وتقوایه اولان مربوطیتی ینه کندی محیطنده قالمش، حیات اجتماعیه‌نك، شراب ممنوعیتی پك حقلی بر شی اولمقله برابر طالغه‌لانمه‌سنی، فنا نتیجه‌لره کیتمه‌یه تمایلنی انتاج ایتمشدر.

سلطان سلیمك پك آزسورن زمان سلطنتنده ایسه حیات اجتماعیه دمیر، قوی برالك زبونی اولمش، متیقظ بر ضابطه ورابطه تحت تأثیرنده تیتره‌مش‌در. بویوك پدرینك شدت وحدتنه مالك اولدیغی کبی اوکا امتثالاً پادشاهله وزرا وخلق آره‌سنه بر پرده قویمق طرفداری ایدی.

اسلافی اسطوانی شکل وآشاغی قسمنده دلبند بولینیر بر قاووق کیمکده‌لر ایکن ایران حکمداری کیخسروك تاجنه مشابه، صرف

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی: جلد، ٤، صحیفه ۸۷

پادشاهی قولدن تفریق مقصدیله ، سلطان سلیم مدورالشکل ، شال ایله اورتولو بر قاووق قبول ایله‌مشدر . سلطان سلیم مرکزی بر اداره‌یی سیاستنه موافق کوردیکی ، عسکرده ، اهالیده فکر عصیانی اولدیرمك ایسته‌دیکی جهتله اوزمانه دکین یکیچریلره سلسلهٔ ترقی‌یی تعقیب ایله‌رئیس اولان سکبان باشی‌یی قاعده‌یی بوزه‌رق بالذات کندی معتمدلرندن برینه ویردی ، بوکا قول کهیاسی عنوانیله ایکنجی بر قوماندان دها علاوه ایتدی و آغالق منصبنی‌ده ایجاد ایده‌رك بونك تعیینی حقنی پادشاهه ویردی . شوصورتله پادشاه عسکرك أك بویوك قوماندانلغنی کندی یدنده طوتمش اولیور ، عسکری دها زیاده بر ربط وضبط آلتنه آلمش بولینیوردی .

باخصوص سلطان سلیمك سیاسی بر نقطهٔ نظردن اولان اتحاد اسلام نظریه‌سی سلطان بایزیدك روحاً آرزو ایتدیکی امحای حریت افکارینی دها قوی اساسلره ربط ایتمش اولیوردی . بوندن تقریباً بر بر بچق عصر صوکره کوریله‌جك اولان شدیدتعصبك، ومطلقیتك تمللری فاتحله سلیمك شو اجراآتیدر . پادشاهك وزراسنه قارشو کوسترمش اولدیغی شدت ، سکز سنه‌ده یدی وزیر باشنك کسلمه‌سی استقلال فکری‌یی فاتح زماننده زیاده مملکتده اولدیرمش ، سلطان سلیمان قانونینك مدبدب ، محتشم ، مطلق اداره‌سنك اساسلرینی ایشته بو طرز اداره ، وبواحوال حاضرلامشدر .

شورایه قدر ویریلن ایضاحات کوستریبور ، که دور سرایی بر استقرار اجتماعی ، بر تکامل اداره واجتماعی دوره‌سی اولمایوب بالعکس بر احضار ، بر تردد دوره‌سیدر . بناءً علیه ادبیات‌ده بو-

تصورات وتلوناته معروض قالمش ، پادشاهلرك هوساتنی تعقیب ایتمش، لسانده ترددلر ، اشتباهلر کچیرمش ، بعضاً تصوفی ، بعضاً صرف کبار ، بعضاً حر وآزاده بر ادبیات کورولمش ، مع مافیه سرای ادبیاتی جدول قیمك ذروه‌سنی اشغال ایتمکده بولنمشدر . زیرا مطلقیته تمایل وبونك اماراتی ، خلقك حیله ایله ، هر نه ایله اولورسه اولسون تعالی وترقی‌یه قارشو احتراصی هرکسی سرایك اطرافنده طوپلایوردی .

سرای کبار ، اصل ، خلقدن آیری بر وضعیت آلمش ، بناءً علیه عصرك دیار کمالی اولان ایرانی موده‌ل اتخاذ ایتمشدر ، ایران صنعتیله ، ادبیاتیله سرایك نظرلرنده پك یوکسك بر موقعه مالك بولنیوردی . بناءً علیه ادباء شعرا نظرلرینی هپ اوکا توجیه ایتمشلردی. سعدینك، حافظك ، منلا جامی‌نك ، نظامی‌نك، خلاصه شعرای فرسك آثاری استانبول ، وترکیه شاعرلرینك تقلیدگاهی اولمشدی. ایرانك عثمانلی موجودیت روحیه‌سنده او قدر بویوك تأثیری واردی، که احمد پاشا آثارینك اکثرینی شعرای عجمدن ترجمه ایدیپور، حمدی نظامی‌یی تقلید ایدیپور ، ایلك خمسه شاعری بهشتی ایران تأثیریله أثرینی وجوده کتیریپوردی. سلطان سلیم ایرانشاهنی مغلوب ایتدیکی حالده بالذات اودیارك تأثیرندن قورتیله‌مامش ، منظومه‌لرینی لسان فارسیله یازمشدر . فاتح علی قوشجی‌یی هرمنزله بیکلرجه آقچه ویره‌رك ایراندن جلب ایتمش ، سلطان بایزید شاعر جامی ، متبحر دوانی‌یه هرسنه مهم بر مبلغ کوندرمشدر. سلطان‌سلیم تبریزه کیتدکدن - صوکره اورانك بوتون صنعتکارلرینی باشنه طوپلامش ، استانبوله

کتیرمش ، شو صورتله ایران علم وصنعتنه کوستریلن توجهی اثبات ایتمشدر . شاه اسماعیله قارشو آناطولی اهالیسندن بر چوغنك حقیقی بر محبت وارتباطی واردی ، خطایی مخلصلی منظومه‌لرك اوننك نامنه یازلدیغنی آناطولیده پك درین بر تأثیر براقدیغنی خطاییلکك حالا یاشامقده اولدیغنی اونوتمه‌ملیدر . خلاصه عجم ادبیاتی ، ترك مدنیتی ایچون بر مایهٔ خارجی وظیفه‌سنی ایفا ایتمش ، اوننك انکشافنه باعث اولمشدر، بوتون بو تأثیرات سرایك خلقدن آیرلمه‌سی احتیاجندن متولددر .

دور، سادکیٔ افکار واحتساساتدن، تأسس ایدن اصالت، کبارلق طولاییسیله ، اوزاقلاشمش ، نظمده ، نثرده دها زیاده سوس ، دها زیاده خیال ، حس آرامه‌یه باشلامشدر . بودورك أثرلرینه باقیله‌جق اولورسه عاشق پاشانك، سلیمان دده‌نك ، شیخی‌نك طور وافاده‌سندن آیری ، دها زیاده ایرانی ، دها زیاده بر قسم کزیده‌یه مخصوص وانفرادی اولدیغی کورولیر، مصطفی بن عمرالضریرك نثریله نشانجی محمد پاشانك نثری آره‌سنده نه‌درین فرق واردر . نجیسی پریشان ایکن ایکنجیسی بر شکل منتظم آلمش ، فارسینك عربینك أك کوزل کلمه‌لریله ، سجعلرله ، آیتلرله تزین ایتمش ، دها کبار ، دها منفرد بر حاله کیرمشدر .

تصوف بیله — عوام ایچون لازم اولان ناظملره مالك بولنمقله برابر — عصرك بو تمایلات کبارانه‌سندن قورتیله‌مامش، سنان پاشانك، فضولینك دستنده اینجه بر رنکله تلون وتزین ایتمشدر . باخصوص دور پك حقیقی شاعرلر یتشدیرمشدر ، برنجی دورده شعر اعتباریله

ذکره شایان پك آز ذوات بولنورکن بودورك متوسط شاعرلری بیله اودورك أك ممتازلریله قابل قیاس بر حالده بولنمشدر . احمد پاشا قصیده‌جیلکه ، غزلکولغه رونق ویرمش ، حمدی نظماً تحکیه‌یی داهیانه بر صورتده تأسیس ایتمش، نجاتی شعره فکری ادخال ایتمش، ذاتی لسانه حساسیتك اشکال متعدده‌سنی آله بیله‌جك بر قابلیت بخش ایله‌مشدر .

شوراده اونودیلان بعض شاعرلردن بحث ایده‌جکز . بونلردن بری جمالیدر ، که کرمیان اوغللرینك دفتردارلغنده ، نشانجیلغنده بولنمش، دایسی شیخینك خسرو وشیرینی اصلندن فرق ایدیله‌مه‌یه‌جك صورتده تقلید ایله اتمام ایله‌مش ، چلبی سلطان محمد ، مراد ثانی زماننده یاشامشدر .

« نظر اهلی قاپوکا جنت اعلی دیدیلر
« یوزینك پرتوینه نور تجلی دیدیلر . »

سی نامه‌یی ترجمه واحمدی ایله شیخی‌یه دائما معارض بولنان « حمامی » ده شو اسباب طولاییسیله شایان قید وتذکار اولدیغی کبی چلبی سلطان محمده شعر حقنده حس حرمتی القا ایدن ، مع‌مافیه ضعیف بر شاعر اولان زهیری‌ده شوخدمتی طولاییسیله اونوتیله‌ماز. صدر اعظم محمود پاشای‌ده شعرده اونوتمامق مقتضیدر ، پاشای مشار الیه عدنی تخلص بویوریرلردی :

« کوردکجه عنبرین زلفن رخ دلدارده
« مارشك افشان یاتوبدر صانیرم کلزارده .»

یازیجی اوغللری‌ده بودورك ممتازسیمالری‌در، بونلر ایکی برادردر،

محمد بیجانك ۹۱۰۹ بیتدن عبارت اولان محمدیه‌سی اسلامیتك اساساتنی، وتصوفی کوسترمکده‌در، احمد بیجانه کلنجه انوار العاشقین نامنده‌کی کتابی ترجمه‌یه عینی لسانله ترجمه ایتمشدر . بو ایکی أثر اوزمان قبول عمومی‌یه ، بویوك بر شهرته مالك اولمش ، محمدیه‌نك شهرتی زمانمزه قدر دوام ایده‌کلمشدر. بو ایکی أثر مراد ثانی زماننده یازلمشلردر . محمد بیجانك مزاری کلیبولی‌ده اولوب کندیسی ولی عد اولنمقده ، ومزاری زیارتکاه بولنمقده‌در. شو سوزلری محمدیه‌دن آلیبورز :

« مقدسدر آنك ذاتی نقایصدن نقایضدن
« منزهدر آنك ذاتی ایرشمکدن آکا آرا

« زهی سلطان اعظم کیم کمالنه زوال ایرمز
« جلالی کبریاسندن جمالینه خیال ایرمز . »

سلطان بایزید ثانی شعراسنك أك مشهورلرندن بری‌ده مسیحی‌در، تاریخ وفاتی ۸۱۸ سنهٔ هجریه‌سیدر، عصرنده پك زیاده مشهور ایدی، « کل صدبرك » اسمنده بر انشا کتابی‌ده واردر ، بر مربعندن شو سطرلری آلیبورز :

« دکل بلبل قصه‌سن‌کم کلدی ایام بهار
« قوردی هر بر باغده هنکامه هنکام بهار

« اولدی سیم افشان آکا ازهار بادام بهار
« عیش ونوش ایتکم کچر قالماز بوایام بهار . »

بوعصرده‌کی شعرا میاننده هوس نامه صاحبی تاج زاده جعفر چلبی‌یی‌ده ذکر ایتمك مقتضیدر. چلبی، سلطان سلیمك امریله ایران سفرنده اعدام ایدلمشدر . « هوس نامه‌سندن شو سطرلری آلمغله اکتفا ایده‌جکز :

« شولرکم ترکی دلده شهرتی وار
« بری شیخی بر احمددر ای یار

« اکر شیخی‌در انصاف ایله بالله
« سخن‌ور لکدن اولمش کرچه آکاه .»

مشار الیه « عشق » ك دنیاده وجودینه قانع دکلدی .

آهی ، روانی کبی دها بر چوق شاعر یتشمش ایسه‌ده بوراده نقل وذکرندن ، کتابك عدم مساعده‌سنه مبنی ، واز کچیلدی .

بودورده‌کی ترقیات فکریه ومدنیه‌یه کلنجه علمك شعبات متعدده‌سنده وجوده کلن تکاملات ، یتیشن سیمالر ذکر ایدیلیرسه تعین وتظاهر ایدر .

چلبی سلطان محمد زماننده تیمورك تاریخنی یازان ، اونك اولدیغی کبی سلطان محمدك‌ده چوجقلرینك معلمی بولنان عربشاه بر مورخ ، بر عالمدر . تیمور تاریخی بر آز غرضکارانه ایسه‌ده ینه أك چوق وثائق بوأثرك داخلنده‌در . شقائق النعمانیه‌ده بوذاتك أثریدر . « ٨٥٤ » تاریخنده وفات ایتمشدر . کافیه‌جی محمدالدین ، که علم اشتقاق ایله أك اول اشتغال ایتمش‌در ، بوعصرده یاشامش ، عرب ادبیاتنك صوك محرری بولنمش اولان سیوطی طلبه‌سی‌در . بونلردن باشقه تفسیره ، شرح وفقهه عائد بر چوق تألیفاتی بولنان قره‌مانلی صاری یعقوب ایله قره یعقوبی‌ده ذکر ایده‌رز . بوعصر داخلنده شیخ بدرالدین سیماوی‌ده اونودیله‌مازه « جامع الفصولین » نامنده‌کی أثری بین القضاة حالا مشهور ومعتبردر ، کندیسی متصوفه‌دن اولوب تحصیلی مصرده‌در . مبارك شاه منطقیدن درس آلمشدر ، اوراده‌کی

حسین اخلاطیدن تصوفی اخذ ایله‌مشدر ؛ عربی‌العباره اولمق اوزره یازیلان « وارداتی » مسلك‌تصوفیسنی تماميله ایضاح ایتمکده‌در، کتاب « بیل که امور آخرت جهلانك بیلدیکی کبی دکلدر . » سوزلریله باشلامقده‌در .

تصوفده بویوك ودرین بر حرکت حصوله کتیرمشدر ، زمانی مشایخندن پك چوغی اونك نظریاتنی هضم ایتمك خصوصنده زحمت چکمشلردر . طبده بو دورده طبیب قورد اوزون ، حکیم سنان ، بالآخره پاشا اولان فقیه ککبوزه‌لی فضل‌الله مشهوردرلر .

مراد ثانی زماننده منلا کورانی ایله‌حضر بکی یتشدیرمش اولان آیدینلی منلا یکانی‌یی ذکر ایده‌رز . بوذات مفتی ، مدرس ، قاضی وظیفه‌لرینی بحق ایفا ایتمشدر. بیضاوینك تفسیرقرآننه حواشی تعلیق ایدن‌منلا حمزه‌یی‌ده اونوتماملیدر .

فاتح سلطان محمد زماننده ایسه ریاضیوندن علی قوشجی‌یی قره سنان وعطاءاللهی کوستریرز . علی قوشجی پادشاهه بوتون سفرلرنده رفاقت ایدردی ، بونك یازمش اولدیغی « فتحیه » نامنده‌کی أثر اوزمانلرده عثمانلیلغك ریاضیاتده هانکی حدوده قدر واصل اولدیغنی بزه واضحاً بیلدیرمکده‌در .

منلا کورانی استقلال فکری ایله، علوم وفنونه خدمتیله‌مشهوردر، غرر ودرر نامنده‌کی ایکی أثر فقهیسیله علمای اسلامك ممتازی بولنان منلا خسرو منلا کورانی‌نك رقیبی‌دی . استانبول قاضیسی اولمش ، مفتیلك مقامنه چیقمش ، مقام مذکورده اون اوچ سنه قالمشدر ، آیاصوفیه جامعنه داخل اولدیغی زمان خلق کندیسنه یول

آچار ، فاتح زمانمزك « ابوحنیفه‌سیدر . » دیردی . معلم پادشاهی اولان خواجه زاده ایله ، خطیب زاده‌یی‌ده فقها میانده اونوتمه‌مق ضروریدر . خواجه زاده‌نك اسمی مصطفی مصلح‌الدین‌در ، باباسی تاجر ایدی، مسلکنی براقدیغی ایچون پدری کندیسنه پاره‌ویرمه‌مکله فقرو ضرورت ایچنده تحصیل علوم ایتمش ، اواخر عمرنده بر ألی طوتدیغی حالده شرح مواقفه حاشیه یازمشدر ، خطیب زاده اوقدر مشهوردی ، که سلطان بایزید بر معایده‌ده ایچری کیرر کیرمز یدی خطوه ایلرله‌مش ، اویله سلامنی قبول ومقابله ایتمشدر ، بر چوق حاشیه‌لری واردر ، حاشیهٔ تجریده تعلیقاتی حالا مشهوردر . خواجه زاده « ۸۹۳ » ده ، خطیب زاده « ۹۰۱ » ده وفات ایتمشدر .

فاتح سلطان محمد زماننده طب‌ده ایلروله‌مشدر ، یدی طبیب نزد پادشاهانه‌ده بولینیوردی ، بونك دردی ایرانی ، بری ترك ، بری عرب ، بری موسویدی . تورکك آدی آلتونجی زاده یاخودقیوجی زاده ایدی ، موسوی بالآخره ترك مذهبله مسلمان اولمش ، حکیم یعقوب‌تسمیه ایدلمشدر، اهتدا ایتمزدن اول دفتردار اولمش، اهتداسنی متعاقب وزارت‌منصبنه مالك‌بولنمشدر. ایرانی‌الاصل اولان قطب‌الدین شهری ایکی بیك آقچه ایله مجلس اطبایه ریاست ایدردی، شاعر شهیر حمدینك پدری آق شمس‌الدینی‌ده ذکر ایتمك اقتضا ایدر ، مشار الیه متصوفه‌دن ایسه‌ده فوق‌العاده عالم وصنعتکار ایدی . آق‌شمس‌الدین طبیب وموسیقی شناس ایدی . طبه دائر بعض آثاری، لسان عربی‌ده اولمق اوزره نوریه اسمنده بر کتابی ، اولیا نامه‌سی مشهوردر . یدی دفعه حج ایتمش ، کوینکه چکیلمش ، اوراده وفات ایله‌مشدر .

شیخ ابوالوفاده شعر موسیقی‌یه وقوفیله مشهوردی . انزوا کاهنه پادشاهك زیارتنی منع ایتمش‌در .

سلطان بایزید ثانی عصری‌ده علم و عرفان اعتباریله جداً ممتاز برعصردر، تاریخ اعتباریله ادریس ایله نشری‌یی ذکر ایده‌رز. ادریس خاندان سلطنتی مطنطن ومسلسل جمله‌لر آره‌سنده مدح ایدر بر تاریخنویس ، نشری ایسه غایت ساده بر لسان استعمال ایدن بر وقعه نویسدر .

سلطان بایزید ایله سلطان سلیم آره‌سنده مقارنت استحصالنه مأمور اولان صاری کورز حقوق اسلامه دائر « مرتضی » اسمیله بر أثر یازمش ، « ۹۲۹ » تاریخنده وفات ایتمشدر . علمك بوزمانده پك قیمتلی اولمه‌سنه بناءً علمادن پك چوقلری زنکیندی . بوزنکین عالملردن بری‌ده مهرینك عاشقلرندن بولنان مؤیدالدین‌در ، اصل اسمی عبدالرحمن اولوب « ۸۶۰ » تاریخنده آماسیه‌ده تولد ایتمش ، «۹۲۲» ده استانبولده وفات ایله‌مشدر. مشار الیه شعرده سویلردی. علم کلامك بعض مباحث مشکله‌سنه دائر رساله‌لری واردر. کتبخانه‌سنده یدی بیك جلد کتابی حین وفاتنده بولنمقده ایدی. حریت افکارینك قربانی اولان توقادلی لطفی افندی‌یی‌ده اونوتمه‌ملیدر ، سنان پاشانك شاکردی اولوب خواجه‌سنی هیچ بر زمان براقمه‌مشدر، خطیب‌زاده فتواسیله « ۹۰۰ » تاریخنده اعدام اولنمشدر ، مفتی افضل زاده قتلنه فتوی ویرمك ایسته‌مه‌مش ، خطیب زاده اولدیکی کون « کتابمی لطفینك ألندن قورتاردم » دیمشدر . شرح مفتاحه حاشیه‌سی غایت مشهوردر .

بودورك أك ممتاز سیمالرندن بری‌ده حکیم شاه قیزوینی‌در: جلال۔ الدین دوانی‌نك شاکردلرندن اولوب ایراندن حجه کلدیکی زمان سلطان بایزید نزدینه چاغیرمشـدر ، سلیم اولك مقربیندن اولوب سـلطان سلیمان قانونینك اوائل سـلطنتنده وفات ایتمشـدر ، موجز طبه دائر شرحی، ودمیرینك حیات‌الحیوانه ترجمه‌سی اولدیغی کبی طبك خارجنده فقهه دائرده بر چوق أثرلری واردر .

ریاضیوندن بودورده میرم چلبی‌یی ذکر ایده بیلیرز . اصل اسمی محمد اولوب قاضیٔ زادهٔ رومی احفادندن‌در . سنان پاشادن ، خواجه زاده‌دن درس آلمش ، متعدد مدرسـه‌لرده درس ویرمش ، سـلطان بایزیده ریاضیه معلمی اولمشدر . ریاضیات اعتباریله أك ممتاز سیمالردن بری اولوب زماننده امثالی یوقدی . اولوغ بکك زیجنه سلطان بایزید امریله فارسی شرح یازمش ، علی قوشجینك فتحیه‌سنی شرح ایتمش، سمت قبله تعیینه دائر رساله تحریر ایله‌مش، سلیم اول زماننده قاضی عسکر اولمش ، بعدالحج « ۹۳۱ » تاریخنده ادرنه‌ده وفات ایتمش‌در.

مفتی علی جمالی افندی‌ده تاریخ اعتباریله اونودلمه‌یه‌جق سیمالردندر، « المختارات » نامنده‌کی مجموعهٔ فتاواسی فقیه اسمنه بحق لایق اولدیغنی کوستره‌جك بر ماهیتده‌در ، کندیسنه « زنبیللی علی » افندی دینور ، جمالی افندی شـجاعتیله ، طوغریلغیله ، علو جنابیله ، سلیم کبی بر پادشاهه ایجابنده مقاومت ایتمسیله جداً نجیب بر موجودیتدر . ممالك عثمانیه‌ده‌کی خرستیانلر دینلرینك محافظه‌سنی اوکا مدیوندرلر ، هامه‌ر جمالی افندیدن بحث ایدرکن «جمالی خصوصاً خرستیانلر و استانبولده‌کی روملر ایچون حقیقةً بر ملك الصیانه اولمشدر.» دیيور .» خرستیانلر

سلطان سلیمك دینلری حقنده‌کی اراده‌سندن قورتیلدیلر ، لکن کوزل بنالرك دارالاصنام اولمه‌سی حقنده قرآن عظیم‌الشانده بر آیت جلیله اولدیغی ایچون کلیسالرینی قورتاره‌مدیلر، سلطان سلیم زماننده اکثر کلیسالر جامعه تحویل ایدلدی ، یالکز اسکی اولانلرك تعمیریله یکی کلیسالرك اخشابدن یاپدیرلمه‌سی اصول اتخاذ اولندی . بو اصول صدر اعظم کوپریلی زاده فاضل مصطفی پاشا زماننه قدر دوام ایتمشدر. خرستیانلر موجودیتلرینی جمالی افندی‌یه مدیون اولدقلری کبی صدر اعظم پیری پاشایه‌ده مدیوندرلر. اکر بوایکی ذات اولمه‌مش اولسه‌یدی بوکون عثمانلی مملکتنده خرستیان قالمازدی . جمالی افندینك اك بویوك مزیتلرندن بری‌ده مسلکنده ثابت قدم اولمه‌سی ، دبدبه‌یه، داراته دوشکون اولمه‌سیدر . سلطان سلیم کندیسنی مفتیلکدن قاضیعسکرلکه ترفیع ایتدیرمك ایسته‌دیکی زمان «حکومت» لفظندن نفرت ایتدیکنی بیان ایله اعتذارده بولنمشدر .

معماری‌ده دورك بوحالت کبارانه‌سندن استفاده ایتمش ، برچوق مبانیٔ عالیه وجوده کلمشدر . چلبی سلطان محمد زماننده سلیمان اولك ادرنه‌ده تملرینی وضع وموسی چلبینك پنجره‌لره قدر دیوارلرینی انشا ایتدیکی اولو جامع اتمام اولندی. سلطان محمد بویوك پدری‌نك زماننده باشلانان، پدری زماننده ناتمام قالان بروسه‌نك بویوك جامعنی‌ده ختامه ایردیردی . ضیا بك بوجامع حقنده شو معلوماتی ویرییور : «بوجامع شهرك وسطنده فرح و دلنشین بر معبددر، ـ خارجاً یك بسیطدر، در ودیوارنده مزینات یوقدر. درونی مرمر ستونلر، آویزه تزیینات ایله رونقدار دکلسه‌ده محرابی الوان مختلفه‌ده نقوش وازهار کوناکون

ایله نظره پیرادر . » . هامه‌ر بوجامع حقنده « یوز قدم مربع بر مسافه اشغال ایدر، مربعك هر طرفنده بش مساوی قسم کورینور، هر بری یکرمی قدم مربعنده وردت تمل اوزرینه موضوع یکرمی بش دائره‌یه منقسمدر . دائره‌لردن یکرمی دردی قبه ایله مستوردر. بنانك وسطنده بولنان یکرمی بشنجیسنك اوستی آچیقدر ، پك یوکسکده ومحیطی یکرمی قدم وسعتنده مدور بر پنجره‌سی کورینور، پنجره‌نك آلتنه جامعك داخلنده کنیش ومربع بر حوض تصادف ایدر ، بروسه جامعی قسطنطنیه و ادرنه جامعلرندن بوحوض ایله تمیز ایدر . منبرك اویمه‌لری چیچك ، میوه، یاپراق ، حتی غایت اینجه ایشله‌نمش یاقه‌لر شکلنده‌در . بویوك جبه‌نك ایکی منتهاسنده هیچ بر شیئه ازاله‌سی ممکن اوله‌مه‌یه‌جق بر متانتده تمللر اوزرینه واصل بنادن آیرلمش ایکی مناره یوکسلیر ، بومناره‌لردن برینك اوست شرفه‌سندن - کشیش طاغی صولرندن کلن برفسقیه بویوك بر ارتفاعه قدر چیقار . » سوزلرینی سویله‌دیکی کبی بناده‌کی فسقیه ایچونده اولیا چلبی «محکمه جانبنده‌کی مناره‌نك قدمنده استاد معمار برشادروان قدحی ایجاد ایدوب آب زلالنی تا کشیش طاغندن اوچورمش ، حقا که معرفت اظهار ایتمشدر .» [۱] دییور .

سلطان محمددن اخلافه انتقال ایدن آبدات تاریخیه‌دن بری‌ده یشیل عمارت جامعیدر. تاریخ عثمانینك بدایتنده معمار موسی آغادن [۲] صوکره ذکره شایان اولان أك بویوك معمارمز الیاس آغانك دست صنعتندن چیقمشدر . بوجامع حقنده‌ینه ضیا بك « جامعك

[۱] بومناره‌نك اوزرنده‌کی فسقیه‌دن بوکون أثر یوقدر .

[۲] چانددره‌لی خیرالدین پاشا بوذاته ایزنیقده‌کی چینیلی جامعی یاپدیرمشدر.

محفل همایوننك اقسام انشائیه‌سنده مشهود اولان تزیینات نقشیه ، بو تزییناتده‌کی الوانك مطابقت کامله‌سی ، رنکلرك امتزاجی و آهنکی ، دیوارلرنده ، محرابنده ، ومحفل همایونده بولنان چینیلرك نفاستی و اوزرلرنده‌کی رنکلرك ، چیچکلرك نفاستی وطبیعلکی وهیئت مجموعه‌لرنده کوریلن ذوق احتشامپروری صنعت معماری عثمانینك بودورده واصل اولدیغی مرتبهٔ کماله بر شاهد ذی احتشامدر . » دییور .

هامه‌رده « اشبو سلطان محمد جامعنك ستونلرله مزین حولیسی یوقدر ، ایچه یوکسکلکده بیاض مرمردن بسیط بر طبان اوزرینه انشا ایدلمشدر. دیوارلری خارجاً غریب بر منظره کوستریر . بو دیوارلرك بوتون جبهه‌لری قرمزی ، یشیل ، ماوی ، صاری ، سیاه ، بیاض رنکده مربع الشکل بویوك مرمر پارچه‌لرندن مرکب بر تحف موزاییقیله مستوردر ، پنجره‌لر وتزییناتیله بنانك ذروه‌سنه قدر یوکسه‌لن قپو قرمزی مرمردن چرچیوه‌لر ایچنه طاقیلمشدر . بومرمرك اوزرنده‌کی یازیلر اوقدر صناعتله حك ایدلمش و اوقدر أیی جلالندیرلمشدرکه حرفلر حك ایدلمش کبی دکل ، دوکیلمش کبی کورینور .

فقط بالخاصه بوبنانك شرق صناعت معماریه ونقریه‌سنك بر بدیعهٔ حقیقیه‌سی اولان قاپیسی اوزرنده‌کی تزییناتك ظرافتی وبونلرده‌کی ذوق سلیم اعتباریله بر صنعتکارك نظر دقتنی جلب ایتمکه لایقدر. ـ جامعك دیوارلری داخلاً یردن بر آدم یوکسکلکه قدر ایرانك مائی چینیلریله مسطوردر . بوچینیلر اوزرنده کموشدن حرفلرله یازلمش آیات قرآنیه کورونیر . قرمزی مرمردن اویولمش اولان محرابده‌کی

نقشلرك نفاستی قارشوسنده‌کی قاپونك عظمتنه تقابل ایدر . « وقتیله قبه‌لر ایله مناره‌لر یشیل چینی ایله قاپلانمش اولدیغندن بوچینیلر کونشده زمرد کبی پارلار وبنایه پریلر سرایی منظره‌سنی ویرردی.» تفصیلاتنی ویرییور، اولیا چلبی‌ده دخی « یشیل عمارت قپوسی قرق‌بیك آلتونه بنا ونقش اولنمشدر دییه داستان دوستاندر . » سوزلرینه تصادف اولینیور .

سلطان مراد ثانی‌نك زمان سلطنتنه کانجه مغنیساده انشا ایتدیردیکی سرایلر باغچه‌لرله صنعت معماری‌یه بر رونق مخصوصه ویرمکده‌در ، مع التأسف حال حاضرده بونلردن هیچ بر شی قالمامش ، یالکز مغنیساده تك بر قله کورولمکده بولنمشدر.

سلطان مراددن بزه انتقال ایدن دیکر بر أثر نفیس‌ده ادرنه‌ده ایلك دفعه حریملی اوله‌رق یاپدیردیغی، بوتون عثمانلی جامعلرینه مودل اولان جامعدر. بونك درت مناره‌سی واردر ، بونلردن برینك اوچ شرفه‌سی ، ایکیسنك بر شرفه‌سی ، دیکر برینك ایکی شرفه‌سی واردر، اوچ شرفه‌لی مناره‌نك اوچ مردیوه‌نی اولوب چیقان مؤذنلر بربرلرینی کورمز . اولیا چلبی بوجامعك بش بویوك قبه‌سی اولدیغی سویله‌دکدن صوکره « بوبش قبه‌نك درونته استاد نقاش نیجه‌بیك الوان لعلی، لاجورد، سمایی، سبزکون، اصفرکون بویالر ایله نقش بوقلمون عبرتمون ایتمش که امعان نظرله تماشا ایدن معارفشناس انکشت بر دهن اولوب واله حیران، دمبسته وسرکردان اولور. محراب‌ومنبری کونا کون نصوص ایله محکوك وکونا کون رخام معکوك ایله معقود قلنمشدر . ـ چوره‌سنده‌کی طرز قدیم خرده پنجره‌لرك قبله‌سی

خارجنده بر شکوفه زار واردر ، که آنده اولان ازهارك روایح طیبه‌سی جماعتك بینیسنی معطر ایدر.» سوزلرینی سویله‌یور[۱]. برنجی دفعه اوله‌رق مرادثانی بویوك کوپریلر انشا ایتدیرمشدر . ارکنه‌ده یوز یتمش آیاق اوزرینه بر ، سلانیك ایله یکیشهر آره‌سنده بر چاریك سورر بطاقلق اوزرنده دیکر بر ، بالق حصار نامیله موسوم دیکر برکه جمعاً اوچ بویوك کوپریسی واردر .

فاتح سلطان محمد استانبولی فتح ایتدکدن صوکره سکز کلیسایی جامعه تحویل ایتدیکی کبی درت جامع‌ده کندیسی تأسیس ایتمشدر . فاتح جامعی وقتیله حواریون کلیساسنك بولندیغی موقعده انشا اولنمشدر[۲]. مربع الشکل حولیسی اولوب اوچ طرفی ستونلرله تزیین ایدلمشدر ، دردنجی جهتده جامعك جبهه‌سنی تشکیل ایتمکده بولنمشدر ، قبه‌لر غرانیت ومرمر ستونلر اوزرینه موضوعدر ، حولینك صوك جماعت محلی اوزونلغنجه مجلا مرمردن برصوفه موجوددر، اورته‌ده‌قورشون قبه‌لی بر شادروان واردر ، حولینك خارجنده‌کی دمیر پارمقلقلی پنجره‌لر اوزرنده رنکارنك مرمرلر اوسته معتصمی طرز خطله سورۂ فاتحه نقش اولنمشدر ، « قبله قپوسندن طشره چیقارکن صاغ طرفده چارکوشه بیاض مرمر اوزرینه مذهب ولاجورد ایله خطاط دمیرجی چلبی خطی ایله تحریر اولنان حدیث شریف (لتفتحن القسطنطنیه ولنعم الامیر ... الخ محرر و محکوکدر . » [۳] اطرافده

[۱] شمدی مزارلق اولدیغی بر ادرنه‌لی طرفندن سویلنمشدر .

[۲] سلطان مصطفای ثالث زماننده زلزله‌دن منهدم اولمغله یکیدن انشا ایدلمشدر .

[۳] اولیا چلبی : جلد ، صحیفه ۱۳۹

سکز مدرسه، عمارتلر ، دار الشفا ، دارالمجانین ، کتبخانه ، واطفال ذکوره مخصوص مکتب واردر. ایلك تأسیس اولنان عثمانلی کتبخانه‌سی بودر . جامعك انشاسنه ٨٦٧ ده باشلانمش ، «٨٧٥» سنه‌سنده ختام بولمشدر . معمار سنان بوجامعه بالآخره پك چوق ضمیمه‌لرده بولنمش‌در .

فاتح سلطان محمدك انشا ایتمش اولدیغی جامعلردن بری ایوب سلطان دیکرلری‌ده ادرنه قاپوسنده امیر بخاری ویکیچریلر جامعیدر.

ادرنه‌ده قاسم پاشا جامعی‌ده زماننده وزرادن قاسم پاشا طرفندن انشا ایتدیرلدیکی کبی ینه عینی شهرده قیزی عایشه و خلیله‌سی سنیه سلطانك جامعلری‌ده مشهوردر. سلطان محمد درسعادتده اسکی‌ویکی سرایی ، عتیق بزازستانی‌ده یاپدیرمشدر .

سلطان بایزید زمانی‌ده تأسیسات معماریه اعتباریله زنکیندر . سلطان بایزید جامعی استانبولك أك مشهور جامعلرندن بریدر . معمار خیرالدینك زادهٔ طبعیدر . اولیا چلبی شو صورتله تصویر ایدییور : « چارپایهٔ افلاکه سر چکمش بر قبهٔ مدور عالیدر ، وقبله طرفنده محراب اوزره وقبله قپوسی اوزره نیم قبه‌لر دخی قبهٔ کبیره‌یه ضم اولنمشدر ، وجامعك یمین ویسارنده ایکی عنابی کون صماقی عمودلر وارکه مثللری بلکه مصرده سلطان قلاوون جامعنده اوله. » [١]. سلاطین عظامك نماز قیلمه‌سنه مخصوص اولان محفل جداً قیمتدار بر أثر نفیس اولوب اوزرنده‌کی مذهب قفسلر سلطان ابراهیم زماننده وضع اولنمشدر.»محراب، منبر، مؤذن محفلی مرمر خامدن ساده کوزلدر.

[١] اولیا چلبی : جلد ، صحیفه ، ٣٤١

محرابك اوزرنده‌کی آیت کریمه شیخك خطی‌در .». حریمنك اطرافی ستونلرله محاط اولوب اوزرلرنده قبه‌لر ، و اورته یرده بر حوض واردر ، بونك اوزرنده‌کی سکز ستونه موضوع قبه سلطان مراد رابع طرفندن انشا ایتدیرلمشدر . جامعك اطرافنه یتمش قبه‌لی بر مدرسه ، بر عمارت ، بر مسافر خانه ، بر دارالقرآن بانیسی طرفندن یاپدیرلمشدر . ادرنه‌ده‌ده سلطان بایزید استانبولده کنه مشابه بر جامع ، بر خسته‌خانه ، بر عمارت ، بر مدرسه ، آماسیه‌ده بر تکیه ، بر عمارت ، بر مدرسه انشا ایتدیرمش ، عثمانجقده قیزیل ایرماق اوزرنده طقوز ، وسقاریه نهری اوزرنده اون درت وصاروخان سنجاغنده کدوس نهری اوزرنده اون طقوز کمرلی برر کوپری قورمشدر . بر چوق وزیرلرده پادشاهه امتثال ایتمشلردر .

سلطان سلیمده کندی نامنه اضافتله یاد اولنان جامعك انشاسنه باشلامشسه‌ده عمری وفا ایتمه‌یه‌رك « ٩٢٦ » تاریخنده وفات ایتمش ، « ٩٢٧ » تاریخندن اوغلی سلطان سلیمان قانونی پدری نامنه اکماله باشلایوب « ٩٣٣ » سنهٔ هجریه‌سنده ختام بولمشدر . منبری ، محرابی بیاض مرمردن اولوب ساده‌لك ایچنده بر کوزللك کوسترمکده‌در . زلزله‌دن قولایلقله منهدم اولمه‌سی ایچون جامعی آلچاق یاپیلمشدر ، صاغنده ، صولنده « برر شرفه‌لی ایکی عدد مناره دخی سائر مناره‌لر کبی عالی دکلدرلر . » وحرمی بیاض مرمر خام ایله مفروش اولوب اوچ یاپلی وجوانب اربعه‌سندن یان صوفه‌لری جمله ستون کونا کون اوزره خرده اوچ عدد قپوسی واردر . » [١] بوراده بر حوض

---

[١] اولیا : صحیفه ١٤٨ ، جلد ، ١

واردر ، بونك اوزرنده‌کی قبه‌یی سلطان مراد رابع یاپدیرمش ، محفلده‌کی قفسلری سلطان ابراهیم وضع ایله‌مشدر . بوجامعی معمار سنانك یاپدیغنی اولیا چلبی یازییورسه‌ده یاکلشدر ، زیرا «۹۲۷» تاریخنده دوشیرمه اوله‌رق قوجه معمار عسکر بولنیوردی . بواثناده رئیس المعمارین عجم علی نامنده بر ذات ایدی .

دیمك ، که معماری‌ده دورك اصالت وکبارلغنده حصه‌منداولمش ، عثمانلی تاریخ مدنیتنی یوکسه‌لته‌جك پك چوق آثار نفیسه وجوده کلمشدر ؛ بودورده معمار الیاس ، معمار مصلح‌الدین ، جعفر [۱] معمار محمدالمجنون ، معمار خیرالدین ، معمار عجم علی کبی بر چوق ممتاز سیمالر یتشمشدر .

لسانه کلنجه : سرایك آرزوسنه تبعیتله ایکی‌یه آیرلمش ، بر عوام ، بر ده سرای لسانی تشکل ایتمش ، یاواش یاواش بر قاعده وضابطه تحتنه کیرمش ، ابتدای سلطنت سنیه‌ده‌کی تشوشاتدن قورتیلمش ، ذاتی ایله برابر ذروهٔ تکمله قدم باصمش ، عربجه ، عجمجه کلمه‌لرك لسانده موقعی تعین ایتمش ، بر استانبول وسرای ترکجه‌سی تأسس ایله‌مشدر .

---

[۱] آیاصوفیه مناره‌لرینی حین فتحده انشا ، کلیسادن جامعه تحویل ایچون بعض کونا تبدیلات اجرا ایدن معمار مصلح‌الدین ایله معمار جعفردر . [خیرالله افندی تاریخی]

دورهٔ کمال

باقی ، غزللری مرثیه‌لری . — تذکره نویسان : لطیفی . - روحیٔ بغدادی . — خاقانی . — مورخلر: سعدالدین، پچوی، عالی . — نفعی ، شخصی، آثاری . — صبری. — یحیی. — بودورك هیئت عمومیه‌سنه بر نظر: اجمال اجتماعی وسیاسی: ترقیات فکریه، معماری ،شیوه وذوق خصوصنده کی تکاملات ، لسانك اینجه‌لشمسی.

١

باقی . — دور سابقك تدقیقاتندن آکلاشیلدیغی وجهله ادبیات، علم، لسان ، معماری، حیات اجتماعیه اعتباریله واقع اولان تکاملات ذروهٔ کمال وتکامله واصل اولمش بر حکومت مطلقه‌یه ، بر دولت واسعه وفریحه‌یه یاقیشه‌جق بردرجه‌یه کلمشدی. مملکتده حیات اجتماعیه وحیات اداره ثروت ایله ، مظفریتلرك ویردیکی غرور ایله باشقه مملکتلردن طوپلانان علم وعرفان قرینتیلریله ، عادات ایله اصیل وکبار بر شکل اخذ ایتمش بولینیوردی. ادبیاتده بوشکل اجتماعی‌یه، ادبیاتك جمعیت ، جمعیتك ادبیات اوزرینه تأثیری قاعده‌سنه بناءً ، توافق ایتدی؛ لسان اعتباریله متین، خیالات، حسیات، افکار اعتباریله علوی وکبار بر شکل اخذ ایلدی.

بونك اساساتنی احمدیلر، ذاتیلر حاضرلامشلرسه‌ده نقشلرینی، زینتلرینی وضع ایدن ید دها باقینك أليدر .

باقی « ٩٣٣ » سنهٔ هجریه‌سنده فاتح جامعی مؤذنلرندن بر ذاتك

صلبندن دنیایه کلمش ، کوچك یاور ومحمود تسمیه اولنمشدر . حیاتنك ایلك سنه‌لری بو محیط داخلنده کچمش ، فاتح مدرسه‌لرینی طولدیران طالبین علم ومعرفتك، جامع داخلنده درس ویرن معلمینك چوجغك نظر دقتنی جلب ایتمکدن بر آن خالی قالمادیغنه ، خصوصیله علمایه کوستریلن احتراماتك موجودیتی اوزرنده پك بویوك بر تأثیر حصوله کتیردیکنه شبهه ایدیله‌مز ، اکر بویله اولمه‌مش اولسه‌یدی باقینك هانکی اسباب وسوائق تحت تأثیرنده تحصیل علمه تمایل ایتدیکنی آکلامق پك کوچ اولوردی. عائله‌سنك کوچکلکی ، استانبولك هجرا بر کوشه‌سنده اقامتی، بو محیطك اوزرنده‌کی تأثیری اونی هرحالده عادی بر حیاته سوق ایلردی . باقی کنجلکنده سراج چراقلغنه کیرمشسه‌ده بو مسلکی کندی غایهٔ آمالیه توفیق ایده‌مدیکی جهتله ترك ایتمش، مدرسه‌نشین اولمش، بوتون حرارتیله چالشمه‌یه باشلامشدر. خواجه‌سی سنبل قصیده‌سیله نامنی شعرله تأبید ایتمش اولان قره‌مانی زاده محمد افندی اولوب شیخ الاسلام ابو السعود افندیدن ملازم اولمشدر .

طریق علمیه‌ده پك آز زمان ظرفنده قطع مراتب ایتمش ، ذکاسنی، درایتنی بر چوق کیمسه‌لره طانتدیرمش، ایکی دفعه استانبول قاضیسی اولمش ، آناطولی وروم ایلی صدارتلرینه ارتقا ایله‌مشدر .

تحصیل علم ایله مشغول ایکن کندیسنده شعره بر استعداد کورمش ، زمانك وعثمانلیلغك اك بویوك شاعری بولنان ذاتی‌نك دکانچه‌سنه دوامه باشلامش ، نظریات شعریه‌یی همان اوندن اخذ وتلقی ایتمش ، ایلك منظومه‌سی اولان :

« هر قچن کوکله فکر عارض دلبر دوشر
« کوییا مرآته عکس پرتو خاور دوشر . »

مطلعلی غزلنی استاده اوقودیغی زمان استاد پك گنج اولان باقینك بونی یازدیغنه قانع اولمامش ، انتحالك فنالغی حقنده نصیحتلرده بولنمش ، کندیسنی امتحان ایتمشدر [۱] .

باقینك ذکاسنی ، استعداد ودهای شعریسنی چکه‌مه‌ینلر اللرندن کلدیکی قدر ادبازینه چالشمشلر ، نامی اسمنده‌کی بر شاعرك :

« جهانك نعمتندن کندی آب ودانه‌من یکدر
« ایلك کاشانه‌سندن کوشهٔ ویرانه‌من یکدر . »

« مطلعلی غزلنی باقی‌یه استناد وبونده‌کی :

« غنا صدرنده‌کی مغرور وناآسوده سروردن
« فنا بزمنده خواب آلود اولان مستانه‌من یکدر . »

بیتندن پادشاه زمانه تعریض معناسنی استخراج [۲] ایتمشلر ، مشار الیهی نفیك حدودینه قدر کتیرمشلر ، نفی اولنمق اوزره ایکن حقیقت آکلاشیله‌رق عفو ایدلمشدر . شیخ‌الاسلام بوستان زاده محمد افندی‌ده شاعرك تعریضاتندن متأثر اوله‌رق :

« میخانه‌لر بیت الحرم ، پیر مغان شیخ‌الحرم . »

مصراعیله شاعری تکفیر ایتمش ، بیچاره یاقاسنی اعدامدن کوجلکله قورتارمشدر .

باقی قره یاغز ، اوزون بویلی ، ضعیف بر ذات اولمغله رقباسندن « امری » نامنده‌کی شاعر بر قطعه‌سنده « قارغه » دیه توصیف ایتمش اولمغله بولقب قالمش ، ظریف کیمسه‌لر اونی قارغه باقی دییه

---

[۱] حسن چلبی تذکره‌سنه مراجعت .

[۲] فائق رشاد بك .

یاد ایتمه‌یه باشلامشلردر [۱]. باقی سبکمزاج، خوش‌مشرب، دهاسندن امین بر ذات ایدی .

باقی جداً ممتاز بر سیمای شاعریتدر، دور کمالی آثارنده أك بارز، أك رونقدار بر طرزده کوستردیکی کبی بو دورده یتیشن شعرایه‌ده بر استاد اولمش، زمانمزه قدرهرکس آز چوق اونی‌تقلید ایله‌مشدر .

باقینك أك‌بویوك مزیتلرندن بری زمانك حالت روحیه‌سنی‌تمامیله مص‌وتمثیل ایتمه‌سی، اوکاکوره برلسان و ادبیاتك‌مؤسسی اولمه‌سیدر. باخصوص‌آثارینك جدی بر تحسس محصولی بولنمه‌سی لسان اعتباریله مالك اولدیغی مزیاتی بر قاتدها تزیین ایتمکده‌در . باقی مرثیه‌لری ، مرثیه‌لرنده‌کی طرز زؤیت ، طرز تحسس ، طرز افاده طولاییسیله اوزمانه قدر کلن‌شعرایه تقدم ایتمکده‌در . اوبونلرده کبار ، مغرور، اصیل بر دورك اولادی بولندیغنی بزه نه کوزل احساس ایدر . مرثیه‌لرینك روحنده ایچین ایچین آغلایان، مع‌مافیه ولوله‌دن شماتتدن خوشـلانمایان ، وقار ونجابتنه خلل کتیرمه‌ین بر حال موجوددر . سلطان سلیمان قانونینك وفاتنه آغلارکن طونجدن ، دمیردن نه‌متین، نه‌کبار ، نه وقور ونه‌طاشقین بر لسان قوللانیر :

« اولسون غمکده بجلین زاروبی قرار
« افاقی کزسون آغلایه‌رق ابر نوبهار

« طوتسون جهانی ناله‌ٔ مرغان صبحدم
« کللر بولنسون آه وفغان ایلسون هزار

« سنبللرینی ماتم ایدوب چوزسون آغلسون
« دامانه دوکسون اشك فراوانی کوهسار

---

[۱] فائق رشاد بك.

آ کدقجه بوی خلقکی دردکله لال‌وش
« اولسون درون نافهٔ مشك تتارتار

« کل حسرتکله یوللره طوتسون قولاغنی
« نرکس کبی قیامته‌دك چکسون انتظار

« دریالر اتسه عالمی چشم کهر فشان
« کلمز وجوده سنجلین‌در شاهوار

« ای دل بودمده سن سن اولان بکاهم نفس
« کل نای کبی اکله‌یه‌لم [١] باری زار زار

« آهنك آه وناله‌لری ایده‌لم بلند
« اصحاب دردی جوشه کتورسون بوهفت بند .»

خاله سلطانك وفاتنه یازدیغی مرثیه‌ده شوسرد ایدیلن اوصافی تمامیله کوستریر :

« ابر باران‌که یغر کلستان اوزره
« قطره‌لرکم دوکیلور سنبل وریحان اوزره

« جویلرکم طولانور دامن صحرالرده
« ژاله‌لرکم کورینور لالهٔ نعمان اوزره

« هپ او کوز یاشلریدر آقدی بساط ارضه
« آغله‌شیر اهل سما حضرت سلطان اوزره

« ماتمن طوتسه نوله عالم علویده فلك
« سایهٔ رحمت رحمان ایدی انسان‌اوزره

« بوفنا کلشننك خار وخسندن کوچروب
« قوردیلر بارکهن روضهٔ رضوان اوزره.»

---

[١] ایکله‌یه‌لم .

اشـیانك، حادثاتك أك كیزلی ، أك نظرفریب نقاطنی كورمك ، كوسترمك خصوصنده باقینك نه درین بر نظری، بر طرز خصوصیٔ رؤیتی واردر ، اوقلمنه تصادف ایدن هر شیئه ، كلماتنه جان وحیات ویره‌رك ، خیاللره بر ممتازیت مخصوصه علاوه ایلیه‌رك ، نه یكی بر حقیقت وبر حسن تودیع ایدر . قصیده‌لرنده‌كی كریزكاهلرده بعضاً اویله نادیده ، زنكین ، مصراعلره تصادف اولنور ، كه تقریباً ایكی عصر صوكره كلن غالب دده‌یه استادلق ایتمش، اونك تعقیب ایتدیكی مسلكك مبشری اولمشدر دنیله بیلیر :

« دایهٔ ابرینه غنجه‌لرك شبنمدن
« باشنه آقچه دیزر نیته‌كه اطفال صغار

« موسم رزم دكلدر بزم ایردی دیو
« سو سنك خنجرنی طوتدی سراپا ژنكار

« سمنك سینهٔ سیمتن آچوب باد سحر
« چوزدی كلشنده كلك دوكملرین [١] ناخن خار

« پیرهن برك سمن كوی كریبان شیخ
« كلستان اولدی بكون بر صنم لاله عذار . »

غزللرینه كلنجه باقی بونلرده جداً خارقه دینیله‌جك بر حساسیته مالك اولدیغنی اثبات ایتمكده‌در. بونلرده عشقك تجلیات مختلفه‌سنی، طبیعتك كوزللكلرینی ، كندیسنه عائد غرورك تظاهراتنی ، زمانك روحنی ، عنعناتنی ، أك خرده ، أك كوچك نشـیلر اوزرنده‌كی دقت حساسیتنی، لاقیدی‌یه قارشو تمایلاتنی، شوخ مزاجلغنی ، ألم وهجرانك

[١] دوكملرینی .

ذوقنی ، کچیجی أملارینی، جانان حقنده‌کی نقاط نظرینی، عالم وکائنات حقنده‌کی مطالعاتنی طاتلی، متین، حسنکار بر افاده ایله بزه کوستریر، طرز غزله بر تازه‌لك بخش ایتدیکنه شبهه یوقدر . أك زیاده نظر دقته آلنه‌جق کیفیت یازدیغی غزللرك حس ایدلمش اولمه‌سی ، اکثریسنه کیدیریلن ادانك ممتاز بولنمه‌سی، مؤدانك، موضوعك آهنك درونیسنی اخذ ایتمش بولنمه‌سیدر . شو بر قاچ مثالی آلمقله اکتفا ایده‌جکز :

« ازلدن شاه عشقك بندهٔ قربانیوز جانا
« محبت ملکنك سلطان عالیشانیوز جانا

« سحاب لطفك آبن تشنه دللردن دریغ ایتمه
« بو دشتك باغری یانمش لالهٔ نعمانیوز جانا

« زمانه بزده کوهر سزدیکچون دل خراش ایلر
« آنکچون بغریمز خوندر معارف کانیوز جانا

« مکدر قیلمه‌سون کرد کدورتِ چشمهٔ جانی
« بیلورسن آب روی ملکت عثمانیوز جانا

« جهانی جام نظم شعر باقی کبی دور ایلر
« بو بزمك شمدی بزده جامِ دورانیوز جانا .»

*
* *

« کوکب بختم بنم برج هلال اوستنده‌در
« آفتاب طالعم هرکون زوال اوستنده‌در

« محنت وذل بلا اهلینه وصل اظهار ایدوب
« درد وغم شرحنده طبع قیل وقال اوستنده‌در

« دولته میل ایلمز دانای محمی‌الجناب
« کم بلور بر اندر اولده انتقال اوستنده‌در

« منصب عزوعلایقدن قطع ایدن
« مرد دانادر بغایت حسن حال اوستندەدر

« نیره کچه یریدر اهل فضیلت چونکه آه
« عزوجاهك خار وخس دریا مثال اوستندەدر

« عنفوان صحتە ای باقی مغرور اولەکم
« لاجرم هرحی دانا ارتحال اوستندەدر. »

***

« تندە بر کهنه قبا ألدە برازنان اولسون
« عاشق بی سروپا باشنه سلطان اولسون

« یوری ای باد الك کندوکە چك زلفندن
« نیچه بر خاطر عشاق پریشان اولسون . »

باقی سلطان سلیمان قانونی ، سلیم ثانی ، مراد ثالث ، محمد ثالث زمانلرینی ادراك ایتمش ، بوتون بو پادشاهان عظام حضراتنك التفاتلرینه مظهر اولمشدر . عاشق چلبی تذکرسندە مشار الیه حقندە « هر کونه کمالدن وهر نوع علمدن بهرەوردر . ــ ذاتی مرحومکه دنیادە بر ذاتیدر . شعر غیره نسبت عارضی بوکا نسبت ذاتیدر. دیر ایدیکه شعرك دوری سورولدی وشعرانك دفتری دورولدی . قومی چنك واشکمی‌دود ایلدك. جسم آتش جانمی‌عود ایلدك. مطلعن باقی چلبی دیدکدە ذاتی آلوب تمام ایدوب دیوانه الحاق ایلەمشدر . باقی کبی شاعرك شعرین آلمق عیب دکلدر . » دییور .

١٠٠٧ تاریخندە روم ایلی صدارتندن استعفا ایتمش ، ١٠٠٨ سنۀ هجریەسندە یتمش بش یاشندە اولدیغی حالدە استانبولدە

وفات ایتمش ، ادرنه قاپوسی خارجنده دفن ایدلمشدر . وفاتنه

« انتقال ایلدی بوفنا دنیادن باقی »

***

« باقی افندی کیتدی عقبایه بیك سکزده »

تاریخلری سویله نمشدر .

۲

لطیفی — . بودورك أك ممتاز سیمالرندن بریده لطیفی افندیدر. لطیفی افندی بر شاعر اولمقدن زیاده بر شعر شناس ، بر مدقق ، بر متحری ، بر ترجمهٔ حال نویسدر . بزه براقدیغی آثاردن أك زیاده شایان تقدیر اولان ، تذکرة الشعراسیدر. کندیسنك بوندن باشقه اون بر قدر أثری اولدیغنی کتابنده یازییور .

اسمی عبداللطیف اولوب قسطمونیلیدر . بونك ایچون بودیاره، بودیارك یتیشدیردیکی اذکیایه، شعرایه فوق العاده اهمیت عطف ایدر، تذکرەسنده کندی همشهریلری حقنده فوق العاده التفاتلرده بولنور.

لطیفی افندی پك کوچك یاشندن اعتباراً شعره کندیسنده بر انجذاب ، بر مفتونیت حس ایتمش ، پدری طرفندن منع اولنمشسەده دیکلەمەمشدر . ذاتاً قسطمونی محیط شعرینك تأثیرندنده قورتیلمق ممکن دکلدی . روحاً بدبین، ماضی‌یه دوشکون ، کندی زماندن بزکین بر ذاتدر . بر چوق آثاری تدقیق ومطالعه اونك ذوقنه رقت مخصوصه بخش ایتدیکی کبی قدمانك أثرلریله اشتغالده اونده بر

اعتیاد ذوقی حصــوله کتیرمشــدر . بوندن لطیفی افندی ایچون بر مزیت ، برده نقیصه تولد ایتمشدر: مزیتی أك أیی آثاری وشاعرلری تفریق ایده‌بیلمسی؛ نقیصه‌سی ایسه زمانی حقنده پك قتی حکملر ویرمه‌سی..

تذکره‌سنده « زمانه‌ده شاعر ومتشــاعر نامعلوم اولوب عرصـهٔ نظم مقلد وتقلید ایله طولمش ، الســنهٔ معتبره‌ده بر لفظ قالمامش ، تکرار بتکرار مخلص اولمشدر . » دیيور .

لطیفی افندی شاعر اولمق اعتباریله اوقدر ممتاز بر سیما دکلدر ، فقط منقد ، تذکره نویس اولمق طولاییسیله جداً تقدیرك فوقنده‌در. تذکره‌سنده کوســتردیکی سیمالرك معنویاتنی ، سیمای ادبیلرینی ، حیات خصوصـیه‌لرینی بر قاچ قلم ضربه‌سیله اوقدر أیی کوســتریر ، اوقدر أیی آکلاتیر که نفوذ نظرینه ، وســعت اســتعداد تنقیدینه ، علمنه بوأك بویوك بر دلیلدر. باخصوص نثرنده‌کی متانت، چالاکی، انحناپذیری نفاست أثرینه باشقه بر قیمت علاوه ایله‌مکده‌در .

پك چوق سـنه‌لر یاشامش بر سیما اولوب کندیسـیله برابر اوچ یوزدن زیاده سیمایی‌ده یاشاتمشدر .

۳

روحی بغدادی . — روحی بغدادده تولد ایتمشــه‌ده پدری دیار رومدن اورایه کیتمش، آیاس پاشانك معیتنده بولنمش، نهایت اوراده توطن ایتمش بر ذاتدر . اصـل اسمی عثماندر، هرنه‌قدر بغـدادده بویومش ایســه‌ده لسانی اوزرینه اورانك تأثیری هیـچ اولمه‌مشـدر دینیله بیلیر ، بوده جدینك آناطولیدن کلمش بولنمســندن متولددر .

فضولینك لهجه‌سیله روحئ بغدادینك لهجه‌سی آره‌سنده نه‌درین بر فرق واردر .

پك کوچك یاشنده ایکن شعره هوس ایتمش ، فضولی‌یه ملاقی اولوب مستفید اولمش ، فقط اصل مایهٔ شعری درسعادتدن کلن، نقل ایدیلن آثارك مطالعه‌سندن اخذ واقتباس ایتمشدر .

بغدادك حار ومستثنا اقلیمی بواستعدادك انکشاف تمایلاتنه بر سبب بولنمش ، تصوفه وبونك طولاییسیله سرسریلکه میلی ، سیاحته مراقی اعاظم متصوفه مزارلریله طولو بغداددن کندیسنه انتقال ایله‌مشدر. اصل اسمی عثمان اولان روحی‌نك یوزی سویملی، نورلی، کندیسی خوش صحبت ، رند مشرب ، لاقید ایمش .

بغداددن سیاحته چیقارق بوتون آسیای صغرایی طولاشمش ، درسعادته کلمش « روحی‌یی شعرای مولویه‌دن تعداد ایدن اسرار دده‌نك قولنجه بر مدت غلطه مولویخانه‌سنده بسط بوریای اقامت وشعرای عرفان وظرفای دوران ایله مشاعره ومصاحبت ایتدکدن صوکره زیارت تربهٔ مولانا قصدیله قونیه‌یه، اورادن جانب حجازه، دها صوکره شامه کیتمش‌در . »

« سعادتنده نیچون باصمه‌یم سپهره قدم
« عنایتنده نیچون اولمیم سلیم البال

« بکا ظهیر اوله بر والئ مشیر جناب
« بکا معین اوله بر حاکم بلند اقبال »

سوزلریله توصیف ایتدیکی مشیر عثمان پاشانك حمایتی آلتنه کیرمش، اوصورتله یاشامشدر . عثمان پاشا شاعرلرله مشاعره‌یی سور ، اهل

عرفان ، اهل علم بر ذات اولمغله روحیله اکثریا مشاعره‌لرده بولنوردی .

روحی غزللرنده اك یوكسك مرتبه‌یه واصل اولمش، بر شاعر ، مثلا بر باقی ، بر ذاتی دكلدر ، او اكثریا بر متصوف روحیله ، بر متصوف فكرتیله، بر متصوف لسانیله غزللر یازار ، بونلردن بعضیلری عاشقانه ، بعضیلری متفكرانه‌در ، فقط هرنه صورتله اولورسه اولسون غزللرنده بر بوی تصوف مخفیدر، او اویله لاقید ، رفاه ایله اضطراری، ثروت ایله اضطرابی، ثروت ایله‌فقری برطوتار بر روح طاشیركه بوكا تصوفك اساله ایتدیكی قوتله‌وصول ممكندر :

« نه‌گدایز نه‌اسیر كرم شاهزبز
« ساكن كنج توكلت علی‌اللهز بز

« عارفز طالب عرفانه سندر سوزمز
« منشأ مسئلهٔ عشقدن آگاهزبز

« یوق بیلوب ویرمزز اعدای بداندیشه وجود
« دوستم معتقد آه سحر گاهز بز

« اومرزكیم یولنه كعبهٔ مقصوده وصول
« چون بوكون قافلهٔ عشقله همراهز بز

« من‌عرف سرینی فهم ایله مشرای روحی
« اهل شكدن دكلدر عارف باللهزبز .

*
* *

« كوكله بر جام صوندی ساقئ بزم الست
« نیجه ییللردر یاتور میخانهٔ وحدتده مست

« مست اولوب میخانه‌ده خاك اوزره یاتسك غم دکل
« همتی عالی کرك انسانك ای دل کوکلی پست

« فصل تابستان کلوب ایردی اوکونلرکیم اوله
« اهل دللری پرست واهل زهد آتش پرست

« یار بزمندن آیق چکمز اولورسه‌م غم دکل
« سنك طعنندن رقیبك شیشهٔ خاطر شکست

« روحیا اولدق کرفتار کمند زلف یار
« غیر سیر باغ ایدر بز کنج غمده پای بست »

روحینك قصیده‌لرینه کلنجه بونلر حس ایدلمه‌مش ، یازلمق ایچون یازلمش شیلردر ؛ اونك لاقید ، سرسری روحی بویوکلرك قارشوسنده بر احترام ، بر عشق طویمه‌مش ، وبو عشق ایله قاورولمه‌مش اولمغله مدحیاتدن‌عبارت اولان قصیده‌لری پك‌صوغوقدر. بونلرك آره‌سنده لطیفه جویانه بغداده یازلمش مکتوبلری واردر، که بونلر مولدینك یاد خاطراتی ، اوراده یاشایان طانیدقلرینك یاد افعالی اولمغله برابر مدحیه‌لرندن دها صمیمی ، دها روحنواز بر طرزده ، او دوره‌کی بغدادك روح وحیاتنی کوستریر بر ماهیتده‌در :

« جوجه‌لر جیر جیر اوترلرمی ینه مجلسده
« نشئهٔ بزم اول ایکی بلبل خوشخوان نیجه‌در

« مفتیٔ خطهٔ بغداد معین الاسلام
« وارث علم نبی نائب لقمان نیجه‌در

« عشرت اسبابنه بالفعل مقیدمی هنوز
« بیتدیمی مقصدی اول اشرف ارکان نیجه‌در.»

روحی مرثیه‌لرنده، غزللرنده دها زیاده موفق اولور بر شاعردر؛ ساده ، سیال ، مع مافیه حزین بر لسانله موت قارشوسنده استعداد شاعریتی جوشار ؛ روحینك أك بویوك أثری:

« صانمك بزی کیم شیرهٔ انکورله مستز
« بز اهل خراباتدنز مست الستز

« تر دامن اولانلر بزی آلوده صانیر لیك
« بز مائل بوس لب جام وکف ودستز »

سوزلریله باشلایان ترکیب بندیدر ؛ روحی بو أثرنده دها یه یقین بر نقطه‌یه واصل اولمشدر. أثر فلسفهٔ تصـوفله حیاتی تدقیق، و اوکا کوره حکم ویرمکدن عبارتسه‌ده تکیه شاعرلرینك افادهٔ یکنسقندن، حساسیت محدوده‌سـندن ، مخیلهٔ مشترکه‌سـندن قورتولمش ، اوته‌یه کچمش ، کندی باشنه بر عالم، بر کائنات وجوده کتیرمشدر . روحی بو أثرده روح تصوفه برلب استهزا کار علاوه ایده بیلمشدر .

تصوفك وحدت وجود ، ابن الوقت اولمق، جمال، عشق افلاطونی، عرفان ، بر مرشـده احتیاج نظریه‌لرینی سـویلر مصراعلر ، بیتلر آره‌سنده حیاتی، حیاتك مختلف صفحاتنی کوسـترمك بونه بویوك بر اقتدار شـاعریتدر . روحی بوتون بونلری سـویلرکن حیاتك بر کوشه‌سنه سریع ، آنی نظرلر فیرلاتییور ، بر شعلهٔ استهزا یاقیور ، زاهدلرله، جاهللرله، علمای ظاهریه ایله، بکلرله، حریصلرله اکله‌نییور:

« واردم سحری طاعت ایچون مسجده ناکاه
« کوردم اوطورر خلقه اولوب بر نیجه کمراه

« کیرمش کیمیسی وحدته آلمش أله تسبیح
« هر بریسنك ورد زبانی چل و پنجاه

« دیدم نه صیارسز نه آلورسز نه صتارسز
« دیدی بریسی شهرمزك حاکم وقتی

« خیر ایتمك ایچون خلقه کلور مسجده هرگاه
« احسانی یا پنجاه یا چلدر فقرایه

« صبر ایله که دمدر کله اول میر فلك جاه
« کلدکلرینی مسجده بیلدم نه ایچوندر

« یوز دوندیروب آندن دیدم ای قوم اولك آگاه
« کیم سزدن ایراغ اولدی ایسه حقه یقیندر

« زیرا که ضلالت یولیدر کیتدیککز راه . »

بوتون بو استهزالر آره سنده بعضاً ده عصیان ایدر :

« یوف خارینه دهرك کل وکلزارینه هم یوف
« اغیارینه یوف یار جفا کارینه هم یوف

« بر عیش که موقوف اوله کیفیت خمره
« عیاشنه یوف خمرینه خمارینه هم یوف

« چون اهل وجودك یری صحرای عدمدر
« یوف قافله وقافله سالارینه هم یوف

« ذی قیمت اولنجه نیده لم جاه وجلالی
« یوف آنی صاتن دونه خریدارینه هم یوف

« عارف کیم اوله مدبر ونادان اولسه مقبل
« اقبالنه یوف عالمك ادبارینه هم یوف »

ونهایت وحدت وجود نظریه‌سنه کیده‌رك :

« عیسی‌دم وروحی لقب وحضر حیاتز
« دریای صفات ایچره نهان کوهر ذاتز

دییور ، وکندینی تعریفه باشلایور :

« ویردك دل‌وجانیله رضابز بوقضایه
« غم چکمزیز اوغراسه‌ق اکر دردوبلایه

« قویدق وطنی غربته بوفکر ایله چیقدق
« کیم رنج سفر باعث اوله عزوعلایه

« دور ایله‌مدك یر قومدق بر نیجه ییلدر
« اویدق دل دیوانه‌یه دل اویدی هوایه

« اولدق نره‌یه واردق ایسه عشقه کرفتار
« آلندی کوکل بر صنم ماه لقایه . »

روحی هیچ بر شی یازمامش اولسه‌یدی‌ده یالکز بو ترکیب بندینی یازمش بولنسه‌یدی شاعریت خارق‌العاده‌سنی تصدیق ایتمه‌یه‌جك برفردبولنمازدی: اوینه‌عینی‌قوت وبویوکلکه مالك‌اولارق حافظهٔ ملنده یاشاردی. «١٠١٤» سنه‌سنده شامده ولی نعمتی‌عثمان پاشادن ایکی سنه صوکره وفات ایتمشدر.

٤

خاقانی . — اونجی عصر هجریده فخرکائنات افندمزك اوصاف مبارکه‌لرندن‌باحث «حلیه» نامیله بر أثر یازدیغی، وبونده‌موفق اولدیغی،

صوڭ زمانلره قدر أثری قیمتنی محافظه ایتدیکی جهتله تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده ذکره شایان بر سیمادر .

اصل اسمی محمد بکدر ، کندیسی خواجکان دیوان همایوندن اولوب اولنجه‌یه قدر بومأموریتنی محافظه ایتمشدر . عصرنده کبار اقلام ، خواجکان دیوان همایون ادرنه قپوسنده اوطوریرلر ، قانوناً آته بینملری ممنوع اولدیغی جهتله محل مأموریتلرینه اورادن یایان کیدوب کلیرلرمش. خاقانی « حلیه » سنی یازدیغی زمان وزرایه تقدیم ایتمش . أثری فوق‌العاده مقبوله کچمش اولمغله نه‌مکافات ایسته‌دیکی سؤال ایدلمش ، جواباً : ـ آرتق اختیار اولدم ، ادرنه قاپوسندن پاشا قاپوسنه پیاده اوله‌رق کیدوب کلمکه قدرتم قالمادی ، مساعده بویورولسه‌ده حیوان ایله کیدوب کلسه‌م » سوزلرینی سویله‌مش ، وزرا قاعده‌یی ، قانونی بوزمه‌یه‌رق مساعده ایتمه‌مشلر ، پاشا قاپوسنه یقین برخانه‌یی کندیسنه بخش ایله‌یول یورومکدن اختیاری قورتارمشلردر .

حلیه‌سنی « ۱۰۰۷ » تاریخنده اتمام ایله‌مشدر ، کتاب اقسام مختلفه‌دن عبارت اولوب عربجه‌سرلوحه‌لرله آیرلمشدر. هرقسمی پیغمبرمز افندمزڭ اوصاف مبارکه‌سندن برینی توصیف وتصویر ایتمکده‌در .

خاقانی‌نڭ تاریخ تولدی معلوم دکلسه‌ده ناجی افندینڭ ادعاسی خلافنه اوله‌رق تاریخ وفاتی معلومدر ، مومی الیه ۱۰۱۵ تاریخنده وفات ایتمش ، ادرنه قاپوسنه دفن اولنمشدر . قبری پك پریشان ، اوزرنده‌کی کتابه‌ده یا کلشدر . أثرنده زماننڭ تکمل ایتمش ، قوی لسانی کورینور :

« سودی اول نوری حبیبم دیدی حق
« اولدی دیدارینه عاشق مطلق

« آکا تسخیر اولنوب ملك شهود
« عزودولتله کلوب بولدی وجود

« طولدی آوازهٔ احمدله جهان
« ایلدی عشق الٓهی غلیان

« نظر ایتدکجه آکا رب غفور
« درلدی شرم وحیادن اول نور

« دوکلوب عالم ارواحه اودر
« اولدی هر قطره‌سی بر پیغمبر

« ینه بر دفعهٔ اخراده خدا
« باقدی افراط محبتله آکا

« ایلدی غرق عرق آنی حجاب
« کل پرژاله‌یه دوندی او حباب

« قطره‌سندن اونك استاد أزل
« ایتدی بر کوهر شهوار اول

« بر نظر قیلدی مهابتله آکا
« أرییوب اولدی اول کوهر دریا

« ابر لطفی اولیجق دریا بار
« موجلر ظاهر اولوب چقدی بخار

« ایلدی صوکره آنك ایزد پاك
« کفنی خاك وبخارین افلاك . »

٥

مورخلر: سعدالدین ، بجوی ، عالی . — بو عصر بر عصر کمالدر، بوتون ذکای بشره عائد شعبات علم وفن‌ده عثمانلیلرك فوق‌العاده ترقی کوستردکلری مشهود اولمقده‌در .

تاریخ یازمق مسئله‌سی‌ده بو تاریخده پك بویوك تکاملاته مظهر اولمش ، ادریسك فارسی تاریخندن صوکره ترکجه تاریخ یازلمه‌یه‌رق وقایعنامهٔ عثمانی‌نك لسان اجنبی داخلنده قالمه‌ی نظر دقتی جلب ایتمش ، بر وقعه نویس تعیینی احتیاجی حاصل اولمشدر .

عثمانلیلرك ایلك وقعه نویس رسمی‌سی خواجه سعدالدین افندی مرحومدر . مشار الیه سلیم اول ایله ایراندن کلن حسن جانك مخدومی‌در . تاریخ عثمانی‌یی بدایتدن زماننه قدر یازمشدر . مراد ثالثك اراده‌سیله بو وظیفه‌نك کندیسنه تودیع اولندیغنی شو سطرلری تماميله آکلاتمقده‌در :

« اول سال خجسته فالده‌که ـ پادشاه عالم اولدی کل کبی سلطانه مراد . — آنك تاریخنده مخبردر ، سریر عز وناموس اوزره جلوس سعادت مأنوسلری وقوع وآثار برؤ احسانلری آفاقه شیوع بولدی ، برکون سریر پیشکاه اعلالرنده اجداد داد اعتیادلرینك بعض مناقب جمیله‌لری انجرار کلامله ذکر اولنوب بعض سیر مرضیه وحکایات ماضیه‌لرندن سمع همایونلرینه ایرمك تقریبی ایله بو حقیرك جمع ایتدیکی تواریخ معلوم شریفلری اولوب آندن بر نسخه خزانهٔ

عامره‌ده اولمق بابنده فرمان لازم‌الاذعانلری صادر اولمغین امتثالاً لامره‌العالی بو نسخه‌که ناسخ نسخ تواریخ سلف و اسم سامیلریله عنوانی شرفدر و بو تشرفله تاج‌التواریخ اسمیله مسمی اولمغه سزاواردر سده علیالرینه اتحاف اولندی . »

سعدالدین افندی فضل و عرفانی، نفوذ نظرنده‌کی قوت طولاییسیله جداً مکمل بر تاریخ ویا وقایعنامه وجوده کتیرمشسه‌ده أثرینی مرض بلاغتیله فضله سوس و کلمات داخلنه ادخال ایتمه‌مشدر . بونی یاپمامش اولسه‌یدی دها نفیس ، دها تاریخی بر أثر وجوده کله بیلیردی .

حیات سیاسیه‌یه قارشمش ، شهزادکانه معلم اولمش ، قاضیعسکر اولمش ، مفتی اولمش ، اکری سفرنده عسکر فرار ایدرکن پادشاهی مقاومته، شجاعته دعوت ایله اردوی عثمانینك غالبیتنه سببیت ویرمش، ۱۰۰۸ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایتمشدر .

لساننده‌کی سادکی ، تاریخنده‌کی صحت ، وثائقنده‌کی طوغریلق، افاده‌سنده‌کی شخصیت اعتباریله بو عصرك أك ممتاز تاریخی سیمالرندن بری‌ده پچوی ابراهیم افندیدر . مورخ مراد ثالثك بدایت سلطنتنده مجارستانده پچ شهرنده تولد ایتمش ، مجار علم و عرفانندن استفاده ایتمشدر . « پچ » شهری عثمانلیلرك ألنه کچمه‌دن اول بر دارالفنونه مالك بولنمغله پچوی تولد ایتدیکی زمان دارالفنون خراب اولدیغی حالده معلملری موجود بولنیوردی. اساساً کندیسی « ۹۶۲ » سنهٔ هجریه‌سنده طوغدیغی زمان فاتحك سلحداری اولوب بوسنه آلای بکی قره داوودك احفادندن بولنمقله مشرف ایدی ، حدودلرده‌کی چاریشمه‌لری پدرندن دیکله‌یور، حدودده آو بهانه‌سیله کزینیور، او یرلری

کوریبور ، او جوارلره عائد مناقبی دیکله‌یوردی ، پدری اون درت یاشنده ایکن وفات ایتمکله والده‌سی صوقوللی‌نك عموجه زاده‌سی ایدو کندن بدونده شهید اولان دایبسی فرهادپاشانك نزدینه التجا ایتمش ، بونك وفاتی اوزرینه صوقوللی‌نك عموجه زاده‌سی لالا محمد پاشانك حمایه‌سی آلتنه کیرمشدی . پدری پچ شهرینه « ۹۵۰ » تاریخلرنده کلمش ، یرله‌شمشدی .

پچوی لالا محمد پاشانك یاننده بولندیغی زمان بر چوق محاربه‌لره بالفعل اشتراك ایتمش ، محاصره‌لر کورمش ، غالبیتلر کورمش ، لسان آشنا اولمه‌سی اعتباریله بعض مذاکرات سیاسیه‌یه اشتراك ایله‌مش ، تریاکی حسن پاشا ایله کوروشمش ، بودین ایله پچ شهری آره‌سنده کزینمش ، لالا محمد پاشانك وفاتی اوزرینه درین بر یأسك ألنده زبون اولمش ، احمد اولك وزیرلرینه قارشو پاشانك مصادرۀ اموالی طولاییسیله قلبنده پك بویوك بر کین باغلامش ، سلطان مصطفی‌نك فترت زمانلرینی ، کنج عثمانك شهادتنی رأی‌العین کورمش ، سلطان مرادرابع زماننك بوتون شدتلرینه شاهد اولمش ، امورمالیه‌ده‌کی اقتدارینه بناءً ده ولایات دفتردارلقلرنده طولاشمش ، نهایت بوسنه دفترداری اولمش ، کرك استماع کرك شهادت طولاییسیله کورمش ، قید ایتمش اولدیغی وقایعی ، تاریخی حیاتنك صوك سنه‌لرنده بودینده ۹۲۷ دن سلطان مراد رابعك وفاتنه قدر (۱۰۴۷) یازمشدر .

تاریخی اسکی تاریخلرك تدقیقاتندن ، مسموعاتدن ، فرمانلر ، معاهده نامه‌لرکبی وثائق خصوصیه‌دن ، مجار تاریخلرندن آلنان معلوماتدن

تشکل ایتمشدر، پچوی تاریخنده حادثات مدنیه‌یی ده آیریجه ذکر ایتمکده، بوصورتده ترقیات عصریه‌یی ده کوسترمکده‌در. « ١٠٦١ » تاریخنده پچده وفات ایتمش اولوب حین وفاتنده یتمش طقوز یاشنده بولنیوردی.

بدایت سلطنت عثمانیه‌دن محمد ثالث زمانه قدر وقایعی تحریر ایدن عالی افندی‌ده تاریخ اعتباریله ممتاز سیمالردن بریدر. عالی‌نك أك بویوك مزیتی حقیقته دوشکونلکی، حقیقتی کیزله‌مه‌مش بولنمه‌سیدر، کندیسی کلیبولی‌لیدر. تاریخنده خرستیانلری مدافعه ایتمه‌سی خرستیان مورخلرندن پك چوغنك کندیسنه توجهنی موجب اولمشدر. تاریخنی « ١٠٠٦ » سنهٔ هجریه‌سنده یازمشدر، مورخ قانته‌میر حقنده «عثمانلیلر میاننده مورخ وقور.» سوزینی استعمال ایدییور.

٦

نفعی: شخصیی و آثاری. — نفعی ارضروملیدر؛ اصل اسمی عمر اولوب « ٩٩٠ » تاریخلرینه طوغری ارضروم ولایتی داخلنده حسن قلعه‌ده تولد ایتمشدر. نفعی‌ده مملکتنك، دیارینك مخیله‌لره بخش ایتدیکی شدت، روحه بخش ایتدیکی چالاکی، لسانه بخش ایتدیکی جسارت وشجاعت کورولمکده‌در. نفعی سلطان احمد اول زمانه قدر وطننده قالمش، تحصیلنی اوراده یاپمش، محیطنك شعره دوشکونلکندن استفاده ایتمش، ذکا ومعلوماتیله استعدادینی انکشاف ایتدیرمشدی. پادشاه مشار الیه زماننده درسعادته کله‌رك آز زمان ظرفنده کندینی طانتدیرمه‌یه موفق اولمش، زمانی شعراسنه تقدم ایتمشدر.

نفعی چوق خود بین ، چوق خود پرست بر شخصیتدر ، او - شعرده‌کی وسعت اقتداریله ، وسعت استعدادیله مغرور ، هر شیئه ، هرشخصه قارشو کوزلری قاپالی - پادشاهدن ماعدا - یالکز کندینی سومش ، کندینی کورمشدر . نفعینك غروری اوقدر شدید وصمیمی ایدی ، که‌فخریه‌لری صوثوق اوله‌جق ، بزی تبعید ایده‌جك یرده بالعکس کمال ذوق ایله اوقونمقده‌در ، چونکه صنعی دکلدر ، چونکه کندیسنك نه‌اولدیغنی ، نه‌درجه‌لرده یوکسك بولندیغنی حس ایتمش ، اوندن صوکره یازمشدر :

« کرمده کوج سنی تعریف اما رخصت اولورسه
« سخنده بندهٔ وصافکی کور نه تماشادر

« حکیم اندیشه شاعردر کرامت پیشه ساحردر
« تفکرده فلاطوندر تکلمده مسیحادر

« کلیم‌اللهدر اندیشم دلم طور معانیدر
« کلامم سرتسر شرح مزایای تجلادر .

« لسانم ترجمان سر غیب‌الغیب لاهوتی
« کتابم نسخهٔ دیوان پر مضمون ومعنادر

« نیجه دیوانچه متن حکمت الاشراق اندیشه
« که خورشید جهانتاب اکابر جلد مطلادر

« دکل لوح ضمیری کفت‌وکوی حکمت آمیزم
« سطرلاب ابو معشر شفای ابن سینادر

« جهانی‌ایتمه‌ده رشح مدادی دمبدم احیا
« نی خامه‌م مکر آب حیاتیله مربادر

« ینه کلدی خروشه بحر کوهرپاش اندیشم
« دکلدر بوقصیده بردیزی لؤلؤ لالادر

« بولیدی کربونکله زیب وزینت کردن زهره
« فلکده ظن ایدردی سیر ایدن عقد ثریادر

« بکا عامی دین باطل ، نه هرزه یر کوپك جاهل
« ادبده اولدخی زعمنجه صاحب طبع وملادر
« مقلد مسخره مضحك طوتالم منطقی اولمش
« نیجه ملا اولور اول خر عجب بیهوده دعوادر

« اوکونه مضحکك اشعارینه سوز دیرمی اهل دل
« نهایت اولقدر واردرکه موزون ومقفادر

« بنی مدح اونی ذم ایتمك دکل معنیده مقصودم
« حقیقتدر سوزوم سوزده مرادم حقی اجرادر . »

زماننده هیچ بر شخص اونك ناخن تنقیدندن قورتیله مامشدر ، شیخ الاسلام یحیی افندی ، صبری ٔ شاکر کبی تقدیر ایتدکلری پك نادردر . نفعی کندیسنه ضرر ایراث ایده بیله جکلر ایله کستاخ ، بی پروا اوغراشیر بر موجود اولمغله برابر نفعی طوقونه جقلره قارشو ده غایت لطفکار ، سخی ، مداحدر .

سهام قضاسی ، بوشتونامه سی کبیلرنده ، هجوملرنده نه قدر شدید المزاج اولدیغنی بزه واضحاً کوستریور . سهام قضاسی ومحتوی اولدیغی منظومات صنعت نقطهٔ نظرندن باقیلدیغی تقدیرده هیچ بر قیمته مالك دکلدر ، بورایه نقله دکل اوقونماسنه جواز ویریله مه یه جك بر چوق صحیفه لری واردر ، که صرف کینله ، صرف هجوم مقصدیله

یازلدیغی، أك عادی شتومی حاوی بولندیغی جهتله آثار صنعتده‌کی منفعت نا اندیشی غایه‌سنی اونوتدیرمش ، بناءً علیه پك صوثوق ، پك عادی قالمشدر .

هجویه‌لری برچوق کیمسه‌لرك کندیسندن تباعدینی موجب اولمش، نفرت عمومیه‌یی قازاندیرمش، نفعی پدرینی بیله هجوایتمش و دیمشدر که:

« پدر دکل بوبلای سیاهدر باشمه

زمانده‌کیلر کندیسندن اوقدر بیزار ایدیلر که :

« آن شاعر هیجا کوکه نام اوست نفعی

« قتلش بچار مذهب واجب چو قتل افعی . »

سوزلریله فتوای قتلنی بیله ویرمشلردر . تذکره صاحبی قافزاده لسان تعرضندن قورتیله‌مادیغی جهتله نفعی‌یه فوق‌العاده قیزمش، تذکره‌سنده یالکز نفعیٔ ارضرومی.بوابیات ترزیفاتندندر .» سوزینی سویله‌مکله اکتفا ایتمش ، مومی الیهی تحقیر ایله‌مشدر .

مع‌مافیه بوتون بوهجوملر نفعی‌نك ایلرولەمسنه مانع اوله‌مامشدر ، نفعی ذکاسیله ، دهای شاعریتیله تحکم ایدییور ، ترقی ایدییور ، سلطان مراد رابع کبی بر پادشاهك مصاحب خاصی بولنیوردی.

نفعی بر شاعر آهنکدر ، اوکلمه‌لرك موسیقیسنه ، راز موسیقیسنه تمامیله واقفدر . کلمه‌لر اونك دهاسی اوکنده بالمومی کبی أرییورلر، اوکا اطاعت ایدییورلر ، نغمه‌لر ایجاد ایله‌یورلر ، قولاقلرده موسیقی آلتلری کبی چینلایورلر. نفعی‌ده آهنك اوقدر قوتلیدر ، که انسان أثرلرینی اوقورکن موسیقی‌یه تابع معنایی ، خیاللرك نفاستنی اونوتیر ، کوره‌مز :

« اسدی نسیم نوبهار آچیلدی کللرصجدم
« آچسون بزم‌ده کوکلمز ساقی مدد صون جام جم

« ایردی ینه ارد بهشت اولدی هوا عنبر سرشت
« عالم بهشت اندر بهشت هرکوشه بر باغ ارم

« کل دوری عیش ایامیدر ذوق وصفا هنکامیدر
« عاشقلرك بایرامیدر بوموسم فرخنده دم

« دونسون ینه پیمانه‌لر اولسون تهی خمخانه‌لر
« رقص ایلسون مستانه‌لر مطربلر ایتدکجه نغم

« بودمده کیم شام وسحر میخانه باغه‌رشك ایدر
« مست اولسه دلبر سوسه کر معذوردر شیخ‌الحرم

« یانیلسون بیچاره‌لر آلفته‌لر آواره‌لر
« شاعر صونه مهپاره‌لرندش ایتمك اولور ستم

« یار اوله جام جم اوله بویله دم خرم اوله
« عارف اودر بودم اوله عیش وطربله مغتنم

« ذوقی اورند ایلر تمام‌کیم طوته مست وشادکام
« بر ألده جام لاله‌فام بر ألده زلف خم نجم

« لطف ایله ساقی نازی قومی صونکه قالمز بویله‌بو
« طولسون صراحی دستبو بوش طورمه‌سون پیمانه هم

« هر نورسیده شاخ کل آلدی ألینه جام مل
« لطف ایت آچلسن داخی کل ای سروقد وغنچه فم

« بودرد وبوصافی دیمه دونسون پیاله غم یمه
« قانون دور دائمه اوی‌سن‌ده می صون دمبدم

« میدر محك عاشقان آشوب دل آرام جان
« سرمایهٔ پیر مغان پیرایهٔ بزم صنم

« می عاقلی ارشاد ایدر ، سیله ویرر برباد ایدر
« عاشقلری دلشاد ایدر دللرده قویمز گرد غم

« می آتش سیالەدر مینا قدحله لالەدر
« یاغنچهٔ پر ژالەدر آچمش نسیم صبحدم

« ساقی مدد می صون بزه جام‌جم وکی صون بزه
« رطل پیاپی صون بزه کیتسون کوکللردن ألم

« بز عاشق آزادەیز اما اسیر بادەیز
« آلفتەیز دلدادەیز بزدن دریغ ایتمه کرم

« بر جام‌صون الله ایچون برکاسەده اول ماه ایچون
« تامدح شهنشاه ایچون آلم اله لوح‌وقلم »

شوکریزکاهدەکی آهنك لطیفه ، موسیقی‌یه قصیدەلرینك اکثرنده تصادف ایدیلیر ، موسیقی‌نك تأثیریله انسان غیر اختیاری سوروکلەنیر، کیدر. رباب مجموعەسنك اون یدنجی نومروسنده یازیلان بر مقالەده [۱] « خلاصه نفعیده ، رقت آرانیلەماز . نفعی شاعر آهنك ، شاعر دبدبه ، شاعر تفاخردر ، اونی بویله اوقوملی ، بویله قبول ایتمەلی . » دینلدیکی کبی ینه عینی مقالەده « نفعی جدی بر عاشق اولەمامشدر؛ قلبندەکی هجرانلری ، الملری ، حرارتلری نقل ایتدیکی زمان‌نەقدر یالانجیدر، اونك ایچونده، قدمانك اکثریا حیات‌عشقیەسنی مترنم غزلیات صحیفەلری نفعی دیواننده غایت صوئوق ، مبالغەلی غریب بر شکل وادا ایله مالیدر . »

[۱] رباب : شهاب‌الدین سلیمان .

سوزلرینه تصادف ایدییورز. فی الحقیقه نفعی غزللرنده، قصیده‌لرنده اولدیغی قدر موفق اولمش بر شاعر دکلدر، بوده مزاج و طبیعتنك بر نتیجهٔ ضروریه‌سیدر، او هیچ بر شی اولمق ایسته‌مه‌مش که عشقه اسیر اولسون. بناءً علیه اکثر غزللری بارد، آهنك قوتیله اوقونیر أثرلردر:

« اغیاره نگاه ایتدیکك ناز صانوردم
« چوق لطف ایمش عاشقه بن آز صانوردم

« غمزه‌ك دلی رسوای جهان ایلدی آخر
« بالله بن اول آفتی همراز صانوردم

« صبر ایله‌سه‌م آینه‌ده‌کی عکس جمالك
« حسنیله سنی مه کبی ممتاز صانوردم

« معمور ایدوکن بیلمز ایدم بویله خرابات
« مستانه‌لری خانه بر انداز صانوردم

« سحر ایتدیکی سندن اشتدم ینه نفعی
« یوخسه سوزینی هپ سنك اعجاز صانوردم . »

نفعی « ۱۱٤٦ » تاریخنده پادشاهه هجو یازمه‌یه‌جغنه دائر ویرمش اولدیغی یمینك خلافنه حرکتله بایرام پاشایه نظماً تعرض ایتدیکی مسموع پادشاهی اولمه‌سنه بناءً باارادهٔ سنیه بوغدیرلمشدر.

مزارینك نره‌ده اولدیغی معلوم دکلدر؛ بعضیلری مزارینك سرای برونی ایله اسکدار آره‌سنده اولدیغنی، بعضیلری‌ده – ازجمله ادمون فازی ایله عبدالحلیم ممدوح بك – باب عالی‌ده موجود ایکی مزاردن بری ایدوکنی ذکر ایتمکده‌درلر.

٧

صبری . — صبرینك اصل اسمی سید شریف صبریدر، نفعینك:

« بحمدالله زمانكده بقول صبریٔ شاكر
« گریبان فلك مهجور دست آه شكوادر

سوزلرینه آلدانه‌رق مرحوم نامق كمال بك « صبریٔ شاكر » دیمكله اسمی اوصورتله قالمش ، دیوانی‌ده اوصورتله توصیف ایدلمه‌یه باشلانمشدر . كندیسی مراد رابعك اخص ندماسندن ایدی. اثارنده زمانك كمالی، دبدبه‌وداراتی، لساننده‌كی زینت تماميله اوقونمقده‌در. نفعی‌نك أثرلریله بونك آره‌سنده پك درین بر فرق كوروله‌مه‌مكله برابر صبری نفعینك چیقدیغی درجهٔ شاعریته چیقامامش ، أثرلرنده بیلنه‌مز ناصل بر شی ، بر صمیمیت ، بر انجذاب نقصان قالمشدر .

سلطان مراد رابع حقنده یازمش اولدیغی قصیده‌لرده بر وقار ونجابت بولندیغی حالده بر عدم تبدل كورولمكده ، روحی اوقدر اوقشامامقده‌در . غزللری‌ده مختلف موضوعلره انتقال ایده‌مه‌مش ، ویاتماس ایتدكلرینی تماميله كوستره‌مه‌مشدر . غزللرندن شو غزلی آلمقله اكتفا ایده‌جكز :

« دل جام مجازی ایله مستانه دكلدر
« بونشوه بزه بخشش پیمانه دكلدر

« خوشحال فنا شحنهٔ دورانه باصلمز
« دردكش غم ساكن میخانه دكلدر

« اوصلندی كوكل هر صاچی زنجیره اورلمز
« اولكی كبی شمدی اودیوانه دكلدر

« عشقنده یانان دللر آز آتشله طوتشمز
« دلسوختکان غمی پروانه دکلدر

« کلدکجه دلاخانه‌که غم منفعل اولمه
« یاران صفادندر اوبیکانه دکلدر

« کلکون ورق دفتر حسن ازلیدر
« رخسار معنبر خط جانانه دکلدر

« نقش اولمش آکا پنجهٔ عنقاده بر اژدر
« اول زلف خم اندر خم ایله شانه‌دکلدر

« اولسه یراشور تختکه پادشه عشق
« دل خانه‌سی صبری قتی ویرانه دکلدر

« دکلرسه نوله سوزلرمی اولشه معنی
« اسرار غم عشقدر افسانه دکلدر

« اول پاك نظرکیم نکه دیدهٔ لطفی
« اهل دله‌در جاهل ونادانه دکلدر

« خامه‌مده دعاسنده ثناسنده‌در آنك
« مدحنی اوقور آنجق اومستانه دکلدر . »

۸

یحیی . — شیخ الاسلام زکریا افندینك مخدومی اولوب «۹۶۰» تاریخ هجریسنده استانبولده دنیایه کلمشدر . یحیی افندی زمانك علوم وفنونه چالشمش ، علمای عصردن معلول زاده‌دن ملازم اولمش ، پدری کبی طریق علمـه داخل اولمش ، بوطریقده ایلروله‌مش ایکی

دفعه روم ایلی قاضیعسکری اولمش ، « ١٠٣١ » تاریخنده شیخ الاسلاملق پایه‌سنه ارتقا ایله‌مش ، اوچ دفعه اولمق اوزره یکرمی سنه‌یه قریب بر مدت اومقامده قالمشدر .

عصرینك فریدی ایدی . ادبیاتده ، شرعیاتده قازاندیغی شهرته برده سیاسیاتده‌کی مهارتنی علاوه ایله‌مشدر . نفعی ، صبری کبی ذوات مشار الیهك مدحنده بولنمشلر ، قصیده‌لر یازمشلر ، تقدیر ایتمشلردر .

غایت اخلاقلی ، متواضع ، خیری دوشونیر ، کولر یوزلی ، لطیفه‌یه میال ، حقوق عباده رعایتکار بر ذات اولمغله جمله‌نك محبت وتوجهنی قازانمش بولنیوردی .

یحیی افندی‌نك أك بویوك مهارتی غزللرنده‌در ، غزللری اوقدر شوخ بر شکلده اولمایوب بالعکس آغیر باشلیدر . یحیی افندی باقی‌نك بر معقبیدر . نفعی‌نك ، سائر ذواتك آز چوق حصوله کتیردکلری تجدداته حوالهٔ سمع اعتبار ایتمه‌مش ، محافظه‌کارلقده زماننك یکانه‌سی قالمشدر. شو بر قاچ غزلنی آلمقله اکتفا ایده‌جکز :

« دفع غمده اولمزز محتاج جامه جم کبی
« عاشقز بز عاشقه ا کنجه اولمز غم کبی

« بحر ایسکده قطرهٔ ناچیز کوستر کندوکی
« کوکلنه کیر ای کوکل اول غنچه‌نك شبنم کبی

« قنده بر اهل کرم وارسه یاشتمز روزکار
« یر یوزنده شمدی بر آدم‌ی وار آدم کبی

« بحر عشقك بر کنارین بولمدی بیچاره دل
« دوشدی بر کردابه اول زلف خم اندرخم کبی

« بکنزه‌من اشعار غیره سوزلرنده روح وار
« سر غیبی طبعمه یحیی سنك مرهم کبی . »

* * *

« چشم مخزونم خیالك شاهنی اعزاز ایدر
« هر کلشده بر قماش سرخ پای انداز ایدر

« کیم قچار یلوارمدن دلداره اما نیلسون
« عاشق شیدا نیاز ایتدکجه دلبر ناز ایدر

« سن همان کنج نیازی بکله ای کنجشك‌دل
« شاهبازك چونکه اوج نازده پرواز ایدر

« سر عشقی بلبل شیدا نیجه پنهان ایده
« قنده بر آغزی آچیق وارسه آنی همراز ایدر

« آز چوق نیلرسه یحیی لطفیدر ، احسانیدر .
« دیمه اول مهرو جفایی چوق وفایی آز ایدر . »

* * *

« اول ماه لقا زلف سیهکارینی چوزدی
« صان چین وخطا تاجری‌در بارینی چوزدی

« بر آق کلی ایلدی بر طفل پریشان
« دلبرکه آلوب دستنه دستارینی چوزدی

« انجم طاغیلوب صانمه طلوع ایلدی خورشید
« اول سیم بدن تکهٔ زرتارینی چوزدی

« مژده ایدیجك ای کل ترباد قدومك
« هر غنچه همان کیسهٔ دینارینی چوزدی

« یحیی دلدی صاریله آکه کمر آسا
« اول کافر بدکیش که زنارینی چوزدی . »

***

« آجی سوزلر نیت ایلرسك‌ده اولمم بی‌حضور
« چونکه ایلر اول زبان ایله اولبلردن صدور

« آرتق اولوریم جان عاشقلره حکمت ندر
« هرقچان خونی کوزکده خسروا اوله فتور

« بر جمال باکمالك اولمشیز مفتونی کیم
« بقدوغی مرأت ایدر خورشید کبی فیض نور

« قورقرین جنتده‌ده عشاق راحت کورمیه
« اوکرنورسه شیوهٔ خوبان استانبولی حور

« سروقدندن بزی حق ایتمیه یحیی جدا
« اوستمزدن سایهٔ لطف خدا اولمایه دور . »

یحیی افندی احترام ایله ، دبدبه ودارات ایله پك چوق سنه‌لر یاشامش، ۹۳ یاشنده اولدیغی حالده «۱۰۵۳» ی سنه‌سی ذی‌الحجه‌سنك اون سکزنجی کونی ارتحال ایتمشلر ، سلطان سلیمده پدرینك نزدینه دفن اولنمشلردر .

۹

بو دورك هیئت عمومیه‌سنه بر نظر : اجمال سیاسی و اجتماعی ، ترقیات فکریه ، معماری ، شیوه وذوقه حقنده کمی تلاملات ، لسانه . — سلطان سلیمان قانونی دوری کرك ظفر ، کرك سیاست

خارجیه وداخلیه، کرك علم وفن وصنعت اعتباریله کمال دوری اطلاقنه شایان بر دوردر. عثمانلی حکومتی زمان سلطنتنده حدودلری آشمش ، بر چوق ایمپراطورلقلرك ، قراللقلرك صاحب مشروع ویکانه‌سی بولنمش ، خزینه‌سی پاره ایله طولمش بر حالده اولمغله پادشاه پك طوغری اوله‌رق کندیسنه «شهنشاه» عنوانی ویرمشدر اوروپاده پادشاهك قارشوسنده رقیب اولمق اوزره بر چوق قراللقلری بر آرایه جمع ایتمش اولان شارلکن بولنیوردی .

هامه‌ر سلطان سلیمان قانونی دورینه کیررکن «انجق ملتلرك مقدراتنده بر درجه‌یه قدر اهمیتی حائز وظیفه اجرا ایتمش هیچ بر دولت یوقدرکه مدنیت تحملرینك هپ بردن آچیلمش اولدیغی بر صفحه ارائه ایتمه‌سین » دیدکدن صوکره « قانونی ، محتشم ، بویوك عنوانلریله یاد اولنان سلیمانك زمان سلطنتی بو اوصاف متعدده ایله تاریخ عثمانینك أك مهم دوره‌سیدر . دولت قدرتنك ، فتوحات جدیده‌سنك، مدنیتنك، آثارقانونیه‌ومعماریه‌سنك أك‌واسع موجودیتنی بوپادشاهه مدیوندر ، عثمانلیلر آنجق قانونی عنوان متواضعانه‌سنی ویردکلری حالده اوروپا مورخلرینك بویوك صفتیله توصیف ایتدکلری عثمانلی پادشاهی یالکز سلطان سلیماندر . » سوزلرینی‌ده سویله‌یور .

سیاست خارجیه‌ده شرق ایله غرب حدودی اصلا نظر دقت واعتباردن‌دورطوتیلمه‌یه‌رق کرك اوروپاده، کرك آسیاده‌موازنهٔ دولده حکومت عثمانیه‌نك أك آغیر باصماسی اسبابی دوشونیلمش ، بونك ایچون قره دکزده أك بویوك، أك امنیت بخش قوتلر احضارایدلمش، داخلاً دورهٔ کماله کلن بر حکومت مطلقه‌نك توجیه شان وشرفی ،

طرز اظهار عدالتی ، مرکزیتی، مطلقیتی تمامیله کوسترلمشدر .

دبدبه ، دارات ، سفاهتده مطلقیتك ، رفاهك ، مظفریاتك وسعت وشدتنجه وسعت وشدت پیدا ایتمش ، دها اینجه ، دها کبار بر شکل آلمش ، خرم سلطانك بوخصوصده پك بویوك بر تأثیری اولمشدر .

سلطان سلیمانك پك اوزون سورن زمان سلطنتنده مجارستانه ایللك دفعه سفر اجرا ایدلمش ، بلغراد فتح اولنمش ، شام والیسی غزالینك عصیانی باصدیرلمش ، ردوس محاصره وفتح ایدلمش ، مصر عصیانی دفع ایدلمش ، موهاچ مظریت عظیمه‌سی تاریخ عثمانی‌یه یکی بر شان ویرمش ، بودین ضبط ایدلمش ، ویانه محاصره اولنمش ، کونش محاصره ایدیله‌رك آلنمش ، تبریز ، بغداد بودین ممالك عثمانیه‌یه الحاق اولنمش، نیس شهری محاصره اولنمش، شارلکن ایله مجارستان قرالی فردیناند ایله مصالحه ایدلمش ، طمشوار ایله مجارستانك بر چوق قلعه‌لری سقوط ایتمش، شهزاده بایزیدك عصیانی باصدیرلمش، خیرالدین، طورغود ، پیاله ، پیری رئیس اسمنده مشهور کمیجیلر یتشمش ، آق دکزده ، هند دکزنده محاربه‌لر اولمش ، بعض وزیر اعظملر قتل ایدلمشدر. مرکزیت ومطلقیتك نه‌درجه‌لرده سلطان سلیمان قانونی زماننده یر طوتدیغنی آکلاتمق ایچون وندیك ایلچیسی غریتینك آوستریا وشارلکنك سفیرلرینه سویله‌مش اولدیغی شوسوزی نقل ایله اکتفا ایده‌رز : قوللرك پادشاهه اطاعتی اودرجه‌ده‌در، که شودقیقه‌ده بر آشجی‌یی اوهرشیئه مقتدر اولان ابراهیم پاشانك اعدامنه کوندرمش اولسه بو امر درحال ، مشکلاتسز اجرا اولنور . دنیایه یالکز او-

صلح ویره بیلیر . خرستیانلق هیچ بر وقت بوزمانده اولدیغی قدر منقسم اولمامشدر . »

اوغلی سلیم ثانینك سلطنتنه کلنجه بو دور پدرینك شعشعه وداراتیله، برده صدر اعظم صوقوللی محمد پاشانك درایت واقتداریله یاشامش ، بعض شانلی مظفریاته ، فتوحاته مظهر اولمشدر . هامەر سلطان سلیم ثانی حقنده « جالب حجالت سفاهتیله تحت عثمانی‌یی أك زیاده لکه‌دار ایدن پادشاهلرك بری اولان بو حکمدار بی اعتدال » سوزلرینی صرف ایدییور . جلوسی اثناسنده خزینه محاربات متمادیه ، متمادی احسانلر طولاییسیله بوشالمش برحالده بولنییوردی . بواثناده یکیچریلرك عصیانی بوسبوتون قابارمشدر . پادشاه جدیدك أك بویوك موفقیتی وزیر اعظم صوقوللی محمد پاشایی یرنده ابقا ایتمه‌سی ، هیچ بر شیئه قارشمه‌مسی ، کندی اکلنجه‌سیله اشتغال ایتمه‌سیدر . فقط سلطان سلیم توجه عمومی‌یی قازانمش برپادشاه اولمایوب استانبولده، سلانیکده، وسائر محللرده وقوعه کلن یانغینلر علیهنه تفسیر ایدلمش ، قبریس فتح عظیمی بیله شرابی ایچون ضبط ایدیلیور کبی سوزلرك انتشارینه وسیله اولمشدر .

زماننده ساقز آطه‌سی ممالك عثمانیه‌یه الحاق ایدلمش ، قبریس فتح اولنمش ، اینه‌بختی‌ده عثمانلیلر مغلوب اولمش ، یمن فتح ایدلمش ، بحر حزر ایله آزاق دکزینك برقانال ایله ربطی مسئله‌سی دوشونیلمشدر .

سلطان مراد ثالثك زماننه کلنجه دبدبه‌نك ، داراتك ، سفاهتك بوتون ایزلری کورولمه‌یه باشلامشدی . بالذات پادشاه اراده‌سز ، ضعیف الاخلاق ایدی . شفقت ومرحمتی هرشیئه غالب بولینیوردی .

زمانی بر بحران رجال زمانیدر. پادشاهك بوضعفندن استفاده ایدیلیور، اونك مختلف جریانلر ، مختلف نفوذلر داخلنه کیرمه‌سنه سببیت ویریلیوردی. باخصوص پادشاهك سفاهته انهماکی سیکیرلرینه بوسبوتون ضعف طاری اولمسنه سببیت ویرمش ، وهم حکومتی اداره ایتمه‌یه باشلامشدر. دورهٔ کمالك ایلك اسباب سقوطی مرادثالث زماننده کورونمه‌یه باشلامش بحران رجال پك اوزون مدت دوام ایتمش ، شو احوال بالآخره قادینلر دورهٔ سلطنتنی احضار ایله‌مشدر. خصکی صافیه خاتون پادشاهك اوزرنده پك بویوك بر تأثیره مالك اولدیغی کبی اویس افندی نامنده بر سفیه‌ده پك بویوك بر نفوذ صاحبی ایدی. صوقوللی محمد پاشانك آرتق نفوذی قالمامشدی .

زماننده ایرانده بر چوق فتوحات مهمه اولمش ، کورجستان وشروان فتح ایدلمش ، آوستریا ایله محاربه ایدلمشدر .

یرینه کچن سلطان محمد خان ثالث دورنده‌ده بحران اداری تمادی ایتمش ، والده سلطان اولان صافیه قادینك ألنده امور حکومت دها زیاده تشوش پیدا ایله‌مش، بر طاقم اراذل واسافلك ألنه دوشمشدر. قوانین قدیمه بوزولمه‌یه باشلامش، تیمارلر ، زعامتلر سرای خدمه‌سنه، منتسبین علمیه‌یه بیله ویرلمه‌یه باشلامش ، موسویلردن والده سلطانه چاتقین « خیراچا » نامنده برقادین آرتق تیمارلری ایسته‌دیکی کبی صاتمه‌یه باشلامش ، امور داخلیه بوسبوتون اختلاله یوزطوتمشدی. باخصوص جلوس کونی سرایده شهزاده‌لرك قتلی ، حامله اولمق بهانه‌سیله جاریه‌لرك دکزه آتیلمه‌سی جداً شایان دقت ، اصول مطلقیتك سوء استعماله یوز طوتدیغنه أك بویوك دلیل ایدی. شیخ الاسلاملر بیله

آرتق ریادن واز کچه‌مه‌یوردی : متفسخ بر سیاست وحشیانه اجرای احکام‌ایدییور، قورقوتولید ایده‌جك‌یرده‌یأس، نفرت‌اویاندیرییوردی.
زماننده آوستریا ایله محاربه ایدلمش ، آناطولی‌ده جلالی اشقیاسی توره‌مش ، شاه عباس ایله ایران معاهده‌سی اجرا اولنمشدر .

سلطان احمد اولك زمان سلطنتی شدتله ، علویتله مالامال بر زماندر . پادشاه اولدیغی کون ایلك اراده‌سی « سنك باشکی کسرم » سوزلریله باشلامقده‌در . داخلاً بر شدت اداره تأسیس ایتمش‌در . مراد بك تاریخنده زماندن بحث ایدرکن « ایکی صدر اعظم ، ایکی قائمقام‌قتل اولندی. دیکر ایکی‌صدر اعظم دخی‌خدمات مسبوقه‌لرینه، طقسانی متجاوز سنلرینه، یاخود علیل‌ومریض بولنملرینه باقیلمقسزین اذیتلره دوچار ایدلدی . حضورده اختاق ایتدیریلن صدر اعظم درویش پاشا سریلدیکی یرده جانلانوب قیمیلدانجه پادشاه خنجرینی چکوب اوزرینه‌چوکمش، خنجرینی‌دفعاتله‌صوقوب چیقارمشدر.» [١]
سلطان احمد اول‌سیاست داخلیه‌ده برمجموعهٔ تضاد ایدی، شوشدتلرینه معادل بعضاً اوقدر مرحمتلر، اوقدر شفقتلر، طوغریلیقلر کوستریرکه حیرت ایتمه‌مك ألدن کلمز ، برادری سلطان مصطفی‌یی قتل ایتمه‌مسی بویوك والده‌سی ونديكلي صافیه سلطانی تبعید ایتمه‌سی ، برنجی خصکی طرفدن سائقهٔ رقابتله اولدیریلن جاریه‌لری خبر آلمسی اوزرینه أك بویوك جزایی عشقنه رغماً ینه کندی الیله ویرمه‌سی بو طوغریلقلرك بررر دلیلیدر . عشرت وقادینه پك چوق دوشکون بولنمه‌سی پك کنج یاشنده ترك حیات ایتمه‌سنی مؤدی ، بناءً علیه بونلرك تأثیریله شدتنك

[١] تاریخ ابوالفاروق : جلد ، ٤ صحیفه ٢٩٠

تزاید ایده‌رك برچوق فنالقلری مؤدی اولمه‌سی مانع اولمشدر. زماننده آوستریا ایله، ایران ایله محاربه ایدلمش، سیتوا ایران معاهده‌لری حدود عثمانینك آز چوق کوچولمه‌سنی بادی بولنمش ، دولتك شان وشرفنه نقیصه ایراث ایتمشدر .

وفاتنی متعاقب برادری سلطان مصطفی مقام سلطنته جالس اولمش ایسه‌ده مجذوب اولمه‌سنه بناءً چوق زمان ادارهٔ امور ایده‌مه‌مش ، خلع ایدیله‌رك یرینه سلطان عثمان کچمشدر .

سلطان عثمان شدید بر سیاست داخلیه اتخاذ ایتمش، عشرت ایدن یکیچریلردن بر چوغنی اراده‌سیله بوغدیرلمش . اولدیرلمش ، یاخود بالذات پادشاهك امریله آخرته انتقال ایتمشدی .

یك کنج اولان پادشاه طورمه‌یور ، چالشیور ، ملته بر حیات ویرمك ایچون اوغراشییوردی ، فقط خواجه‌سی عمر افندی کبی بر محدود النظرك رأییله حرکت ایتمه‌سی کندیسنی بر طاقم خطیئاته سوق ایتمشدر، که نتیجه‌ده عدم موفقیتله قارشیلاشمش ، حتی حیاتنك کیتمه‌سنه بیله سبب اولمشدر ، شهزاده سلطان محمدك حضورنده قتلی، عسکره ویریلن آقچه‌نك قطعی بونلردن بریدر. زماننده لهستانه سفر واقع اولمش ، بر نتیجه‌یه اقتران ایده‌مه‌مش، استانبوله عودتنده پك فجیعانه بر صورتده پادشاه یکیچریلرك یدیله قتل اولنمشدر .

پادشاهك یکیچریلر ألنده ارتحالی انتظام اداره‌یی بوسبوتون آلت اوست ایتمش ، مملکتده اداره اجلاف و اراذلك یدینه کچمش، عسکر امور ملکیه‌یه مداخله‌یه باشلامش، سلطان مصطفی تکرار پادشاه اولمش، آناطولی‌ده عصیان یوز کوسترمش، آنارشی سیاست داخلیه

یرینه قائم اولمشدی. دور کمال، دورشوکت معناً اولییور، خارجاًشکلنی محافظه ایدییور، هیچ کیمسه بوندن متأثراولمایور، هرکس حکومتی اداره‌یی کندی حالنه براقمش بولینیورلردی. رشوت، مأمورین ایچین مأموریت احداثی بوتون هرکسی اشغال ایدییوردی. بوحال دوام ایده‌مزدی، احوال غایت قاریشیق، امور حکومت جاهللرك عاجزلرك ألنده پامال ایدی، آرتق بوسبوتون دور کمال چوکییور، مملکت یاواش‌یاواش بدبینی‌یه‌طوغری ایلروله‌یور، دورهٔ فکری حاضرلانییور. نفعی، صبری کبی شاعرلر اسکی زمانلرك خاطره‌سیله دورهٔ کمالی یاشاتییورلردی. سلطان مصطفی مقام سلطنتده چوق زمان قاله‌مادی، یرینه سلطان مراد رابع مقام سلطنته کچدی، یکیچریلرك صدر اعظم یاپدیرمش اولدیغی مره حسین پاشانك «آرقداشلر لازم اولان شیلری نره‌ده بولورسه‌کز همان آلوب احتیاجکزی دفع ایدرسکز. أت، موم، پرنج، یاغ وسائره لوازم ایچون صیقینتی چکمه‌ییکز. پادشاهك پاره‌سی چوقدر، تضمین ایدر.» مآلنده‌کی سوزلری شو فوضاویت ایچون بر دلیل واضحدر. بواثناده کوسم سلطان بوتون قوتیله اجرای حکومت ایدییور، احوالدن استفاده ایله‌یوردی.

سلطان مراد رابع سلطان مصطفی‌نك یرینه اجلاس ایتدیرلدی. اون ایکی یاشنده بولینیوردی، زمان سلطنتك ابتدالری آغالرك تغلبیله، کوسم سلطانك اداره‌سیله کچدی، قسم دیکری‌ده پادشاهك استبدادینه اساس تشکیل ایتدی. پادشاه پك شدیدالمزاج ایدی، أك صوك اراده‌یی أك اول ویرنلردن بولینیوردی، فوضاویتك اوکنی باشقه درلو آلمق ممکن دکلدی. بوشدته لزوم واردی، فقط شدت

طرز معقولی کچمش، عادات و اعتیاداته، احتیاجاته بیله تجاوز وتعدی ایتمشدی . سلطان مراد رابع توتونی منع ایتمش ، توتون ایچنلری قتل ایله جزالندیرمشدر . سلطان مراد رابع یاتسو نمازندن صوکره چیقمه‌یی منع ایتمش، چیقانلری عینی جزایه دوچار ایتمشدی. زماننده داخلی عصیانلر اولمش ، پادشاهك غیرتیله باصدیرلمش ، عجم غائله‌سی ظهور ایتمش ، بغداد ایکنجی دفعه ضبط اولنمش ، پادشاه بالذات سفرده بولنمشدر .

سلطان ابراهیمه کلنجه، بودورهٔ کمالك آرتق سقوط ایتدیکنه، اسباب وهن و انحطاطنك لازم کلن نتایجی استحصال ایتدیکنه شهود وقایع ایله مالامال بر دوردر . بوتون سکون وتوقف، کمال دورلرینی تعقیب ایدن بر تکامل معکوس ایله کیده بیله‌جکی أك ألیم ، أك صوك نقطه‌یه واصل اولمشدی؛ مملکتده اعصاب اجرای احکام ایدییور، معقول بر سیاست کورونه‌میوردی . بوتون قوت ضعیف الاراده بر پادشاهك ألنده طوپلانمش ، داخلی عصیانلر یوز کوسترمش ، بر استبدادبی‌معنا یالکز کسمك ییقمق، صرف ایتمك، یرینه کتیرمه‌مك، ریاکار اولمق حکومتی، ملتی اداره ایچون کافی کورولمشدی؛ باخصوص قادینلرك ادارهٔ حکومته قارشمه‌لری دیکر زمانلردن دها زیاده کوزه چارپه‌جق درجه‌ده ایدی . زماننده بر چوق والیلرك عصیانیله اوغراشلمس، کرید سفری آچیلمش، وکندیسی بر عصیان نتیجه‌سنده خلع ایدلمش ، طقوز کون صوکره بولندیغی محبسده قتل اولنمشدر . سیاست خارجیه‌ده بوپادشاه زماننده بر تشوش ایچنده کچمش ، نااهل أللرده بولنان دولت عثمانیه خارجك قاریشیقلغندن استفاده

ایده‌مه‌مش ، قاپیتولاسیونلر ، اعطاسنه رواج ویرلمشدی .

بو دورده‌کی حیات اجتماعیه‌کنجه بونی ایکی قسمه آییرمق ضروریدر ، بری حقیقی ، طبیعی بر انکشاف وتکاملك تظاهراتی ، دیکری‌ده اولکنك انقراضه طوغری کیدرکن ظاهراً محافظه‌سی . .

عثمانلی حکومتی سلطان سلیمان قانونی زماننه قدر کیده‌جکی حدودلره قدر کیتمش ، غالبیتدن غالبیته سوروکله‌نمش ، ثروت ودبدبه ورفاه ایله یاشامش ، پادشاهلرك اهل هنری ، علما وفضلایی ، شعرایی ، صنعتکارلری محافظه وصیانت ایتملری طولاییسیله حیات اجتماعیه‌نك هر نقطه‌سنده انکشافات مکمله تظاهر ایتمشدی . حکومت حکومت مطلقه اوله‌رق صورت قطعیه‌ده آرتق تقرر وتأسس ایتمش بولنیوردی . فاتح سلطان محمد ایله سلیمك اصول اداره‌یه ادخال ایتدکلری حکومت مطلقه تخملری آرتق تماميله نشو ونما بولمش ، صوك نقطه‌یه واصل اولمشدی . پادشاه هر خصوصده مطلق العنان ایدی ، او امور مملکتك اداره‌سنی ایستدیکی آدمه تودیع ایدر ، اونك یدیله مملکتی اداره ایتدیره بیلیردی ، حتی بندکانندن ابراهیم پاشانك صدارتی بوصورتله وقوع بولمش ، دیوانك خارجندن انتخاب ایدیله‌رك مقام صدارته کتیرلمشدی ، مطلقیت اداره دیمك فضله شرف دیمکدر ، حکومات مطلقه‌یی ذاتاً بتیرن اولدیره‌ن‌ده بو فضله شرف مسئله‌سیدر ، بونك ، شرف ادعاسنك أك جلی تظاهراتی بودورده بر چوق وقایع وحادثات ایله اظهار ایتمك ممکنسه‌ده بز بوراده بر قاچ وقعه ایله آکلاته‌جغز . بو زمانه قدر پادشاهلرده سرعسکرلك بولنیرکن بودورده بافرمان همایون بو منصب صدر اعظم ابراهیم پاشایه

انتقال ایتمش ، صلاحیت واسعه‌یی معطی و آمر بر فرمان ایله بوتون امور اداره بر ألده ، پادشاهك وکیلی ابراهیم پاشاده تأسس وتقرر ایله‌مشدر . پادشاه ایله سفیری آره‌سنده شرف اوزرینه اولان شو - مکالمه‌یی قید ایتمك اودورك حالت روحیه‌سنی آکلاتمق ایچون کافیدر. پادشاه اوغلنك سنت دوکوننده وزیره صورییور :

— سنك همشیره‌مله ازواجك دوکونیله اوغللریمك دوکوننden هانکیسی دها کوزلدر ؟

وزیر :

— بنم دوکونم کبی شمدی‌یه قدر اولمامش و اولمایه‌جقدر . دییور .

— نه‌دن ؟

— سزك دوکونکزده بنم دوکونمده‌کی قدر بویوك بر دعوتلی یوقدر : بنم دوکونم زمانمزك سلیمانی اولان مکه ومدینه پادشاهنك حضوریله مشرف اولمشدر [۱] .

ابراهیم پاشانك آوستریا سفیریله صلح ایچون واقع ملاقاتنده استعمال ایتدیکی سوزلر اوقونه‌جق اولورسه بوشرف ودبدبه ، صلاحیت مطلقه ، تفوق ادعاسنك مملکتك روحنده نه‌قدر بویوك بر موقعه مالك اولدیغی تظاهر ایدر [۲] . بو ادعانزه دیکر بر دلیل‌ده دفتردار اسکندر چلبی‌نك ثروتی ، صدر اعظمه رقابتی‌در .

هامه‌ر ترجمه‌سنك بشنجی جلدنده بوذات حقنده «بویوك مأمورلر

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ٥ ، صحیفه ۱۰۳

[۲] هامه‌ر ترجمه‌سنك بشنجی جلدنده تفصیلاتی واردر .

ایچنده دارات ودبدبه‌یه وزرایه ، حتی بالذات وزیر اعظمـه رقابت
ایده بیلن یالکز چلبی ایدی . اوچ یوزی صیرمه‌لی سرپوش کیر
آلتی یوز کوله‌سی وار ایدی. ابراهیم پاشانك بویله سرپوشلی کوله‌لری
درت یوزدن زیاده دکلدی، دیکر ایکی وزیرك ایسه آلتمشدن سکسانه
قدر ایدی . » جمله‌لرینه تصادف ایدییورز. سلطان سلیمان قانونی
سلطنتنه کمال ایرمش ، بر حکومتك پادشاهنه یاقیشه‌جق بر صورتده
باشلامش سلطان سلیمك مصردن کتیردیکی آلتی یوز وطن جدایی
مملکتلرینه کوندرمش، ارادهٔ سلیمی‌یه مغایر حرکتده بولنان تجاردن
آلنان ماللره مقابل بر میلیون آقچه تضمینات ویرمش ، سوء اداره‌سی
تبین ایدن قپودان جعفر بکك بعدالاستنطاق جرمی تبین ایتدیکی
تقدیرده اعدامنی امر ایتمشدر . مطلقیت اداره‌یه، فضله شرفه تمایلك
بر مثالی‌ده دیواندر . وزیر اعظمك اوطوردیغی محلك اوستنده
پادشاهه مخصوص قفسلی بر یر احضاریدر، عسکره سفرلرده ویریلن
پادشاه احسانلرینك مقدارینه باقلدقجه حیرت ایتمه‌مك ألدن کلمه‌یور .
بودور حالت روحیه‌سنه کوره تشکیلاته محتاجدی. سلیمان قانونی بونی
اونوتمه‌دی ، دورك روحنه موافق تأسیسات وتشکیلاتده بولندی .
طریق علمی‌ده قطع ایدیله‌جك مراتبی سلطان محمد یکرمیلی، اوتوزلی،
قرقلی ، اللیلی ، آلتمشلی اولمق اوزره بشه تقسیم ایتمشدی . سلطان
سلیمان قانونی بونی دها مناسب بر طرزده آییردی. مدرسلری داخل،
خارج اولمق اوزره ایکی‌یه تقسیم ، حد اعظمی اولمق اوزره یتمش
آقچه اولمق اوزره بونلرك درجهٔ احترامنی اون قسمه تفریق ایتدی.
دها صوکره علمایه ایکی امتیاز ویردی : «۱» ویرکیدن معافیت «۲»

وفاتلرندهماللرینك مصادره اولنمامسی . امور مالیه‌یه‌ده اعتنا ایدلدی.
پادشاه سخی، کریم اولمقله برابر بوخصوصده پك دور اندیش ایدی.
والیلری ولایتلرینك وارداتیله متناسب ویرکویه تابع طوتمق صدر
اعظم رستم پاشا زماننده احداث ایدلمشدر . عسکری اصلاحات‌ده
یوروك‌دنیلن روم ایلی پیاده عسکرینك الغاسی،یکیچری اورته‌لرینك
تزییدی ایدی . بونقطه‌ده‌ده تخصیصات مختلفه ایله اوچ درجه تأسیس
ایله‌مش‌دی . قوروجی ، اوطوراق ، علیل . پادشاه برنجی اورته‌نك
نفری کبی تخصیصات آلمش ، وبو اورته‌یه بوکا دلیل اولمق اوزره
بر تخت قونیلمش ، وبوعادت صوك زمانلره قدر دوام ایله‌مش ،
قشله‌لرك اوکندن کچرکن پادشاهه شربت ویرلمك اراده اولنمش، شو-
صورتله عسکرلکه بر پایهٔ رفیع ویرلمشدر . تیمار ، زعامت زماننه
قدر والیلر طرفندن توجیه اولنوردی ، زماننده یالکز تیمار توجیه
ایده بیلملری اصول اتخاذ اولنمش ، زعامتك مقام سلطنتدن تودیعی
اراده قیلنمشدر. زعامتلرك پارچه‌لانمسی ایچون اوامرشدیده وقطعیه
ویردی، رعایانك تیمار وزعامت صاحبلرینه اعطا ایده‌جکلری ویرکولرده
تعیین ایدلدی ، بونلری ایکی اسمله خلاصه ایتمك ممکندر ، حقوق
ورسوم شرعیه ، تکالیف دیوانیه . . بونلر اقسام متنوعه‌یه آیریلوب
هر ولایتك ویرکو قانونی آیری ایدی . سلیمان قانونی مملکتنك
ادارهٔ ملکیه‌سنی‌ده تنظیم ، « جمعاً یوز اللی سنجاغی مشتمل یکرمی
بر ولایت اولمق اوزره ممالك عثمانیه‌یی تقسیم جدید آلتنه آلدی . »
آیین ، تشریفات ، ضابطه ، جزالر تعیین ایتمش ، ناموس ، سرقت ،
جنایت کبی مسائلی مختلف جزالرله قانون داخلنه آلمشدر . سلطان

سلیمان قانوننک جزا قانونی بعض نقطه‌لرده پك شدید احکامی احتوا ایدیورسه‌ده أك مکمل قانونلردن بریدر، حمالر و بربرلرده خرستیانلره باشقه طاقم چیقارلمه‌سنك، شوصورتله بر مملکت اهالیسی آره‌سنده تفاوت کوزه‌تیلمه‌سی‌نك‌دورك ترکلك واسلامیته نه‌قدرشرفدار بر موقع صاقلادیغنه بردلیلدر. مع‌مافیه بواقبال‌وحشمت، بوبویوکلك، بوقانونیلك آره‌سنده دولتك انقراضی تخملری حاضرلانییوردی. پادشاهك‌دیوانه کلمه‌سی، مهم‌مسائلك‌ده‌تدقیقنده‌قفس آرقه‌سنده‌بولنمه‌سی، وزیر اعظم ابراهیم پاشایی سرای رجالندن انتخاب‌ایتمه‌سی، فضله شرفه دوشکونلکی اویاندیرمه‌سی، خاصکی سلطانه ـ روکزلانه ـ قادینلرك امور حکومته مداخله‌سنه مساعده ایتمسی، رستم پاشانك ارتکاب وارتشایی مملکته ادخالنه اغماض عین ایله‌مه‌سی، اسرافه مساعده ایتمه‌سی بر طاقم اسباب مختلفه ایدی، که بودوری یاواش یاواش ییه‌جکدی، نته‌کیم‌ده‌ییدی.

سلیم ثانی زماننده ایسه صدر اعظم‌صوقوللی اولمه‌مش اولسه‌یدی سلطان سلیمانك بوتون تکملرله براقمش اولدیغی انفساخ و انحلال اعراضی کوروله‌جکدی. پادشاه وهام، سطح بین، مست وبیهوش ایدی. بودورده دور سابقك عظمت‌واقبالندن‌یالکز سفاهت واحتشام یاشایور، مسکراتی منع ایدن‌برقاضی‌عزل‌ایدلمش بولینیوردی. آداب عمومیه ظاهریات آلتنده بوزولمش، چرکین بر چهره عرض ایدییوردی. فوضاویت، آنارشی بونون قوتیله باشلایوردی. «نوربانو» قادینك حیات ادارهٔ عمومیه‌یه یالکز قارشمقله اکتفا ایتمیه‌رك برطاقم یابانجیلره‌ده یوز ویرمه‌سی دور کمالك برر برر ضیالرینك سوندیکنی

آکلاته‌جق ماهیتده‌در. سلطان مراد ثالث زمانی ایسه ضعف اجتماعی واداری‌یه اك بویوك بر دلیلدر. باشده «نور بانو» والده، «خاصکی صافیه» قادین بولندیغی حالده بوتون سلطانلر حیات اجتماعیه ایله اویناپورلر، خادم آغالری بیله ایشه قاریشیورلر، «راضیه قالفه‌نك الهامی ایله باغچوانلقدن عالم‌الغیب قطب زمانلغنه ایصال ایدیلن شیخ شجاع، مغنیساده آو اثناسنده راست کتیریلان علم وفضلدن زیاده قاباصویتاریلقلرده ماهر بولنان وابتدا ماهر سوخته ایکن تدریجاً یوکسه‌لرك وزارته وبودین واليلکنه قدر ترفع ایدن اویس پاشا [۱] کبیلر موقع اقتداره کتیریلیوردی. پادشاه متردد، وکلا و وزرا جاهل، اهالی آنارشیدن، بوش غروردن ذوق آلیر ایدی. پادشاه سرعسکرلك مسئله‌سنده «رأیلر سنان پاشا ایله فرهاد پاشا اوزرینه تخالف ایتمکله ایکیسی بردن سرعسکر نصب ایتمشدی. سفاهت اودرجه‌ده ایدی، که پادشاه وفات ایتدیکی زمان قرق یدی چوجغی قالمش، حیاتنده «۱۰۲» اولادی اولمشدر. سلطان محمد ثالث زمانی ایسه بوسبوتون بر دور فوضاویت‌در، حیات اجتماعیه اوقدر قاریشیق، اوقدر حرص وطمع چوق، که علما نصوص قرآنیه‌یی تنقید ایده‌جك قدر صلاحیت کوربیورلر، انتظامدن اثر بولنمایوردی. دلی حسن کبی شقیلره مسندلر ویریلیور، شهزاده‌لر ایچون قفس اصولی تأسیس ایدیلیور، مسند ومنصب غوغاسی هرشیئك فوقنده طوتیلیور. بوامراض سلطان احمد، سلطان عثمان، سلطان مصطفی زمانلرینی قاپلامش، سلطان مراد رابع مانع اولمق ایسته‌مش، فقط

تاریخ ابوالفاروق : جلد ، ٤ صحیفه ، ٥

وسائطی أیی تعیین ایده‌مه‌مسی ، فوق‌العاده شدیداولمه‌سی برعکس تأثیرك حصولنه سبب اولمش ، سلطان ابراهیم دوری بوتون غلطتیله هرشیئی میدانه وورمشدر . کوسم والده‌نك ظهوری‌ده بو احوالی تعجیل ایدن اسبابدندر .

شو خلاصه ایدیلن احوال اجتماعیه وسیاسیه‌نك ادبیات اوزرنده تأثیرینه کلنجه ایلك شعشعه ، دبدبه ، طنطنه، باقی ، روحی ، نفعی ، صبری ، یحیی کبی شاعرلر یتشدیرمش ، متین ومغرور بر لسان داخلنده دورك کمالنی بزه نقل ایتمشلر، عثمانلیلغك اومدبدب، مطنطن زمانلرینك تاریخنی بزه لسان شعرله نقل ایله‌مشلردر .

ذاتاً دور تفسخنی تمامیله اظهار ایده‌بیلمك ایچون سلطان ابراهیم زمانی بکله‌مش، اوندن‌صوکره «دورفکری»نامیله‌یاد ایتدیکمز دوره‌نك علامات و اعراضی تظاهر ایله‌مشدر. ذاتاً کمال دورلری هپ بویله‌در، اونلر بر اعتماد وسکون ، بونك نتیجه‌سی بر غرور ویررلر . آنجق ملتلری بوحاللردن اویاندیره‌جق شدید ضربه‌لردر ، نه یازیق ، که بونلر زماننده کلمزلرده ، پك کچ کلیرلر .

ایشته بودور آهنکه دوشکون ، متانته دوشکون ادبیاتی حصوله کتیرمش، داخلاً مملکت بیترکن بر مدت دها او ادبیات یاشامشدر. قصیده بواسباب طولاییسیله چوق ترقی ایتمشدر .

بودورده یاشایان شعرادن اخلاقسزلغیله مملکتی اضرار ایدن ، صنعتك ، ادبیاتك بذاته اخلاقی بولنمسنه رغماً اونی روحندن زده‌له‌ین، مملکته رذالتی شعرصورتیله‌ده ادخال ایدن غزالی واردر، که

دلی برادر نامیله موسوم ایدی. بونك یازدیغی رذالتنامه عثمانلی ادبیاتی ایچون بر شیندر . شو بیت اونکدر :

« ایردی خزانی عمرمکوه‌که دخی بهاری یوق »
« صبح سروره ایرمدم غم شبنك نهاری یوق »

امری تخلص ایدن ادرنه‌لی امرالله بودورده مثل کولقده، معما کولقده ممتاز ایدی . کندیسنه « خلاق معانی » نامنی ویررلردی .

« محبت آتشی یانار بلا اوجاغیدر باشم
« اکیلمش باد آهمدن دخانیدر ایکی قاشم »

مؤذن هدایی‌ده اونوتیله‌ماز بر سیمادر ، اسمی مصطفی اولوب کندیسی استانبوللیدر ، سسی غایت کوزل ایدی ، خوش مشرب ، نکته‌کو بر ذات ایدی ، شو قطعه‌سنی آلیورز :

« احبابمزك مورصفت راهنه خاکز
« اما که عدو چشمنه بز شیر ژیانز

« باشینه بصرز بز او نمرود عنودك
« اول فیل ایسه بز پشهٔ بی‌تاب وتوانز . »

طربزونلی فغانی‌ده عاقبت حیاتی ، شاعرلکی طولاییسیله ذکره شایان بر سیمادر . « ۹۳۸ » تاریخنده مجارستاندن کتیریلوب سلطان احمد میداننده دیکیلن هیکللره اعتراض ایتدیکی ایچون ابراهیم پاشا امریله قتل ایدلمشدر . فغانینك سوزی شودر :

« دو ابراهیم احمد آمد بدیر جهان
« یکی بت شکن و یکی بت نشان . »

طاشلیجه‌لی یحیی بك سیف وقلمی جمع ایدن ذواتدندر . صاحب خمسه‌در. « کتاب شاه وکدا » « یوسف وزلیخاسی » مطبوعدر، « کلشن راز » ، « کنجینهٔ راز » « اصول‌نامه » اولمق اوزره اوچ کتابی دها واردر. « ٩٩٠ » تاریخنده وفات ایتمشدر. بو بیتنی آلییورز:

« سنی سودیکنی جانم سکا اظهار ایده‌من
« دکمه درد ایله کناهن کشی اقرار ایده‌من . »

اصل اسمی محمد اولان شاعر خیالی بودورده جداً ممتاز وشایان دقت بر سیمادر ، واردار یکیجه‌سندندر ، « ٩٦٤ » تاریخنده وفات ایتمشدر . « مشاعر الشعرا » صاحبی عاشق چلبینك پك دوستی ایدی. تجددی حصوله کتیرن اللردن بریدر :

« آفتابی نیجه تشبیه ایله‌یم رخساریکه
« سن سعادت نوریسك اول خاکه دوشمش بر ذلیل

معلقره‌لی نوعی افندی‌یی‌ده اونوتمه‌مق کرکدر ، سلطان سلیم ثانی‌یه خواجه اولمشدر ، قصیده‌لرنده دورك حالت روحیه‌سنی تمامیله کوستریر :

« قصر جنتمی بویا باغ ارم یا کلستان
« یا حریم قدس یا بیت‌الحرم یا آسمان

« کلستاندر کرچه اما کلستان بی خزان
« آسماندر کرچه اما آسمان باثبات . »

بودورده یتیشن شعرادن بری‌ده رباعیاتیله تاریخ ادبیات عثمانیه‌ده بر موقع بلنده مالك اولان عزمی زاده مصطفی افندیدر . شعرده

«حالتی» تخلص ایدر ایدی. طریقت علمیه منتسبیندن اولوب روم ایلی قاضیعسکرلکنه قدر ارتقا ایتمشدی .

« درد اهلی اودرکه صورمیوب راه نجات
« یانندە بر اولە خار وکل زهر ونبات

« حکمك ویرەمز بوکار زار عشقك
« شمشیر بلایی بیلمین آب حیات . »

بودورده علم وعرفانك نەدرجەلردە اولدیغنی آکلامق ایچین دوره سریع بر نظر تدقیق عطف ایدەجکز . بو دورك اك بویوك سیمالرندن بری شیخ الاسلام ابوالسعود افندیدر. ۸۹٦ سنهٔ هجریه سنده استانبول جوارنده مدرس کوینده دنیایه کلمش ، طریق علمه داخل اولمش ، علی الدرجات ترقی ایدەرك قاضیعسکرلك منصبنده سکز سنه بولنمش ، ۹۵۲ سنهٔ هجریه سنده شیخ الاسلام اولمشدر . کمال پاشایه عثمانلیلر معلم اول دیدکاری کبی ابوالسعوده ده معلم ثانی دیرلر . « ارشادالعقل السلیم مزایاءالقرأن العظیم» عنوانلی تفسیری مشهوردر. بونی حرف الصاده قدر یازوب سلطان سلیمان قانونی یه تقدیم ایتدیکی زمان شیخ الاسلامك کوندەلکی ایکی یوز آقچه ایکن بشیوزه ابلاغ اولنمشدر. بر کون ظرفنده بردفعه «۱٤۱۲» ، بردفعه ده « ۱٤۱۳ » فتوی ویرمشدر. عمادیه لی شیخ محمد بن مصطفی نك اوغلیدر. «۹۸۲» سنهٔ هجریه سنده وفات ایتمشدر . شاعر ، عالم بر ذات ایدی ، سلطان سلیمانه عربجه مرثیه سی مشهوردر . « ملتقی البحرین » صاحبی منلا ابراهیم چلبی بوعصرك اك بویوك فقیهلرندندر. « موضوعات العلوم » نامنده کی کتابنده یوز یتمش علومدن بحث ایدن ، بوعلومه خدمت

ایدن طاش کوپریلی زاده محمد کمال‌الدین أك محترم سیمالردن بریدر. دها بر چوق أثرلری واردر. ۱۰۳۰ ده وفات ایتمشـدر. خواجه خیرالدین افندی سلطان سلیمان قانونینك اکثر مصاحبه‌لرنده نزدنده بولنوردی. بودورده علمه او درجـه حرمت واردی، که وزرا، وکلا علمایی، مدرسینی طوپلارلرضیافتلر ویررلردی. طب خصوصنده اوقدر مهم سـیمالر کوستریله‌مایور، یالکز طیب «محمدالقیسـونی» سلطان سـلیمان قانونینك وفاتنی کتم ایتمك خصـوصنده کوستردیکی درایت واقتدار طولاییسیله شایان قید وتذکاردر. «۹۲۸» ده وفات ایدن حلبلی حنبلی زاده بر حلب تاریخی، «درالذهب» نامنـده بر ادبیات، «عـدةالحاسب وعمدة المحاسب» نامیله بر رسالهٔ ریاضـیه وسائر کتابلر یازمشدر. «اخلاق علائی» صاحبی قنالی زاده علی افندی بودورده یتشمشدر. منلا عطاءالله بر کوی تفسیره ومفتاحه تعلیقات یازمش، شیخ غرس‌الدین حسابه، فرائضه، مواقفه شرح، فلکیاته طبدن موجزه تعلیقات کافیهٔ جامی‌یه شرح یازمشـدر. دور کمالك تفسخ وانحلال زمانلرنده علم وعرفانده عینی امراضی کوسترمش، تحشیه، تعلیق، تجرید کبی خصوصاتله اشتغال ایدنلر پك چوق اولدیغی حالده مستقل أثرلر ابداع ایدن پك آز بولنمشـدر. بواثناده ۱۰۰٤ وفات ایدن اخلاق‌السلطنه صاحبی مصطفی، ۱۰۱٤ وفات ایدن «نظم الفوائد فی‌سلك مجمع العقائد» محرری ابراهیم، ۱۰۱٦ ده وفات‌ایدوب تألیفاتنك کثرتیله مشهور آیدینلی محمد عیشی، علوم دینیه‌ده اختصاصیله وحقانیتیله مشهور زین‌العابدین، قدوری‌یه درت جلد شرح یازان، ۱۰۲٥ ده دیار آخرته انتقال ایدن حسن‌الکافی، موضوعات‌العلومی

ترجمه ایدن طاش کوپریلی زاده کمال الدین محمد ، آثارینك کثرتیله معروف محمد بن صدرالدین ، فتاوای حامدیه صاحبی المولی فاضل حامد ، تفسیر قاضی‌یه تفسیری بولنان ٩٨٦ ده وفات ایدن سنان‌الدین یوسف ، علم بلاغتده مشهور احمد بوسنوی مناقب علمایی یازان محمد چلبی ، امام غزالینك کیمیای سعادتنی ترجمه ایدن احمد کامی ، طبقات فقهایی تحریر ایدن المولا جعفر ، درت جلد ضمانات صاحبی فاضل ، عربی بر تاریخ یازان مصطفی جنابی ، صحاح جوهری‌یی ترجمه ایدن محمد و انی أك زیاده ذکره شایاندرلر . فن طبده تألیفی اولان کنج عثمان زماننده طبیب محمد اسحق چلبی ، ٨٨٢ ده وفات ایدن شجاءالدین الیاس قره‌مانی، المولی‌شمس‌الدین مشهوردرلر. ١٠٩٠ تاریخلرنده ریاضیه‌ده عبدالوهابی ، کوریورز . قوجه احمد شقائقه ذیل یازمشدر .

بودورده‌علم عثمانی‌یه ترکلك نقطهٔ‌نظرندن بویوك بر رونق‌ویرن، آوروپانك بیله مظهر تقدیری بولنان بر وجودده کاتب چلبی‌در . کاتب چلبی بی سود بر حاشیه‌جی دکلدر ، اوجدی ، نافع أثرلر یازمش، شرق ایله غرب‌علمنی احاطه ایتمش، هر ایکیسندن‌ده استفاده ایله‌مشدر . هامه‌ر « مورخ کندیسنه رهبر اولمق ایچون معاملات تقویمیه وجغرافیه‌یه‌محتاجدر. علم کتبده شهرتکیر اولان ودها زیاده (حاجی‌قالفه) عنوانیله لقبی طانمش بولنان کاتب چلبی‌نك آثار تقویمیه وجغرافیه‌سی موجود اولمه‌سه‌یدی عثمانلی‌ایمپراطورلغی‌تاریخنك تحریرینه تشبث ایدن مورخ اکثریا علی‌العمیاظلمت ایچنده‌یورویه بیله‌جکدی.» دیدیکی کبی مستشرق وامبه‌ری‌ده « کاتب چلبی کبی ذاتلر یتشدیرن

ملته متمدن ، مترقی ، مستعد دینیر » [۱] دییور . پدرینك اسمی عبدالله ، کندیسنك اسمی مصطفی اولوب ۱۰۰٤ سنهٔ هجریه‌سنده درسعادتده تولد ایتمش ، حاجی خلیفه نامیله شهرت بولمشدر. پدری عسکر بولندیغی جهتله کندیسی‌ده عسکر اولمش ایسه‌ده علم وعرفانه تمایل کوسترمش، برچوق سفرلرك متاعبی آره‌سنده چالشمش، اومفید آثارینی براقمشدر . یکرمی سنه‌لك بر سعی نتیجه‌سنده علم احوال کتبه دائر کشف‌الظنون عن‌اسامیٔ‌الکتب والفنون‌یازمشدرکه عربی‌العباره اولوب اوچ یوز قدرعلوم وفنونك موضوعات و غایاتندن باحث، ۹۵۱۲ مؤلف وشارح، « ۱٥٤۰۱ » کتاب ، شرح ، حاشیه اسملرینی محتویدر . « تقویم‌التواریخ » نامنده‌کی أثری قرونولوژی طرزنده‌در . بو أثر ایتالیانجه‌یه ترجمه ایدلمشدر. « جهانما » فنه‌موافق اولان ایلك جغرافیا کتابیدر ، که کاتب چلبی بونده جغرافیانك تاریخی، فلسفی، وریاضی قسملرینی یازمش ، کوسترمش، أثرلاتینجه‌یه ترجمه ایدلمشدر . » ممالك نصاری کتب اسلامیه‌ده یازلمامغله فرنکی آطلاس ماجور رسملری آلنوب ترجمه‌سی آرزو اولندی سابقا فرانسه راهبلرندن اسلامه کلن « شیخ محمد اخلاصی » لاتین دیلنده ماهر اولمغله « اطلس مینور » بر بچق سنه‌ده ترجمه اولنوب اسمنه « لوامع‌النور » دنیلدی. » [۱] « تحفة‌الکبار فی‌اسفارالبحار » بحری فتوحاتدن ومحارباتدن باحث اولوب دونما احوالندن منکسر ومنفعل اولان‌چلبی‌ماضی‌یی احیا ایچون یازمشدر. کاتب چلبی‌نك عربی العباره اوله‌رق‌تراجم الاحوال اولمق اوزره «سلم‌الوصول الی طبقات‌الفحول»،

[۱] کاتب چلبی : بروسه‌لی محمد طاهر بك .

[۲] کاتب چلبی .

مسائل غریبه وفتاوای عجیبه‌یی محتوی « رجم الرجیم بالسین والجیم »
« فذلکةالتواریخ » ، اساسات اعتباریله ضروریات دینیه‌دن اولمایوب
صا ثقهٔ حرص واشتهار ایله بر چوق علمانك چیقاردقلری مسائلی
تدقیق ایدر ترکی لسانله «میزان الحق فی اختیارالاحق» ، ۱۰۱۰ دن
« ۱۰۶۵ » ه قدر تاریخ عثمانیه‌دن باحث منقح بر تاریخ اولان
فذلکه، مکمل بر استانبول تاریخی اولان « رونق السلطنه » وترجمهٔ
تاریخ فرنکی، ممالك عثمانیه‌نك دکزلرندن ومملکتلرندن باحث «بحریه»
اسمنده أثرلری بولندیغی کبی بر قاچ أثری دها واردر . مشار الیه
« ۱۰۶۷ » تاریخنده وفات ایدوب وفاده مدفون بولندیغنی بروسه‌لی
طاهر بك کتابنده ادعا ایتمکده‌در .

بودورده معماری أك مکمل ، أك شعشعه‌دار بر شکل اکتساب
ایتمش‌در . معماری عثمانیه‌یه بوقدر رونق ویرن سیمالردن بری معمار
سناندر. مشار الیه قیصریه‌لیدر، « ۸۹۵ » سنهٔ هجریه‌سنده تولدایتمش،
« ۹۱۸ » سنه‌سنده استانبوله دوشیرمه اوله‌رق کتیرلمش ، سلك
عسکری‌یه کیرمشدر . سنان معمار اوله‌رق یارادلدیغی جهتله کوچك
یاشندن اعتباراً بوتمایلی کوسترمش ، بوتون چوجوقلق اویونلرینی
بوخصوصه عائد تقلیدلرله تأمین ایلرمش. سنان عسکرلکده فوق‌العاده
یارارلقلر اظهار ایتمش اولمغله پیاده باشی ، زنبرکجی باشی منصبلرینه
نائل اولمش ، وان کولی قییلرنده صدر اعظم لطفی پاشا معیتنده کمیلر
انشاسیله ایلك مهارت معماریه‌سنی آکلاتمش ، قپودانلق رتبه‌سنی
آله‌رق دشمنله چارپیشمش ، غالب کلمش ، صوباشیلق رتبه‌سنی مکافات
آلمشدر . صوباشی سنان بغدان سفرندن صوکره رئیس معماران

نامنی آلمشدر . یوز اون یاشنه قدر یاشامش ، معمار اولمق سلیمان قانونی‌یه ، سلیم ثانی‌یه ، مراد ثالثه خدمت ایتمشدر . بر چوق پاره قازانمش ایسه‌ده افراطِ درجه‌ده سخی اولمه‌سنه بناءً اولدیغی زمان بش پاره‌سی چیقمه‌مشدر . سکسان یاشندن صوکره قوجه سنان نامیله تلقیب اولنمشدر ، بر چوق شاکرد یتشدیرمش اولوب بونلرك بعضیلری هندستانه دعوت اولنمش » ترکالك نامنه بر چوق آبده‌لر براقمشلردر . بونلردن معمار یوسف مغول پادشاهلرینك نفیس بویوك سرایلرینی انشا ایتمشلردر .

سنان «٨١» جامع شریف ، «٥١» مسجد ، «٥٥» مدرسه ، «٢٦» دارالقراء ، «١٧» عمارت ، «٢» دارالشفاء ، «٧» معظم صوکمر ویوللری ، «٨» جسیم کوپری ، «١٧» کاربان سرای ، «٦» مخزن ، «٣٣» سرای ، «٣٥» حمام ، «١٧» تربه ، وبر چوق سبیللر انشا ایتمشدر . بونلرك أك مشهوری سلیمانیه ، شهزاده جامعلریله ادرنه‌ده‌کی سلیمیه جامعی ، ودرسعادتده‌کی قرق چشمه‌نك مجاری وکمرلریدر . سلیمانیه جامعی حقنده هامه‌ر تاریخنده « یدییوز بیك درت آلتوندن زیاده صرف اولنان اشبو بنا مرکز سلطنتك أك محتشم آبده‌سیدر . تزیینات معماریه‌سنك ثروتی واعمالاتنده‌کی ظرافت اعتباریله سلیمانیه جامعی نمونه‌سی اولان آیاصوفیه‌نك یاننده بعض جهتلرده غلبه کندیسنده قالمق اوزره عرض وجود ایده بیلیر . » دییور .

بودورك آبدات معماریه‌سندن بری‌ده سلطان احمد اول جامع شریفیدر . بوجامع پادشاه زمان طرفندن آیاصوفیه‌یه بر رقیب اولمق اوزره انشا ایتدیرلمشدر . جامع حقیقةً انافس آثار عثمانیه‌دندر .

چینیلری ، قاپولرندەکی نقشلر، دیوارلرندەکی یازیلر معماری عثمانینك او دوردە نەقدر رونق کسب ایتدیکنی کوسترەجك بر ماهیتدەدر . منارەلرندەکی شرفەلر اون درت دانە اولوب پادشـاه زمانك خاندان آل عثمانك اون دردنجیسی اولدیغنی کوسترمکدەدر . آلتی منارەسی واردر . محمد و احمد پاشالرك سرایلری اوزرینە آت میداننده انشا اولنمشدر . معماری « محمد » نامندە بر ذاتدر . بودورك یتشدیردیکی معمارلردن بری‌دە ١٠٣٢ تاریخندە معمارباشی اولان قاسم آغادر، کە کوپریلی‌یی مقام صدارتە کتیرمك ایچون چالشانلردن بریدر .

بو دوردەدە لسان مدنیت عثمانیەنك کمالیەمتناسب بر شکل آلمش، سنان پاشا لسـانە دها زیادە بر قطعیت ، دها زیادە بر رونق ، بر علویت‌ویرلمشدر. نثر عثمانی آرتق تماميله ایرانك تحت تأثیرندەبولنیور، ایران نثرندەکی بوتون سـوسلرلە پارلدایوردی. بودوردە علی واسع، لامعی ، نشانجی جلال زادە مصطفی ، رمضـان زادە محمـد ، لطیفی نثردە پك مهم ذواتدر . لامعی‌نك « شرف‌الانسان » ترجمەسی بر بر خارقۀ نثریەدر ، علی واسع بیدپایك حیوانات لسـانندن یازدیغی حکایاتی ترجمە ایتمشـدر . نثردە تکلفدن آز چوق آزادە قالان کاتب چلبیدر .

خلاصـە بودر وبز دور انکشـاف وکمال اولمغلە برچوق بویوك سیمالر یتشدیرمشدر .

دور فکری

دور فکری : فهیم . — نائلیٔ قدیم . — نظیم . — نابی . — ثابت . — قوچی بك. — نعیما . — بو دورك هیئت عمومیه‌سنه برنظر: اجمال سیاسی و اجتماعی ، ترقیات فکریه ومدنیه ، لسان .

۱

دور فکری: فهیم. — حیات اجتماعیه‌ده‌کی تفسخات و انحلالات؛ سیاست خارجیه و اداریه‌ده‌کی تشوشات و فوضاویت ـ ادبیاتك مشوش زمانلرده مشوش ، یابس ، دینی ، فکری بر شکل اخذ ایده‌جکی قاعده‌سنی اثبات ایتمك اوزره ـ بودورده حسدن عاری ، فکرك مالامال ، دینه مربوط بر شکل وصورت کسب ایتمشدر .

اساساً نفعی ، باقی ، روحی ، یحیی کبی استادلرك اطرافنده دونن فکر تقدیر وشاپاشك تأثیراتنه بو دورك بدبینلکنی علاوه ایده‌جك اولورسه‌کز آز چوق استعداد صاحبی اولانلرك اولکی استادلری، قانون معیشت، حیاته اتباعاً، تقلید ایده‌جکلری نظرکزده جانلانیر ، تقلید ایسه ادبیاتك منابع الهام و ابداعدن ، حساسیتدن اوزاقلاشمه‌سی دیمکدر . بونك ایچوندر ، که بودورده فکر و حس تقلید ایجاد و ابداعه غالبدر. ایشته بو تشوش سببیله دینی شعرلر دها زیاده رواج بولدی. میخانیکیت اجتماعیه حال طبیعی‌ده کیتمز، چرخلرك دیشلری بری برینی أزر، قیرار، ظلم مملکتده بر قرار اولورسه

اوزمان تصوف، دینه تمایل زیاده‌لەشیر . حتی کرك دور سابقك صوك زمانلرینك ، و کرك بودورك هیئت عمومیه‌سنك تأثیریله احمد ثالثك بدایت سلطنتنده جمالی طریقت صوفیه‌سی ظهور ایتمش ، انکشافی ایچون بر زمین مساعد بولمشدر .

بودوری شاعر فهیم افندی ایله آچه‌جغز، بوذاتك اسمی مصطفی چلبی‌در ، سلطان مراد رابع ، سلطان ابراهیم ، سلطان محمد رابع دورلرینی ادراك ایتمشدر، نفعی‌نك اونك طولاییسیله باقینك عادی بر مقلدیدر ، دنیله بیلیر . مع مافیه عصر اوکا پك بویوك بر اهمیت ویرمش ، اوزمانلرده تذکره یازانلردن بر ذات « بو عصر فرخنده لقاده تازه‌کو اولوب شعرای ذوی الاعتبارك شهرت شعارندن‌در . کلك تازه پرداز سخن آفرینی اوج بالای مضمون ومعانی‌یه قرین وطرز اشعار دلپذیری سمند طبع شعرایه زمیندر » دییور . فهیم نادراً ساحهٔ شاعریتده کزینه بیلیر بر ناظمدر، اك بویوك مزیتی دورك حالت روحیه‌سنی، حالت اجتماعیه‌سنی واضحاً کوستره‌بیلمه‌سیدر.. شوغزلیله اکتفا ایده‌جکز :

« ایدرسه اوبت شیرین دهان رقص
« کف عاشقده ایلر دین وجان رقص

« نه رقاص آفت دور قیامت
« که رقص ایتسه ایدر کون ومکان رقص

« زهی جلاد چابك دست کایلر
« بنانی اوزره تیغ جانستان رقص

« اوللدن جلوه‌کاه لفظ نامك
« ایدر دائم بیان رقص وزبان رقص

« ایدرلر شوق شعرکله فهیما
« حریم آسمانده قدسیان رقص

۲

نائلیٔ قدیم . — بو دورك كوزلره طاقدیغی بدبین، مع مافیه ریاکار بر کوزلکله کائناتی ، حیاتی کورنلردن بری‌ده نائلی افندیدر. نائلی افندی استانبولده طوغمش، سلطان مراد رابعك شدت وآتش فیشقیران دورینه یتشمش، سلطان ابراهیمك سرعوی حیات اداره‌سنی ادراك ایتمش ، کوسم سلطانك ، بکطاش و قره مراد آغالرك بی‌معنا تسلطنده بولنمش ، صاحب خروج نامیله بین‌المنجمین یاد ایدلمکده اولان اختیار کوپریلی‌نك تصفیه عملیاتنه شاهد اولمش ، اوغلی فاضل احمد پاشانك چلبی مع‌مافیه شدید صدارتنده دیار آخرته انتقال ایله‌مشدر .

اصل اسمی مصطفی اولوب پیری زاده دینمکله مشهوردر. تحصیل علم ومعرفتدن صوکره دیوان همایونه کیرمش ، علی الدرجات ترفیع ایده‌رك معدن خلیفه‌سی اولمشدر . کندیسی ضعیف ، قورو ، نازك بدن بر ذات اولمغله اکثر اوقاتنی اضطراباتله کچیرمش، دورك ماهیت اجتماعیه‌سنك روحی اوزرنده‌کی تأثیر بدبینیسنه وجودینك بوضعفی‌ده از چوق یاردیم ایتمشدر . قصیده‌لرنده نفعینك لسان طنانی کورمك ممکن اولدیغی کبی مبالغه اعتباریله‌ده همان اوکا یقیندر ؛ نائلی بوعصرك اك ممتاز شاعرلرندن اولوب غزللرنده برشخصیت بارزه، برشخصیت بدبینی کوستریر. دوردن شکایتلری اکثریا بو أثرلردن مبهم برقورقو

ایله چیقار ، اونك معلول ، الـكار بر روحی واردر ، آچیق سویله‌یه‌مدیکی ایچون ، فغانینك ، وجـدینك عاقبتنه اوغرامق احتمالنه بناءً یا طریق تفلسفه ، ویا طریق عشقه کیدر :

« بلبل آغلار غنچه‌نك چاك کریبانك کورك
« کل شکفته بلبلك بیهوده افغانك کورك

« هرنفس غرقاب خون ایلر بومینا حجره‌یی
« چشم یعقوب ابتلانك بیت احزانك کورك . »

* * *

« نائلی نه فلکك آینه‌سن سیر ایتسون
« ناوك آه دل عاشق ناجسته کورن »

* * *

« امید وبیمدن بکا یارب فراغ ویر
« جان وجهانی ترك ایده‌جك بر دماغ ویر

« شب زنده دار عشقه بو وحشت سرایده
« ظلمت زدای حیرت اولور بر چراغ ویر

« یوق جام‌مهره رغبتم ای ساقیء فلك
« کوکلم کبی شکسته بکا بر اباغ ویر

« ذوق آشنای محنت ایوب ایدوب دلی
« جان صبوره حوصلهٔ درد وداغ ویر

« سلطان چار بالش عشق اولدی نائلی
« ای آه درد پر شرر کدن اتاغ ویر . »

* * *

« بو کهن دار شفانك نظر دانایه
« چرخ اطلس دیدوکك کهنه فراشی کورینور

« نائلی ناخن چنکال مه‌عید اوزره
« عارفك لخت دل سینه خراشی کورینور . »

***

« بو لعبتکاهده ای نائلی بیلمکده‌در حکمت
« نه‌زیر خرقه‌دندر هفت طاس سرنکون پیدا . »

زماننده یازیلان بر تذکره ، حقنده « زمرهٔ تازه کویان بلغای اهل عرفاندندر . شاعر مخترع وواصل نتیجهٔ اصل وفرعدر . » . دییور. « ۱۰۷۷ » سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایتمشدر .

٣

نظیم . — زمانك دینه شدت تمایلنی آثاریله اظهار ایدنلردن بری ، بلکه سرافرازی نظیم افندیدر .

سلطان محمد خان رابعك بدایت جلوسنده ، « ۱۰۵۹ » سنهٔ هجریه‌سنده استانبولده تولد ایتمشدر . کندیسی قاسم پاشالیدر ، پك کنج یاشنده سرایه داخل اولمش ، اولور اولماز تحصیل علم ومعرفته قوت ویرمش ، سرایده‌کی لالاسنك یعنی مربیسنك تشویقی شعره تمایلنی موجب اولمشدر . علوم عربیه‌دن اخذ اجازت ایتدیکی کبی فارسی تحصیلیله‌ده زمانك تربیهٔ فکریه‌سندن حصه‌مند اولمشدر .

شو تربیه‌سی نظر دقته آلنه‌رق کیلارخاصه مأموری اولمش [۱]، نهایت نوبتجی باشی کدیکنی احراز ایتمش ، وبو نظیمك خلق نزدنده صاحب اعتبار اولمه‌سنی مؤدی بولنمشدر . نظیم یالکز شاعر دکل ، عینی زمانده‌ده موسیقی شناس ایدی ، شومزیتلری طولاییسیله سلطان محمد رابعك توجه شاهانه‌لرینه نائلیتله قوری یمشجی باشیلغی احسان بویورلمش، ونهایت یازمقده اولدیغی نعتلرینه دوام ایده بیلمك اوزره استعفا ایتمش ، پاشایه بیله‌جك قدر بر مبلغله چراغ ایدلمش ، بعض اشارت معنویه ایله حج شریفه کیتمش، روضهٔ مطهرهٔ نبوی‌ده نعوتنه دوام ایتمشدر .

عصرك تصوفه ، دینه دوشکونلکنی بونك آثاری تمامیله ارائه ایتمکده اولوب أثردن مؤثره انتقال قاعده‌سیله کندیسنك‌ده نه‌قدر زاهد اولدیغی استخراج ایدیلیر . عرضی محمد افندیدن اخذ انابتله مولوی اولمشدر.

آتیده‌کی پارچه‌لری اوقونیلدیغی زمان نه‌قدر بدیین، نه‌قدر پیغمبره، اصحاب کرامه ، خصوصیله آل رسوله عاشق اولدیغی کوریلیر . . أثرلرنده یا کلمه ویا فکر واردر ، دنیایی نیکبین بر نظرله کوردیکی زمان منظوماتی قیمت بدیعه‌لرینی غائب ایدرلر .

بر نعتندن مخرج اولان شو پارچه‌لر بدبینیسنی، فکره دوشکونلکنی کوسترمکده‌در :

« پادشاه اولسك چکرسك عالمك غوغاسنی
« قبضهٔ تسخیره‌ده آلسك اکر بحر وبری

---

[۱] بو کیلار خاصه مأموریتلری قابلیت صاحبی اولانلره ویریلیردی .

« بنده اولسك آرزو ایلرسك آزاد اولمغه
« بر افندینك اولوب شام وسحرده چاکری

« منزوی اولسك کچلمز لقمه ایله کسوه‌دن
« عاقل ودیوانه‌ده اولمز او سودادن بری

« احتیاجك اولسه آب رویکی ریزان ایدوب
« بر غنی بولسك اولورسك سایهٔ خاکدری

« اکتساب ایتسك کباره عرض ایدنجه حالکی
« سن بزمسك دیر اوقومك هر مسلم داوری

« عادتك اولسه تواضع اهل کبر ونخوتك
« بزمنه وارسك اولورسك هرنظرده احقری

« بی نیاز اولسك ایدرلر مضطرب اهل نیاز
« سکا عرض ایتدکجه احوال دل غم پروری

« . . . . »

دیگر بر نعتندن مفرز :

« مریم فکرم اولوب حاملهٔ فیض خدا
« طوغدی کهوارهٔ طبعمده مسیح معنا

« بنم اول مجمره کردان شبستان هنر
« کام عالم نفخات سخنمله کویا

« بنم اول بلبل کلزار بیانکم کلشن
« کل کبی شاهد معنا دوتار اولسم کویا

« بنم اول ماشطهٔ روی عروسان بیان
« کلك اندیشم اولوب صورت معنا پیرا

« اولدی بر مکحل هر سطر سیاه نظمم
« صفحهٔ شعر لطیفم آکا قرأت صفا

« . . . . »

بر غزلندن مفرز :

« جمال باکمالك چشممه تصویر ایدر مهتاب
« ندندر رؤیت دیدارکی تبشیر ایدر مهتاب

« دکل انجم دبستان فلك اطفالنه هر شب
« مطالع درسینی مشعل یاقوب تفسیر ایدر مهتاب

« سواد لوح حسنی قیل تماشا کلك عبرتله
« دمادم سرکذشت عالمی تحریر ایدر مهتاب

« نظیم آفاقی طوتدك کون کبی آثار طبعکله
« فروغ طلعتك حقا که عالمگیر ایدر مهتاب . »

نظیم « ۱۱۳۹ » تاریخنده سکسان یاشنده اولدیغی حالده وفات ایتمشدر .

٤

نابی . — فهیمك ، نائلیٔ قدیمك تعقیب ایتدکلری غایهٔ شعریه نابینك الندهکمالی بولور. نابی نفعیدن بوتون معاصرلری کبی کلمهجیلکی

آلدیغی کبی زمانك تأثیراتیله، کندندن اولکیلرك تأثیریله دینه مربوطیت شدیده‌یی ، حکمتفروشلغی‌ده اخذ ایله‌مشدر .

نابی حلب ولایتی داخلنده اورفه شهرنده تقریباً ١٠٣٦ تاریخلرنده تولد ایتمش ، اوراده تحصیل علم ومعرفت ایتمش ، سلطان محمد رابع زماننده استانبوله کله‌رك مصاحب مصطفی پاشانك التفاتنه مظهر اولمش ، کتخدالغی ألنه کچیره‌رك اکتساب قدر و اعتبار ایتمشدی . مشار الیهك وفاتی متعاقب حجه کیتمش ، عودتنده استانبوله کلمه‌یه‌رك حلبده اختیار اقامت ایله‌مشدر .

نابی ترکجه‌ده ، عربجه‌ده ، فارسی‌ده موجود انافس آثاری مطالعه ایتمش بر ذات اولوب کلفتدن اجتناب ایدر ، لطیفه‌لره دوشکون ، سبکروح ، أیی سویلر ، قونوشیر بولنمغله کندینه تماس ایدنلر همان مجلوبی اولورلردی . بالطه‌جی محمد پاشا حلبده والی ایکن نابینك شومزایاسنه مفتون اوله‌رق نزدندن آییرماز اولمش ، صدر اعظم اولدیغی زمان استانبوله برابرجه کتیرمش ، « با رتبهٔ خواجکانی آناطولی محاسبه‌جیسی» بعده سواری مقابله‌جیسی یاپمشدر .

نابی حکمتفروشلغه باشلادیغی زمان اکثریا موفق اولدیغی حالده یالکز بونی غایهٔ شعر تلقی ایتمه‌سنه بناءً سوء استعمالاتده بولنمش ، بوسببله بعضاً پك صوئوق حکمتلرله پك صوئوق منظومه‌لر وجوده کتیرمشدر :

« نظر عواقب احواله اولدیغندندر
« که نظملرده قوافی‌یه اعتبار اولنور . »

* * *

« دوشمز لب شیرینه یارك سخن تلخ
« حلواجی دكانندە پیازك یری یوقدر . »

نابی كوزل بر قاچ كلمه‌یله بر قاچ حكمت فروشانه فكر قونیلدیغی زمان شعرك وجوده كله‌جكنه قانع اولمه‌سنه بناءً آثارندە نفیس پارچه‌لر طاغینیق، و اكثریا بر چوق غزللر آره‌سندە بولنان بر غزلك بر بیتندە‌در. مرحوم اكرم بك بونك ایچوندر، كه نابینك آثارندە كوزلی بولمه‌یی بالدیرانلر ایچندە چیچك طوپلامه‌یه بكزه‌تییور .

نابی نظیم كبی نعتلرندە ، مناجاتلرندە ، توحیدلرندە پك چوق موفق اولمشدر . نابی‌نك او بویوك دیوانی آنجق بونلرله تزین ایتمكده‌در . دور ذاتاً دور رفاه ، دور سعادت دكلدی ، بو دور انسانلری نعته ، مناجاته ، تصوفه سوق ایدییوردی . بناءً علیه او دور معین تاریخنك محصوللری اولملری طولاییسیله شاعرلردە بو قسملردە خاصیتلرینی ، موجودیتلرینی كوستره بیلییورلردی .

نابینك «خیریه» سی هر نه‌قدر اوغلنه یازلمش ، اتحاف ایدلمشسه‌دە زمانك تنقیدندن ، زمانك ویردیكی بد بینی طولاییسیله هر شیئی سیاه كورمه‌دن باشقه بر شی دكلدر . فی‌الحقیقه اونلر برر نصیحتدر، فقط آلتندە او زمانك بوتون روحی ، بوتون حیاتی مدفوندر . نه بدبین ، نه سفلیت پرور، نه مسكین بر اخلاق دوشونمش، بو صورتله دورینك اوزرندەكی تأثیرینی كوسترمشدر :

« آدم اسیر دست مشیت دكلیدر
« عالم زبون پنجۀ قدرت دكلیدر

« بو پرده‌نك دروننه باق اضطرابی قو
« هر محنتك وراسی مسرت دکلیدر

بذل حیات راه محبتده عاشقه
« تکلیف اولنجه جانه منت دکلیدر

« یوق کرچه صدمهٔ ستمکدن کریزمز
« اماکه دست نازکه زحمت دکلیدر

« هپ سنمی کامیاب اوله‌جقسك زمانه‌دن
« ای تنك چشم کار بنوبت دکلیدر

« محتاج رزق خالق ایکن سربسر جهان
« مخلوقدن نیاز مذلت دکلیدر

« نابی زبان نطقم ایدن خامهٔ مجاز
« مشاطهٔ عروس حقیقت دکلیدر . »

توحیدندن :

« دکل لطفی خداوند کریمك قابل انکار
« مکر انکار ایدن مجنون اوله یاطفل یا اعمی

« اکرکیم اسم ستارك مددکار اولمسه لطفی
« ایدردی اقتضا اول قدمده اولمغی رسوا

« عصات بندکانك اولسه‌ده شایستهٔ تعذیب
« ینه ایله الهی شانکه شایانی اجرا

« کریما جاهلان نعمتز ممکنمیدر بزدن
« بودکلو نعمتك ایتمك حقوق شکرینی ایفا

« بزم کفرانمز چوق اولدیغنده شبهه یوق آنجق
« آنی سن جنبش اقلام غفرانکله قیل الغا

« غفورا بندکانك لایق تقصیردر عفو ایت
« ایدرسکده بیله تقصیری بـط حرف استغنا

« اودرکاهك که هر بر خاکی احسانخیز رحمتدر
« نه‌قادردر عمل مستوجب عفو اولمغه حاشا

« نه‌یز بز یا بزم اعمالمز نولسه کرك یارب
« آماده مکنتی سنسن ویرن ای موجد اشیا

خیریه‌سندن :

« منصب وجاهه هوسکار اوله
« طلب عزت ایچون خوار اوله

« اهل منصبده بولنمز راحت
« حال بی عزلده‌در امنیت

« ذلت عزلنه دکمز نصبی
« صوفنه سربسر اولمز غصبی

« اوله پاشالق ایچون آواره
« طبل وسرنا ایله کیرمه ناره

« بغلمه طنطنهٔ طبله کوکل
« دوردن خوش کلور آواز دهل

« پاشالق عمره سورر محنتدر
« حاصلی درد وغم وقسوتدر »

شو نقل ایدیلن ابیات نابینك نصل بر دورك محصولی اولدیغنی، فلسفه‌سنك ، صنعتنك نه ایدوکنی بزه واضحاً کوسترمکده‌در .

نابی اویله بر ید شاعریتدر ، که اشکال قدیمهٔ نظمك هر برنده آیری ایری تجربه‌لر یاپمش ، پك چوق آثار وجوده کتیرمشدر . آثاری : تحفة‌الحرمین ، خیر آباد ، منشـآت ، ودیواندن عبارتدر . زماننده کندیسنی چکه‌مدکلری ایچون :

« نابی‌یی نابی ایدن حسن نظر
« اورفه کردنده ظرافت نه‌کزر . »

دیمشدر . « ۱۱۲٤ » تاریخنده وفات ایدوب ارتحالنه عینی سنه انتقال ایله‌ین شاعر ثابت :

« زلیخای جهاندن چکدی دامن یوسف نابی »

سوزلرینی تاریخ دوشورمشدر .

۵

ثابت . — نابینك روحنده ، اونك کبی زمانك تأثیرینه چوق تابع ، بعضاً نابی‌یه دوست ، بعضاً دشمن بر شاعردر . بوسنه‌نك اوزیجه قصبه‌سنده تولد ایتمش اولوب اصل اسمی « علاءالدین » در . مملکتنده تحصیل علم ومعرفت ایتدکدن صوکره سیدی زاده محمد پاشایه انتساب ایله طریق علمیده قطع مراتب ایله‌مش ، قونیه ، بوسنه ، دیار بکر مولویتلرینه نائل اولمشدر . نابی ایله روحا مشترك اولدیغی جهتله حقنده :

« حضرت نابیٔ استاده نظیره دیمکه
« ثابت آسا حلبك مرد سخندانیمی وار . »

سویلدیکی کبی نابی‌ده اونك حقنده :

« ضرب مثل ایرادینه بوعصرده نابی
« کیمسه اوله‌ماز ثابت افندی‌یه رسیده . »

دیمشدر . مع مافیه بعضاً آره‌لری آچیقدر :

« قماش نوظهور معرفتده شمدیلك ثابت
« بولنمازسه حلب تمغاسی استانبولده رغبت یوق . »

کبی سوزلر بو کبی دقیقه‌لرك محصولیدر . ثابت طوغری ، دوزکون سوز سویله‌یه‌مزمش ، دیلنده رکاکت وارمش ، بناءً علیه شعره هوسکار اولمه‌سیله شوقصور طبیعیسنه مقابل تسلی بولورمش . ثابت زیاده‌سیله ضرب مثل ایرادینه دوشکون، نعت وتوحیده میالدر. دوری نابی ، نظیم ایله برابر أك زیاده اظهار ایدن سیمالردن بری‌ده بودر . حکمتفروشلغك ، توحیدك خارجنه چیقدیغی زمان نه عاجز ، نه‌سفیل بر قلمدر :

« ثقلتی آشکاردر کمرك
« چوزه‌لم سکا باردر کمرك

« قدح شیر نافکه تشنه
« سرفرو برده ماردر کمرك . »

کبی .

ادهم نامه، بربر نامه، دیوان شعر، خمسه ، ظفرنامه آثارندن‌در.

معراجیه‌سندن شو پارچه‌یی آلمقله اکتفا ایده‌جکز :

« خوشا فرخنده اختر لیلهٔ ممتاز ومستثنا
« که عنوان برات قدریدر سرسورهٔ اسرا

« شفق روی عروس مهره بر کلگون تتق آصدی
« کواکب صاچدیردی بی‌نهایت کوهر یکتا

« دکل جرم قمر پر جوش اولوب بحر سیاه شام
« بر آلتون پوللی ماهی طشره آتدی موجهٔ دریا

« زمانه کیدی نارنجی قبای زرنکار اوزره
« جواهر تکمه‌لرله بر چیچکلی عنبرین خارا

« ید تسخیره آلمش کشور کیخسرو روزی
« ایدر موم شنلکن افراسیاب لیلهٔ ظلما .»

« ١١٢٤ » سنه‌سنده وفات ایتمشدر .

٦

قوچی بك . — بودورك مبادیسنده یاشامش اولوب تفسخات اجتماعیه‌یی بوتون وضوحیله کورمش بولنانلردن بری ده قوچی بك‌در.
قوچی بك نه بر شاعر ، نه ده بر ادیبدر . اونك یالکز نفوذ نظری واردر ، اودولتك ، ملتك سوروکلندیکی کریوه‌نك نه قدر درین اولدیغنی حس ایتمش، ایکی رساله‌جك یازمش ، بونلردن برینی سلطان مرادرابعه، برینی ده سلطان ابراهیمه تقدیم ایتمشدر. مع التأسف

ایکنجی رساله‌نك تام نسخه‌سی ألده موجود دکلدر .

بورساله‌لرده قوللاندیغی لسـان ساده‌در ، تصنعدن عاریدر ، بر عالمه، بر منقده یاقیشه‌جق صورتده متین وشدیددر. قطعیت افاده‌سیله سادکئ لسانی بیلنه‌مز نصل بر حسنی ، بر حسن جاذبی محتویدر .

قوچی بك بورساله‌ده اسباب سقوطی، سقوطاخلاقی واجتماعی‌یی تدقیق ایدر ، یالکز کندی زماننده قالماز ، ماضی‌یه طوغری‌چیقار، سلطان سلیمان قانونینك اواخر سلطنتنده کچن وقایع ایله اضـمحلال دولتك مناسبتنی‌تحری ایدر، دولتك اوزمانده‌کی میخانیکیت اداره‌سنه کوره تقسیمات وتصـنیفاتده بولنه‌رق هر بری حقنده آیری آیری حکملر ویریر ، هربری ایچین لازم کلن اصلاحاتی سویلر. وبونلرك دواسنی‌ده اکثریا ماضی‌ده آرار ، بونك ایچیندر ، که قوچی بك آز چوق محافظه‌کار برآدمدر. او، حالك اسباب تعالیسنی ماضینك قوانین ونظاماتنده کورمکله بر ذوق مخصوص بولانلردن بریدر .

شانی زاده تاریخنده « کوریجه‌لی قوچی بك جنتمکان سـلطان مراد خان رابع حضرتلرینه مزایای انتظامی بیرانه بر ادا ایله‌بی محابا انها ایتمشدر ، که الحق ابوالنجیب رساله‌سنه فائق دیمکه لایقدر . » دییور . هامه‌ر مومی الیه حقنده « عثمانلی دولتنك اسباب انحطاطی غرب مورخلری طرفندن اکثریا حقیقتی اوزره ارائه اولنمشـدر ، آنجق اونلرك هیـچ بری بومسئله‌یی مراد رابع معاصرلرندن قوچی بك قدر حکیمانه، و اونك قدر واقفانه بر صورتده بیان‌ایده‌مه‌مشدر. ابن خلدونك مقدمهٔ تاریخیه‌سی اونك ایچون عرب « مونتسکییوسی » عنوانـنه صـلاحیت بخش اولدیغی کبی قوچی بکك دولت عثمانیه‌نك

انحطاطی اسبابی حقنده‌کی أثری‌ده بونك ایچون تورك «مونتسکییوسی» عنوانه کسب استحقاق ایتدیرمشدر . » [۱]

سوزلرینی سویله‌یور .

قوچی بکك أك زیاده شایان دقت اولان بر مزیتی‌ده لسانیدر . تجدداته مقدمه عد اولنه‌جق ساده، لطیف عباره‌لره اودورده آنجق اونك قلمنده تصادف اولنور . جمله‌سی حقیقته آز چوق موافقدر .

سلطان مراد رابع مومی الیهك بغداد سفرنده زرهله بر تصویرینی چیقارتمشدر ، « بورسمه باقیلدیغی زمان کوچك آز چوق بیضی بر چهره ، کسیك بیقلر ، قیرمتراق بر صقال ، جدی ، خشین ، ذکی کوزلر کورلمکده‌در. » [۲] کندیسی کوریجه‌لی اولوب اندرون همایوندن یتشمش ، پك چوق سنه‌لر معمر اولمشدر . سلطان محمد رابعك بدایت سلطنتنده دیار آخرته انتقال ایتمشدر [۳] .

۷

نعیما — بودورك أك ممتاز سیمالرندن بری‌ده تاریخنویس نعیما افندیدر . کندیسی « ۱۰۶۵ » تاریخنده حلبده طوغمشدر . اصل اسمی مصطفی‌در ، پك کوچك یاشنده استانبوله کلمش ، سرای عتیق بالطه‌جیلری زمره‌سنه داخل اولمش ، بایزید جامعشریفنده‌ده

[۱] هامه‌ر ترجمه‌سی : جلد ، ٦ صحیفه ، ۱۷۹

[۲] تاریخ ادبیات عثمانیه : شهاب‌الدین سلیمان

[۳] اوغللرندن خرم بك روسیه‌یه هجرت ایتمکله بوکون اوراده قوچی بك عائله‌سی نامیله معروف اولان عائله بوندن کلمشدر .

تحصیل علم ومعرفته بذل مساعی ایله‌مش ، نهایت سرایدن چیقه‌رق دیوان همایون قلمنه کیرمش، اوزمان نعیما مخلصنی آلمش، بعده ذکاسیله، وسعت معلوماتیله قلایلی قوز احمد پاشانك نظر دقتنی جلب ایتمکله دیوان کتابتنه تعیین ایدلمش ، سلطان مصطفای ثانی دورنده بارتبهٔ خواجکانی آناطولی محاسبه‌جیلکنه ارتقا ایتمش ، تاریخه پك زیاده مراقلی اولان عموجه زاده حسین پاشانك دلالتیله بیك یوز یکرمی بر سنه‌سنده تشریفاتجیلیق و وقعه نویسلك مأموریتلرینه نائل اولمش، داماد حسین پاشانك صدارتنده عینی مأموریتی محافظه ایتمش ، سلحدار علی پاشا زماننده دفتر امانتنه ، محاسبه خواجه‌لکنه صعود ایله‌مشدر . سلحدار علی پاشانك کتخداسی ابراهیم آغا بوذکایی چکه‌مه‌مکله فتنه القاایدییور، پاشانعیمایی آناطولی محاسبه جیلکنه‌ایندیرییور، وموره‌ده سرعسکر معیتنده دفتر اماتتی وظیفه‌سیله براقییور .

نعیما کنجلکنده اك زیاده تاریخله وعلم نجومله اشتغال ایتمشدر ، برزمانلر ایشی زائچه‌جیلکه دوکمش، جلب شهرتنه بووسیله اولمشدر. زائچه‌لرینك طوغریلغی هرکسك نظر دقتنی جلب ایتمکده ایدی ، بوکا بناءً بر چوق کبارلره چاتمشدر .

اصل تاریخنی یازمه‌یه سبب اولان عموجه زاده حسین پاشادر . سلطان احمد اول زماننده یاشامش اولان محمد افندی زاده احمد افندینك کوپریلیلر زماننه قدر یازمش اولدیغی تاریخ او صره‌لرده حسین پاشایه تقدیم اولنمش ، بونی نعیمایه تودیع ایله یکیدن بر تاریخ یازمه‌سنی امر بویورمشدی . بونی اتمام واکمال ایله « روضة الحسین فی خلاصة الاخبار الخافقین » نامیله توسیم ایتمش ، عموجه زاده حسین پاشایه اتحاف ایله‌مشدر .

سلطان مصطفای ثانی خلع ایدلدیکی زمان ۹۸۲ دن « ۱۰٦٥ » قدر اولان وقایعی اتمام ایتمش بولینیوردی . داماد حسین پاشانك توصیه‌سی اوزرینه تاریخنه دوام ایدییور، ادرنه‌وقعه‌سنی قید ایتدکدن صوکره تاریخنه تکرار باشلایور ، « ۱۱۱۰ » ه قدر یازییور .

نعیما تاریخی باشقه بر نظرله کورمش اولانلردن‌در ، او هروقعه حقنده رأینی بیاندن ، زمانك أك متفسخ نقاطنی کوسترمکدن ، حتی مکالمه‌لری قید ایله‌مکدن واز کچه‌مز . باخصوص زمانك نه‌درجه‌ده قورقونج اولدیغنی کوسترن ، حفظ لسانی توصیه ایدن تفلسفلری واردر، که جداً تدقیقات تاریخیه اعتباریله حائز اهمیتدر. دنیله بیلورکه نعیما تاریخی قدر هیچ بر تاریخ زمانی طوغری کوستره‌مه‌مشدر .

لساننده‌کی قدرت تصویر اعتباریله ماضیده‌کی محررلر آره‌سنده نعیمایی برنجی درجه‌ده اولانلردن عد ایتمك اقتضا ایدر . نعیما ۱۱۲۸ سنه‌سی موراده وفات ایتمش ، وجنازه‌سی اوراده قالمشدر .

۸

بودورك هیئت عمومیه‌سنه برنظر: احوال سیاسی واجتماعی، ترقیات فکریه ومدنیه ، لسانه . — سلطان محمد رابع یدی یاشنده تخته جلوس ایتمش، بوکوچك چوجق خزینه‌یی بوم بوش ، ملکی اختلال واغتشاش ایچنده بولمشدی . سلطان ابراهیمی کیمك قتل ایتدیکی خصوصنك آکلاشلمه‌سی ایچون سپاهیلر آیاقلانمش ، یکیچریلرله آره‌لرینه منافرت القا ایدلمش ، سلطان احمد جامعنده ایکی عسکر بربرینی قیرمش ، آناطولیده رذالت ، شقاوت دوام ایتمکده بولنمش،

کریدده عسکر مغلوب اولمش ، قپودان دریاونیق احمد پاشا فوچه‌ده
بوزغونلق ویرمش ، کرجی عبدالنبی اون بش بیك کشیلك بر اردو
ایله استانبوله یورومش ، حکومت بکطاش آغالر ، قره مرادلر ایله
کوسم سلطان ألنده قالمش ، بوزجه اطه ، لیمنی وندیکلیلرك ألنه دوشمش ،
« ۱۰۶۶ » سنه‌سنده کوسم سلطان بر عصیان واختلالده آغالرله برابر
قتل ایدلمش ، بشیر پاشا ، ابازه حسن پاشا وقعه‌لریله اوغراشلمش در .
جلوسندن کوپریلینك صدارتنه قدر کچن سنه‌لر ظرفنده یالکز اون صدر
اعظم دکشدیریلییور ، قتل اولینیوردی . بودورده بر سیاست مقبوله
تعقیب ایدیله‌مه‌مش ، داخلاً تشوش اداره ، تشوش مالی دوام ایتمش ،
بی‌معنا ، یرینه مصروف اولمایان بر شدت ویا بر لاقیدی مملکتی
خراب ایله‌مشدر .

کوپریلی محمد پاشا ترهیب وشدت پولتیقه‌سنی قورمش ، آز زمان
ظرفنده دولتی توره‌دیلردن قورتارمش ، بوزجه آطه‌یی ، لیمنی‌یی استرداد
ایله‌مش ، آناطولیده عصیان ایدن والیلری تنکیل ایتمش ، اردل
سفرنده اردوی عثمانی غالب کلمش ، بو اختیار وزیر بش سنه‌لك زمان
صدارتنده تمام اوتوز بیك کشی‌یی اعدام ایله‌مش ، وفاتنده اوغلی
فاضل احمد پاشا مقام صدارتی احراز ایله‌مشدر . بوده پدری کبی ترهیب
وشدت پولتیقه‌سنی استعمال ایتمش ، اویواری ضبط ایله‌مش ، سن‌غوتار
محاربه‌سنده مغلوب اولمش قندیه‌یی فتح ایتمش ، له سفرینی آچمش ، وفات ایدر
ایتمز قره مصطفی پاشا مهر صدارته مالك اولمش ، ویانه او کنده‌کی محاربه‌ده
مغلوب اولمش بعده اعدام ایدلمش ، وبو محاربه تام « ۱۱۱۰ » سنه‌سنه قدر ممالك
عثمانیه‌نك حیاتنی أممش ، « بودین » ألدن چیقمش ، اردل آوستریالیلر

طرفندن ضبط اولنمش، سلطان محمد رابع قرق سکز سنه سلطنتدن صوکره خلع ایدلمشدر .

یرینه کلن برادری سلطان سلیمان زماننده ایسه عدم انضباط عسکری بوتون وضوحیله کورلمش ، یکیچریلر ، سپاهیلر اتفاق ایتمشلر ، ایستەمدکلرینی عزل ایتدیرمشلر ، خلق یکیچریلره قارشو عصیان ایتمش ، یکن عثمان پاشا کبی شقاوتدن کلن بری وزیر اعظم اولمش ، بلغراد ، سمندره آوستریالیلرك ألنه دوشمش ، آوستریالیلر نیش وسائر برچوق قلعەلری ضبط ایتمشلر، مجدد اول مملکت فاضل مصطفی پاشا صدر اعظم اولمش ، مملکتدن بر عدالت هواسی کچمش، آوستریالیلری مغلوب ایتمش ، نیش ، بلغراد ، سمندره ، ویدین استرداد اولنمش، بو اثناده سلطان سلیمان وفات ایتمش، یرینه ایکنجی سلطان احمد کچمشدر .

بو زمانده آوستریالیلر بوزولمش، سالانقمین محاربەسنده صدراعظم شهید دوشمش ، حدوددەکی رعایای خرستیانیه شقاوته باشلامش ، سالانقمین بوزغونلغی بوتون شئامتیله دولتك اوزرینه چوکمش، آوستریا سفری دوام ایدرکن پادشاه وفات ایتمشدر .

ایکنجی سلطان مصطفی زماننه کلنجه قپودان دریا عموجه زاده حسین پاشا ساقزی استرداد ایتمش ، پادشاه بالذات سفره کیتمش ، جنرال وەترا مغلوب اولمش ، لیپوه ضبط ایدلمش ، روسلر آزاق قلعەسنی آلمش، قارلوفجه معاهدۀ مشئومەسی امضالانمش (۱۱۱۰)، کوپریلی عموجه زاده حسین پاشا صدر اعظم اولمش ، برسیاست معقولۀ داخلیه تعقیب ایدرکن شیخ الاسلام فیض الله افندینك انتریقەلری ایله

مقصدنده موفق اوله‌مادن عزل ایدلمش، استانبولده اغتشاش اولمش، عسکر، اهالی ادرنه اوزرینه یورومش، پادشاه خلع ایدلمش، فیض‌الله افندی قتل ایدلمشدر .

سیاست خارجیه، کانجه شرق مسئله‌سی ابتدا بودورده باش کوسترمش، انکلتره سفیری، فرانسه سفیری، وندیك سفیری، روس سفیرلری حبس ایدلمشلر، طاپانی ییمشلر، عهود قدیمه تجدیداً امضالانمشدر .

حیات اجتماعیه‌یه کلنجه اغتشاش آنارشی، مغلوبیت دورلرینك کوسترمش اولدیغی بوتون امراض و اعراضی کوسترمشدر. احتراص بوتون قوتیله اجرای احکام ایتمکه باشلامش، ظلم، ارتشا امور جاریه حکمنه کیرمش، حتی واردات دولتی تأمین ایچین آننان رشوتلرك خزینه‌یه قیدی قاعده اتخاذ اولنمش، شقاوت موقع اقباله کچه‌بیلمك ایچون یکانه یول و اصول اولمش، عرض وناموسه تجاوز ایتمك چوغالمش، بو آنارشی‌یی ظلم وقان تعقیب ایتمش، خلاصه مملکتده آدم قالمامش، اسلاملر آره‌سنده خرستیانلرك، موسویلرك رنکلی چوقه، اعلا لباس، سمور قالپاق، صاری مست ویاپوش کیمه‌لری منع ایدلمش، سیاه لباس، قرمزی وسیاه مست وپاپوش کیمه‌لری، سوقاقده آیاقلرینه چنغراق طاقملری امر اولنمش، اسلام وخرستیانلره متفاوت ویرکولر طرح اولنمشدر .

علمایه کلنجه اونلرده آرتق برر غریبه حالنده ایدی . مفتی بهاءالدین افندی بورنی کورمز حمقادن، عبدالعزیز چلبی ایسه اهل اغتشاشدن، حریصلردن، فنا فنا اعتیاداته مالك اولانلردن‌ایدی.

بو اثناده قاضی زاده افندی نامنده بری ظهور ایتمش ، بر طاقم مسائل احداث ایتمش ، خانه‌سنده هرنوع رذائلی ارتکاب ایتدیکی حالده کموش ، ایپك کبی شیلرك منعنه قالقمش ، اهل تصوف علیهنه اهالی‌یی تشویق ایتمش، مملکتده عصیان چیقارمش، فقط کوپریلی محمد پاشا عصیانه مانع اولمش ، شیخ‌الاسلام وانی افندی ایسه سفیه ، راشی،مرتشی، ریاکار بر ذات اوله‌رق یاشامش ایدی. برچوق شیلری منع ایتدیکی حالده کندیسنك اونلری نیچین یاپدیغی حقنده سؤال ایدن بر ذاته ویردیکی جواب خارقه‌در :

« بهی نادان دنیا کندو بعینها قبیح ومذموم دکلدر . جمله‌نك مطلوبی ومرغوبی بر نعمت جلیله‌در . ذم اولنان حجت تحصیلی وکیفیت تناولیدر . اخذ تناولده سن بکا مشابه ومماثل دکلسك . بر لقمه تناولی سکا حرام ایکن قوت علمیه وتصرفات عقلیه ایله بکا حلال اولور» دیمش. حریف بر تمثیل طلب ایتمش. وانی افندی «مثلا طعام ییرکن دیشلری آره‌سنه کیرن لحم پاره‌سنی خلال وزور ایله طشره چیقاروب یودارسین سکا مکروه اولور . بن نازکانه تحریك لسان ایله قورتاروب یودارم. بکا حلال اولور، برمثال دخی سز مال حرام ایله مأکولات آلوب حرام یرسز. بز ایسه مأکولاتی وملبوساتی دین ایله آلورز . آی باشنده شبهه‌لی مالمزدن ادا ایده‌رز. بو حیله ایله حلال ایده‌رز . ایشته مال دنیایی اخذ و تناول خصوصنده دخی نیجه عالمانه تصرفاتمز واردرکه بزه جائزدر . » [۱]

آرتق عدم انتظام اودرجه‌یی بولمشدی، که مفتی ابوسعود افندی

---

[۱] نعیما: جلد، ٦، صحیفه ۲۳۹ .

ایله قسامی سعید افندی شیخ الاسلام دائره‌سنده بوغازه کلمشلردی.
شیخ الاسلام فیض الله افندی‌ده حرص وطمع اوقدر فضله ایدی، که
وفاتنده اوغلنك شیخ الاسلام اولمه‌سی، مقام مشیختك توارث طریقیله
انتقالی ایچون فرمان بیله آلمشدی.

شو احوال داخلنده بولنان بر مملکت خلقنك بدبین اولمه‌سی،
حیاتدن بیقمه‌سی، عمرینی معبدلرده امرار ایتمه‌سی غایت طبیعیدر،
فی الحقیقه اویله‌ده اولدی. بر زمان کلدی، که استانبولده فجیع
بر سفالت حکمفرما اولمه‌یه، اهالی معبدلره طولوب آقشامه قدر مسکینانه
امرار حیات ایتمه‌یه باشلادی. حقوق بشریه‌سنی ادعا ایده بیله‌جك
قابلیت کیمسه‌ده قالمامشدی. « اهالی‌ده حکومته‌قارشو ازلی بر توحش
حاصل اولییور، حکومتدن ظلمدن باشقه بر شی بکله‌مه‌یوردی.
جامعلره بیله طوپلانسه ضابطلرك ورودلری اوزرینه درحال هیجانه
دوچار اولییور، مالنی، حیاتنی وطنك رجالنه امنیت ایده‌مه‌یوردی.
ینه بر دفعه اهالی فاتح جامعنه طوپلانمش، استانبول قائممقامنك
ورودی اوزرینه طارما طاغین اولمشدی. « احتراز وانفعال رجالی
کورن نسوان و اطفال استیلای دهشت ایله پریشان. حال اولوب
جامع نردبانلرندن بر برینی پامال ایده‌رك فراره استعجال ایتملریله کمال
زحامدن زیر اقدام انامده هلاك اولان ایکی معصومك آنالری وسائر
نسوان آغاز ناله وانین ونیجه حوامل خوف تعزیر ایله اسقاط جنین
ایله‌مشدی. » [١]

طبیعیدر، که بو احوال داخلنده بولنان بر مملکتده ادبیات

---

[١] فلاکت سنه‌لری، احمد رفیق بك: صحیفه، ١٥١

انجق فکری، آنجق دینی ، اخلاقی اوله بیلیردی ، نته کیم او صورتله تجلی ایتمشدر. شاعرلر معین بر جمعیتك معین بر آن تاریخنك محصوللریدر. اوندن آیریله مازلر .

علمانك حالنی کوردك ، آکلادق. مع مافیه بو راده حذمت کورمش بر قاچ سیمایی ذکر ایتمکدن کچه مه یه جکز. سلطان محمد رابع دورنده یتیشن علمادن بری هزارفن حسن افندید ، کندیسی استانکویلیدر، تحصیلنی اوراده یاپمش . استانبولده اکمال ایتمش ، ۱۰۸۵ تاریخنده استانبولده وفات ایتمشدر . آثاری تنقیح التواریخ نامنده بر تاریخ عمومی، تاریخ دولت رومیه، طبی بر أثر اولان «تحفة الادیب النافعه»، تصوفی بر أثر اولان محاسن الکلام والحکم فی شرح اسم الله الاعظم، لسان الاطبا فی لغة الادویه ، فهرس الاروام، رسالهٔ حکمیه در .

علم احوالك تراجم الاحوال شعبه سنده مشهور اولان ابراهیم وحدی افندی شمنی نك حاجی اوغلی پازارنده تولد ایتمشدر . استانبولده « ۱۱۱٦ » سنه سنده وفات ایتمشدر. آثاری: حاشیه علی‌ - البیضاوی، المعسول،التفیص .الاعتصام،السامی که بوتون بونلر شرحلردن عبارتدر، اختصار وفیات ابن خلکان، تذکرة الشعرا عرب، مرزوقات و سائر آثاری واردر.

۱۰۸۵ تاریخنده جابی زاده مصطفی افندی صلبندن استانبولده دنیایه کلن فائض افندی ده علم اعتباریله ذکره شایان بر سیمادر. شعرله ، ریاضیه تحصیلیله ده مشغول اولوب موفقیت کوسترمشدر .

«۱۱۳٤»ده سوداعلتنه اوغرایه رق منتحراً وفات ایله مشدر، آثاری سورهٔ یونس تفسیری ، تلخیص شرحی ، قواعد فارسیه شرحی ،

مص دخان ، شرب قهوه ، بلع آفیونه دائر رساله ، حساب ، تنجیم ، جبردن الصولة الهزبریه ، فذلکة الحساب، دیوان ، آداب مناظره‌دن سید شریفك رساله‌سنه شرح .

فضـلادن قره خلیل ، بوستان صـالح ، مستجی زاده عبدالله ، مطولجی عبدالرحیم زاده یحیی افندیلری‌ده اونوتماملیدر .

بوتشوشـدن آز چوق لسانده متأثر اولمش ، نثر اکثر آثارده آکلاشلمه‌یه‌جق قدر مغلق برشکل کسب ایتمشـدر. بودورده یتیشن معمارلردن معمار قاسم آغایی ذکر ایده‌بیلیرز ، آغا پك چوق سنه‌لر معمر اولمش ، کوپریلینك مقام صدارته کتیرلمسی ایچون چالشمش شوصورتله سیاسته‌ده قارشمشدر .

یکی جامع بودورك بزه براقدیغی انافس آثاردندر .

برنجی جلدك ختامی

مأخذلر

فرانسزجه‌لر:

فلسفهٔ صنعت : تن . — معنای صنعت: غولتییه . — مبادیٔ صنعت: غروس. — حیات اجتماعیه نقطهٔ نظرندن صنعت: کییو. صنعتده دها . — غابوییه‌ل سه‌ئای . — ترك ادبیاتنده عشق : عبدالحلیم ممدوح ، موسیو فازی. — ترك تاریخنه مدخل: له‌ئون قائون. — جم سلطانك سرکذشت وحیاتی: موسیو توأن . — تاریخ ادبیاتده اصول : لانسون

ترکجه‌لر :

معلومات ادبیه؛ ایکنجی قسم. — کوپریلی زاده فؤاد شهاب الدین سلیمان. — کیپك تاریخ ادبیات عثمانیه سنك آلتنجی جلدی . — شقائق النعمانیه ترجمه‌سی وذیلی . — هامه‌ر تاریخی ترجمه‌سی: عطا بك. — تاج التواریخ: سعدالدین افندی . . — تاریخ ابوالفاروق : مراد بك . — عثمانلی تاریخی : احمد راسم بك . — واقعات سلطان جم . — تذکرهٔ لطیفی . — عاشق چلبی تذکره‌سی . — تذکرهٔ رضا . — تذکرهٔ سالم . — مجموعهٔ معلم : معلم ناجی. — تاریخ ادبیات: فائق رشاد. — احمد رفیق بکك کلیات تاریخیه‌سی. — اولیا چلبی سیاحتنامه‌سی: آلتی جلد . — ضیا بکك معماری اوزرینه مقالاتی. — ثروت فنون ، معلومات ، رباب ، بویوك دویغو رساله‌لری . — پیام ادبی . — تاریخ ادبیات عثمانیه: شهاب الدین سلیمان. — سجل عثمانی: درت تاریخ نعیما : آلتی جلد . — مختلف دیوانلر . — تضرعات سنان پاشا : ابوالضیا توفیق بك. ترك یوردنده بروسه‌لی طاهر بك افندینك مقالاتی . — کاتب چلبی: بروسه‌لی طاهر بك افندینك بر رساله‌سی . — سر آمدان سخن: حسین دانش . — شیخ محمد المصریٔ نیازی . — رضا توفیق بکك تصوف اوزرینه مقالاتی .

فهرست

مقدمه

صحیفه

مدخل

دور تصوف

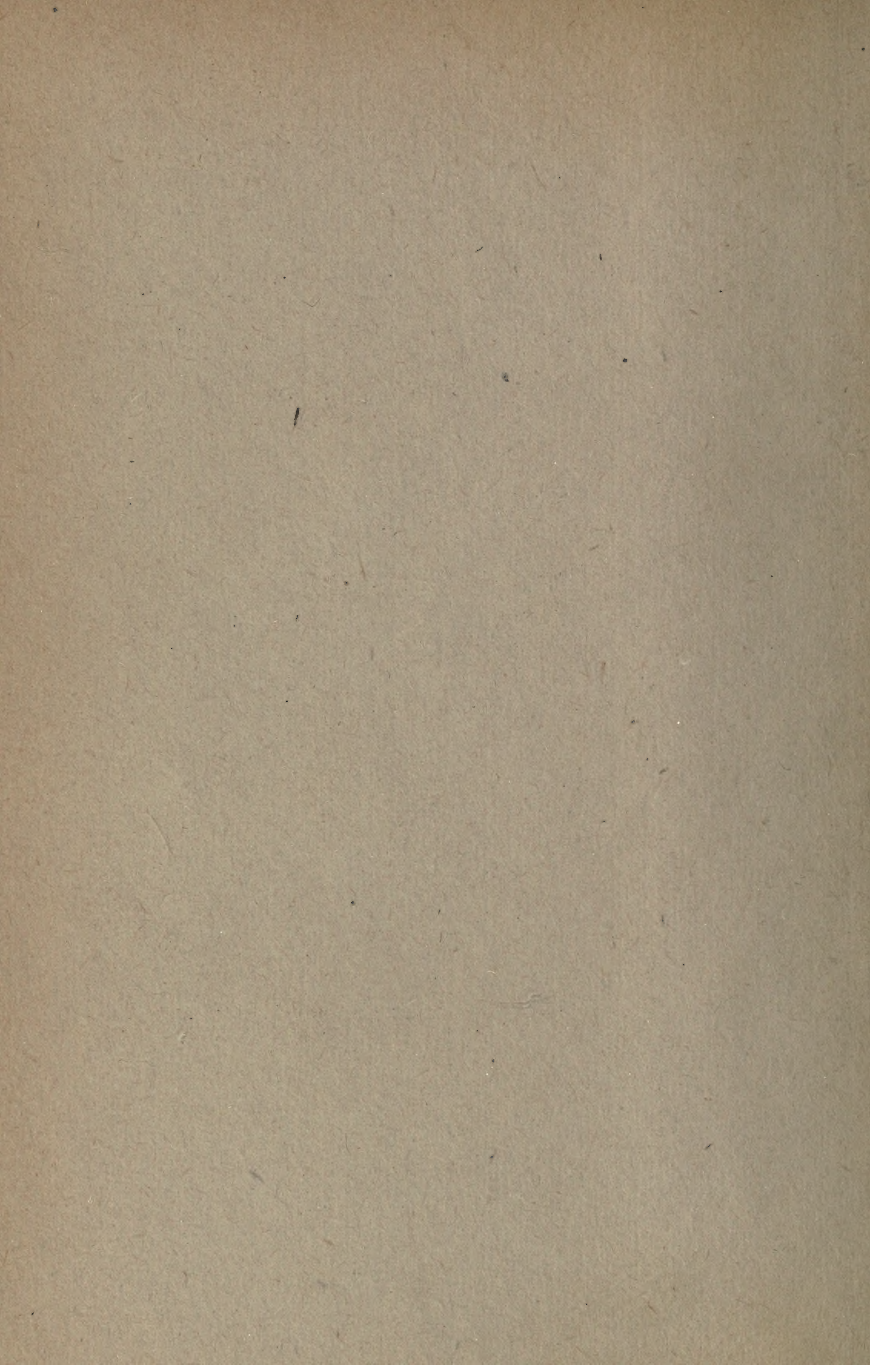
صحيفه

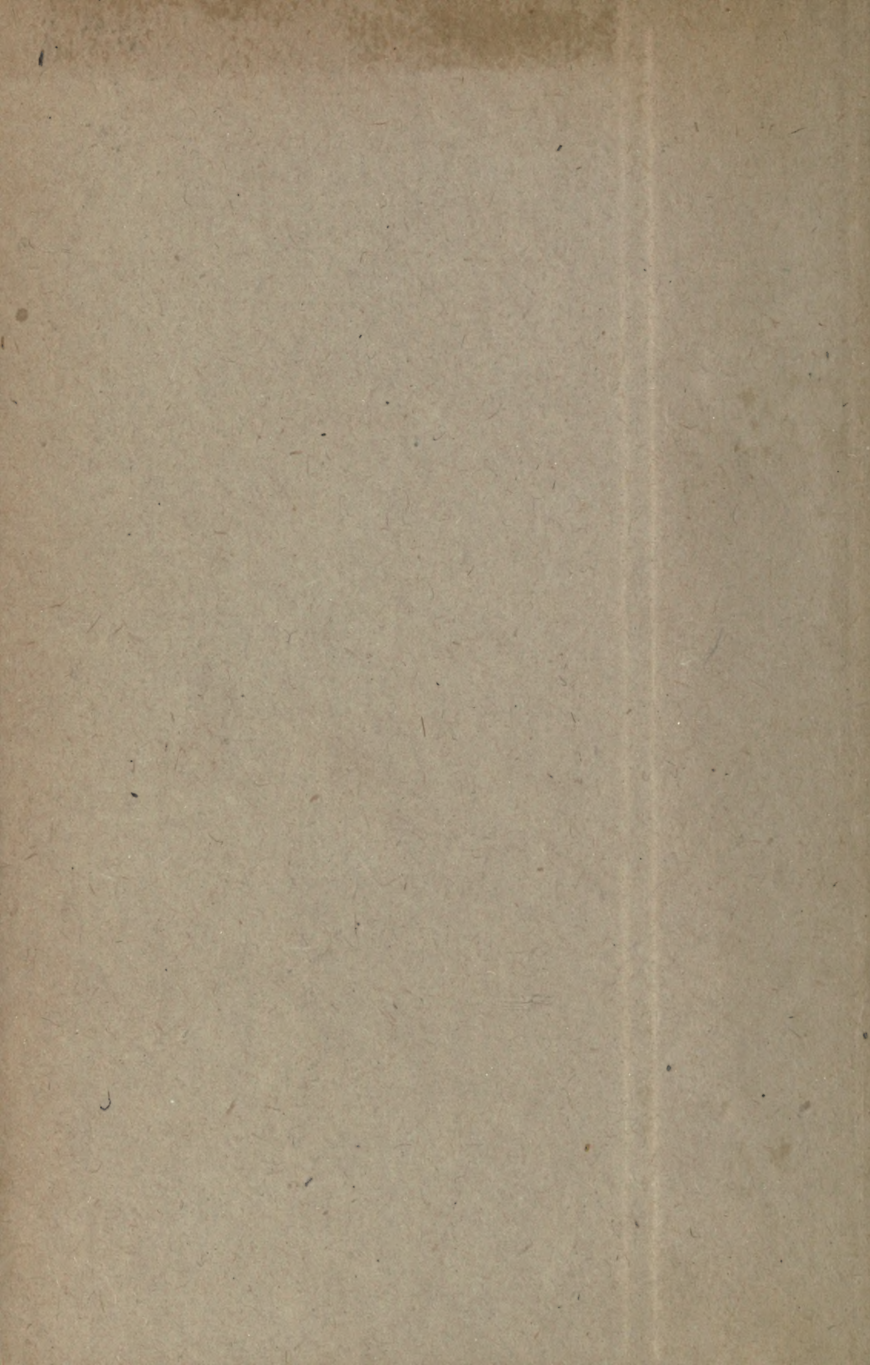
سراى دورى

دورهٔ کمال

صحیفه

دور فکری

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01622439 6